

63.3(44ср3)
П-15

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

63.3(4Укр3) 638992
Г 45 Галичина: Наук. і
культ.-просвітний краєзн. часопис
№ 7
2001 5.00

638992 1сш

7'2001

м.Івано-Франківськ

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Історичний факультет

Головний редактор:	Микола Кугутяк
Відповідальний секретар:	Ігор Райківський
Редакційна рада:	Володимир Грабовецький Василь Грешук Леонід Зашкільняк (м. Львів) Олександр Карпенко Володимир Качкан Віталій Кононенко Юрій Лащук Володимир Матвіїшин Тарас Салига (м. Львів) Михайло Станкевич (м. Львів) Петро Федорчак Мирон Черепанин Раїса Чугай (м. Львів)
Редакційна колегія:	Микола Кугутяк Олег Жерноклеєв Степан Кобута Володимир Комар Ігор Райківський
Літературний редактор:	Василь Пітель
Художник:	Мирослав Гаталевич
Комп'ютерне оформлення:	Олександр Федорів

**ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНЕ ЗА ПІДТРИМКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ (ГОЛОВА - МИХАЙЛО ВИШИВАНЮК,
ЗАСТУПНИК - БОГДАН ТОМЕНЧУК) ТА ОБЛАСНОЇ РАДИ (ГОЛОВА -
ЗИНОВІЙ МИТНИК)**

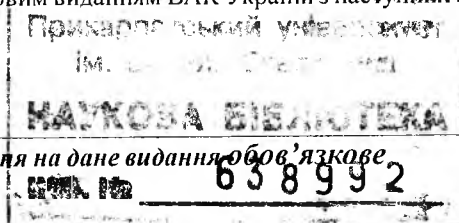
*СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ*

Реєстраційне свідоцтво ІФ № 339 від 03.12.1996 р.

Часопис "Галичина" затверджений фаховим виданням ВАК України з наступних галузей наук:
історія, філологія, мистецтвознавство.

ГАЛИЧИНА 7'2001

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

Микола КУГУТЯК
**НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА ДЕМОКРАТИЧНА
ДЕРЖАВА І ВІДКРИТЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ.....7**

Степан ПУШИК
ВЕЛИКОДНІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....14

Степан КОБУТА
**ПРИКАРПАТТЯ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ
РЕВОЛЮЦІЇ (1988-1991 рр.).....34**

ІСТОРІЯ

Тарас ТКАЧУК
**ДВІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АРХАЇЧНИХ
СУСПІЛЬСТВ: ТРИПІЛЛЯ – КУКУТЕНІ
ТА ШУМЕР V – III ТИС. ДО Н.Е.....48**

Богдан ТОМЕНЧУК
**УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ
IX СТ.: ЗА "БАВАРСЬКИМ ГЕОГРАФОМ".....58**

Олег КЛИМЕНКО, Анатолій КЛИМЕНКО
**ПРИВАТНІ ТА МІСЦЕВІ ПАПЕРОВІ БОНИ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ
1848 – 1849 рр. ТА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....67**

Людмила ДРАГОМИРЕЦЬКА
**БОРТЬБА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗА ВПЛИВИ
В КООПЕРАЦІЇ (1920 - 1939 рр.).....71**

Віталій ХОДАК
ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО
СТАНОВЛЕННЯ ОУН.....78

Ігор АНДРУХІВ
СПРОБИ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ ОУН НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ГРУДЕНЬ 1939 –
ГРУДЕНЬ 1940 рр.).....84

Дмитро ВЕДЕНЄЄВ
ПРОЕКТ ОУН ЩОДО
ДЕРЖАВНО-АДМІНІСТРАТИВНОГО
ВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ (1940 рік).....88

Олександр Марущенко
АКТ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
УКРАЇНИ 30 ЧЕРВНЯ 1941 р.
В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....91

Ігор ЦЕПЕНДА
СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ
ЕЛІТИ ДО ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....101

Василь МАРЧУК
РОЗБУДОВА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР ГРЕКО-
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....107

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Зінаїда КАРПЕНКО
ПЕРИНАТАЛЬНІ СЮЖЕТИ В
УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ АВАНГАРДІ.....116

Ганна МАРЧУК
САТИРИЧНІ ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ
ГАЛИЧИНИ І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО
РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.....121

МОВОЗНАВСТВО

Валерій ШЕХТЕР
В ПОШУКАХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕДЕМУ.....129

ВАСИЛЬ ПІТЕЛЬ
СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
НЕЗАКІНЧЕНИХ РЕЧЕНЬ.....139

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Мирослав ВОЛОЩУК
РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ ІХ-ХІІІ СТ.:
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ.....143

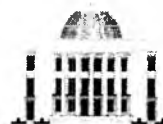
Ірина МІСЮРА
ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО
РЕЖИМУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У 1914 – 1915 РОКАХ.....149

Роман КОБИЛЬНИК
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНИХ
ПОГЛЯДАХ РОМАНА ДМОВСЬКОГО КІНЦЯ 20-Х –
СЕРЕДИНИ 30-Х рр. ХХ ст.....154

Юрій ДОВГАН
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
СТОСОВНО ЗУНР У ВІТЧИЗНЯНИХ ДЖЕРЕЛАХ
ТА ІСТОРІОГРАФІЇ.....159

Володимир КРОЙТОР
ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ УКРАЇНЦІВ
У РУМУНІЇ НА ПОЧАТКУ 20-Х рр. ХХ ст.....163

Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА
КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЛЕМКІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.....170

Олена КАЛЕНЮК
ЛІНІЙНА І ЦИКЛІЧНА МОДЕЛІ
РОЗВИТКУ ІСТОРІЇ (ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ
ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ).....177

ХРОНОЛОГІЯ

Богдан ГАВРИЛІВ
ПРИКАРПАТТЯ В ПЕРІОД НОВІТНЬОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО
БУДІВНИЦТВА (КІНЕЦЬ 80-Х РР. ХХ СТ. -
2001 Р.: ХРОНІКА ПОДІЙ).....183

Микола Кугутяк

НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА І ВІДКРИТЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

У переломні державотворчі періоди української історії особливого значення набувають проблеми гармонізації етнонаціональних і соціально-громадянських аспектів суспільного життя. Зрозуміло, що у своїй парадигмальній єдності вони визначають вектор розвитку суспільства і держави. Саме в цій системі координат знаходиться відповідь на питання про характер, соціальну, економічну, політичну і культурну сутність української держави, тут сходяться інтереси прихильників демократії, соціальної чи національної держави, відкритого громадянського суспільства, тут слід шукати платформу і реальні механізми консолідації суспільства.

Між тим в Україні, як в минулому, так і тепер, навколо проблем співвідношення громадянського і національного спостерігається гостра боротьба як на політичному, так і науково-теоретичному рівнях. Сучасний стан проблеми характеризується наявністю багатьох політизованих концепцій, різноманітністю визначень української національної ідеї та громадянського суспільства.

Відстоюючи етнонаціональний характер української державності, носії національної ідеології, які в Україні, як правило, ідентифікуються з представниками націонал-демократії, посилаються на загальновідомі міжнародно-правові норми, за якими демократичне суспільство ґрунтується на принципах, що визнають націю джерелом політичного суверенітету (в Україні такою є українська етнічна нація), її право на незалежне державно-політичне існування, в межах якого гарантуються громадянські права всіх соціальних верств та етнічних меншин.

Оскільки українська держава виникла шляхом самовизначення титульної нації, то саме вона покликана стати визначальним чинником національного державотворення на засадах української національної ідеї, головними і одвічними складниками якої була самостійність, соборність, державність, самоврядність. Український народ як державотворча сила визначає національні атрибути держави, її мову. Етнічним меншинам в Україні гарантується національно-культурна автономія, що має виключити перетворення їх у “п’яту колону” чи розмінну монету чиєїсь політичної гри.

Визнання тієї обставини, що Україна є національною державою, покликане стати вихідним пунктом для демократичного правового вирішення проблем національно-державного та національно-культурного будівництва. За

таких умов національна ідея виступає як державотворчий чинник, важливий консолідуючий фактор. Вона визначає самобутність держави і суспільства, вказує напрям їх розвитку та місце у світі.

Прихильники української національної ідеї, відстоюючи принцип етнічного походження нації, виступають проти політичної концепції нації, оформленої сучасною адміністративною елітою у концепцію “народу України”. Так чи інакше робиться спроба створити “нову історичну спільність людей”, засновану на засадах громадянства і території. Така модель політичного розвитку України видається хибною та небезпечною з огляду на негативний історичний досвід таких проектів в СРСР (концепція створення нової історичної спільності “радянський народ”), в Югославії та Чехо-Словаччині.

Концепція нової української політичної нації є небезпечною ще й тому, що політизує етнонаціональні відносини. Оскільки вона ґрунтується на позаетнічному територіальному і громадянському принципах, то за цими ознаками зацікавлені сили можуть формувати “російсько-українську політичну націю”, “кримську” чи будь-яку іншу. Ігноруючи факт національної самосвідомості українців, концепція нової української політичної нації створює ґрунт для міжетнічних конфліктів¹.

Концепція “народу України” за умов тотальної зрусифікованості українського населення Півдня і Сходу України, довготривалої політики етнокультурної меншовартості українців прирікає український народ на становище національної меншини у власній державі. За таких обставин декларована політика “рівних можливостей націй” обертається для українського народу асиміляцією на етнокультурному рівні, загрожує розчиненням у новітніх слов'янських державно-політичних утвореннях на зразок Союзу Росії і Білорусії.

Модель розвитку України за концепцією політичної нації значно утруднює можливість здійснення економічних реформ. Відомо, що національна спорідненість є одним з визначальних факторів готовності народу до радикальних суспільних змін. Однорідне населення легше досягає консенсусу при проведенні радикальних економічних реформ. Посилаючись на досвід Польщі, Угорщини, Чехії, прихильники національної ідеології справедливо зазначають, що однорідні держави досягли найбільших успіхів в економічному реформуванні та розбудові громадянського суспільства. У державах, які мають поліетнічний, багатоконфесійний склад населення, спостерігається нестабільне, часто конфліктне суспільно-політичне життя. Їх головними пріоритетами стало не формування відкритого демократичного суспільства, дотримання прав людини, а, в першу чергу, збереження територіальної цілісності, підтримка елементарного порядку. У зв'язку з цим у формуванні національної правової демократичної держави зацікавлені всі соціальні верстви та етнічні меншини, оскільки вона виступає запорукою успішної соціально-економічної та ідейно-політичної трансформації суспільства. Перенесення ваги з національного фактору на громадянський сприймається носіями національної ідеології як своєрідне

прикриття космополітичних сил для боротьби проти природного права титульної нації на власну національну державність, розчинення і нівеляція її національного характеру.

Прихильниками ліберально-демократичної ідеології громадянського суспільства в Україні часто виступають сили, які іманентно не є такими. Це ліві, або ж бюрократично-олігархічні структури та підконтрольні їм засоби масової інформації, які використовують демократичні гасла відкритого громадянського суспільства, прав людини для боротьби з видуманою загрозою “українізації” та опонентами з табору націонал-демократії, за збереження свого панівного статусу. Під гаслами дотримання громадянських прав виступають і ті сили в Україні, які домагаються надання російській мові державного статусу, що ще недавно асоціювався з вищим соціально-політичним становищем росіян в Україні. У зв'язку з цим дискусії навколо проблем відкритого громадянського суспільства в Україні мають етнополітичне забарвлення. Не випадково прихильники пріоритетності прав людини національну ідею трактують як реакційно-консервативну ідеологію минулого, сповідування якої ніби веде не вперед, а назад, прирікає народ на злидні і безправ'я.

У цьому контексті ідеологія відкритого громадянського суспільства як індивідуалістська протиставляється національній ідеї, як колективістській, до того ж остання часто виступає як антипод вселюдського, гуманістичного, демократичного та громадянського. Таке трактування є хибне в своїй основі, бо вселюдське тільки й можливе завдяки етнонаціональному. Нарешті, вселюдське не є уніфікацією чи нівеляцією національного, тим більше відмова від нього.

У практику суспільного життя настійливо прощтовхується ідея створення нової української політичної нації, під якою розуміють якусь надетнічну громадську націю. Відомий в минулому дисидент В. Малінкович у своїй статті “Что мешает формированию гражданского общества в Украине?”, опублікованій в журналі “Віче”, всупереч авторитетним науковим висновкам, закликає відмовитись від поняття нації як етносу, оскільки таке розуміння української нації, на його думку, заважає формуванню громадянського суспільства².

Посилаючись на глобально-інтеграційні процеси, декому в Україні видаються “архаїчними” поняття патріотизму, національної свідомості, традиції, тобто всі культурні цінності, які не вписуються у специфічно трактоване індивідуальне благо. Ідеалом недалекого майбутнього оголошується космополітичне громадянське суспільство, в якому пануватиме принцип індивідуального самовизначення, а національним цінностям в ньому місця не буде.

Прихильники таких хибних, небезпечних і непідтверджених сучасним досвідом теорій через засоби масової інформації, наукові праці чи літературні твори настійливо впроваджують у суспільну свідомість психологію зневажливого ставлення до етнічних аспектів суспільного життя, все українське подається у спотвореному, часто карикатурному чи саркастично-іронічному

вигляді. Досвід показує, що місцевий, в основному торгівельно-олігархічний капітал виявляє вороже, в кращому випадку байдуже ставлення до всього етнічного.

Десятирічний досвід державотворення в Україні безпідставно трактується як період панування націоналістичної ідеології і практики, робиться висновок про повне банкрутство української національної ідеї, несприйняття її народними масами, звучать заклики про необхідність звільнитись від міфів про “одвічні” вартості української нації, які не спрацювали, змінити парадигму державного курсу України у напрямку якогось Слов’янського Союзу³. Зрозуміло, що політичний дискурс таких підходів та висновків веде до максимальної антагонізації українського суспільства, не кажучи вже про їх антидержавну спрямованість.

Слід зазначити, що в цих умовах українська політична наука за роки незалежності не спромоглася дати чіткої і ясної відповіді на питання про співвідношення етнонаціонального і соціально-громадянського, механізмів їх взаємодії у процесі державотворення.

Усвідомлюючи вагу зазначених проблем, окремі автори пропонують пристосувати українську національну ідею до сучасних умов державного будівництва, формування громадянського суспільства, у зв’язку з чим висувують концепцію демократизації, гуманізації національної ідеї (Ю.Римаренко)⁴, або ж пропонують ідею громадянського націоналізму як ліберальної ідеології і практики націобудівництва (І.Танчин)⁵. Відомий український історик Я. Дашкевич висунув концепцію, яка заперечує наявність в Україні багатонаціонального складу населення, чисельних етнічних меншин. На його думку, Україна “...не є багатонаціональнішою від основних великих західноєвропейських країн (Франція, Німеччина), про багатонаціональність яких ніколи й не думали говорити”⁶. Інший відомий український вчений В.Євтух відстоює думку про те, що представників діаспорних груп, які належать до етнічних масивів, що знаходяться за межами України, не слід ідентифікувати як національні меншини, оскільки останні тяжіють до політичного сепаратизму, в той час як для етнічних меншин головним є не політичні, а етнокультурні цінності⁷.

Значна частина авторів шукають вихід із проблеми на шляхах формування “нової української політичної нації” (В.Малінкович, А.Круглашов та інші)⁸. Академік Петро Толочко, констатуючи факт відсутності в Україні громадянського суспільства, заперечує сам факт існування української нації, продуктивності національної ідеї. Трактуючи націю як виключно політичну категорію, він вважає, що українська нація ще не сформувалась, а Україна є тільки конгломератом етносів⁹.

Тим часом історичний досвід засвідчує, що між національним і громадянським немає тієї прірви, яку між ними “викопали” ідеологи та політики. Народження сучасних націй і новітніх демократій після Великої Французької революції йшло одночасно, взаємозумовлюючи одне одного. Прикладів цього

більш, ніж достатньо у світовій та українській історії.

Один з найавторитетніших на Заході спеціалістів у сфері відкритого громадянського суспільства Ю. Габермас у своєму дослідженні “Структурні перетворення у сфері відкритості” проводить ідею комунікативного зв’язку громадянського суспільства і державно-правових інститутів. Індивідуалізму всіх у громадянському суспільстві, відзначає вчений, має протистояти демократія домовлень. Вказуючи на роль держави, Габермас зазначає, що сама держава потрібна для того, щоб протистояти перетворенню громадян держави на клієнтів. Держава покликана диференціювати дистанцію між обома ролями, виступати засобом стримування від нівеляції особи. Вона має спонукати громадян до готовності підпорядкуватись неполітично, мислити рефлексивно, підноситись над минушими власними інтересами¹⁰.

У своєму протиставленні державі прихильники ідеології громадянського суспільства часто перебирають міри, уподібнюючись до тих діячів, які трактували державу лише як апарат насильства, інструмент політичного панування. Насправді, як відомо, держава є уособленням нації, суспільно-політичних, правових, моральних і культурних традицій народу, виступає регулятором суспільних відносин, арбітром між загальнонародними та приватними інтересами, гарантом дотримання громадянських прав, нарешті, оберегом в умовах глобальних кризових викликів. В сучасних умовах національна держава покликана стати соціально-творчим фактором величезної сили.

Великі традиції поєднання соціально-громадянського і національного нагромадила Україна. В кінці XIX ст. І. Франко висунув концепцію про те, що ідея нації містить у собі вирішення проблеми демократії і соціальної справедливості і що тільки вона здатна забезпечити перспективу їх розвитку. Відомий український соціал-демократ В. Старосольський у зв’язку з цим зазначав, що нація є додумана до кінця демократія, вона є центром всіх можливих людських інтересів.

Розвиток громадської самоорганізації українського суспільства XIX – XX століть (“Просвіта”, НТШ, кооперативні спілки, культурно-освітні, молодіжні та інші організації) йшов поруч з становленням сучасної української нації, утвердженням української національної ідеї. Ці процеси тісно переплітались, взаємозумовлювались. Не випадково українську національно-демократичну революцію початку 90-х років XX ст. здійснили громадські (неформальні) організації.

Усякий уважний і об’єктивний дослідник, ідейно і політично незаангажований проти “одвічних” вартостей українського народу неминуче дійде до висновку, що українська національна ідея ґрунтується на засадах незалежності, державності, соборності, демократії. Однак, сьогодні таке розуміння української національної ідеї потребує чітких і ясних, зрозумілих народу конкретизацій у політичній, культурній, соціальній та економічній сферах. Інакше кажучи, самореалізація нації має здійснюватись через самореалізацію конкретних

індивідумів нації.

Сьогоднішні реалії суспільного життя засвідчують, що в Україні ще не утвердилась ні національна, ні громадянська ідеологія та практика, на початковому етапі знаходиться процес становлення правової демократичної держави. Стосовно української національної ідеї справа не просунулась далі констатації важливого консолідуючого і державотворчого її значення. Процес формування громадянського суспільства перебуває у зародковому інституційному стані.

Тінізація економіки, яка, за словами Президента України, досягла 50 % відмітки, є одним з найсуттєвіших факторів утвердження негромадянського суспільства, оскільки веде до тінізації політичної і соціальної сфер всього суспільства. Половинчастість економічних реформ, антиринкова приватизація загальмували процес створення середнього класу в Україні, який найбільше зацікавлений у становленні ринкової економіки, утвердженні демократії, громадянського суспільства. Соціальна стратифікація суспільства вибудовується за принципом: вузький прошарок багатих, основна маса бідних. В умовах соціальної і правової незахищеності середньостатистичний українець, за словами В. Полохало, вибирає стан громадянської «сплячки». Основою його життєвої позиції стало бажання пристосуватись за принципом «меншого зла»¹¹.

Без реально діючої демократії, соціалізованої економіки і національної держави перспективи змінити становище на краще виглядають проблематично. Для подолання тотальної бідності, зубожіння, безробіття необхідно на всю потужність увімкнути народне підприємництво у формі малого і середнього бізнесу на новій технологічно-інноваційній основі. У зв'язку з цим потрібні системні зміни, які забезпечили б надійні інституційно-правові гарантії суспільної стабільності, сприяли б прискоренню соціально-економічної трансформації, забезпечили розбудову демократичної правової держави, утверджували свободу особистості, стимулювали її громадянську активність. Послідовне реформування політичної системи в Україні покликане створити умови для найповнішої реалізації громадянських прав і свобод, консолідації нації.

На основі наукового осмислення історії становлення української нації, досвіду державотворення за роки незалежності, національних традицій та цінностей важливо випрацювати політичну доктрину України – модель українського суспільства у ХХІ столітті, чітко визначити національні пріоритети у різних сферах суспільного життя, засади функціонування держави, перспективи етнокультурного розвитку української нації, відкритого громадянського суспільства, гармонізації національних і загальнолюдських цінностей.

В основі концепції державного будівництва, реформування політичної системи України покликана стати національна ідеологія з її базисними засадами незалежності, державності, соборності, демократії. Державно-політичні структури маби б випрацювати механізм гармонізації відносин між гілками влади, докласти зусиль до припинення конфлікту між лівими і правими, між

Президентом, Верховною Радою і Кабінетом Міністрів України, досягнення громадянської злагоди, політичного примирення.

Нагальним завданням стало створення законодавчо-правового поля для переходу громадських організацій від інституційного етапу до функціонального, налагодження постійної взаємодії між суспільством і державою, представництва всього спектру суспільних інтересів. З метою подолання тенденцій відчуження суспільства від держави важливо запровадити прозорі законодавчі механізми громадського контролю за діяльністю владних структур. Цілеспрямована програма розвитку покликана максимально гармонізувати етнонаціональні та соціально-громадянські аспекти суспільного життя, сприяти утвердженню в Україні національної правової демократичної держави.

¹ Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С.630.

² Малинкович В. Что мешает формированию гражданского общества в Украине // Віче. – 1999. – № 9. – С.36.

³ Круглашов А. Національна держава versus громадянське суспільство // Транскордонне співробітництво у поліетнічних регіонах Східної та Південно-Східної Європи. – Чернівці, 1999. – С.19.

⁴ Римаренко Ю. Національна ідея, демократія та громадянське суспільство. В кн.: Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації. – К., 1997. – С.26.

⁵ Танчин І. Національна ідея та формування громадянського суспільства: проблема міжрегіональної взаємодії // Транснаціональне співробітництво у поліетнічних регіонах Східної та Південно-Східної Європи. – Чернівці, 1999. – С.23.

⁶ Шкляр Л. Національна ідея в поліетнічному соціумі // Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації. – К., 1997. – С.34.

⁷ Там само.

⁸ Малинкович В. Что мешает формированию гражданского общества в Украине // Віче. – 1999. – № 3. – С.36; Круглашов А. Національна держава versus громадянське суспільство // Назв. праця. – С.19.

⁹ Шкляр Л. Національна ідея в поліетнічному соціумі // Назв. праця. – С.32 – 33.

¹⁰ Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. – Львів, 2000. – С.35.

¹¹ Полохало В. Негромадянское общество как социо-политический феномен Украины (Отражение социального характера “среднего” украинца // Полис. Политические исследования. – 1999. – № 6. – С. 25 –26.

Степан Пушик

ВЕЛИКОДНІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У цей день Верховна Рада ще Української РСР (першого демократичного скликання) прийняла надзвичайно важливий документ: Декларацію про суверенітет України. З 450 депутатів за нього проголосували 355! Пізніше депутати Кендзьор і Коробко попросили врахувати два голоси, зіславшись на те, що не мали карточок. Через кілька днів група інших, відсутніх на сесії депутатів, просила врахувати і їх голоси, але це вже юридичної сили не мало. Я був у числі тих 355-ти, що виборювали Декларацію, а через рік і Акт проголошення Незалежності України.

За одинадцять років багато забулося. Я – єдиний з депутатів, хто щоденно фіксував все, що діялося в парламенті, в Україні, в світі. Тепер бачу, що ці нотатки мають величезну цінність. Їх треба видати кількома книжками, але все впирається у спонсора. Хто профінансує "Кардіограму українського Відродження" – щоденник про те, як ми вибороли свою Незалежність?

Коли оглядаєшся назад, то бачиш, що кожен місяць у нашій історії особливий! Але особливими, справді історичними, були 1990-й і 1991-й роки.

У січні та лютому йшла передвиборна боротьба. Було висунуто 3480 кандидатів у народні депутати – 3091 зареєстровано. Балотувалося 2988.

4 березня 1990 р. відбувся перший тур виборів. Обрано 112 депутатів, у числі яких був і автор цих рядків. Особлива активність спостерігалася на Івано-Франківщині. Одразу 10 претендентів здобули депутатські мандати від демократичного блоку. На повторних виборах стали депутатами ще 287 кандидатів, і тільки на одному окрузі в Харківській області вибори були визнані недійсними.

У квітні велася підготовка до сесії Верховної Ради.

15 травня, у вівторок, відкрилася перша сесія парламенту, на яку прибуло 439 депутатів. Майдан перед Верховною Радою вирував. На флагштоці маяв ще червоно-синій прапор, а на майдані й вздовж вулиці Кірова (нині Грушевського) було сотні синьо-жовтих знамен, церковні хоругви і десятки гасел: "Геть колонізаторів з України! Волю Україні! Припинити будівництво АЕС! Ганьба КПУ! Трансляцію сесії! Свободу прибалтійським державам! Єльченко – депутат не дійсний! Україні – повну незалежність! Воля або смерть! Біла Церква: Васильєва – лжедепутат! Радянській імперії – ні! Членство в СРСР – гарантія нового 1937 р.! Суверенна Україна – наше майбутнє! Затвердити національну символіку України! Вільну економічну зону всій Україні, а не одеській мафії! Збудовані житла – жертвам Чорнобиля! Добродії-депутати! Ваші виборці не хочуть більше жити в колонії!".

Партократична більшість шокована. Півтори години обирали тимчасову президію сесії. А в перерві ми вже мітингували перед людьми на майдані. Ми – це ті депутати, що стануть опозиційною Народною Радою. Якась стара жінка кричала: "Геть Івашка!".

Між нами і громадою кордони міліціонерів і кадебістів. Люди викрикують: "Холу! Вбивці! Мерзотники! Підлотники!".

Ми маємо статус недоторканості, нас на майдані ніхто з правоохоронців не займає, але все фіксується на відеоплівку, фотографують.

Зачитується заява проти взаємний образ. Депутат Артеменко, який через два роки помре від інфаркту, сидючи в тимчасовій президії, кине: "Сила – це найкращий засіб! Убрать!". Це він сказав, щоб розігнали пікетників з майдану. Хмара вимагав озвучення майдану, гонористо кинувши: "Бо Україна має знати своїх героїв-депутатів!". Цей "герой" з Кримської області допоміг утворити республіку Крим і натворив немало зла.

Щоперерви мітингували.

А другого дня пікетників відтиснули до Дніпра кордони міліції. А ми, що почали оформлюватися в демократичний блок, вимагали прямої трансляції сесій по радіо і телебаченню. Вже 16 травня я виступав на сесії, і на майдані мені кричали: "Пушик – молодець! До нас, Пушику!" – і аплодували.

Ми оформилися в демократичний блок і добилися прямої трансляції. Це переорало Україну. Люди позбулися страху, коли побачили, що депутати не бояться нікого й нічого.

У ті дні й ночі пронеслася справжня буря Україною. І в парламенті вирували бурі. Обирали голову Верховної Ради, заступників. Було близько трьох десятків претендентів. Оформилася компартійна група "239". Ми свій демблок 6 червня перейменували на Народну Раду, обравши головою Ігоря Юхновського. Головою групи "239" став Олександр Мороз. Були межі нами такі, як Чародєєв, Коцюба й Гриньов, що і сюди, і туди, а в кінцевому результаті – ні сюди, ні туди... В житті треба мати позицію!

Першого секретаря ЦК КПУ Володимира Івашка рекомендовано на Голову Верховної Ради, але ми вимагали, аби він відмовився від посади компартійного лідера. Він надумав це зробити, але якби заявив до обрання, то не обрали б його Головою і на з'їзді компартійному "прокатили" б. Коли Івашко став Головою Верховної, а Іван Плющ – його заступником (Гриньов займав мерзенну позицію, будучи деякий

час другим заступником).

Не було би 24 серпня 1991 року без 16 липня 1990-го року, коли ми проголосували за Декларацію про суверенітет України. Думаю, що за цей день і цю подію заступник Голови Верховної Ради заплатив життям свого сина. У той час гомоніли й писали, що вбито сина Плюща з метою пограбування. Але ж убив його внук того самого більшовика Іванова, який піднімав повстання на заводі "Арсенал" проти Української Держави, і дідові вбивці ще й тепер стоїть пам'ятник у Києві, на Печерську...

Коли Україна кипіла незадоволенням, коли ми будили її, письменник Олесь Бердник з благословення Володимира Івашка затіяв "будівництво" Духовної Республіки. Ми його не розуміли, але мені, як депутатові від Коломиї, довелося виступити на цьому Соборі, який переріс в агітаційне дійство, що передувало прийняттю Декларації. До речі, за день до заклоту ГКЧПістів Коломия святкувала теж, але вже свій ювілей.

Думаю, що "Духовна Республіка" задовільняла компартійних лідерів більш, ніж реальна.

А в Москві відбувся останній партійний з'їзд. Секретар Івано-Франківського обкому КПУ Євген Новицький, який був народним депутатом, розповідав мені, що в ЦК КПУ зібралось 300 комуністів-депутатів, які мали обговорити те, кого рекомендувати на посаду Голови Ради Міністрів. Володимир Івашко запропонував Фокіна, але на Івашка депутати-комуністи накинулися, як вовки. Причиною були не Масол і не Фокін, а те, що він відмовився від посади першого секретаря ЦК КПУ. У Москві наближався з'їзд КПРС, делегати поїхали на чолі з Івашком без погодження з Верховною Радою. Це використали і ліві, і праві для остаточного знищення Володимира Івашка. Делегатів з'їзду відкликали з Москви, але вони не приїхали до Києва. А перед цим і в ці дні ми обговорили кожну статтю тексту Декларації, основу якої створили в перші тижні роботи в парламенті, а далі були Комісії, доповнення на засіданнях.

Поміж депутатами пішов гомін, що 10 липня Володимира Івашка відкликано до Москви. Наступного дня ми довго засідали – вся Народна Рада, бо Івашко – не Голова. Пізніше він надіслав заяву до Верховної Ради, бо його вмовив Горбачов, аби став його заступником у ЦК КПРС (заступником генерального секретаря). На цю посаду висували й Лигачова, але за нього не проголосувала більшість.

Тільки місяць був Головою Верховної Ради Володимир Івашко. 12 липня 1991 року ішов я на пленарне засідання разом з Леонідом Кравчуком, який повернувся з Москви, і він розповідав про всесоюзний партійний з'їзд. Казав, що Лигачов не пройде на посаду генерального секретаря, але довкола нього групуються 700-900 реакціонерів. Горбачов дав змогу самим делегатам розібратися з дідом. Яковлев, секретар ЦК, зняв свою кандидатуру і пішов з посади, яку займав. Очевидно, що він хотів стати генсеком, а, може, спрацювали компромативні матеріали, які Крючков, голова КДБ, мав на нього.

У неділю, 15 липня 1990 року, коли на території села Посіч відбувався мітинг, щоб сюди повернути репресованих і виселених (побудувалися тут волковецькі, кравціви і їм подібні), я вилетів до Києва, переночував у готелі.

Наступного дня 16 липня 1990 року сталася величезна подія.

Був понеділок. Світило сонце, а потім зайшло в імлу. Нам видали при реєстрації документи, серед яких був проект Декларації про Суверенітет України. Пленарне Засідання починалося о 10-й, а за годину збиралися на свої засідання група "239" у ЦК КПУ, а у Верховній Раді – Народна (опозиційна) Рада. Але про все краще не розкажеш, як було занотовано в щоденнику.

"Найбільша подія!!!

Сьогодні, 16 липня 1990 року, о 10 годині 10 хвилин прийняли ми Декларацію про державний суверенітет України.

Відновлення Державності України!!!

Перед початком пленарного засідання я зустрів Леоніда Кравчука, який ішов від ЦК, а я – з готелю "Москва". Те, що творилося довкола Декларації, навіювало тривогу, і я боявся, що виступлять проти ті, хто повернувся з Москви, із партійного з'їзду, просив, аби вдруге він вплинув на "чорних", тобто реакціонерів. Кравчук сказав, що за Декларацію про суверенітет сьогодні проголосують...

Зібралася Народна Рада, бо демократи сумнівалися, що приймуть документ. Я взяв слово на нараді й сказав, аби всі йшли до зали, бо Декларація буде прийнята!

І о 10-й годині 10 хвилин після поіменного голосування на табло висвітилася цифра 355!

Тоді виступив Кендзьор зі Львова, щоб додали і його голос, бо не має карточки (він сказав "дискетки"). В п'ятницю, коли ми летіли додому, в готелі "Україна", в буфеті, він забув сумку, а коли повернувся, – місце застигло. У сумці була карточка для голосування, 400 карбованців, документи і інше. Після виступу Кендзьора прислав заяву й Коробко, що і він утратив карточку. Виходить, що 357 депутатів проголосували за Декларацію! Проти – четверо (Цеков, Романав і інші); утрималося – семеро, і багато не зареєструвалися. Всього присутніх було 385.

Під час першої перерви на майдані перед Верховною Радою тисячі киян і не киян засипали нас квітами. Всі кричали: "Єдність! Єдність! Єдність! Свобода! Свобода! Свобода! Україна! Україна! Україна!". Я мало спав, і злегка болить голова, але я сам не знаю, від чого вона болить. Стримано сприймаю цю подію, бо то ще тільки папір. А люди радіють! А люди цілують! А люди обіймають! А люди вигукують: "Слава! А далі – Декларація про Незалежність!". Підкидають вгору. Навіть Плюща (Івана Степановича до цього дня вважали партократом-реакціонером, обзивали його різними словами) засипали квітами,

кричали йому щось приємне, дякували. Хмара привів Івана Степановича до людей. Я жартував, що Івана Степановича вітають, як африканці Манделу, бо сьогодні День цвітіння Плюща.

Гадаю, що цей не дуже ясний день, бо сонце о 12-й годині бреде в імлі, залишиться в історії України.

Я пішов поглянути на Дніпро, що під кручею... Роботу парламент продовжує.

З квітами сидимо в сесійному залі: букети подарованих на площі троянд, гвоздик, карточки, якими голосували ми, в системі "Рада". Колись вони будуть в музеях.

17.07.90. Вікторок. Учорашній день увійде в історію. Ми проголосували за Декларацію про суверенітет України. Люди вигукували гасла, подяки, наші прізвиська, плакали, сміялися, дарували нам квіти, фотографували, знімали на кінострічку, цілували, обнімали. А після засідання прапороносці стали наперед, за ними ми – депутати – члени Народної Ради (не всі, а так зо два десятки: Горині, Шевченко, Чорновіл); за нами вишикувалися в колону ті люди, що були на майдані перед Верховною, і пішли на майдан Жовтневої Революції (тепер майдан Незалежності – С.П.). Відбулося віче, де ми виступали, співали. Розлилося море киян, гостей обабіч Хрещатика. Після виступів і співів пісень "Ще не вмерла", "Червона калина" і інших ухвалили йти до пам'ятника Тарасу Шевченкові.

Пішли від Хрещатика вгору, на Софіївську площу, обійшли пам'ятник Богдану Хмельницькому, що на коні, пішли вздовж Софії по Володимирській і попри КДБ. З колони кричали в бік сірого будинку: "Ганьба КГБ! Ганьба КГБ!". Міліція через мегафони просила не заважати рухові транспорту, а молоді маніфестанти кричали: "Слава українській міліції!".

Зупинилися коло Будинку вчителя, де колись засідав Уряд УНР. Там про це нагадував людям Горинь чи то Чорновіл, але ріка не зупинялася, пливла до пам'ятника Кобзареві, що стоїть на постаменті, на якому цар стояв, перед університетом. Ті квіти, які подарували нам, поклали до підніжжя геніального поета і розпочали мітинг. Виступали, а людей було море – тисячі! – від пам'ятника й до червоних стін університету. Відважні стояли спереду, боязливі – ззаду. І вітали нас як триумфаторів. І хоч я думаю, що Декларація – це поки що лишень папір, але такий папір, що про нього вже протрубили всі агентства світу. З америк, австралій поприлітали українці, китайські тележурналісти і багато інших репортерів; знімали нас! Світ повірив!

Удень поплакав короткий дощ, боліла голова, але я вжив ліки і заглушив біль...

Вранці виступав на сесії...

Боротьба за Незалежну Україну продовжувалася...

* * *

Сьогодні мало хто пам'ятає і знає про те, що тільки один-єдиний раз, 16 липня 1991 року, Україна відзначала День Незалежності, що в багатьох населених пунктах у цей день були поставлені хрестипам'ятники, як ось у моєму селі Вікторіві Галицького району Івано-Франківської області. І тільки 19 серпня 1991 року українці переконалися, яку величезну силу мала Декларація. Без цього документу ГКЧПісти могли запровадити військовий стан, не питаючи згоди в Л.М.Кравчука, голови Верховної Ради України.

Од вибуху чорнобильського реактора здригнувся світ, і опромінена чорним промінням радіації Україна глибоко задумалася: "Хто я esi?". З'їзд українських письменників, що відбувався в приміщенні Верховної Ради, був дзвоном тривоги. Перекручені, скорочені, виправлені стенограми виступів із запізненням друкувалися в "Літературній Україні", але мислячі люди знали, що говорилося на з'їзді щось таке, через що члени політбюро ЦК КПУ покинули велику раду майстрів красного письменства.

Через кілька тижнів на останньому, VIII з'їзді письменників СРСР, делегатом якого я теж був, Борис Олійник виголосив, може, найсильнішу свою промову в присутності М. Горбачова і кількох членів політбюро. Йому вчинили овацію. Україна вустами поета говорила, що вона – народ.

А далі були дуже неспокійні роки пробудження, і на вістрі тих подій мені довелося діяти. Утворювали Фонд культури, Товариство української мови, головою оргкомітету і першим головою в області якого ти був, відбувалися пленуми об'єднаних творчих спілок, засідання екологічної комісії, наради фольклористів – і аж до висунення в депутати Союзного парламенту (двічі), обрання депутатом Верховної Ради України. Потужне десятиріччя, коли час згустився до критичної маси, і вибухали серця, і твоє теж не витримувало напруги. Бо ще постійно за тобою слідували, вивчали, зондували твоїх знайомих про тебе. І був навіть такий чекіст, що застерігав: "Не ходіть вечорами". І був професор, який попередив, що інший приятель-професор служить. І був колега-письменник, що дав згоду бути сексотом. І були мітинги, зустрічі, виступи в пресі, по радіо, по телебаченню, нові книжки.

Але було ще і віщування простої жінки, що ти народився щасливим. Я цьому не вірив, бо в

дитинстві та юності знав страшну біду, сирітство. Із шкільних років – вила, коні, ферма, сад. Потім – технікум, військо, один і другий інститути, журналістика, письменство; двічі висували кандидатом у народні депутати до сьогоденного парламенту, один раз завалили на сфабрикованих окружних зборах, а вдруге зняв свою кандидатуру на користь Павличка. І ось 4 березня 1990 р. став народним послом до українського Парламенту, тоді ж – лауреатом Шевченківської премії. Позаздрили, бо за два дні до відкриття сесії Верховної Ради ще УРСР налетів на тебе у Словаччині "Фіат" офіцера чеської контррозвідки, і якби не чемоданчик-"дипломат", і якби не викинуло тебе на капот, де ти вибив лобове скло, зламав ребро, то бути б тобі на тому світі. Але ти їхав на відкриття сесії, переходячи пішки кордон на митниці, хоч забороняється це за міжнародними правилами, добрався до Києва разом з артистом Павлом Громовенком, який через сім років загадково загине під колесами чийогось автомобіля, скрипів зубами та сидів, відчуваючи, що ми прийшли не на весілля. Вже першого дня роботи сесії на майдані перед Верховною Радою зібралися тисячі виборців із синьо-жовтими і червоно-синіми знаменами, гаслами. Буквально з перших хвилин ти відчув, що люди хоч і стоять на майдані поруч, хоч і сидимо майже 450 осіб в одному сесійному залі, але ми різні. Більшість називалася "група 239", опозиція (спочатку було нас більше сотні, пізніше залишилося до сотні) назвала себе демократичним блоком, а з восьмого червня стала Народною Радою. Так, Народна Рада вже існувала у 1848 р. у Львові, але ця Народна Рада була інакша. З перших днів у парламенті пролунало, що ми прийшли проголосити Україну Незалежною. Це викликало бурю. Україна вирувала. Галичина своїм вогнем запалювала всі регіони республіки. Ще нібито вчора ми, члени Товариства української мови, стояли в ланцюгу від Івано-Франківська до Києва. І тобі довелося стати коло дверей Народного Дому, де колись відбувалися засідання уряду ЗУНРу, було проголошено ухвалу про Злуку з Українською Народною Республікою, а хтось із киян стояв у Києві біля Софії, де було проголошено УНР. Двері за наказом з обкому компартії і міському замкнули, але ти взявся за ручку дверей разом з Володимиром Шлемком, а потім пішов уздовж "Української хвилі" в бік Галицької вулиці, щоб описати цю подію, бо колись це стане історією, як і телеінтерв'ю. Товариство української мови було ініціатором цього дійства.

І ось засідає Верховна Рада. Ми, опозиція, покидаємо залу, щоб добитися прямої трансляції по радіо і телебаченню. Коли йдуть на компроміс, то на столиках депутатів-львів'ян, що були репресовані, з'являються синьо-жовті прапорці. Протестують ліві. Напруга. А я повертаюся думками в шістдесяті, сімдесяті, вісімдесяті роки, коли ще нелегально вивішували національні прапори підпільники Слободяни в Косові, міліціонер Дяк на костелі та над недобудованим переговорним пунктом у Долині, невідомі в Івано-Франківську, молодий інженер-бойко Володимир Ковальчук під час відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку підняв над собою синьо-жовтий прапорець.

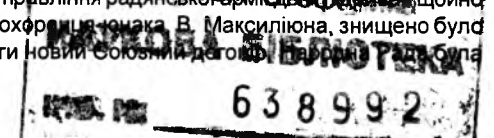
Ще за спинами членів тимчасової президії стоїть Ленін. Цю фігуру винесуть, коли ми проголосуємо за Акт про незалежність України.

Але фактично Україна здобула Незалежність 16 липня 1990 року. Цього дня о 10 годині 10 хвилин 357 депутатів із 450-ти проголосували за Декларацію про суверенітет України. Голова Верховної Ради Володимир Івашко на той час уже відмовився від посади першого секретаря ЦК КПУ – обрали Станіслава Гуренка. На партійний з'їзд до Москви В.Івашко поїхав, залишивши замість себе заступника Голови ВР Івана Плюща, який добре вів засідання. Одного разу В. Івашко сказав: "Веди ти. У тебе ліпше виходить". І він привів – до Декларації про суверенітет. Перший проект її народжувався силами Народної Ради, в готелі "Україна", а вже пізніше взяли за цей документ у Комісіях, було бурхливе обговорення. Коли Володимир Івашко, не витримавши тиску з боку лівих і з боку правих, дав згоду стати заступником М. Горбачова на посаді лідера КПРС, ми зуміли сконсолідуватися навколо Івана Степановича і здобули величезну перемогу. Я думаю, що Декларація про суверенітет України, за яку ми проголосували, сказала світові, що є така держава. Ми і народ повірили, що можна перемогти, а в лавах більшості стався фактичний розкол. Декларацію спочатку недооцінили, але якби не цей документ, що задекларував главенство республіканських законів, суверенність України, то під час путчу у серпні 1991 року Москва не послалала б генералів Варенникова і Чечеватова до Києва примушувати голову Верховної Ради запровадити військовий стан у Галичині й Києві.

Коли Головою Верховної Ради ми обрали Леоніда Кравчука, то постало питання про запровадження посади Президента, створення своїх Збройних Сил, про ядерне роззброєння і т.д. Ніколи ще в Україну не їхало стільки людей з-за рубежу, як тоді. Слово депутата було дуже вагоме. Після мого виступу на сесії, де поставив питання про відкриття нашої області й міста для іноземців, заступник Голови Ради Міністрів В. Урчук приніс витяг із постанови і вручив мені. Івано-Франківщину відкрили для в'їзду громадян інших країн.

Боротьба, що точилася між М Горбачовим і Б Єльциним, відволікала кремлівських правителів. А тим часом у різних республіках СРСР проливалася кров.

Відбувався в Коломиї Собор бердниківської Духовної Республіки, на Дніпрі святкували 500-річчя козацтва. Скропила людська кров землю у Литві, пррливалася вона і в Старому Уриному, де за завданням Москви підрозділ головного розвідувального управління Радянської армії двома днями відкриті один і другий пам'ятник С. Бандері, поранивши охоронця В. Максиліюна, знищено було пам'ятник Є. Коновальцю. М Горбачов планував укласти новий Союзний договір.

категорично проти цього. Союз розвалювався на очах. Російський лідер Єльцин став президентом Росії, переконав свій парламент, що треба проголосити суверенітет Росії, що й сталося в червні 1991 року. Галопувала інфляція, голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук ще 11 травня підписав Постанову про запровадження в обіг українських грошей – гривні. У Москві це викликало шок.

Тоді кремлівські правителі почали готувати "заколот", який згодом назвали "гекачепістським путчем". Гласність зняла з преси, радіо й телебачення цензурні пута, і газети писали, що в Сибіру ремонтують концентраційні табори, що наковано 250 тисяч наручників. Горбачов перед світом грав дурника, що він нічого не знав про різну саперними лопатками, вчинену в Тбілісі в 1989 р., але проговорився, що коли в США плив через затоку, то туди йому зателефонували про землетрус у Вірменії, він знав усе. Горбачов підбирав "команду". Своїм заступником поставив комсомольського друга Янаєва, котрий любив добре пиячити й співати "Мимо тешиного дома я без шукот не хожу, то ли х... в окно продвину, то ли ж... покажу", Раду Міністрів СРСР очолив Павлов, що провів перше пограбування народу, знецінивши майже наполовину рубль, на КГБ сів Крючков, а на Міністерство внутрішніх справ – Пуго. Лук'янов, університетський друг Горбачова, був його правою рукою у Верховній Раді СРСР. Долучили військових Язова, Варенникова, що раніше командував Прикарпатським військовим округом, а тепер – Сухопутними військами, Ахромєєва. Кручина був головним касиром КПРС.

Горбачов їхав відпочивати у Форос (до речі, умеблювання і паркет палацу були з Івано-Франківщини), а заколот запланували на свято Спаса. Росіяни дуже глибоко усвідомили оце "спасай". Перед тим Горбачов провів пленум ЦК КПРС, а на листопад – грудень запланували позачерговий з'їзд КПРС.

Але головним для нього було добитися підписання нового союзного договору, який уже обговорювали в Огарьово, але Україна не йшла на це. В Москві визрів план 20 серпня 1991 року примусити лідерів республік поставити свої підписи під так званим новим союзним договором, позбавити Єльцина влади. Гекачепісти свої дії погоджували з Горбачовим. Він мовив: "Валяйте!". І вони імперію завалили. Але перед цим помер один з найбільших катів українського народу Каганович. Віщуни пов'язували з його смертю кінець сатанинської епохи. А Єльцин виганяв парткоми з підприємств.

Раптово, на 55-у році життя, помер депутат Верховної Ради і секретар Львівського міському КПРС, голова Львова Богдан Котик – сумлінна людина. Я думав, що він міг щось знати про те, що готують у Москві.

17 і 18 серпня 1991 року стояла спека, і був жахливий стан, про що я і писав у щоденнику: "Всі ці дні якесь жахливе передчуття. Задихаюсь. Болить серце, болить голова, не спиться. Уві сні відчуваю якісь дивні звуки. Здається, що наближається щось лихе. Ще вчора мав бути в Коломиї на святкованні 750-річчя міста. Свято помпезне, кількадедне. Сьогодні їду. Мушу там бути, бо депутат від Коломиї, але передчуття таке, нібито там мають тебе убити. Я страшенно болісно переживаю показний, крикливий патріотизм. Потрібні глибокі й тихі демократичні перетворення. Східна Україна русифікована настільки, що саме тут, а не в Коломиї, треба найперше українізувати школи. Прибув дизель-поїздом "Червона рута".

... Коломия ще не знала такого свята. Десятки тисяч людей. Якась жінка дорікала мені, чому підтримує українську незалежну православну церкву. Я сказав їй, що греко-католики теж православні, і вірою, що всі об'єднуються довкола Києва, бо в Москві й Римі нашої правди нема. Де тіло, там має бути й душа. Кому потрібні оті війни, що навіть патріарха Мстислава в Галичі до храму не пустили. А ще я їй сказав, що доларовий дощ паде з Риму, тому й воюють українці з українцями. На свої власні очі бачив документи на мільйонні суми.

Ми виступали з балкону ратуші, в якій міська управа. Щось там читав тимчасовий мер Машталер. Ми з Іваничуком промовляли без шпаргалок. Я йому сказав, що не треба було так різко говорити: "Хто не підтримує незалежну Україну, хай забирається геть з нашої землі". Він, коли запалюється, то втрачає контроль над собою. "Хай забираються до чорта геть звідси", – повторив. Я привітав коломиян і гостей. Говорив, що нема сили такої, яка змогла б наш народ поставити знову на коліна, прочитав вірш "Грудка України", і сказав, що чорні сили можуть прибрати Горбачова і тоді... треба консолідуватися й буцім готовому до всього. Виступив з балкону ратуші пристрасно.

У своєму щоденнику я занотував, що одержав повістку з військкомату, але не пішов туди. Тільки тепер я думаю собі, чи не було то намагання ізолювати депутата й письменника, майора запасу. Кликати в Коломиї на вечерю – не пішов.

Увечері я повернувся з Коломиї до Івано-Франківська дизелем "Червона рута". Дуже боліла голова, жінка якась дякувала мені, що допоміг їй добитися пенсії. Забув її прізвище. Вона з Коршева.

19 серпня, як тільки розвиднілося, я побіг до парку, і там від професора Котурбаша почув, що у Москві стався заколот. Янаєв заявив, що у зв'язку з хворобою М. Горбачова створено Державний комітет з надзвичайного стану, який бере владу на себе. Професор визначився конкретно: кінець демократії. Ранок був імлістий. Мені не хотілося вірити в те, що сталося. Збагнув, чого так важко було напередодні. Що в країні щось готується, – передчував давно, навіть написав про це у вірші. Тоді перший заступник голови виконкому обласної Ради народних депутатів Василь Павлик разом з колишнім футболістом Богданом Вовковичем йшли від озера на спортивних костюмах, і я запитав Павлика, чому

не в обласній Раді зараз. "Йду туди на восьму. А що сталося?" – "Сталося страшне. У Москві – переворот". Він не хотів вірити, але я не жартував. І побачив, як обличчя його враз побуряковіло. Пізніше нагадував Василеві Остаповичу про його реакцію на моє повідомлення, і він сказав: "А хіба ми не бачили розкопани могил з 1941 року в Дем'яновому лазу?" Василь Павлик по-громадянському поведився в усі дні заколоту. Голова Ради Микола Яковина десь зник. Одружувався чи що (пізніше він з'явився й телефонував до Голови Верховної Ради Леоніда Кравчука: що робити?). Василь Павлик мужньо став діяти, як і багато депутатів різних рівнів.

Я тоді не працював постійно у Верховній Раді, зарплати там не одержував, а завершував дисертацію на тему "«Слово о полку Ігоревім» і слов'янська міфологія". Але тепер було не до неї. Спробував зв'язатися з Верховною Радою, та було ще занадто рано. У щоденнику запис: «Прослухав киявські вісті. Заколотники – Лук'янов, Пуго, Язов, Янаєв, Крючков... Так! Стався військово-кагебістський переворот за участю лідерів КПРС. Цьому передували виключення з КПРС ідеолога Яковлєва, повторний арешт і ув'язнення депутата С.Хмари. Місяць тому на Івано-Франківщину й Львівщину приїздив перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко вивчати ситуацію в краї, а в Яворові на полігоні був міністр оборони Язов. Тепер в окремих районах СРСР запроваджують військовий стан. Я відчував, що станеться щось страшне. Горбачов поїхав відпочити в Крим, а тим часом... Напевне, він уже не живий. За останні місяці авторитет його впав до нуля. Можливо, навмисне зробили перебої із завезенням хліба. А це оця грабницька грошова реформа, що озлобила всіх, міжконфесійні чвари. Вчора у Коломиї невідомо ким висвячений єпископ Василік розкошував, а православних священиків (автокефальних) на святі в Коломиї не було, не запросили, мабуть. (Що гряде? Терор? Не думаю, що повернуться тридцяти-сорокові роки, але втрати будуть. Не буде тільки повернення до старого і не вдасться врятувати імперію, хоч нинішні події спрямовані саме на врятування імперії: свято Спаса – і "спасай Росію". Єльцина ізолювати не зуміють (його ж на президента вибрав народ Росії, а з росіянами складніше, ніж з нацменами).

Почався новий період в історії, і знову все зійдеться на серці моєму. Чекаю виклику до Верховної Ради».

Коли писав ці рядки, коли телефонував і нарешті почув, що нас викличуть, бо хоч більшість поки що нічого не знає, та дехто вже знав немало. 19 серпня, о 6 годині 30 хвилин за літнім часом Голові Верховної Ради Л.М.Кравчуку зателефонував командувач Київського військового округу генерал Чечеватов і сказав, що в країні введено надзвичайний стан, уся влада перейшла до ГКЧП (ДКНС по-українському). Пізніше, вже на сесії Верховної Ради, коли ми 24 серпня 1991 року обговорювали питання "Про політичну ситуацію" і фактично допитували перед Україною (йшла пряма трансляція по радіо і телебаченню) Леоніда Кравчука, він проговорився: "Дізнався, що запроваджено надзвичайний стан, якщо чесно сказати, від Станіслава Івановича Гуренка. Я запитав: "Звідки він знає?" (Шум у залі). Шуміли від обурення ми, опозиція, бо підловили Голову на неправді. (До речі, його попередника В. Івашка ми охрестили Котом Леопольдом, пізніше це прізвисько перейшло на депутата Л.Табурянського). Л. Кравчук тоді був прозваний Хитрим Лисом, майбутній Прем'єр-міністр і майбутній Президент Л.Кучма дістав прізвисько Крокуючого Екскаватора за його широкі кроки при ходьбі). Він (Гуренко) відповів (оплески): "Йому подзвонив генерал Чечеватов. Після цього Чечеватов подзвонив мені, пояснюючи, що він не знав мого телефону, тому подзвонив першому, Гуренку" (Оплески).

Ми розуміли, що Кравчук викручується. Чечеватов мав знати телефон Голови Верховної Ради і намагався, бо на випадок війни чи якоїсь надзвичайної ситуації, то найперше він має зв'язатися з Головою Верховної Ради. А тут прилетів з Криму (ми не знали, що він напередодні був на Форосі в Горбачова) путчист Варенников, генерал, що раніше командував Прикарпатським військовим округом, тепер командувач Сухопутних військ СРСР. Він був на Кубані українським козаком Вареником, а став Варениковим, і йому доручили розправитися з Україною. Наші сусіди – Москва, Варшава, Будапешт, Бухарест – не раз розправлялися з українцями руками самих же українців. У 1991-му Вареников мав утопити Україну в крові. Нині деякі мадярони погоджуються, що угорці в Карпатах, на Ворітському перевалі, встановили знак до 1100-річчя Угорщини. Парадокс! Угорці йшли в Подунав'я через Галич, але вже святкують свій ювілей, а ми змістили ювілей Галича на 1998 рік, щоб і цим підкреслити свою меншовартісність, хоч перша згадка про Галич є саме в хроніці угорського Аноніма, і дата – 896 рік. І не побоюйся гріха наші провінційні історики, теперішні чиновники. Не міг же Вареников їхати робити чорну справу, не знаючи номерів телефонів перших осіб. Розвідка й кагебисти тримали під своїм недремним оком всіх перших осіб, депутатів, керівників партій, рухів, урядовців, які могли підняти народ. Тільки тепер Л. Кравчук загадав, що його розбудив телефонний дзвінок С Гуренка.

– Спих? – запитав перший секретар центрального комітету компартії України.

– Сплю, – відповів Кравчук.

– І не знаєш, що стався переворот?

– Не знаю...

– А в мене – Чечеватов...

Так насправді все починалося у Києві.

Пригадую, ми з письменником Богданом Бойком ходили вулицею Шевченка і парком після того, як я повернувся з телерадіокомітету, куди ходив давати інтерв'ю для телебачення, яке послішно створили

в Івано-Франківську (думаю, що тут без спецслужб не обійшлося), та не дочекався репортера Романа Фабрики, який погнав брати інтерв'ю в начальника управління Левенка, і зустрів кількох колишніх, першого рангу, керівників області, міста, районів (партархів, як їх називали), котрі сяяли від радощів, і сяяли на грудях їхні ордени і медалі, а коло штабу 38 армії стояли дві бойові машини.

Та повернемося з Івано-Франківська до Києва. Генерал Варенников запропонував Кравчукові зустрітися в ЦК КПУ, в кабінеті Гуренка. Оскільки новоспечений Прем'єр міністр України Вітольд Фокін відпочивав аж на Алтаї – під горою Білухою, на порогах річки Катуні, то його заступав на посаді віцепрем'єр К. І. Масик. Кравчук, шануючи себе й посаду Голови парламенту, відмовився йти до ЦК КПУ, а призначив зустріч у своєму кабінеті, запросивши й Масика. Фокін про путч довідався аж увечері, коли на вертольоті прилетів до нього голова виконкому Усть-Кокса Гірсько-Алтайської автономної республіки, і вирушив на Київ.

В Івано-Франківську перший заступник голови облвиконкому В. Павлик визначився одразу. О 7 год. 30 хв я повідомив його про заколот, о 8-й він уже був на роботі. До нього уже прийшли нардепи З. Дума і Б. Ребрик, об 11-й зібрався виконком, а о 14 й вже була готова заява про засудження гекачепістів. Це треба оцінити.

Не думаю, що Кравчук не пробував зв'язатися з Борисом Єльциним. Єльцин зателефонував йому прямо в машину, коли Кравчук їхав до Верховної Ради, так що Кравчук з генералами розмовляв не з переполоху. «Він сказав, – повідомив Леонід Макарович, – що ніякої інформації немає, і запитав, чи не знаю я, що з Горбачовим». Кравчук не знав нічого. «Як будемо діяти?» – запитав Єльцина Кравчук, який був недавно у Форосі з дружиною в гостях у Горбачова й пили там горілку, обговорюючи новий Союзний договір, сказав, що до сесії Верховної Ради СРСР не повинні визнавати ГКЧП. Єльцин сказав, що і він не визнаватиме.

О 9 годині 4 хвилини до кабінету Кравчука зайшли генерали Варенников, Чечеватов, Шариков, який був депутатом Верховної Ради України. (Декларація про суверенітет України, а не Української РСР, прийнята в липні 1990-го року, дозволяла нам називати себе саме так) і членом військової ради Київського округу. С. І. Гуренко начебто в розмову не втручався. К. І. Масик вів протокол (стенографістку не взяли). Варенников сказав, що влада перейшла до ГКЧП, який врятує країну. Рекомендував подумати й зайняти правильну позицію, змінити свій особистий курс і курс Верховної Ради, не підбурювати депутатів до різних розмов, бо війська одержали наказ і будуть діяти, якщо вони отримають інформацію, що ситуація потребує запровадження надзвичайного стану. Він казав, що такий стан буде запроваджений. Радив, що, може, слід запровадити його в Києві й західних областях.

Кравчук і Гуренко відчували, що броньований кулак над Україною занесено, що Київ оточений військами. І в цей же час зателефонував головний чекіст СРСР Крючков, який вимкнув лінію зв'язку з Горбачовим. Літак Президента, як і вертоліт, начебто блокували, змінили охорону (то була гра). Коли Кравчук доручив начальникові кримського управління КГБ з'ясувати, що з Горбачовим, то охорона попередила, що його вб'ють, як тільки переступить першу лінію охорони.

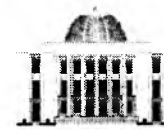
Крючков говорив те саме, що й Варенников. Кравчукові викручували руки генерали армії і КГБ, а він зволікав, мовлячи, що ГКЧП неконституційний, що «його не можемо визнати без сесії Верховної Ради СРСР» (Кравчук був і союзним депутатом), попросив генералів показати документи на те, що їх дійсно уповноважують саме так діяти, а в цей час Москва передала по телебаченню повідомлення про дії ГКЧП, звернення, у перерві – балет Чайковського «Лебедина озеро». Львівська Рада запропостувала першою, закликавши не визнавати путчистів. До них долучилися Івано-Франківщина, Тернопільщина, Волинь. Але спочатку в Івано-Франківську пережили шок. Коли я був в облтелерадіокомітеті, то навіть голова міста Я. Тайліх (честі йому не робить те, що виїхав до США, чим чудово підтвердив реноме «патріота») телефонував, аби довідатися, що відбувається. Зрозуміло, що всі чекали реакції Верховної Ради, а ми чекали, аби Раду Кравчук скликав.

Л. Кравчук на сесії говорив, що раніше 16-ї години 19 серпня не міг виступити по телебаченню, бо, мовляв, воно у понеділок працює з 16-ї. То був політичний трюк, розрахований на необізнаних і наївних.

Коли нас викликали до Києва на позачергову сесію, то я одразу ж взявся фіксувати, що робилося у Верховній Раді в ці дні, розуміючи, що колись мої записи матимуть особливу історичну вагу. Не раз так бувало, що захоплено щось занотовував, а в цей час надавали мені слово для виступу, я ж весь іще був у своєму «підручнику». Дехто навіть робив мені зауваження, що не уважно слухаю, але сподіваюся, що тепер люди зрозуміють, чому так траплялося. Я постановив собі бути літописцем у ці роки, коли ми боролися за Незалежну Україну. І нині роблю такі ж записи.

До Верховної Ради з'їхалися ті депутати, хто працював постійно, одразу ж зібралася Народна Рада. Львівський професор Ігор Рафаїлович Юхновський очолював Народну Раду. З ним любив радитися Л. Кравчук. Члени Народної Ради хотіли послухати, про що говорять генерали з Л. Кравчуком, С. Гуренком, К. Масиком, але їх до кабінету не пустили так само, як і на засідання Президії. Керівництву вірили й не вірили. Депутат Анатолій Ткачук ще з одним нашим «опозиціонером» зустрілися в приймальні голови Верховної Ради й між ними відбулася така розмова:

– Слухай! Тут є один охоронець із Старокостянтинова.

– А де він?

– Ось там стоїть! Пішли до нього.

Охорона до опозиції ставилася дуже прихильно. Після заколоту компартія була заборонена, будинок ЦК віддали під Комісії, а важливі кабінети пустували до референдуму. Один охоронець любив мої твори. Одного разу запитав, чи я хочу побачити, де сидів, відпочивав, мився В. Щербіцький. Зрозуміло, що мені було цікаво. Охоронець узяв ключ, відімкнув кабінет, у якому сиділи перші секретарі, я посидів за широким столом на високому кріслі, показав кімнатку за кабінетом, де його господар міг собі відпочити і де зберігалися важливі документи. Коли до Києва приїздив М. Горбачов, і письменники добилися зустрічі з ним, то Щербіцький звідси виніс дві папки з матеріалами про Рух, але Горбачов на них не хотів і глянути, лишень сказав до Драча, що він часто повторює: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами». Павличко мовив, що у Шевченка є ще: «Борітеся – поборете...». Горбачов тоді процитував Малишкова: «Україно моя, мені в світі нічого не треба...». Про це я згадав у кабінеті, де нині сидить Президент України, посидівши на тому ж кріслі кілька хвилин. Охоронець показав мені й душеву, де освіжаються теперішні Президенти. Втім, після ремонтів тут, можливо, щось і змінилося.

Але тоді, 19 серпня 1991 року, все було по-старому. Охоронець Верховної Ради теж тривожився. Депутати підійшли до нього й запитали:

– Пістолет маєш?

– Маю.

– Стріляти вмієш?

– Вмію.

– А будеш?

– Якщо треба, то...

– Так ось... Коли з кабінету Кравчука почуєш постріли, то, не роздумуючи, як виходитимуть, стріляй у генералів...

– Єсть...

Стріляти не довелося. Генерали вийшли з кабінету об одинадцятій. А через три дні депутати-демократи розпинали Кравчука за загравання і навіть запитуватимуть, чому він не заарештував генералів. Згадають булаву, яку йому подарували у Львові й булаву із Запоріжжя. Кравчук відповість, чи міг з кришталевою булавою піти до танків? І він мав рацію. Київ був обложений військовими, на Оболоні стояли БТРи. Тоді ж Леонід Макарович зронив трохи неоквірний афоризм: «Демократія – справа надзвичайно серйозна, а ця дама дуже тендітна». Він озирався на Москву, де гриміли танки без боекомплектів, де були війська, де горіло американське посольство, яке виконувало на розвал Союзу на 1000 відсотків. Пізніше читатимемо повідомлення про цілу програму впливу на маси – «зомбі», про спецпаратуру на будинку американського посольства, про спецсудно, що з'явилося в Чорному морі під час путчу.

Кравчук знав більше за інших депутатів. Члени Президії Верховної Ради Печеров, Білоблещкий і Шульга підтримали заколотників. Підтримували їх багато газет, багато різних чиновників. Правда, ситуація була їм незрозуміла. Стало відомо, що о 8-й годині в штаб Київського військового округу збирали командирів всіх військових частин, і командувач наказав їм виконувати ухвали ГКЧП.

Як тільки генерали вийшли від Кравчука, представники Народної Ради і народних рухів зайшли до кабінету Голови, запропонували спільні дії проти переворотників. Кравчук сказав, що надзвичайний стан в Україні не запроваджено. До Києва з'їжджаються представники демократичних партій і рухів, які об'єдналися у спілку «Демократична Україна», визнали путч неконституційним, арешт Президента – злочином. Кравчук, вочевидь, знав щось більше, бо затягував час.

Павличко розказував мені, що прийшов до нього і сказав:

– Льоню, ти не думай, що нас повісять, а тебе пощадять. Нас повісять на Хрещатику, а тебе – перед Верховною Радою. Йди на телебачення, говори до народу.

Кравчук пішов на телебачення, але оцінки переворотові не дав ніякої. На п'ятий день, відбиваючись від агресивного депутата, він говорив, що не бачив 19 серпня автобусів з пікетувальниками ні зі Львова, ні з Івано-Франківська, ні з Тернополя. І тембр депутатських голосів був інакшим, ніж 24-го. Кравчука можна було зрозуміти. В день позачергової сесії під Верховною Радою було багато людей з різних областей України. Вони інтуїтивно відчували, що ця субота закінчиться Великоднем.

Мене в той час носило по майданах, по чиновницьких кабінетах, установах, редакціях, то біг додому, сподіваючись, що є урядова телеграма-виклик. Не було. Телефонував до Києва, але безрезультатно. Тоді хлопці не виключали виникнення партизанських загонів, підпільних організацій. Дехто побіг сплачувати партвнески, по кутках збиралися майже розбиті парторганізації.

Я з компартії вийшов уже давно, не збирався поновлюватися і сплачувати внески. Штатні мітингарі принишли в нашій області, навіть «Галичина» видрукувала документи гекачепістів.

Народна Рада наполягала підтримати Єльцина і Росію, але Кравчук відповів, що «Україна піде своїм шляхом». На Кравчука ура-патріоти виллюють море багнюки, однак через кілька місяців його назвуть Людиною, що розвалила СРСР.

Три години засідала Президія Верховної Ради. Члени, що належали до Народної Ради, вимагали

не визнавати ГКЧП, а члени Президії від КПУ відкидали їхню вимогу Кравчук не ставав ні на бік лівих, ні на бік правих, не називав московські події переворотом, адресуючи всі запитання Верховній Раді СРСР, яку буде скликано. Вирішили засідати наступного дня. Ввечері я телефонував депутатам додому і знав, що діється. Постійно працювали радіо, телебачення. Страху не відчувалося ніякого. Можливо, через те, що був страшенно втомлений.

Телефонував Петро Арсенич, що в неділю у Лоліні – вечір до дня народження І. Я. Франка. Запрошують. Він нібито стривожений. Так, ця подія отверезить багатьох. Я відчував, що таке станеться. Жаль, що Крим утратимо. Можна було не надавати автономію. Я не голосував за автономну Республіку Крим. Болить серце. Пишу вірші:

Сьогодні зранку день похмурий,
Хоч свято Спаса в Україні,
І знову небеса в зазурі,
І знову ходять чорні тіні...

Роман Гладіш десь почув вислів: прийшли "спасителі" на Спаса, а я розгорнув це у вірш:

"Прийшли «спасителі» на Спаса.
І обіцяють знов ковбаси,
Словесну піну ллють і ллють.
Прийшли "спасителі" на Спаса
Недовго бути їм... Підуть!
О справедливість! Де ж ти? Де ж ти?
Невже гряде неволя знов?
Сидить в Форосі під арештом
Генсек Михайло Горбачов..."

Був знову на обласному радіо. Працюють тільки перші програми телебачення й радіо. Головний редактор Орест Присяжнюк сказав, що є вказівка з Києва давати тільки передачі про збирання врожаю. Україна мовчить, а з Москви – повідомлення за повідомленнями. Янаєв оголосив, що в зв'язку з хворобою Горбачова він бере владу на себе. Створено Комітет, до складу якого ввійшли Бакатін, Пуго, Язов, Павлов і т.д. Військово-поліційно-партократичний переворот. Заява ГКЧП жахлива, хоч обіцяють зниження цін, повернення гідності, гордості радянським людям.

В окремих районах запроваджується військовий стан на шість місяців. Страшенно багато народу на вулицях і в магазинах. Купують помідори по 1 крб 80 коп. за кілограм. Мені не дають проходу на вулицях. "Що робити?" – запитують. Підбадьорюю людей і кажу, що буде позачергова сесія, то й почують відповідь на своє запитання. Усі чекають на реакцію українських керівників. Аж о 16-й виступив Кравчук. Сказав, що в Україні військового стану не запроваджено, закликав до спокою, продовжувати збирати врожай. Бачу, що незрозуміло нічого і йому. Чому не скликав Верховну Раду? Миська газета "Західний кур'єр" написала, що голова обласної Ради Яковина, якого я теж рекомендував на цю посаду, оженився з художницею. Де ж він?

Цей переворот – грань, за якою може початися громадянська війна. Українці чинитимуть опір. Бо дуже багато правди збагнули люди. Ні, не можна переступати цієї грані! Світ тепер інакший. Не переможуть вони, гекачепісти...

Після 16-ї години Українське телебачення почало транслювати телефільми. Дві панцерні машини з вулиці Шевченка загнали у двір штабу армії. Василь Павлик виступив по обласному радіо в тому ж дусі, що й Кравчук. Увечері з приміщення "Руху" транслювали мітинг на майдан. Мало людей. Мало світла. Містом ходять чутки, що Горбачов поранений і перебуває під домашнім арештом разом з Раїсою Максимівною. Редакторка освітянської газети "Поліття" Г. Довженко плаче. (Я збігав і до міської Ради, в освіту.) Заспокоював, що все буде добре, що до кошари народ загнати не зможуть.

У Москві позакривали всі газети – виходитимуть лише "Правда", "Известия" і ще якась. Відбулася прес-конференція "вісімки", яка здійснила переворот. Лицемірні виступи Янаєва, Пуго. Янаєв називав Горбачова своїм другом. Повторили те саме, що було зроблено з Хрущовим. Відпочинок на півдні. Змова банди. На цей раз не вийде те, що вийшло в 1964-му. Не ті вже люди. Довідалися багато. Весь світ осуджує гекачепістів.

...До обіду хмарно, серед дня прояснилося й засвітило сонце, а ввечері знову – дощ з вітром. Спаса. Невже Спас не спасе нас від оцих "спасителів"? Но пасаран! (Вони не пройдуть!)

І Спас приніс жахливий час...

Рік, коли погинули вишні, черешні, сливи, груші, яблука, помідори... Покрутило все, поплямало, понищило. І зерно гине – позростало в колосі. І дисципліни нема ніякої. І переворот. І Яковина не хвалиться цього року врожаєм, а торішнім хвалився, хоч він озимих тоді не сів. Усі чиновники однакові, але Микола взагалі випадковий.

Союзний договір мали підписувати дев'ять плюс один, а переворот затіяли дев'ять плюс... Драматичний час настав. Заарештують. Почалася горбачовська доба в квітні 1985-го, а закінчилася в серпні 1991-го? Я весь зболений і сумний. Мене ранив усе. Чому немає ніяких дій? Тримаю зв'язок з Києвом. Відповідь: "Чекай!". Римую вночі:

Говорить тихо дощ з вербою
Про час страшний руки твердої,
Та я з тобою... Ми обоє...
Коли по шпарах всі "герої"...
Невже гряде загибель Трої?

На московських вулицях танки й панцерні машини. Вночі передали через супутник, що Єльцин виступав прямо з танка. Гримить надворі. Гроза.

20.08.1991 р. В Івано-Франківську після нічного дощу сонячно й вітряно. Люди шоковані переворотом. Провів у центрі міста імпровізовані зустрічі з виборцями. Люди обліплюють мене, як бджоли матку, засипають питаннями. Єльцин звернувся до росіян, щоб не визнавали путчистів. Зловмисники попередили його, що відповідатиме. Змовники провели прес-конференцію. У Янаєва (його депутати тричі не хотіли затверджувати віце-президентом, та Горбачов добився свого) тремтіли руки. Горбачов під арештом, у Криму. Гомонять, що, можливо, знищений. Я гадаю, що вбити його не могли, бо це було б загибеллю для переворотників. Вони не мають майбутнього. Це не 1964 рік. Партійні функціонери "воспряли" духом. Іван П. – доцент-повія – в газеті підтримав заколотників, О. М. радіє, викладач педагогічного інституту, майстер спорту Ц. з балкони прошипів: "Ну що, демократи, наступив вам п...ц"; Г. підняв голову, а я думаю, що людина складна й слабка істота. Однакові, що вчорашні, а що нинішні функціонери. Боротьба за владу – страшна річ. Пожирання одним одного. А цей переворот прорік я в "Оді перебудові" і в інших публікаціях та усних виступах. Навіть на святі у Коломиї говорив, що може статися. Сталось те, чого найбільше боявся. Цікаво, чому це мені прислали повістку з військкомату? Невже ізолювати хотіли? Що ж дали? Невже моя Україна загине в неволі? І на плечі й на серце моє знову лягає тягар. Путчисти заженуть молодь у підпілля, понабивають казарми студентами, а тюрми – непокірними. Але є ще відважні. Вийшла молодіжна газета "Світ молоді". Гарно виступила.

Ні, не можуть оці злочинці, що організували переворот, утриматися при владі. Не піде народ за ними. А що робити, аби люди наші були розважливіші й розумніші? Ще й міжконфесійні чвари ослаблюють нас! Я підтримав свого родича, православного (автокефального) священника Романа Дзунду, бо йому було дуже важко, а нині деякі католики пруть на мене, називають мало не ворогом України, пруть на Кравчука. Болісно плаче моє серце, коли хтось починає ображати, звинувачувати в гріхах. Я люблю Україну, і нема нічого вищого для мене! Моя любов – праця во ім'я майбутнього, а не художній свист! Безперервно болить серце... Провокації... Заздрість... Сум...

А у Києві увесь день засідала Президія. Вона ухвалила не визнавати постанов гекачепістів, а з'ясувати пов'язані з їх появою питання на сесії Верховної Ради СРСР і розглянути на нашій сесії. Забороняються страйки, демонстрації. Ухвала ніяка, хоч світ різко осуджував ГКЧП. Члени Народної Ради пишуть окрему заяву, в якій осуджують заколот, підтримують Росію, але Кравчук забороняє її зачитати. Представники Народної Ради на зв'язку з Верховною Радою Росії, передають уночі телефонограмою підтримку Єльцину, а з Москви повідомляють, що є спроба штурмувати "Білий дім", заарештувати депутатів. О третій ночі народнорадівці будять Л. Кравчука, вимагають негайно скликати позачергову сесію Верховної Ради, заборонити на території України, в Криму, утримувати під арештом Президента СРСР Горбачова (Кравчук знав набагато більше, бо порадив почекаати до ранку).

21.08.1991 р В Івано-Франківську сонячно. Страшенно болить голова. Оцей переворот ще раз переконав людей, що така країна і така система існувати не можуть. Якщо так можна вчинити з Президентом, при якому чемаданчик з ядерним кодом, то з простою людиною вчинять ще не таке. Путчисти приречені. Одного з них, Павлова, вже шляк трафляє – ліг до лікарні з високим тиском. Гадаю, що головний організатор перевороту саме він. Смішно, що про його "хворобу" є повідомлення, а про "хворобу" Горбачова – нема. Янаєв – нікчемне, підле, обмежене й жорстоке створіння. Єльцин чинить їм опір. Учора після засідання Президії ВР "вумно" виступив Л. Кравчук: "Україна не втручається в московські події"; військовий стан не запроваджується, переворот "фактично" осуджується. А путчисти "печуть" указ за указом; вимикають радіо, закривають газети, ізолюють Єльцина. Довкола Верховної Ради Росії танки – частина Кантемирівської дивізії, що перейшла на бік Єльцина. У Москві – таманці, кантемирівці, десантники. Гадаю, що росіяни в росіян стріляти не будуть, хоч жертви вже є (тієї ночі під гусеницями танка загинули при охороні "Білого дому" українець Дмитро Комар, росіянин Володимир Усов і єврей Ілля Кричевський, яким згодом було присвоєно звання героїв Росії). У Москві появилася барикада. Запроваджено там комендантську годину – від 23-ї до 5-ї години ранку. Нуртує Ленінград. А в Івано-Франківську, біля "клуба демократії", католики ллють бруд на православних, і мені там дісталось, коли роз'яснював натовпу ситуацію в країні. Вчора говорив їм: "О люди, українці мої! Та хоч у цей час будьте мудрі, в єдності! Відкиньте ворожнечу, єдняйтеся, бо час такий, що єдності нам треба! Ворогусте, а на вас уже наковано кайдани і відремонтовано табори". Але дурням це не страшно, ворог для них – брат православний, і навпаки – католик – ворог. І що ти зробиш, депутате? Певні сили своє зробили, коли навіть у таку годину продовжуються міжконфесійні чвари. О, які страшні листи надсилають нам до Комісії ВР! Приходять ті скаргами люди. Битви точаться. Серце кров'ю обливається.

Почувалося зле. Чи виснажена нервова система, чи інше щось... Інколи жити не хочеться. Загадковий заколот. Євреї виїжджають до Ізраїлю, троє приїхали до нас з Ленінграду. Попов, що колись

працював в Івано-Франківському педінституті, приїхав на спортивному автомобілі з двома колегами і дав інтерв'ю: буду висувати себе на посаду Президента Росії. Смішно читати, але нехай чоловік потішиться.

Попідводили голови колишні партюкрати, кагебисти, енкаведисти, військові чини. Чую поміж людей, що Горбачов сам затіяв цей "переворот", щоб прискорити підписання нового Союзного договору і надовго стати Президентом СРСР. Я гадаю, що на таку авантюру він не міг би піти (Насправді пішов – С.П.). Дивує, що міністр оборони Язов і голова КГБ Крючков не з'являються на екранах телевізорів, не чути їх по радіо, не видно в газетах, не брали вони участі в прес-конференції, на якій журналіст Бовін запитав колишнього опального голову колгоспу Стародубцева: "А как вы в эту компанию попали?". Ситуація дивна. Гадаю, що на цей раз не вдасться вчинити того, що колись зробили з М. Хрущовим. Не вийде! Не підтримають чесні люди оцих "чорних", що захотіли повернути колесо історії назад. Нині злочинно бути в КПРС, і я не розкаююсь, що вийшов з партії. Заарештовано Генерального секретаря партії і Президента країни, а комуністи мовчать. Де ще таке можливе? У якій країні? Жажливо це бачити.

Не можуть перемогти оці павлови, крющовки, язови, лук'янови, стародубцеви, янаєви. Добре, що є в Росії Єльцин! Скликав сесію Верховної Ради РСФСР. Тієї ночі у Москві пролилася кров. Стріляли понад голови і розім'яли барикаду з людьми. Цього москвичі путчистам не подарують.

Одному моєму знайомому снився Горбачов і його Раїса. Горбачов пішов від нього боком, а цей чоловік став цілувати й обнімати Раїсу Горбачову. За це їх заарештував Крючков, голова КГБ. Дивний сон. Поцілунки – зрада. Насправді Крючков – злочинець. Його чекає те саме, що й Берію колись.

Дивний цей серпень. Двадцять три роки тому до Чехословаччини ввели радянські війська. Гриміли танки вулицями Праги. Тепер гримлять московськими кварталами.

Зелені хлопчики, хильніть хмільної браги,

Ще нас тоді на світі не було.

Гриміли танки вулицями Праги,

Тепер подібне у Москву прийшло.

Для вас, зелені, вічно є робота:

Душити волю, проливати кров.

Колись робили десь перевороти,

Тепер у себе – час такий прийшов.

В Афганістані ще не докосили,

І принесли додому цю "любов".

Чи служите домашнім "чорним силам"?

Чи крутить вами Міша Горбачов?

Коли у серпні 1968 року заарештували лідера компартії Чехословаччини Дубчека, то його привезли літаком до Москви. Брежнєв, Підгорний, Косигін, Воронов допитували його.

... Ура! Нормально працюють радіо й телебачення. Не вдалася авантюра бандитам. З Москви виводять танки й бронетранспортери, вшановують пам'ять полеглих, виловлюють учасників заклоту. Горбачов живий, здоровий, повертається з Криму, з Форосу (Форос – по-грецькому, а по-нашому – маяк). А надворі йде дощ. Весь день збиралося на дощ, і аж о дев'ятій вечора почав падати. Перемога! І плаче з радості небо. Не болить голова, хоча цілий тиждень був, як у підземеллі душному, боліла. Я весь, як радар.

Вчора забіг на радіо. Дружина журналіста Наталка тягне свого (Романа Боднарчука) за руку, аби негайно віддав партквиток секретареві парторганізації, навіть привела того секретаря до кабінету й наказує "Чуєш чи ні? Здавай!". Він вагається. В багатьох установах по кутках збиралися ті, що не вийшли з партії. На радіо теж збудилися. "Вчорашні" стрепенулися – повертається сталінщина.

Дивна природа людська, дивно поводить людина в естремальних ситуаціях. А письменник бачить це та й крізь серце пропускає, а воно болить, бо то його народ такий. Колись читатимуть нотатки про цей історичний час: "Блажен, хто посетил сей мир в его минуты роковые". Тепер з компартії повиходять мільйони. Горбачов розчистив Авгієві стайні. Аж легше на душі, що нема вже при владі Павлова, Язова, Пуго, – не буде й Лук'янова, Янаєва, Крючкова. Гидка компанія збиралася була. Бакланов і Стародубцев теж з ними. За ці дні весь світ стрепенувся, пожвавішав, протверзів.

22.08.1991 р. Учора вранці Юхновський, Ємець і Гриньов вимагали від Кравчука терміново скликати Верховну Раду, бо Верховна Рада РСФСР може не зібратися. Кравчук вагається, вимагає 150 підписів депутатів, телефонує Лук'янову, щоб на засіданні Верховної Ради СРСР обов'язково був М. Горбачов. Депутати Крижанівський, Скорик, Завадська збирають 151 підпис депутатів. Підписалися ліві й праві. Летимо до Києва. Але о 10-й ранку на засідання Президії не прийшов Кравчук, нема й членів Президії від КПРС, крім трьох. Від Народної Ради зібралися всі. О 12-й почалося засідання. Народна Рада вже знає, що Закарпатський обком разом з облвиконкомом (перший є секретар Волощук) визнав ГКЧП, як і Житомирський, Миколаївський, Дніпропетровський, Чернігівський (його перший секретар Лісовенко – особливий тип). Нарікають члени Народної Ради на політбюро ЦК КПУ, на Л. Кравчука, на керівників радіо й телебачення, на пресу, що підспівувала заколотникам. В Івано-Франківську газети (навіть "Галичина") понадруковували розпорядження заколотників. Демократи назвали заколотників хунтою.

Політика робиться не в Івано-Франківську, а в Москві і Києві. Кличуть до столиці. Записав у щоденнику: "Четвер. Уночі лив дощ. Зробив удосвіта руханку в парку. Не бачу пенсіонерів-номенклатурників з єхидними успіхами, з орденами, з медалями. Уся моя увага – на Москву. Горбачов звільнений, він у столиці. Каже, що "шайка отщепенцев" посилала емісарів, аби зрікся президентської посади. Шукаю паралелей у міфології. Архистратиг Михайло обрубуює змієві крила й бере їх собі, тому шестикрилець. І ось переміг Борис, визволив Михайла, перемає шість чортів-заколотників, обрізано їм крила. Тепер багато сталіністів буде викинуто на смітник історії, але заспокоюватися не слід, бо військово-промисловий комплекс, КГБ, внутрішні війська, партюкратія можуть знову організуватися, прибрати Горбачова і Єльцина, під проводом якого Росія першою оголосила про свій суверенітет, а за нею і Україна. Далі пішов, як писали газети, "парад суверенітетів". Це величезні події. Тепер, гадаю, і в нас справи підуть далеко краще. Чекаю телеграми-виклику. А тут в Івано-Франківську керують одні підляки і дурні – справа, а другі підляки і дурні – зліва, заздрість, провінціалізм, топтання гідності. Але все ми побороємо. Працюй, Степане, во ім'я України, працюй! Усе перетреться й минеться, лиш Україна зостанеться такою, якою ми її створимо. І залишиться написане:

Спасителі прийшли на Спаса,

Подарувати "рай" ковбасний,

Аби свободу притоптати,

За дріт, за грати нас загнати,

Та в хунти враз забракло сили,

Сталеві танки відступили,

А з ними й панцерні машини

Перед відвагою людини...

Загинули в Москві українець Дмитро Комар, єврей Ілля Кричевський, росіянин Володимир

Усов.

Імперії шлях – від біди й до біди.

Не висохла кров ще Алма-Ати.

Узбецька різня і таджицька різня,

А ще в Карабаху щоночі й щодня

Вбивають і ріжуть... Ще дикий десант

В Тбілісі покаже вбивства талант,

І танками місяць народ у Литві.

А чули? Та чули. До влади в Москві

Йде змії триголовий, що сильний колись.

Михайло – в неволі, на волі – Борис...

Поборе у єдності змія народ,

І в перевороту настав поворот.

І вийде з неволі Михайло в Криму,

Аби не зробили з країни тюрму,

Щоб кров не текла аж у наші краї

Так будьте ви пильними, люди мої!".

Принишкли прикарпатські ура-патріоти, як миші. До двохсот побігло сплачувати партійні внески в Івано-Франківську. Тепер покидають лави КПРС, бо в Москві інакша дудка грає.

З дось: У ті дні, коли Горбачов розказував легенди, що був ізольований, що тільки на відеоплівку вдалося наговорити на випадок своєї загибелі, і показували це його інтерв'ю, то йому співчували. Але насторожило те, що його зять не зміг брехати перед телекамерами, Горбачов незадоволено перемінився на обличчі, й один охоронець жваво заговорив про змову гекачепістів. Пуго з дружиною, Ахромєєв, Кручина загадково загинули, решта були заарештовані й поміщені в "Матросскую тишину". Але їх згодом випустили. Один тільки Вареников не вийшов звідти, домагаючись суду, і суд відбувся – виправдав його. На суді був допитаний Горбачов – колишній генсек партії і президент без країни. Там з'ясувалося багато, але всі матеріали не публікувались. І тільки на останньому компартійному з'їзді виступали Крючков, Вареников і говорили: чи є такі дурні, щоб робили переворот, а коли він виявився невдалим, провалився, – не тікали з країни на літаках за рубіж, а летіли в Крим, до Горбачова? В одному інтерв'ю той же Горбачов говорив, що суд над заколотниками не відбувся тому, що Борис Єльцин розстріляв будинок парламенту, де були значні втрати, розігнав Верховну Раду Росії. За це треба було і його судити, тому й домовилися, що піде "так за так". Не судили заколотників, не судили і Єльцина. Пани чубляться, а в мужиків чуби тріщать. Приємно, що В. Івашко, хоч і ходив у заступниках голови КПРС, проте не став заколотником, не заарештували його. Але на серці залишилися рани, – помер, а, можливо, й допомогли йому померти. Думаю, що найбільшим стресом для нього був "похорон Івашка" – вистава перед Верховною Радою і утоплення ляльки Івашка в Дніпрі з вінками.

Українським журналістам телефонував із Москви анонім, що 18 серпня на дачі у Горбачова були Пуго й Крючков. Поруч відпочивали Бакатін і Примаков. За неофіційними даними, вже увечері 19 серпня відбулася телефонна розмова між головою депутатської групи "Комуністи за демократію"

полковником Руцьким і Горбачовим. Просочилися в пресу й інші факти.

Коли уважно проаналізувати інформацію тих днів і пізніші події, то немає сумніву, що заколот потрібен був Горбачову та його оточенню, бо імперія валилася на очах. В українському парламенті на той час було 323 комуністи з 450 депутатів. Можна нині звинувачувати Л.Кравчука в усіх гріхах, але якби він скликав Верховну Раду України на день чи на два раніше або пізніше, то за Постанову і Акт про Незалежність не проголосували б.

Переполюх, розгубленість, невизначеність ситуації – ось що впливало на комуністів-українофобів. Боялися Горбачова, боялися Єльцина, боялися обурення свого народу. Комуністи відчували, що їх зрадили, а тверезі розуміли – розуміли, що може повернутися сталінщина. Демократичні ж сили говорили народові, що його чекає, і народ вірив, особливо Народній Раді. Дуже активно поводитися тоді члени Товариства української мови імені Т. Шевченка, рухівці, члени молодих партій та об'єднань.

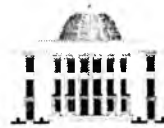
23.08.1991 р. П'ятниця. Сонячно. Неможливо описати всього, що зроблено мною вчора. Давав інтерв'ю, зустрічався з людьми. Одержав урядову телеграму. Лечу до Києва на позачергову сесію Верховної Ради. Москва торжествує. Івано-Франківськ мітингує. Гидко, що "герої на день" у бурю мовчали, а після бурі скачуть. Чорновіл мріє стати Президентом і де може осуджує Кравчука за пасивність під час заколоту. Він має рацію. Чому Кравчук не скликав негайно сесію? Чому всіх нас поставив у незрозуміле становище? Комбінував. З Москви донеслося, що застрелився міністр внутрішніх справ Пуго, ще й поранив дружину. Йдуть арешти змовників. У Москві начебто знесли пам'ятник Дзержинському. Горбачов учора виступав на прес-конференції.

Торік я вийшов з партії, і в ніяку партію більше не вступав, окрім Руху, куди записався ще в 1989-му. А Товариство української мови, яке я очолював в області, – вище за партію. Тільки нині розумію, що нас чекало. Івано-Франківськ треба було побачити в дні путчу. Попіднімали голови чорні сили, ходили вулицями згорда, пихато; ті, що не платили партвнесків, побігли сплачувати; ті, що повиходили із КППС, зажурилися. Я дивився спокійно на все, бо якесь жадливе передчуття вимучило мене ще до заколоту. Обговорювали все з Богданом Бойком. Він дивувався, що в аптеки міста викинули багато женьшеню. Вочевидь, махінатори теж боялися г'єкачепістів.

Борис Єльцин – герой. Як постріли, звучали запитання кореспондентів на прес-конференції змовників: "А чи ви консультувалися з Піночетом?" Пуго дорікнув про такт. Бовін запитав Стародубцева: "А як ви до цієї компанії потрапили?". Той, колишній голова колгоспу, якого врятовано від ув'язнення при Горбачові, справді виглядав білою вороною, але і йому за все відповідати доведеться. Тільки тепер добре приглянувся до авантюрного Павлова з його підвищенням цін (як я зненавидів його з першого ж виступу по телебаченню!), тільки тепер зрозуміли, що чутки про ремонт концтаборів по Сибірах не були видумкою журналістів, як і повідомлення про замовлення на 250 тисяч наручників. Ця банда була б відправила нас "на білі Ведмеді". І я ще раз переконався, що тільки дурні топчуть Горбачова. Може, це навчить людей трохи ума-розуму. Горбачов покісся на друзках. Навіть його університетський товариш Лук'янов замішаний. Лук'янов має вставлене око, і тому має кличку "Кутузов". Перемогли Борис і Михайло, а "Кутузов" погорів, як Наполеон.

Коментар. Горбачов з Лук'яновим навчалися в Московському держуніверситеті. Лук'янов був комсомольським секретарем, а Горбачов – його заступником. Сидячи у "Матроской тишині", в ув'язненні, Лук'янов під псевдонімом Осенін видав збірку своїх віршів. Путчисти час від часу з'являються перед народом, але вони вже списані. Коли вареник випадає з макітри, то його назад у макітру не вкидають, а викидають псові. Але якщо Борис Єльцин виступав з танка перед "Білим домом" і ніхто не стріляв по ньому, то через два роки він учинив криваву бойню, розстрілявши парламент Росії, розпочавши війну у Чечні (Ічкерії) та наступ на український суверенітет. Росія знову на порозі військового путчу. Ходив гомін, що до 80-річчя жовтневого більшовицького перевороту готується новий виступ у всіх країнах СНД – навіть може бути розв'язана громадянська війна. У Росії до влади прийшов чекіст Путін, що підтвердило віщування: прийдуть військові. Він почав боротьбу з олігархами. В Україні демократи спільно з партюкратами-комуністами повалили Президента Леоніда Кравчука, руйнівника Союзу, творця СНД. Його на виборах переміг Леонід Кучма. Уже при Кравчуку спалахнув скандал з розкриттям Чорноморського пароплавання. Загадково загинув тележурналіст Вадим Бойко. В епоху Леоніда Кучми загадково загинуло багато провідних лідерів, журналістів. Розстріл російського "Білого дому" в Москві нагадає "Криваву неділю" 1905 року в Санкт-Петербурзі, але й події 9 січня 1905 року перегукуються з 9 березня 2001 року в Києві, а ще Гапонівський похід у Санкт-Петербурзі дуже перегукується з похороном патріарха Володимира (Романюка) в Києві у 1995 році, коли показали своє обличчя україножери, топчучи синьо-жовтий прапор, б'ючи людей. Патріарх лежить перед брамою Софії Київської, ганьблячи владу. 1905 рік Левин назвав репетицією 1917-го. Чи не відбувалась так само репетиція у Києві перед воротами Софії? Чи не вистрелить майбутнє в Єльцина за 1993 рік? Чи не стріляє уже в Чечні? Лебедь сказав, що Росію очікує велика кавказька війна. А може, ще щось очікує і Україну? "Касетна справа" тому й касетна, що крутиться у Вашингтоні й Москві, але події на касеті Київські. Піп Гапон був з Полтавщини. Його розстріляли більшовики. Патріарх Романюк був із прикарпатського села Хімчина, що на Косівщині. Обидва православні.

А в Києві ми готувалися до позачергової сесії. Леонід Кравчук полетів до Москви, перебував

у залі засідань Верховної Ради Росії. Як розповідав, "Горбачов щоп"ять хвилин одержував інформацію, що спляють документи в Міністерстві оборони, спляють документи в КГБ, спляють документи в ЦК КПРС". Ні, не всюди спляли. Мені розказували, що в кожен таку установу у вісімдесяти роки надійшли спеціальні прилади, які секретні документи перемелювали на січку. Така установка була й в окремих відділах Івано-Франківського обкому КПУ. Тут виконували вказівки зверху, але у Львівському обкомі КПУ вдалося захопити телеграму першого секретаря КПУ Станіслава Гуренка, яка засвідчувала, що він підтримував заколотників, розіслав вказівки. Прикро було усвідомити, але фактом є те, що перший секретар Зіновій Куравський, якого я підтримував, коли мене, голову обласного Товариства української мови, запросили на пленум обкому (я тоді виступив у присутності Л. Кравчука, сказавши, що хоч раз в історії має бути першим секретарем обкому КПУ місцевий комуніст), не попередив про путч, який затіяли в Москві. Боявся? Можливо. Тепер він на дипломатичній роботі в Польщі.

І ще треба пам'ятати, що без тих подій, які відбувалися в парламенті Росії, не було б того, що зробили ми 24 серпня 1991 року в Києві. Єльцин нам дуже допоміг. Склалася революційна ситуація – і ми нею скористалися.

Велика субота. 24.08.1991 р. Учора прилетів до Києва. Доц мив місто. У готелі "Москва" – весела метушня, грають і співають в ресторані, лишень депутати-партократи, що з'їжджаються на сесію, сумні й мовчазні проходять на свої поверхи, до своїх номерів, а я нарочито стою при вході, аби побачити, що написано на їхніх обличчях, аби почути правду про те, що відбувалося. Я ніколи не займав крайніх позицій ні зліва, ні справа, і маю друзів, товаришів, колег, приятелів і ворогів в обох таборах. Багато переговорено – як з Юхновським, так і з Морозом, як з Кучмою, так і з Горинями, як з Лук'яненком, так і з Габором із Закарпаття, з Гудимою, Танюком, Осадчуком, Панченком – багатьма іншими.

"Переворотники", – кажу, подаючи руку; віднікуються, що то неправда, й забігають у ліфти. Іде "великий патріот" з Криму, де відпочивав, каже, що зв'язку не було й не міг виїхати ні додому, ні до Києва. Я підколюю його, що був ув'язнений, як і Горбачов у Форосі. Такий самий і другий демократ. А я вже не пам'ятаю, коли відпочивав на морі чи в іншому місці. Ніколи не відпочиваю пасивно. За ці канікули завершив дисертацію.

А вчора засідала Народна Рада, Левко Лук'яненко написав Акт про незалежність. Збиралися в Спілці письменників. Це – штаб. Тут, кажуть, усе нашпиговано "жучками" для підслуховування, але нині на це ніхто не зважає. Письменники почали і несуть ношу. Без письменників ця революція була б неможливою.

Коли вилітав учора, в Івано-Франківську збиралися мітингувати – після бурі кулаками махати. Я останнім часом вдома на мітинги не ходжу. Набридло словоблудіє – діло нам потрібне. З'явилися нові оратори. Хто й коли чув про Волковецького? Хто знав би його, якби не Товариство мови? Я Степана дописав 17-м до Ради, кооптували – і пішов у депутати. (Коли ми проголосували за Акт про незалежність, С. Волковецький став пробиватися на посаду заступника голови Комітету служби безпеки. Він просив Ларису Скорик, щоб вплинула на Л. Кравчука, а той щоб – на Євгена Марчука. Не вийшло. Левко Лук'яненко зібрав наші підписи на підтримку Волковецького. Я інтуїтивно відчув, що тут щось не так. Тепер, коли опубліковано, що родич Волковецького, Йосип Янишівський (псевдонім "Ясний", по-вितвицьки – "Юзьо"), будучи охоронцем крайового провідника ОУН "Роберта" – Ярослава Мельника, підло вбив побратима "Левка", виказав енкаведистам, де ховається провідник з дружиною Антоніною і технічним референтом "Скалою", я збагнув, що й до чого. З Волковецьким у розвідку я б не пішов ніколи.

Мені найприкріше було, що Кравчук негайно не скликав сесію. В Києві прояснилося все. Друзі-депутати розказують, що замішані в заколоті верхи. Найперше мали поарештувати Народну Раду, керівників партій, рухів. Комусь із наших вдалося роздобути копію списку, в якому на ліквідацію – 200 осіб. Тепер розумію, чому я одержав виклик до військкомату на минулу суботу. А мене землячки топтали й топчуть. Коня, який тягне, б'ють. Троянці не слухали Касандри. Така вже доля творчої людини. Живого не люблять, лишень мертвого.

Колись детально опишу, як у Києві розвивалися події, як хитрували Кравчук і всі інші партюкрати, комбінатори з міліції, КГБ, прокуратури, деякі демократи. Ми ще не нація. Ми покручені окупантами. Ми не могли рівними рости, бо росли з-під каменю, але доросли, щоб вибороти Україну.

Позачергова сесія почалася о 10-й годині. До Києва з'їхалися тисячі людей. Тепер ніхто не перепиняв їм доступу до Верховної Ради, не перегороджували машинами, не було брендспойтів, щитів, не били нікого кийками, чекісти не знімали на відео, і ми, депутати, нікого не захищали, як було раніше. Заланувало всеукраїнське свято.

Фактично ж ми почали роботу не о 10-й, а о 9-й – мітингом на площі Жовтневої Революції (тепер майдан Незалежності). Ми йшли на засідання разом: Захарук, Дума, Чучук, Волковецький і я. Путч якось нас примирило, хоч ми не раз ісперечалися, сварилися, дулися один на одного. Я постійно тверджу хлопцям, що Україна буде тоді, якщо вона возз'єднається духовно довкола Києва. Нам потрібна своя церква, бо завтра в Рим попливуть з України грошки, як пливуть до Москви. Століттями гроші збирали й на Апостольську столицю, попи нацьковували українців на українців.

Греко-католицька церква відімре, як сухий листок, – говорив патріарх Мстислав. Рим такої церкви не визнає. Кардинал Сліпий мріяв про об'єднання українських церков і заповів поховати його в

Софії Київській. Нині ватиканські долари і московська агітація роблять багато колотнечі в Україні. Люди не знають історії. А галичани боролися проти унії до 1700 року. У Бресті почалося 1596-го, а здалися галицькі священики аж у 1700-му. Скит Манявський було закрито в 1783 році. А Москва завоювала нас теж за допомогою полів. Та московський патріарх не вдержить Україну.

Коли почалося засідання, ріка людей з прапорами, гаслами, іконами попливла на майдан перед білим будинком парламенту. Сотні гасел: "Волю – Україні! Геть окупантів! Україні – незалежність! Смерть – імперії! Волю – Україні! СРСР – тюрма народів! Україна виходить з СРСР!"...

Ми зареєструвалися. У залі було 363 депутати з 448-ми. Вшанували хвилиною мовчання пам'ять трьох хлопців, що загинули у Москві. Вшанували хвилиною мовчання пам'ять народного депутата, львів'янина Богдана Котика. Леонід Кравчук ще назвав його депутатом Української РСР. Через вісім годин ми станемо депутатами України, УРСР вмере.

На обговорення винесено питання "Про політичну ситуацію". З доповіддю виступає Голова, із співповіддю від депутатської більшості у Верховній Раді – Олександр Мороз, від опозиції – Ігор Юхновський. Кравчук хотів надати слово спочатку Юхновському, але на засіданні Народної Ради ми доручили сумчанину Воробйову, щоб він запропонував надати слово спочатку Морозу і голосувати за все поіменно. Кравчук сказав, що будемо засідати допізна. Проведемо два, три, або й чотири засідання за день – ранкове й вечірне. Такого ще в історії українського парламенту не було. Інша справа, що Народна Рада інколи й по три-чотири рази засідала та й збиралися Комісії, що лічильна Комісія, членом якої я був, не раз рахувала голоси майже до опівночі.

Сергій Головатий запропонував послухати персональні звіти першого заступника Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра, віце-прем'єра про їхню діяльність у час заколоту. Само собою зрозуміло, що виступатиме й С.Гуренко. Йшла прямиа трансляція.

Депутат від Тернопільщини Володимир Колінець пропонував відсторонити Кравчука від ведення сесії – за його позицію під час путчу, прибрати з приміщення скульптуру Леніна, звільнити з-під арешту Степана Хмару. Прокурор М.Потебенко сказав, що вже у понеділок винесуть вирок С.Хмарі. Василь Червоний із Рівного запропонував створити комісію, яка б розслідувала, хто яку позицію займав під час заколоту. Я спостеріг, як від страху змінилося обличчя депутатів із Криму.

Після виступів від мікрофонів Л.Кравчук почав свою доповідь, а після неї півтори години відповідав на запитання депутатів. І ось як то було!

12 червня 1990 року Верховна Рада РСФСР проголосила незалежність Росії, а ми 16 липня проголосили суверенітет України, і Голова Верховної Ради мав грізну зброю, мав опору, щоб не здатися генералам, коли вони вимагали підтримати ГКЧП, запровадити надзвичайний стан у Києві, на Волині й в Галичині. Тепер Л. Кравчук громив заколотників. Ми дізнавалися, як наш спікер телефонував до Горбачова, а телефоністка відповідала ніжно:

"Михайло Сергійович просить його не турбувати". Із запитань депутатів вимальовувалося, що в багатьох місцевостях, на підприємствах, у районах діяв надзвичайний стан. Кравчук нагадував, що в "одному з останніх виступів Горбачов посилався на домовленість керівників республік прискорити підписання Союзного договору" (Йшлося про Ново-Огарьовські зустрічі під Москвою, куди їздили Л.Кравчук, І. Плющ, де М. Горбачов підганяв лідерів республік укласти новий договір. Кравчук декому признався, що не хоче затягати Україну в нове вікове ярмо. Ми, депутати, що входили до Народної Ради, як могли старалися не допустити підписання договору. Світ знав, що Україна відмовляється від ядерної зброї. Прем'єр-міністру В. Фокіну доручено було сформувати фактично незалежний від Москви бюджет, за винятком відрахувань на утримання Збройних Сил, зовнішніх структур. Замість знеціненого рубля ми переходили на гривню. Горбачов бачив, що він стає генсеком і президентом без країни. Немає сумніву, що саме українські події прискорили створення ГКЧП, і його фактичний голова Горбачов керував "заколотом" з території України – з Форосу, що в Криму. Але зупинити чи повернути хід історії вже не міг навіть він. Ненависть між Горбачовим і Єльциним, намагання усунути від влади того чи того породили непередбачуване. Ми всі розуміли, яка хвилина настала). Голова говорив з підтекстом, щоб ми здогадалися. Йому дорікали, що він вийшов з ЦК КПУ тільки тоді, як лідер Казахстану Назарбаєв вийшов із ЦК КПРС. Кравчук казав: "Я розумію, для чого дію і як дію". І признавався, що два-три рази щодня говорив по телефону з Єльциним, з Назарбаєвим теж розмовляв. Тепер уже і Кравчук відважно твердив, що Україна матиме Президента. Признавався, що телефонував і Язову, коли готувався штурм, але той о 23-й вечора був на засіданні ГКЧП, з ним Кравчук не переговорив, а лише з Лук'яновим. Думаю, що розмовляв на рівних.

Здавалося мені, що Кравчук на сесії теж так поведився, щоб затягнути час. А на майдані вже готувалися йти опечатувати будинок ЦК КПУ, говорили, що звіди вивозяться важливі документи. У перерві ми виходили до людей, промовляли й бігли на третій поверх на засідання Народної Ради. У перерві уже всі ми відчували: сьогодні така ситуація, що можна буде проголосити Україну Незалежною. Головне – щоб утримався такий настрій. Ті, хто замішаний, відчують страх. Левко Лук'яненко написав Акт про незалежність України. Сьогодні у Левка – день народження. Дмитро Павличко дописав перші слова Акта. До перерви на трибуну вийшов С. Гуренко, але ми, члени Народної Ради, вчинили ревище, побігли до трибуни, сигнали його звіди, тому й перервалася робота сесійного засідання на півгодини. Це

шокувало групу "239". Тоді виступив Д. Павличко, який запропонував проголосити незалежність України, всі війська підпорядкувати Президії Верховної Ради, департизувати державні органи. Підготувавши аудиторію, Кравчук надав слово Гуренкові, який протестував "проти спроб перетворити засідання на суд Лінча", виступив проти захоплення обкомів партії. Чотири з них були вже захоплені. Тепер його ніхто не зганяв з трибуни, і він трохи заспокоївся. Думаю, що наступ на нього теж змінив ставлення Гуренка до позиції Народної Ради. Кравчука, Плюща і в нього таки прокинувся українець, бо під час наступної перерви, коли Народна Рада збиралася у фойє третього поверху, а група "239" – у кінозалі, перший секретар ЦК КПУ сказав більшості: "Сьогодні ми будемо голосувати за незалежну Україну, інакше вони нас раздають". (За ці слова можна поставити пам'ятник Гуренку. Пізніше він добровільно відмовився від депутатського мандата, побачивши, що Союз розлетівся. Він чесно признався: те, що робиться, а мав на увазі заборону компартії, не відповідає його переконанням, – і пішов у комерцію. Пізніше я зо два-три рази зустрічав його на вулицях, розмовляв з ним, як, до речі, і з Яковом Погребняком, колишнім першим секретарем Івано-Франківського обкому компартії. Погребняк навіть на моє прохання написав спогади. Це – історія; щодо Гуренка, то він через кілька років знову став депутатом від компартії. Своєрідний допит Леоніда Кравчука тривав до 14 години 10 хвилин. Ми довідалися чимало до того не знаного, що діялося у дні путчу і що пережили Україна, ще існуючий Союз.

Вечірнє засідання починалося завжди о 16-й, але 24 серпня 1991 року воно почалося о 15-й. Зареєструвалося 347 депутатів. В обід засідала Народна Рада. Тепер ми уже вірили, що має відбутися щось велике. Але напруга була надзвичайна. Щойно Гуренко пережив страх. Депутат від Зміївського виборчого округу Харківської області Володимир Філенко, вчорашній секретар парткому колгоспу, запропонував негайно опечатати приміщення ЦК, обкомів, райкомів, а не створювати комісію, звинуватив Президію, "яка три дні зважувала, збирала інформацію, ганьбила народ, а насправді, давайте назвемо речі своїми іменами, чекала, чим воно закінчиться, як ото у зграї шакалів, які сидять і ждуть, хто кого загризе, щоб потім загризти переможця".

Зчинився шум. Президія обурилася, на Філенка зашипіли.

Забігаючи наперед, скажу, що не розумію, як В. Філенко не голосував ні за Декларацію про суверенітет України, ні за Акт проголошення незалежності України.

Я розумів, що ці п'ять днів серпня стають історичними, і брав інтерв'ю в багатьох. Депутат Дем'янов, який згодом був навіть Віце-прем'єром, очолював лічильну Комісію, до якої я входив. Тепер Дем'янов бігав розгублений. Я його запитав: "То й ви – заколотник, товаришу Дем'янов?" (Між нами були гарні стосунки). А він відповів: "Не жартуй, Степане. Ніякого заколоту не було. Це все підстроїв Горбачов". Я вірив йому і не вірив. Дем'янов, здається, навіть не реєструвався, як і багато чиновників, котрі були у Верховній Раді того дня.

Левко Лук'яненко дав мені прочитати текст Акта, запитав, чи треба щось додати, відредагувати. Я нічого не додав. Основну частину Акта Левко Лук'яненко написав ще вчора за участю народного депутата СРСР І. Сандуляка з Чернівців, але тільки сьогодні Л. Кравчук має поставити цей документ на голосування. Дмитро Павличко мав відредагувати текст, але в присутності І. Зайця, О. Мороза, А. Матвієнка, О. Ємця та інших депутатів за круглим столом, що стоїть у коридорі за сесійною залом, дописав спереду такі слова: "Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв'язку з державним переворотом". Далі йшов текст Левка Лук'яненка, а Іван Заєць додав: "Територія України є неподільною і недоторканою". Текст Акта подали в Секретаріат на розможення для всіх депутатів. Я зберіг цей скромний аркуш паперу, на якому була доля України. У той день дуже мудро діяли Іван Плющ, Микола Хоменко. Після прийняття Декларації про суверенітет ми довіряли цим людям. Крайні українофоби розуміли, що сьогодні Україна буде проголошена Незалежною державою. Особливо це відчув голова Верховної Ради Кримської АРСР Багров. Він уже зумів обкрутити Л. Кравчука піти на визнання автономії, тепер же цей хан Криму, що разом з Кравчуком деякий час працював у ЦК, лякав його: "Ви сьогодні ведете незвичайну сесію Верховного Совету. Ви розуміли, яку відповідальність взяли на себе... Я не розумію, хто сьогодні говорить, хто повинен зняти цю незвичайну сесію закончить сьогодні". Він пропонував кількаденне обговорення, аби виграти час, щоб мобілізувалися прихильники імперії, ми шуміли, не давали Багрову говорити, він вимагав від Кравчука навести порядок у залі, а після того його прорвало: "Я не могу здесь голосовать по независимости Украины". Я вилаявся на його адресу дуже нецензурно.

Депутат Юрій Гнаткевич розказував, як уночі на позиченому ксероксі роздруковували ті матеріали, які, за словами Багрова, "впопыхах" нам роздали. Ми розуміли, що втрачена мить могла обернутися навіть загибеллю України, тому й чинили тиск на таких, як Багров.

А за ним виступив ще один кримчак, Г.Демидов. Вони не мали чим нас бити, й казали, що це справа референдуму. Про референдум говорили Олександр Мороз та Ігор Юхновський. Так, саме референдум примусив світ повірити, що є така держава. Виступив Іван Заєць, який трохи остудив запал кримських українофобів. Леонід Кравчук і всі ми розуміли, що або сьогодні станеться найбільша для України подія, або ніколи. Перерва затяглася. О 17 годині 15 хвилин у залі було всього 227 депутатів. Моє тіло й душа похололи вдруге. На засіданні Народної Ради робилося щось несусвітнє. У фойє третього поверху нас збиралося дуже мало. Прийшов другий заступник Голови Верховної Ради Борис Гриньов,

який називав себе напівциганом-напівукраїнцем та харківським космополітом (він спочатку належав до демократичного блоку), й почав нас агітувати, мовляв, Акт про незалежність приймати не слід, а треба проголосувати за департизацію. До нього долучився Володимир Сметанін. І деякі члени Народної Ради кльнули на це. Зокрема, Лариса Скорик. Так переконливо і пристрасно доводили агітатори, що Україна перетвориться на комуністичний заповідник, і їй ліпше не буде, ніж було в Союзі. Я слухав їх, а тоді підійшов до земляка Любомира Пирога і мовив: "Я щось не розумію наших. Та ж Німеччина була і феодальна, і фашистська, і соціалістична, і різна, але то була незалежна Німеччина! У своїй хаті можна тримати як порядок, так і безладдя, але ж то власна хата". Любомир Пиріг підтримав мене: "Я теж не розумію". Я: "А що тут розуміти? Вони говорять те саме, що Багров сказав! Пішли голосувати!" До нас долучилися ще наші. Ми вже пристрасно повели мову про те, що деякі росіяни не хочуть, аби ми здобули Незалежність. Розважливо говорив депутат Юрій Гнаткевич.

Леонід Кравчук почекав ще хвилин з десять, поки не зійшлися депутати, поки не зареєструвалися, щоб був кворум, а тоді почав читати:

– Постанова Верховної Ради Української РСР. Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою. (Ми заплодували.) З моменту проголошення чинними в Україні є тільки Конституція України, її власні урядові постанови та інші законодавчі акти республіки. 1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності".

Це те, що пропонували Олександр Мороз, Ігор Юхновський. Мені здалося, що референдум – то зайве, що можуть не проголосувати, бо ж навесні, у березні, голосували за Союз, але нині розумію мудрість цього кроку.

Сидів насторожений Левко Лук'яненко, сидів пліч-о-пліч біля мене Богдан Ребрик, сиділи поруч Маркіян Чучук, Володимир Шлемко, Петро Осадчук, Зіновій Дума, Дмитро Захарук, Любомир Пиріг, Михайло Голубець, Степан Волковецький і єдиний партократ Євген Новицький, з яким я перекинувся двома словами. Він сказав, що голосуватиме за незалежну Україну, що був на засіданні групи "239", чув виступ Гуренка. Лук'янкові не сподобалося, що Володимир Яворівський, виступаючи, зачитав текст Акта, який він склав, але зараз не це було головне. Наближалось голосування. О 15 годині 08 хвилин нас було в залі 347. Поприходили ще. Всього табло висвітило 360 присутніх. Потрібно 300 голосів. Богдан Котик помер, одного депутата ще не обрали.

І ось найвища хвилина! Запам'ятаймо! 17 годин 57 хвилин – тиснемо на кнопки! Приблизно такий ось звук подавав колись з орбіти Землі перший штучний супутник у 1957 році. Голосування поіменне. Висвічуються зелені числа. За – 321! Оплески особливі – їх буде чути і через тисячоліття. То вже пізніше нам надрукують бюлетені, і ми дізнаємось, що 2 депутати голосували проти, 4 – утримались, 31 – не голосував взагалі.

Проти – Васильєв і Корнєєв. Утримався вчорашній в'язень Алтунян, а за ним активний Барабаш, Шеховцов, Коваленко, Колісниченко, Мазур. А що з вами, друзі мої? Чому не голосували ви, Ларисо Скорик, Іване Заєць, Володимире Пилипчук, Дмитре Павличку? А ще – Воробйов, Крижанівський, Табурянський. І так багато дописано "за", коли було "не гол". Лариса Скорик, напевно, не повірила в те, що робилося, бо щойно казала: "Ми вже один раз дружно обіймалися, аплодували і вставали, коли приймали Декларацію про державний суверенітет України. Сьогодні відбулася та сама історія, і боюсь, що вона обернеться в фарс, якщо ми не приймемо головного – суцільної департизації нашого суспільства".

Це вже ми чули від Гриньова, від Табурянського. Поки ми тут творимо свою історію, Горбачов заявив, що зривається посади генсека КПРС, і наказав вивести партію за межі виробництва. Департизація. Партія злочинна, готувала переворот разом з КГБ, армією, міліцією. Українські партійні функціонери злякалися, що добереться Москва і до них, тому й пішли на створення Комуністичної України. А тут Народна Рада напірала. Гуренко тікав від натовпу, коли сотні людей кричали, що з будинку ЦК вивозять документи, що треба йти на Орджонікідзе (тепер Банкова) громити ЦК КПУ, але не йшли, а тримали велетенське синьо-жовте полотнище – прапор¹, що пошитий був у Івано-Франківську й привезений сюди, і це велетенське полотнище має вже сьогодні розвіватися над куполом Верховної Ради.

У перерві поетеса Марія Влад серед тисяч людей озвалася до мене і говорила, що хлопці йдуть громити приміщення центрального комітету. Хтось шарпав мене за рукав.

Але тепер у залі Верховної Ради Леонід Кравчук ставить на голосування проект постанови Верховної Ради УРСР про Акт проголошення незалежності України. 18 година 00 хвилин. Я бачив, що в залі є більше ніж 360 депутатів, але не реєструються. Ось і ще два зареєструвалися, хочуть увійти в історію. Тиснемо на кнопки. Все та ж мелодія. А на вулиці люди стоять на колінах і моляться, щоб ми проголосували. Молилися й перед першим голосуванням. І раптом висвічується число 346! Але "проти" – Корнєєв і не голосували взагалі Багров (його історичний попередник убив Століпін), Каменчук, Кушнар'ов, Колесник, Павленко, Рибін, Снігірьов, Яринський, а ще утримались депутати Гаврилов, Коваленко, Шеховцов. Майже сотня депутатів не встромили карточки в систему "Рада", не приїхали, повтікали із зали.

Але за Акт проголосували і Лариса Скорик, і Дмитро Павличко, і багато тих, хто вагався при голосуванні за проект постанови про проголошення незалежності України.

Втім, це ми побачимо після роздрукування результатів голосування, а зараз не до того. Тепер

– овації й вигуки "Слава Україні!" Стоїть ревище на майдані. Гасла, прапори тремтливо цвітуть на призахідному сонці, що над Софією. Здається, що обірветься балкон від репортерів та гостей. Нині Україна торжествує! Нині світ говорить про неї! Нині до найдалшого поселення десь у Гімалаях чи Андах, чи Піренеях, до Австралії, Нової Зеландії й Антарктиди долине вість про проголошення незалежної держави Україна. 1 грудня 1991 року це має підтвердити референдум. Повставали з колін люди, що молилися. Майдан вирує, плаче, сміється, цілується, обнімається, горланить, гомонить. Але то ще не все!

Ще ми голосуємо за департизацію органів прокуратури, міністерства внутрішніх справ, КГБ; за проект постанови про припинення діяльності організаційних структур політичних партій та рухів у державних органах, організаціях і установах. Голосуємо проект постанови "Про політичну ситуацію", а далі – про підпорядкування військових підрозділів армії, що розташовані в Україні, Верховній Раді, надаємо додаткові повноваження Голові Верховної Ради. Не проходить проект постанови про опечатування приміщень політичних партій, громадських організацій та рухів. Уже дехто злякався того, що сталося, за що проголосував, вискакує із зали засідань, утікає.

Пізня година – близько 22-ї вечора. Члени Народної Ради виходять на вулицю, беруть в руки велетенське синьо-жовте полотнище прапора, який шили в Івано-Франківську, і той менший, що розвівався на танку в Москві під час заколоту. Більшість депутатів у залі обурюється, а хлопці несуть полотнище до стола, за яким сидять Леонід Кравчук, Іван Плющ. Застеляють прапором головний стіл Верховної Ради, а прапор, привезений із Москви, вручають в руки Кравчукові. Голова розгублений, бо комуністи шумлять і кричать. Але він усе ж знайшовся:

– Та то той прапор, що був на нашому танку в Москві...

Він мав сказати, що наш прапор був на російському танку, а вийшло, що наш танк був у Москві. Сміємось. Кравчук виправдовується. Він не знає, що робити з прапором, який йому щойно вручили, який був на барикаді і на танку в Москві, і ставить його за столом, поблизу статуї Леніна, який залишилося тут стояти до перших днів вересня. Коли ми приїхали 3 вересня, то цей прапор був установлений при вході, а за прапор над Верховною Радою довелося боротися і 3-го, і 4-го вересня.

Кравчук сьогодні заслуговує найвищої нагороди, хоч колись я назвав його неотесаним, але додав, що отешеться. Отесався! Я вибачився, але холодом у мій бік він ще дихає. А колись було інакше. Немовби розгублений, але щасливий, Кравчук закриває сесію, а ми, члени Народної Ради, кидаемось до нього, обступаємо трибуну, стіл і співаємо, хто як уміє, "Ще не вмерла Україна" та "Ой у лузі червона калина". То вперше ці пісні звучать у залі парламенту, а Ленін невдоволено дивиться на нас, хоч йому залишилося стояти лічені дні; казали, що нелегко його, кам'яного, зрушити, а він виявився паперовим (з пап'є-маше). Співаю, ковтаю сльози, обнімаю за плечі народодівці, біжу до телефону, набираю Івано-Франківськ, вітаю земляків, а там уже знають: бачили, чули... Збігаються, каже дружина, на Вічевий майдан, на мітинг.

Більшість розбіглася, а ми виходимо через головні двері до людей. Якийсь здоровань у вишиванці через мегафон кричить: "Свободу Хмарі!" Буде Хмара на Свободі! Кравчук і Плющ пообіцяли, що це вирішиться завтра на Президії. Здорованеві ж натовп кричав, що завтра випустять усіх політичних. Павличко щось говорив, та ніхто нічого не чув, бо не слухали, і Поровський кричав до того, що був з мегафоном:

- Ти, дурню! Та замовчи! – А тоді до багатотисячного натовпу: – Хто ви такі? Чого ревете?

Поровський хотів виступати. Та люди не хотіли слухати Поровського. Бо що він міг сказати більше, ніж те, що вони чули із зали? З нас вирвалося те, що спало під каменем віковичного гніту. Нас, як героїв, вітають квітами, цілують, обнімають. Київ кипів цілу ніч, і світ гомонів, що ми вже не невольники. Йдемо під знаменами на Софіївський майдан. Йдемо під вечірнім теплим небом. Левка Лук'яненка підкидали вгору перед Верховною, а тут він зачитує Акт. Не слухають. Із Софіївського майдану ми пішли з квітами до Кобзаря. Знову високі слова, співи. Тарас усміхався з п'єдесталу. Випили по чарці за те, аби була Україна, щоб якимось заспокоїти свої клітини й нерви. Я думав: що це сталося саме 24 серпня, де й коли. То день народження довголітнього в'язня таборів Левка Лук'яненка, що був засуджений до страти. У цей день від рани помер народний герой Олекса Довбуш (у 1745 році в селі Космачі). Вибухнув вулкан Везувій, який поховав міста Геркуланум і Помпеї. Коли це було? 24 серпня 62 року н.е...

Не було вже де по вечеряти. Пожував щось у готельному номері, ліг спати, але спав недовго. Який сон?

25.08.1991 р. Учорашня подія потрясла увесь світ Ми зробили те, про що Україна пам'ятатиме вічно. У якомусь гороскопі вичитає, що субота – мій день. А сьогодні – неділя. Тролейбусом добираюся до аеропорту, аби летіти до Івано-Франківська. Але чому я такий втомлений? Чому не відчуваю радості? Треба йти на віче, виступити. Але як тільки з'явився в місті, то багато людей оточили мене, і кожен тисне руку, обнімають, цілують. У Києві вчора підкидали до неба Левка Лук'яненка. Коротко виступили Лук'яненко і ще хтось на східцях Верховної Ради, але 20 – 30 тисяч киян і гостей не слухали. Ми прямиували на Софіївський майдан, де в листопаді 1917 року було проголошено Українську Народну Республіку, де в січні 1919 року відбулася злука ЗУНР з УНР. Прокручую все в пам'яті.

Ми йдемо вулицею Кірова (тепер Грушевського) на Хрещатик, піднімаємось до золотоголового

храму Ярослава Мудрого. Богдан Хмельницький з булавою. Левко Лук'яненко на імпровізованій сцені зачитує Акт про незалежність України, автором якого був він, чоловік з Чернігівщини, котрий в Галичині був засуджений до страти, яку замінили довгостроковим ув'язненням, потім знову було ув'язнення.

Тут хтось першим стояв у січні 1989 року в ланцюзі, який закінчувався в Івано-Франківську, де я першим стояв на зміні з В Шлемком, взявшись за ручку теперішнього Народного Дому по вулиці Шевченка, 1, бо якраз тут уряд ЗУНР ухвалював Акт злуки з УНР. (І нині прикро слухати, коли чуєш від шубравця: "А чому тебе не посадили, не вбили, як Стуса?" А чи випустили б в'язнів, якби не було нас на волі? А чи були б депутати без Товариства мови, за яке топтали мене тоді і топчуть "герої" й сьогодні? Воїстину: революцію готують генії, здійснюють – фанати, користуються її плодами – пройдисвіти, а ще – революції пожирають своїх дітей. Так було, так є, так буде. І брехатимуть, що не написав ти заяви про вихід із КПРС, і дорікатимуть за твій вірш юнацьких років про Леніна, але історія нас розсудить).

Україна молода й небагата, бо її багатства надто великі, бо її сини й дочки – великі марнотратники. Але чого ми так довго були в неволі? Ми надто любили волю й опинилися в неволі, і дуже часто патентованих патріотів робили своїми кумирами, а справжніх – топтали. Колись говорили віщуни, що Україну врятують поети. Ми були перші, хоч завтра першими назвуть себе інші. Але чому я такий утомлений? Чому не відчуваю радості? Чи не тому, що розумію, як це нелегко – побудувати державу? Чи не тому, що більшість думає, що завтра настане рай? Україні нині потрібні не слова, не ілюзії, а праця, але поки що люди святкують, і колись свята перетворяться в чорні будні, якщо ми не збагнемо того, про що говорив Іван Франко. А славив він пісню і працю – великі дві сили, а говорив, що в праці – сконайте.

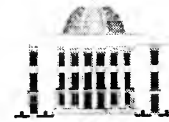
... Там, у Києві, Президія Верховної Ради ухвалювала винести з приміщення статую Леніна, випустити з-під арешту Степана Хмару, скликати чергову сесію. А спеціальна комісія Київської міськради за участю народного депутата від опозиції Юрія Збітнєва, який, до речі, закінчував Івано-Франківський медінститут, у цей час опечатує майно ЦК КПУ (газдують у кабінеті Станіслава Гуренка). Збітнєв – зять Ольги Сворак із Тисмениці, з якою ми навчалися в Богородчанському сільськогосподарському технікумі (пізніше він став Тлумацьким). Ольга зустрічалася з моїм другом Богданом Українчуком, і я хотів, аби вони поженилися, але життя продиктувало інакше. Є вибір долі...

Очолював комісію прикарпатець, колишній політв'язень Євген Пронюк. Зрозуміло, що на той час секретних документів не було вже – перемололи, але ентузіазму залишалося багато. Перед будинком ЦК КПУ зібрався величезний натовп киян з гаслами й прапорами, і на очах цих людей знімали з будинку теперішньої Адміністрації Президента червоний компартійний прапор. Серед членів комісії був підполковник Володимир Шапошник, що очолював групу по опечатуванню ЦК КПУ, представляючи управління внутрішніх справ м. Києва. Черговий у приймальні С. Гуренка Григорій Букаєв півгодини не віддавав ключі комісії...

А через кілька місяців, уже після референдуму, підполковника Володимира Шапошника вб'ють на полюванні. Коли ми боролися за синьо-жовтий прапор 4 вересня 1991 року, бо більшість не хотіла проголосувати, я уступив біля третього мікрофона чергу генералові Василеві Саніну, піднявши його з місця словами: "Товаришу генерале, росіяни вже мають свій національний прапор, а ви – росіянин, і вас послухають і ваші одноплеменники, і наші яничари. Ваше життя пов'язане з Україною, тут ви стали генералом, тож послужить Україні". Отак я говорив генералові Саніну з Харкова. Він став на моє місце, закликав, – і за синьо-жовтий прапор проголосували ті, хто не думав голосувати, адже їм було соромно, що закликає хохлів росіянин. Я подякував генералові, а через короткий час, 12 жовтня 1991 року, він у легковику разом з дружиною і ще кимсь опинився під колесами КраЗа чи МАЗа, як і перший секретар ЦК КП Білорусі Машеров. А хіба не схожа смерть Вячеслава Чорновола? Колись історики підраховують втрати першого парламенту (відійшло до п'ятнадцяти депутатів), а ще збожеволів один, а ще в цьому мартиролозі будуть рухівці Левицький, Бойчишин, Юхно і ще багато інших, включаючи членів Товариства української мови або ж "Просвіти". Скажуть і про сина Івана Плюща, якого вбив онук того самого Іванова, що піднімав повстання на заводі "Арсенал", проти Центральної Ради, після того, як ми під проводом Івана Плюща прийняли Декларацію про суверенітет України. Думайте, як хочете, але я ніколи не повірю, що народний депутат Вадим Бойко міг загинути від випарів бензину з маленької каністри. Журналісти й у мирний час на війні. Ми ходимо по замінованих полях і способів убити талант є дуже багато, але прикро, що вбивць чомусь рідко знаходять, що й Олександр Ємець загинув в автокатастрофі, а Левко Крупа з Тернополя згас ще молодим.

Опечатали приміщення Івано-Франківського обкому і міськкому компартії, обкому й міськкому комсомолу, редакції "Прикарпатської правди", будинку політосвіти, але нині я не можу допитатися, де осіли книжки з унікальної редакційної бібліотеки, розбирали їх з бібліотеки будинку політосвіти, а колишні партсекретарі розповідають і про килимові доріжки, що не були на обліку, про меблі. Коли зникло 155 книг раритетів з бібліотеки Андрія Шептицького, то стало на душі прикро. А як могли духовні пастирі разом з головою облдержадміністрації вигнати обласну бібліотеку з приміщення, яке вона займала, й "умертвити" книжковий фонд на роки!

Але хочеться нині говорити про найсвітліше. Тоді, 25 серпня 1991 року, на Вічевому майдані в Івано-Франківську довкола мене світилася радість в очах людей. Жінки плачуть і допитуються, як то

сталося, а я і сам не знаю. як то сталося! Мало так бути! А перед очима "пультик" кольору кави, на ньому невеличкий мікрофон, динамік і три кнопки, під якими "ЗА", "ПР.", "УТР.". Ні, не "гудзик", а скоріше як вмикач електричний. І ми вчора тиснули на "ЗА", і за цим "ЗА" я бачив усю свою Україну, усю її історію щасливу й нещасливу, але велику історію, бо щасливі народи історії не мають, а нашу ще читатимуть і з бромом, і без бромом, і в тій історії буде й наш парламент, Перший демократичний.

Ще на початку тижня здавалося, що загине все, і ти загинеш. Страшно було, що пропадуть твої рукописи, що спалять, як це робилося вже не раз. То не правда, що не горять рукописи. В Росії, можливо, не горіли, а в нас горіли академічні, монастирські бібліотеки, архіви; палили їх за наказами з Москви, Варшави, турки, татари палили.

Депутат Олесь Шевченко говорив, що ми були в списку на знищення, а нині йдемо до референдуму. 1 грудня 1991 року станеться те, чого чекає увесь світ. Він уже знає про нас. З Вічевого майдану пішов додому й засів за рукописи. Треба працювати вдень і вночі, а інші нехай мітингують, хоч у багатьох мітингарів нема заслуги й на ніготь у тім, що зробили ми. Мене втомили "свистуни" й "макогони", які займаються пустодзвонством. Але хто вже яким вродився і на що вчився.

А хіба вчився я на парламентаря? Вчився орати, косити, рубати, тесати, жати, садити, рахувати, складати економічні плани, стріляти, писати художні твори, навчати студентів. Я – селянський син, і мушу подякувати коломиянам за те, що обрали мене депутатом до Верховної Ради України. Гадаю, їхнє довір'я виправдав.

Але нині тільки Великдень. А по Великодні починається важка весняна праця. Та це буде завтра, а нині йдемо і чуємо, як повсюдно лунає:

- Слава Україні!

- Героям слава!

Ні, ми не герої! Герої полягли за волю України! Та Україна воскресла!!!

¹ В Івано-Франківську на прохання Верховної Ради Руху влітку 1990 року були пошиті два великі синьо-жовті прапори для Київської міської Ради. Один вивісили в липні того ж року на Хрещатику, інший приберегли для Верховної Ради.

Степан Кобута

ПРИКАРПАТТЯ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1988-1991рр.)

Сьогоднішня Україна відзначає 10-у річницю незалежності. Її здобуття стало епохальною подією для українського народу в кінці ХХ століття, логічно завершивши тривалу боротьбу за національний і державний суверенітет. Провідну роль у зламі тоталітарної системи і переході до відкритого демократичного суспільства відіграли національно-демократичні сили, що сформувалися наприкінці 80-х рр. на базі ідейних і організаційних принципів Українського Руху опору 60-80-х років.

Найбільш яскраво результати національно-демократичних перетворень проявилися в західних областях України, що обумовлено особливостями їхнього історичного розвитку та традиційною прихильністю населення національним ідеям. Прикарпаття, як невід'ємна складова західноукраїнського регіону, було полем активної діяльності новітніх демократичних організацій, які підняли прапор боротьби за незалежність. Суспільні процеси, що втягували у вир політичної боротьби десятки тисяч прикарпатців, сприяли мобілізації сил і консолідації прагнень українського народу здобути незалежність. Тому дослідження регіональної історії стало важливим аспектом вивчення загального розвитку політичної історії України на зламі 80-90-х років.

Курс на перебудову, який започаткувало вище партійне керівництво, місцевими партійно-державними органами сприймався як чергова ідеологічна кампанія. Його реалізація мала давно відпрацьований механізм "втілення в життя" партійних програм, що на практиці зводилася до декларації успіхів у справі "соціально-економічного прискорення", розвитку "демократизації" і "плюралізму". Насправді, основне завдання місцевих партійних органів залишалось традиційним: в нових умовах зберегти повний контроль над суспільним життям довіреної їм адміністративної території. Тому за перебудовною фразеологією місцевих партійних керівників проглядалися звичні командно-адміністративні методи управління, а в ідеологічній сфері – продовження курсу на недопущення громадської самодіяльності з боку населення, що могла похитнути монополію органів КПРС-КПУ на політичну владу.

Однак, всупереч волі та прагненням партійної бюрократії демократичні тенденції, ініціатива громадськості "знизу" руйнували консервативні підвалини суспільних відносин в області. На хвилі гасел "демократизації", "гласності" в краї виникли новітні громадські організації, які, на відміну від офіційно зареєстрованих і підконтрольних партійно-державним органам, здійснювали самостійну роботу, керуючись власними статутними положеннями, за що одержали назву "неформальних". Одним з перших, за часом появи, постало Івано-Франківське культурно-наукове товариство "Рух". Воно об'єднало молодих ентузіастів і шанувальників вітчизняної історії і культури, тож з перших кроків своєї публічної діяльності (з весни 1988 р.) "Рух" став активним учасником громадського життя обласного центру. Його керівником був обраний біолог М.Чучук, заступником – архітектор Я.Шевчук. Кількісне зростання членів товариства (наприкінці 1988 р. – близько 100 чол.), виразна громадянська позиція сприяли зростанню авторитету організації. Крім культурно-просвітницької роботи, члени "Руху" брали участь у суспільно-політичному житті міста та області, поступово перебираючи на себе суспільну ініціативу в здійсненні демократичних перетворень на теренах Прикарпаття¹.

Аналогічно Івано-Франківському "Руху" в 1988-1989 рр. виникли і розгорнули громадсько-культурну роботу такі товариства, як "Поступ" у Коломиї, "Відродження" у

Калуші, "Дзвін" у Рогатині. Всі вони пройшли шлях від культурницьких організацій до політизованих осередків національно-демократичного руху, сприяли відродженню культурних та історичних традицій українського народу, піднесенню національного духу, формуючи у прикарпатського загалу навик участі в громадському житті. Діяльність цих товариств сприяла залученню в їхні ряди сотень людей, руйнувала рутину традиційних для радянської системи контрольованих владою "народних ініціатив", закладаючи, а, точніше, відроджуючи існуючі ще в довоєнному галицькому середовищі елементи громадянського суспільства. Саме на базі цих організацій за безпосередню участь їхніх членів утворювалися місцеві осередки Товариства української мови імені Т.Шевченка (ТУМу), історико-просвітницького товариства "Меморіал".

Поява весною 1989 р. на теренах області осередків ТУМу сприяла поширенню демократичних ідей українського національного відродження, активізуючи прикарпатську інтелігенцію. За короткий час було утворено понад 70 місцевих відділень ТУМу і на момент проведення установчої конференції обласної організації товариства (15 квітня 1989 р.) вона уже нараховувала понад 2 тис. осіб. Головою обласного ТУМу, обрали відомого в краї літератора і громадського діяча С.Пушика, його заступниками - С.Шулепу і М.Лесюка².

Тумівські організації здійснювали широку пропагандистську роботу, спрямовану на підтримку вимог українських патріотів щодо прийняття Закону про державний статус української мови, проводили заходи культурно-просвітницького та мистецького характеру. Зростала і мережа їхніх осередків: восени 1989 р. до складу обласного ТУМу входило понад 10 тисяч активістів.

Паралельно із становленням тумівських організацій відбувалося формування місцевих осередків "Меморіалу". Ще 21 лютого 1989 р. в Івано-Франківську виникла ініціативна група по створенню обласного відділення "Меморіалу". Члени "Меморіалу" проводили на території краю пошук місць таємних поховань жертв сталінських репресій, з'ясовували і збирали інформацію про участь місцевих мешканців в українських визвольних змаганнях 1940-50 рр. Саме за ініціативою активістів "Меморіалу" 29 жовтня 1989 р. було здійснено перепоховання виявлених ними у вересні-жовтні в урочищі Дем'янів Лаз на околиці Івано-Франківська останків понад 500 невинно закатованих в застінках НКВС напередодні радянсько-німецької війни жителів Прикарпаття³.

Тому утворена 17 жовтня в Івано-Франківську обласна організація "Меморіалу", яку очолив історик З.Дума, продовжувала розпочату роботу. Протягом 1990 року її членами було виявлено чимало подібних місць поховань у багатьох містах та селищах районного рівня, де розташовувалися органи НКВС. Викриття страхіть сталінського тоталітарного режиму недвозначно вказувало на антилюдську політику комуністичної влади, що в галицьких умовах сприяло зростанню антикомуністичних настроїв серед населення.

Одночасно з новітніми громадськими формуваннями, які, перш за все, декларували культурно-просвітницькі напрями роботи, в області виникали і осередки політизованих організацій, що мали за мету активну участь саме в політичних процесах. Їхній кадровий потенціал складали колишні учасники національно-визвольної боротьби 40-50-х рр., діячі українського дисидентського і правозахисного руху 70-80-х рр. Це було коло безкомпромісних борців за розширення національних прав України, тож досить швидко їх напівлегальні гуртки трансформувалися в чіткі організаційні структури створеної в липні 1988 р. у Львові Української Гельсінської Спілки (УГС)⁴.

Перший осередок УГС на Прикарпатті виник у містечку енергетиків Бурштині в серпні 1988 р. за ініціативою педагога П.Марусика. Невдовзі в Коломиї було створено ще один осередок спілки, на чолі якого став поет Я.Гриньків. Взимку 1988 р. сформувався Івано-Франківський осередок УГС, до якого увійшли борці з радянським тоталітаризмом, колишні політв'язні і репресовані О.Заливаха, В.Стрільців, Б.Ребрик, О.Попович, К.Савчук, Л.Лесик та інші. 3 березня 1989 р. в приватному приміщенні К.Савчук в Івано-Франківську відбулися установчі збори Івано-Франківської обласної філії УГС, на яких був присутній член виконкому УГС В.Чорновіл. Головою обласної організації УГС обрали П.Марусика. На зборах було прийнято рішення про розширення мережі осередків УГС та активізацію агітаційної і пропагандистської роботи, спрямованої на популяризацію національно-демократичних ідей програмної Декларації принципів УГС⁵.

Весною 1989 р. угеесівці тісно співпрацювали з членами новітніх громадських товариств. Це консолідувало демократичні організації у боротьбі за створення на Прикарпатті місцевих осередків Народного Руху України за перебудову (НРУ). Ідея постанови НРУ як масової громадсько-політичної організації всеукраїнського масштабу знайшла широку підтримку і у мешканців області. Первинні осередки НРУ створювалися як за територіальним, так і за виробничим принципом. Ініціаторами їхнього створення виступали члени УГС, "Руху", ТУМУ, інших новітніх товариств. 12 серпня 1989 р., незважаючи на жорсткий супротив влади, в Івано-Франківську було проведено установчу конференцію Івано-Франківської обласної організації НРУ, прийнято тимчасовий статут організації, обрано координаційну раду, а також делегатів від області на установчий з'їзд НРУ у м.Києві⁶. Очолив обласну організацію НРУ художник М.Яковина.

Наступного дня, 13 серпня, у Бурштині за участю рухівців з багатьох районів області та м. Івано-Франківська відбулися установчі збори Бурштинської організації НРУ, які фактично започаткували процес оформлення районних та територіальних організацій НРУ в краї. Після цього рухівська справа набула широкого розмаху, втягуючи в орбіту активного політичного життя тисячі мешканців області.

Взимку 1989 р. на теренах Долинського і Рожнятівського районів почали формуватися осередки створеного у Львові Українського християнсько-демократичного фронту (УХДФ). Значну роботу по популяризації ідей УХДФ, спрямованих на утвердження в суспільному житті християнських цінностей, відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ), проводили лідери фронту – батько і син П.Січко і В.Січко, уродженці с.Витвиця. В квітні 1989 р. вони намагалися організувати в лісових околицях с.Церківна Долинського району лісовий табір для вишколу створюваної за ініціативою УХДФ дитячої організації "Пласт"⁷. Однак, силами місцевої міліції та КДБ ці плани були зірвані. Тож основну увагу активісти УХДФ відводили питанню відновлення прав та легалізації гнаной в радянські роки УГКЦ.

Проблема відродження діючої у підпіллі греко-католицької церкви набула особливої актуальності ще в середині 80-х, внаслідок заявленого радянським керівництвом курсу на дотримання в СРСР демократичних прав людини, в тому числі і права на вільне віросповідання. На початок 1988 року, за офіційними даними органів радянської влади, на території Івано-Франківської області проживало 45 священників, 73 ченці і близько 15 тисяч активних прихильників УГКЦ. Очолювали підпільну мережу церковних громад УГКЦ єпископи Павло Василик і Софрон Дмитерко⁸.

Активна діяльність віруючих УГКЦ, спрямована на легалізацію своєї церкви, розпочалася у 1987 р. В Івано-Франківську, Калуші, селах Долинського, Калуського, Рожнятівського, Тлумацького, Тисменицького районів відбувалися релігійні відправи-зібрання прихильників греко-католицької віри, на яких лунали заклики до влади дозволити проведення богослужінь за греко-католицьким обрядом, передати у руки віруючих зняті з обліку, перетворені на господарські будівлі культові споруди, реєструвати церковні громади УГКЦ. У серпні 1987 р. частина прикарпатських віруючих на чолі з єпископом П.Василиком підписала відкритий лист-заяву до Папи Римського Івана Павла II із зверненням про вихід церкви з підпілля та проханням сприяти перед радянським керівництвом у справі офіційного визнання УГКЦ в СРСР⁹. На підтримку греко-католицькому руху висловлювалися провідні політики західних країн, події боротьби українських католиків уважно відстежували західні радіостанції.

Для координації зусиль представників церкви, а також діячів національного руху, які підтримували УГКЦ, у Львові восени 1987 р. було створено Комітет захисту Українського Католицької Церкви (УКЦ), до складу якого ввійшли і представники від Прикарпаття – о.Ярослав Лесів з м.Болехова та С.Петраш-Січко з Долини. За ініціативою Комітету захисту УКЦ почав видаватися позацензурний часопис "Християнський голос", у якому друкувалися матеріали про боротьбу греко-католицьких віруючих за свої права. Особливо активними були греко-католики у 1988 р. під час відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі. На території області проходили десятки богослужінь, присвячених цій події. Одне з найбільших на той час зібрань (понад 5 тис.чол.) було проведено 17 липня на території колишнього Гошівського монастиря. Кілька тисяч прикарпатських греко-католиків взяли

участь у традиційній проці і релігійних відправах в Зарваниці на Тернопільщині¹⁰. Використання під час релігійних відправ української мови, патріотичні, спрямовані не тільки на релігійне, але й національне відродження проповіді священників, надавали цим акціям яскравого громадсько-політичного звучання, відновлюючи таким чином традиції дорядянської епохи, коли греко-католицька церква і її клір були авторитетними учасниками суспільного життя в Західній Україні.

В органи місцевої влади надходили листи-звертання з проханням реєстрації греко-католицьких громад. Однак партійно-державний апарат, використовуючи як адміністративний тиск, так і засоби масової інформації (ЗМІ), намагався дискредитувати УГКЦ, показати її прихильників "купкою релігійних фанатиків", які намагаються дестабілізувати ситуацію в області. На боротьбу з греко-католиками було залучено і представників Російської (Руської) православної церкви (РПЦ). В селах, прихильних до УГКЦ, при підтримці партійної влади, ініціювалося створення релігійних "комітетів – двадцятки" по реєстрації громад РПЦ, їм передавалися культові споруди, вони отримували підтримку влади. За неповних 1,5 року в області було зареєстровано понад 300 нових громад РПЦ, у їхнє користування передано десятки колишніх храмів УГКЦ, в тому числі і Гошівський монастир¹¹. Таким способом комуністична влада намагалася запобігти відновленню УГКЦ, використовуючи при цьому і провокаційні методи, які призвели до зростання релігійної напруги та початку міжконфесійного протистояння.

Жорстка протидія влади примусила греко-католиків вдатися до більш рішучих дій. Протягом 1988-89 рр. ними було зібрано десятки тисяч підписів під вимогою до вищого керівництва СРСР узаконити діяльність УГКЦ. З весни 1989 р. десятки віруючих з Прикарпаття, очолюваних священниками УГКЦ, брали участь у голодуваннях протесту в Москві, домагаючись легалізації своєї церкви. В містах і селах області зростала кількість несанкціонованих релігійних зібрань, які часто завершувалися стихійними мітингами. На підтримку УГКЦ виступали УГС, НРУ, УХДФ та інші новітні організації, а питання відновлення прав греко-католицької церкви набрало політичного характеру¹². Яскравим прикладом підтримки УГКЦ став великий мітинг в Івано-Франківську 18 червня 1989 р., проведений за ініціативою активістів УГС і УХДФ. Передувало мітингу урочисте богослужіння, проведене греко-католицьким священником М.Сімкайлом на честь відзначення церквою релігійного свята Зіслання Святого Духа, яке відзначалося в рамках широкомасштабної акції УГКЦ у багатьох населених пунктах західноукраїнського регіону. Спроби Івано-Франківської офіційної влади перешкодити цій акції завершилися поразкою. Тисячі людей взяли участь в несанкціонованому зібранні, яке проходило під гаслами "Волю Україні", "Свободу УГКЦ" і завершилося походами колон демонстрантів під національними синьо-жовтими стягами вулицями обласного центру¹³. Ця акція свідчила про зростання громадської активності прикарпатців, про залучення до громадського життя тисяч небайдужих до суспільних проблем людей.

В цей час у суспільстві наростали критичні настрої щодо спроможності партійного керівництва розв'язати кризові явища політичного і соціально-економічного характеру. Ортодоксальний захист партійними комітетами "соціалістичних цінностей і завоювань", зневага до національно-культурного відродження збуджували громадську свідомість, викликали невдоволення у громадян. До цього долучалися негаразди господарського життя, особливо зростання дефіциту товарів повсякденного вжитку, перебої з постачанням продуктів першої необхідності і т.п. Характерно, що партійна влада, трактуючи загострення соціально-економічної ситуації як "тимчасові труднощі перебудови", звинувачувала новітні громадські формування у політичних спекуляціях та штучному загостренні суспільної обстановки в області¹⁴. Партійні керівники на місцях, від яких, в силу створеної за радянських часів системи владних і господарських відносин, залежало функціонування економічного механізму, практично не змогли (або ж не хотіли) забезпечити здійснення тих економічних реформ, які декларувало керівництво країни. В умовах демократизації суспільства авторитарні методи уже не спрацьовували, тож більшість партійних чиновників, втрачаючи реальний вплив в економічній сфері, не могли ефективно опанувати сферу політичну, де ініціатива переходила до рук "неформалів".

Своєрідним каталізатором політичної активності громадських організацій і

населення стали масові публічні заходи, в які втягувалися десятки тисяч чоловік. Органи державної влади під різними приводами відмовляли в проведенні таких акцій, тому неформали йшли на організацію несанкціонованих заходів. За перше півріччя 1989 р. правоохоронні органи Прикарпаття зафіксували 11 таких випадків. Серед найбільш актуальних питань, які обговорювалися під час цих зібрань, лунали вимоги прийняття закону про державний статус української мови, розширення демократичних прав, легалізацію УГКЦ, ліквідацію політичної монополії КПРС, суверенізації України, узаконення використання національної символіки. На хвилі критичного запалу, викриття кривавих "білих плям" української історії радянських часів зростала опозиційність виступів як до конкретних партноменклатурних працівників, так і до КПРС як організації в цілому. Самі комуністи змушені були визнати наростання антиноменклатурних, антипартійних настроїв, падіння рівня довіри до партійних органів та їхніх керівників.

Яскравим свідченням цього став великий, санкціонований міською владою, політичний мітинг 23 липня 1989 р. в Івано-Франківську, що засвідчив повну поразку представників партійно-державної влади, які брали в ньому участь¹⁵. У серпні подібні мітинги відбулися в Калуші, Долині, Болехові і ряді інших населених пунктів.

Епоха "мітингової демократії", що втягувала у вир політичної боротьби людей різних вікових, соціальних, професійних груп, охопила міста і села області. Практично кожної неділі за ініціативою НРУ, УГС, "Руху" відбувалися багатолюдні зібрання, на яких обговорювалися найболючіші суспільні питання. За даними правоохоронців, за десять місяців 1989 р. на Прикарпатті відбулося 34 несанкціоновані масові заходи, і це не рахуючи дозволених владою¹⁶. Спроби партапарату перехопити ініціативу, проводячи альтернативні неформалам політичні акції, як правило, завершувалися поразкою. Тому в боротьбі проти своїх опонентів партійно-державні чиновники використовували різноманітний арсенал засобів протидії. На активістів новітніх формувань здійснювався психологічний або адміністративний тиск, застосовувалися методи шантажу, погроз, провокацій, в тому числі і "брудних прийомів" – фізичного побиття "невідомими". Проти ініціаторів проведення самостійних мітингів було порушено 4 кримінальні справи. У боротьбі з учасниками несанкціонованих зібрань використовували спецзагони міліції (ЗМОП), як, наприклад, при розгоні учасників мирного греко-католицького богослужіння 13 серпня в Івано-Франківську. На "допомогу" міліції партапаратом ініціювалося створення "добровільних робітничих загонів", в область були перекинуті міліцейські спецпідрозділи з Чернівецької, Хмельницької і Одеської областей¹⁷.

Але ні силові акції, ні політичний тиск уже не могли залякати людей, тому осінь 1989 р. пройшла під знаком наступальності демократичних сил. В політичній сфері суспільних відносин визначилися два табори – комуністичний і національно-демократичний. Останній сформувався внаслідок злиття воедино трьох суспільних рухів: загальнодемократичного, національного-демократичного і національно-релігійного. Виразником демократичного табору виступали НРУ, УГС, ТУМ, "Меморіал", які в своїй діяльності послідовно відстоювали ідеї національного відродження України на засадах політичного і державного суверенітету.

За ініціативою демократичних сил в області пройшли масові зібрання, спрямовані на підтримку вимог прийняття нового демократичного закону про вибори. Своєрідною репетицією майбутніх республіканських виборів 1990 р. стала виборча кампанія за мандат народного депутата СРСР по Калуському виборчому округу № 461, в якому, при підтримці новітніх організацій, перемогу здобув голова Всеукраїнського ТУМу ім.Т.Шевченка, один з лідерів НРУ Д.Павличко. Практично зазнали поразки намагання компартійних органів помпезно відсвяткувати 50-річчя входження західноукраїнських земель до складу УРСР і СРСР. Для більшості населення області "золотий вересень" 1939 р. асоціювався з кривавими сталінськими репресіями та встановленням тоталітарного режиму. Тож на відзначення цієї події за ініціативою Руху ввечері 17 вересня у багатьох оселях прикарпатців були запалені свічки в пам'ять про тих, хто став жертвою комуністичної системи.

На хвилі національно-демократичного піднесення в краї опозицією все гостріше ставилися питання відновлення національно-культурних традицій, правдивого висвітлення

історії українського народу. Відбувалася переоцінка сфальсифікованих в радянські часи етапів боротьби за українську державність. В листопаді 1989 р. обласним ТУМом було організовано вечір пам'яті, присвячений 71-й річниці утворення Західно-Української Народної Республіки, знімалося комуністичне табу з Українських січових стрільців. І хоч в тогочасній обласній пресі матеріали про УСС мали певний ідеологічний відтінок, в цілому січове стрілецьтво в народній пам'яті відновило позитивні оцінки. На мітингах, публічних зібраннях відкрито обговорювалися питання організованого сталінським режимом страшного голодомору проти українського народу в 1932-33 рр. Обком партії в інформаціях в ЦК КПУ з тривогою відзначав про зростання "націоналістичних настроїв у населення", "нападки і наклепи на комуністичну партію і радянську дійсність" і т.п., пасивно констатує втрату партійними комітетами авторитету і впливу на громадськість.

Дедалі потужнішим ставав суспільний рух віруючих за повну легалізацію УГКЦ. В багатьох населених пунктах області громади РПЦ заявляли про бажання перейти в підпорядкування УГКЦ, відновити "батьківську віру". 1 жовтня 1989 в Івано-Франківську відбулося масштабне 40-тисячне зібрання віруючих, на якому лунали вимоги узаконити діяльність церкви, передати греко-католикам Кафедральний собор, який перебував в управлінні РПЦ¹⁸. Як наслідок цих та інших дій греко-католиків західних областей, під тиском громадськості в кінці листопада Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР прийняла рішення про реєстрацію в органах влади греко-католицьких громад²⁰, фактично визнавши УГКЦ як церковну організацію.

23 січня 1990 року у Львові десятки прикарпатських священиків УГКЦ на чолі з єпископами П.Василиком і С.Дмитерком взяли участь в церковному соборі УГКЦ, на якому було проголошено повне відновлення діяльності церкви, скасовано рішення Львівського церковного собору 1946 р. і заявлено владі про вимогу повернення культових споруд та майна УГКЦ, націоналізованих в радянський час²¹.

Процес повної легалізації УГКЦ супроводжувався зростанням релігійної напруги, оскільки керівництво РПЦ і партійно-державні органи, які їх підтримували, намагалися всіляко перешкодити відновленню прав гнаной церкви. 21 січня 1990 р. частина священиків та віруючих РПЦ провела церковне зібрання у м.Галичі, заявивши про свій вихід з РПЦ і перехід до Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)²². На початку лютого на базі Київського патріархату було утворено Українську православну церкву на чолі з екзархом (митрополитом) Філаретом. Таким чином, релігійна палітра, особливо в західних областях України, різко змінилася. Церковний поділ зумовив боротьбу не тільки ідейну, але й за культові споруди і церковне майно, втягуючи у міжконфесійне протистояння не тільки служителів культу, але і віруючих.

Одним з перших прикладів резонансного протистояння в області стала боротьба за володіння Івано-Франківським Кафедральним собором. Під тиском громадськості, на вимоги віруючих греко-католиків було відновлено історичну справедливість і собор переданий в підпорядкування УГКЦ²³. Однак в багатьох містах і селах області боротьба за культові приміщення виходила за рамки толерантних відносин, ускладнюючи релігійну і соціальну ситуацію.

Релігійний чинник, з огляду на традиційно високий рівень довіри прикарпатців до церкви, був також важливим аспектом виборів народних депутатів до Верховної Ради УРСР та органів місцевих рад. У 1990 р. в області чітко означилися два виборчі табори – комуністичний, представлений, насамперед, партійно-державною номенклатурою, і національно-демократичний, виразником якого виступали новітні демократичні організації на чолі з НРУ. Останні об'єднали свої зусилля в рамках демократичного блоку, взявши за основу виборчої платформи передвиборчу програму крайової організації НРУ. Чітка тактика демократичних сил дозволила їм висунути узгоджені кандидатури в багатьох виборчих округах. На підтримку своїх кандидатів публікувалися звернення новітніх організацій в демократично налаштованих газетах "Агро", "Вперед", у першій неформальній газеті Прикарпаття – віснику культурно-наукового товариства "Рух" "Крок" (редактор Я.Шевчук). 21 січня 1990 р. на площі Перемоги (Вічевий майдан) в Івано-Франківську активісти Руху публічно встановили щоглу з національним синьо-жовтим прапором. Значний вплив на піднесення політичної і національної свідомості прикарпатців, утвердження соборницьких

ідей мала організована Рухом всеукраїнська акція відзначення 71-ї річниці акту Злуки ЗУНР та УНР. 21 січня 1990 р. десятки тисяч прикарпатців, взявшись за руки, стали в "живий ланцюг", який з'єднав Івано-Франківськ, Львів і Київ, символізуючи цим єдність українських земель. Кілька тисяч прикарпатців виїжджали на трасу Львів-Київ, де, використовуючи національну символіку, популяризували демократичні ідеї серед населення Волинської, Житомирської областей²⁴.

Не менш динамічно діяли демократичні сили і на теренах області. В ході передвиборчої боротьби ними були проведені десятки мітингів, в тому числі і в тих районах, де демократичні процеси відставали. В Івано-Франківську активісти НРУ організували пікети з вимогами відставки керівників міськкому партії та правоохоронних органів, звинувачуючи їх у зловживаннях службовим становищем. Партійне керівництво області змушене було постійно оборонятися. Ситуацію у партійному таборі ускладнювало внутрішнє протистояння між керівництвом обкому (І.Посторонко) та Івано-Франківським міськкомом КПУ (Я.Федорчук). В кінці січня ряд партійних організацій великих промислових підприємств міста виступили з ініціативою відставки усього складу бюро обкому КПУ і заміни першого секретаря І.Посторонка. Такі ж вимоги лунали і у зверненні до обкому КПУ з боку працівників комсомольських організацій і обкому ЛКСМУ²⁵.

В умовах політичної кризи в лютому відбувся розширений пленум обкому КПУ, в роботі якого взяли участь і представники демократичних сил, а тисячі івано-франківців мали змогу чути ретрансляцію ходу засідання через гучномовці. Відкрита атмосфера пленуму, гострий характер обговорення вказували на зміни в середовищі самих партійців²⁶. Внаслідок цього на пленумі було обрано нового першого секретаря обкому КПУ. Ним став З.Куравський – уродженець Снятинського району, перший за радянського часу місцевий комуніст на такій посаді, що повинно було продемонструвати зміни в характері кадрової політики партії і врахування специфіки умов регіону.

Задекларований З.Куравським курс на співпрацю з представниками різних громадських організацій уже відрізнявся від означеного раніше антагонізму між владою і неформалами. В ході виборчих змагань багато місцевих партійних керівників – кандидатів на депутатські місця за радикальністю своїх передвиборчих обіцянок мало чим поступалися своїм опонентам з демократичного табору. Однак, така "ідейна трансформація" носила явно кон'юктурний характер, не була підтримана населенням і успіху номенклатурним висуванцям не принесла.

На березневих 1990 р. виборах до Верховної Ради УРСР перемогу здобули представники демократичного табору: із 12 депутатських місць їм дісталось 11. Серед них колишні політв'язні, члени УГС Л.Лук'яненко і Б.Ребрик, лідери місцевих новітніх організацій М.Чучук, С.Пушик, З.Дума, активні діячі НРУ М.Голубець, Д.Захарук, С.Волковецький, Л.Пиріг, В.Шлемко, П.Осадчук. Тільки один мандат здобув представник партійної влади Є.Новицький. Перемогли демократи і у виборах до обласної ради народних депутатів, де із 137 обраних депутатів їхні представники мали 110 місць, а також в міських радах Івано-Франківська, Калуша, Коломиї, в районних радах Галицького, Долинського, Калуського, Надвірнянського районів. Із загальної кількості - 10515 обраних до місцевих рад депутатів комуністи були представлені 3851 особою, що складало всього 36,6 відсотка депутатського складу області²⁷. Обком партії змушений був визнати свою поразку на виборах і втрату компартією політичного авторитету. Навіть там, де партійні керівники очолювали представницькі органи, повного контролю партійні комітети уже не мали, багато рядових комуністів підтримували ідеї і гасла національно-демократичних сил.

Весна 1990 стала початком нового етапу суспільного розвитку Прикарпаття. Перемога демократичних сил на виборах не тільки вплинула на розвиток політичної ситуації, але й якісно змінила систему владних відносин в області. Внаслідок приходу до органів представницької влади нових народних обранців, опозиційно налаштованих до програми комуністичного будівництва, партійні комітети опинилися поза процесом формування складу виконавчих органів обласної ради, міських рад Івано-Франківська, Калуша, Коломиї, ряду районних рад. Оскільки подібна ситуація прослідковувалася також в сусідніх Львівській і Тернопільській областях, у західному регіоні України виник дивний феномен – антикомуністична радянська влада. Це було повною несподіванкою як для

місцевих партійних органів, так і для ЦК КПУ, адже опозиція в боротьбі з компартією використовувала власну зброю її держави – інституції органів рад.

В ході проведення перших сесійних засідань новообраних рад були сформовані керівні органи. Головою обласної ради народних депутатів обрали керівника крайової організації НРУ М.Яковину. Головою облвиконкому сесія затвердила народного депутата УРСР Д.Захарука. В Івано-Франківську головою міськради став Я.Тайліх, а посаду голови міськвиконкому посів З.Шкутяк²⁸. Представники демократичного табору сформули більшість у Івано-Франківській, Коломийській і Калуській міських радах і районних радах Галицького, Долинського, Калуського, Надвірнянського районів, посіли керівні виборні посади в органах рад міського, селищного та сільського рівня. Партійні комітети КПУ втрачали реальну можливість впливати на підбір кадрів, а їхні представники, опинившись в радах у меншості, не могли проводити визначену партійну лінію. 11 квітня обласною радою було прийнято "Декрет про владу", в якому визначалося "неприпустимим всяке втручання будь-яких політичних організацій та їх керівних органів у діяльність обласної та місцевих рад народних депутатів на території Івано-Франківської області"²⁹.

Це не могло не викликати занепокоєння в ЦК КПУ. Ще 30 березня, за ініціативою політбюро ЦК КПУ, через Президію Верховної Ради УРСР було "протягнуто" постанову про виведення з-під контролю керівництва рад органів внутрішніх справ та ЗМІ. 17 квітня було оприлюднено заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР про політичну ситуацію в західних областях, у якій демократично обрані представники національно-демократичних сил у радах звинувачувалися в здійсненні "розгнужаної націоналістичної пропаганди", в "деструктивності і сепаратизмі", в "цілеспрямованому розпалюванні конфліктів між греко-католицькими і православними віруючими"³⁰. В унісон партійній заяві в республіканській пресі було надруковано ряд звернень "православних віруючих" про "утиски і гоніння на православ'я в Галичині", про "плач православного народу"³¹, нібито зумовлені діями і рішеннями нових органів влади. 20 квітня Івано-Франківська обласна рада схвалила текст заяви, в якій назвала викладені в заяві від 17 квітня оцінки суспільної ситуації в західних областях України "спотвореними і тенденційними, спрямованими на дискредитацію новообраних демократичним шляхом органів"³². В кінці квітня перший секретар обкому КПУ З.Куравський визнав, що ситуація, в якій опинилися партійні комітети області, "неоднозначна, непередбачувана, приводить до розгубленості, пасивності комуністів в частині партійних організацій. Практично припиняється прийом у партію, чимало виходять з її рядів"³³.

Перші засідання сесій новообраних рад, де більшість одержали представники націонал-демократичного табору, свідчили про їхню рішучість виконати ряд тих передвиборних обіцянок, що стосувалися розширення національних прав українців. 3 квітня новообрана міська рада м.Івано-Франківська прийняла рішення про підняття над адміністративним будинком ради синьо-жовтого прапора. Аналогічні рішення приймалися й іншими радами. 15 квітня національний прапор було встановлено над міською ратушею в обласному центрі. А 11 травня обласна рада ухвалила рішення "Про українську національну символіку та національний гімн на території області", згідно якого українські національні символи - синьо-жовтий прапор, герб-тризуб і гімн "Ще не вмерла Україна" вважалися офіційною символікою поряд з державними атрибутами УРСР при відзначенні офіційних заходів та урочистостей. Одночасно нею було прийнято рішення "Про святкування національних та основних релігійних свят на території області", спрямоване на підтримку роботи, "націленої на духовне та національне відродження українського народу". З цією метою встановлювалися такі святкові неробочі дні, як Різдво Христове – 7, 8, 9 січня, День незалежності і соборності України – 22 січня, Великдень – неділя, понеділок, вівторок, День державності на західноукраїнських землях – 1 листопада. Вперше відкрито і урочисто відзначено в області одне з найбільших християнських свят – Великдень³⁴.

Необхідність врегулювання релігійної напруги, що посилювалася в зв'язку із зростанням міжконфесійного протистояння, зумовила прийняття обласною радою народних депутатів 25 квітня рішення "Про основні принципи ставлення органів державної влади на території Івано-Франківської області до існуючих конфесій і забезпечення вільного

розвитку релігійно-церковного життя на Прикарпатті³⁵. Згідно його положень, проголошувалося визнання принципу рівності прав усіх релігійних об'єднань, їхнього функціонування, а також окреслювалися заходи щодо розв'язання та недопущення конфліктів на релігійному ґрунті. Цим документом визнавалися порушені в радянські часи права відновленої греко-католицької церкви і заявлялося про необхідність припинення державними органами влади зволікань з реєстрацією громад УГКЦ та передачею їм у користування культових споруд, що належали церкві до 1946 р. У випадку спірних претензій представників різних конфесій одного населеного пункту на культову споруду рекомендувалося вирішувати це питання шляхом почергового використання церковних приміщень. Пріоритетне право на користування культовими спорудами одержували представники тієї конфесії, які за результатами голосування мали більшість голосів мешканців населеного пункту. Безперечно, що це рішення було далеким від досконалості, але в умовах законодавчої невизначеності дозволяло владі регулювати складні питання міжконфесійних відносин. В умовах відродження УГКЦ близько 2/3 кількості громад колишньої РПЦ в області перейшли у підпорядкування греко-католицькій церкві. Однак, в багатьох населених пунктах цей процес мав болісний характер, протистояння між православними і греко-католиками часом переходило у жорсткий конфлікт з використанням його учасниками фізичної сили, що негативно відображалось на загальній суспільній атмосфері в краї. Тож в 1990 р. понад 50 населених пунктів області були джерелом постійних міжконфесійних зіткнень, для припинення яких нерідко використовувалися сили правоохоронних органів³⁶.

В умовах загострення політичних стосунків національно-демократичного табору з комуністичними органами важливого значення набували засоби масової інформації як важливий інструмент дієвого впливу на формування свідомості населення і донесення до нього всієї повноти інформації про розвиток суспільних явищ в житті краю, регіону, республіки. Тож новообрані ради порушили питання про створення власних газетних видань, які б давали можливість оперативно донести до читачів не тільки новини політичного, соціально-економічного, культурного характеру, але й важливіші нормативні документи, прийняті демократичними органами влади. Уже 13 травня, після прийняття відповідного рішення, вийшов перший номер газети "Галичина" – органу обласної ради народних депутатів, яка стала символом нової демократичної преси на Прикарпатті³⁵. Невдовзі свої друковані видання заснували ряд районних рад народних депутатів. В серпні 1990 р. побачила світ загальнополітична газета "Західний кур'єр". Загалом, на завершення 1990 р. в області виходило 52 періодичних видання, які значно розширили діапазон пресового слова³⁷. Важливим чинником розширення інформаційного простору початку 1990-х років стала поява телевізійних студій: обласного державного телебачення "Галичина" та Івано-Франківського міського телебачення "Канал – 40".

Ще один напрям суспільних перетворень в області був пов'язаний з розширенням партійної багатоманітності. Діяльність новітніх громадських об'єднань НРУ, ТУМу, "Меморіалу" дозволила демократизувати громадське життя. Однак політична монополія компартії, закріплена конституційними нормами, не давала можливості повністю легалізувати зусилля політичних противників комуністичної ідеології в рамках створення власних партійних структур. Перемога демократів на виборах в Галичині, а також формальна відмова керівництва КПРС від політичного диктату, сприяли прискореному процесу утворення в Україні на базі громадсько-політичних структур нових політичних партій.

В травні 1990 р. на базі обласної філії УГС було засновано обласну організацію Української республіканської партії (УРП), головою якої обрали П.Марусика. Проголосивши курс на здобуття повної незалежності України, УРП перетворилася в політичного лідера національно-демократичного табору. Її популярність була в той період на прикарпатських теренах доволі високою. Івано-Франківська обласна організація УРП стала першою в Україні офіційно зареєстрованою (2 червня 1990 р.) в органах державної влади партійною структурою³⁸. За рік активної роботи її чисельність зросла з 230 до 1050 осіб. Вона заснувала власний часопис "За незалежність", мала чимало своїх представників у коридорах місцевих органів влади.

Першого липня в Долині відбулася установча конференція Української християнсько-демократичної партії (УХДП), трансформованої з УХДФ. Вона постала під гаслами відродження християнських ідеалів та боротьби за самостійну Соборну Українську державу. Головою обласної організації УХДП обрали довголітнього борця з радянським тоталітаризмом П.Січка³⁹. Найбільш впливово і політично активно УХДП проявила свою діяльність на теренах Долинського, Рожнятівського і Калуського районів. Її чисельність в 1990 р. склала понад 700 осіб⁴⁰.

Влітку 1990 р. в області пропагувалися ідеї створення Демократичної партії України (ДемПУ). Установча конференція обласної організації ДемПУ відбулася 16 листопада 1990 р. Її головою обрали народного депутата України С.Волковецького. Серед 300 членів партії було чимало депутатів місцевих рад, науковців⁴¹. За короткий час обласна організація ДемПУ перетворилася на впливову політичну силу в області, а її представники займали провідні посади в органах державної влади.

Окрім цих партій, влітку 1990 р. на теренах Прикарпаття виникли осередки Української національної партії (УНП) і політичного об'єднання "Державна самостійність України" (ДСУ). Ці політичні структури належали до праворадикального крила, відкидали компроміси з існуючою радянською системою, виступаючи за побудову Української Соборної Самостійної Держави. Лідером ДСУ в області був М.Зеленчук, учасник національно-визвольних змагань 40-50-х рр. 30 червня 1990 р. за ініціативою активістів ДСУ та ряду інших політичних партій в Івано-Франківську вперше в повсенний час було урочисто відзначено річницю проголошення Організацією Українських Націоналістів 30 червня 1941 р. Акту відновлення державності України⁴². Члени ДСУ брали участь в ініційованій Українською міжпарламентською асамблеєю (УМА) кампанії по збору підписів за визнання жителями України себе "громадянами Української Народної Республіки" на основі закону УНР про громадянство 1918 р. з метою скликання Всеукраїнських установчих зборів і проголошення Української самостійної держави. І хоч ця акція мала більше пропагандистський, ніж практичний характер, тисячі прикарпатців відгукнулися на її підтримку.

Немаловажним аспектом розширення політичних і демократичних свобод було зростання в області кількості громадських організацій як самостійних суб'єктів суспільного життя. Поряд з авторитетними НРУ, ТУМом, "Меморіалом", товариством "Рух" виникли нові самодіяльні об'єднання, які активно включилися в процеси демократизації. Серед них варто відзначити відновлену в лютому 1990 р. крайову організацію популярного в 30-ті роки Союзу українок. Члени цієї організації організували проведення культурницьких заходів, популяризували національні традиції, звичаї, вели широку просвітницьку роботу серед молоді. Її першим керівником була В.Бойко. Ще одна жіноча організація – Комітет солдатських матерів, організаційно оформлена в листопаді 1990 р., гостро ставила питання про правовий і соціальний захист солдат-українців в рядах РА, про проходження призовниками військової служби на території України, створення національних збройних сил, про встановлення громадського контролю над військовим відомством. За ініціативою комітету було проведено кілька великих мітингів-протестів проти використання призовників з України в "гарячих точках" СРСР. Її голова Г.Ковалик ввійшла до складу координаційної Ради Комітету солдатських матерів України.

Викриття сталінських репресій, оприлюднення правди про тоталітарний режим дозволили організуватися колишнім борцям з комуністичною системою. У вересні в рамках обласного товариства "Меморіал" було створено крайову Спілку політ'язнів України. У жовтні 1990 р. під егідою ДСУ організовано Братство вояків Карпатського краю, що об'єднало колишніх учасників збройних формувань ОУН-УПА, які діяли на території Прикарпаття та ряду суміжних областей. Його керівником став хорунжий УПА М.Зеленчук.

Окрім організацій, які спрямовували свою діяльність на участь в суспільно-політичних процесах, в області діяли організації національно-культурницького спрямування: товариства "Гуцульщина", "Лемківщина", товариство "Російський культурний центр", єврейське культурно-просвітницьке товариство імені Шолом-Алейхема, екологічні організації "Зелений світ", Спілка Чорнобиль та інші. Загалом, в кінці 1990 р. в області було зареєстровано 26 громадських організацій обласного рівня, які виникли і активно

працювали в умовах демократизації суспільного життя краю⁴³. Як і новітні політичні партії, вони виступали за поглиблення демократичних процесів, розширення національно-культурних прав, підтримували нову демократичну владу і напрям суспільного розвитку України в сторону її суверенітету і незалежності.

Фактично компартія України в нових політичних умовах опинилася в суспільній ізоляції. Авторитет її органів значно знизився. Залишаючись на інтернаціоналістських позиціях, вона, фактично, гальмувала процеси національно-політичного відродження, що в західноукраїнських умовах мало фатальні для неї наслідки.

Починаючи з весни 1990 р., почався значний вихід з КПРС сотень, а потім і тисяч рядових партійців. Якщо за I квартал вийшли 178 членів і кандидатів в члени КПРС, то за IV-й – 4958 осіб, а всього за 1990 р. лави Івано-Франківської обласної організації КПУ покинули 10 150 чол., майже одна четверта її загального складу⁴⁴.

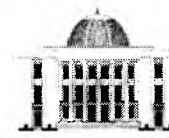
Не менш складною була ситуація і в обласній комсомольській організації. В травні 1990 р. лідери обкому ЛКСМУ визнавали, що "кризовий стан в ній продовжує поглиблюватися". За чотири місяці 1990 р. із комсомолу вийшло 3,4 тис. чоловік, причому в наступні місяці динаміка виходу постійно зростала⁴⁵. Позбавлені "теплих" умов комсомольці зіткнулися з альтернативними молодіжними організаціями, більшість з яких сповідувала антикомуністичні ідеї. Найбільш активною серед них була Спілка незалежної української молоді (СНУМ), яка обстоювала ідею створення національних збройних сил, підтримувала політичний курс УРП на досягнення Україною незалежності, виступала жорстким опонентом комсомольських і компартійних органів. Івано-Франківська обласна організація СНУМу нараховувала понад 100 членів, її головою було обрано В.Цаповича. Активні дії прикарпатських СНУМівців зумовили проведення в Івано-Франківську в травні 1990 р. установчого з'їзду Всеукраїнського СНУМу⁴⁶.

Восени 1989 р. в Івано-Франківську виникла ще одна молодіжна організація – Студентське братство (СБ), яке об'єднало в своїх лавах студентів трьох прикарпатських вузів. Окрім захисту соціальних прав, "братчики" порушували злободенні питання суспільно-політичної тематики, активну участь у політичному житті міста та області. Влітку 1990 р. агітбригади з членів СБ брали участь в пропагандистських поїздках в центральні і східні області України⁴⁷. А в жовтні частина івано-франківських студентів була серед учасників знаменитого студентського голодування в Києві, наслідком якого стало усунення з посади голови уряду УРСР В.Масола.

В 1990 р. при підтримці товариства «Рух» було відновлено осередки дитячої спортивно-патріотичної організації «Пласт», яка, на відміну від офіційної піонерської організації, націлювала своїх вихованців на служіння власному народу і своїй Батьківщині – Україні. Невдовзі пластунський (скаутський) рух здобув значну популярність на прикарпатських теренах, хоч його організатори не переслідували мети масового залучення дітей до «Пласту».

Суспільно-політичні зміни в області після виборів 1990 р. мали чітку тенденцію до реалізації основних принципів націонал-демократії. Їхня загальнодемократична частина полягала в сприянні владою тих напрямів суспільного розвитку, які б дозволили забезпечити невідворотність становлення демократичних відносин. Нові політичні партії, Рух, громадські організації підтримали заклики демократичної влади провести департизацію підприємств, установ, організацій, вивівши поза межі цих закладів партійні організації і позбавивши компартію права втручатися в безпосередні виробничі, адміністративні, навчальні справи.

Ще одним немаловажним кроком було здійснення деідеологізації навчальних закладів, переведення навчальних програм освітніх установ на національні основи. 10 серпня сесія обласної ради прийняла рішення про припинення вивчення російської мови в дошкільних установах та початкових класах україномовних загальноосвітніх шкіл, про створення пріоритетних умов для розвитку української мови та національної освіти⁴⁸. Ініціативу розробки і втілення в життя національної програми навчання і виховання підростаючого покоління взяли на себе обласне управління освіти, очолюване Б.Томенчуком, та науковці Івано-Франківського педагогічного інституту ім.В.Стефаніка. Процес зламу заідеологізованої радянської освітньої системи проходив досить болісно,

але підтримка громадськості вказувала на правильність обраного шляху.

Національне піднесення проявлялося і в поверненні призабутих за радянський період звичаїв, обрядів, традицій, у вшануванні пам'яті полеглих борців за волю України. В більшості населених пунктів області насипалися символічні кургани на честь січових стрільців, облаштовувалися могили вояків УПА. Постійним і незмінним атрибутом публічних заходів було використання національної символіки та одностроїв українських військових формувань. Відроджувалися і національно-релігійні традиції. В липні 1990 р. в Коломиї відбувся Всеукраїнський собор, на якому було проголошено утворення Української Духовної республіки. Незважаючи на проголошену сакральність заходу та абстрагованість його ініціаторів від реальних подій, сам собор став свідченням національної єдності у прагненнях представників різних регіонів здобути незалежність і утвердити суверенітет України.

Саме ці настрої, а також пропаганда політичних програм націонал-демократії, зумовили активну участь тисяч прикарпатців в культурно-просвітницьких акціях "Дзвін – 90" на відзначення 500-ліття запорізького козацтва. Десятки автобусів з активістами прикарпатських політичних і громадських організацій виїжджали в східні області України, доносячи з собою правду про демократичні перетворення в області і в західноукраїнському регіоні. Однак, партійно-державні органи південноукраїнських областей чинили всілякі перепони на їхньому шляху, щоб зірвати поширення серед місцевого населення демократичних і національно-визвольних ідей. Наприклад, в кінці серпня 1990 р. президія Миколаївської обласної ради прийняла рішення про "недопущення дій політизованих організацій з інших регіонів, які сприяють "дестабілізації внутрішньополітичних обставин в області", посилаючись на ніби-то "хуліганські дії 29 серпня 1990 р. в Херсоні групи емісарів з Івано-Франківської області, які після цього на 2-х автобусах намагалися в'їхати в Миколаїв, де були зупинені"⁴⁹.

Немаловажною була і систематична підтримка галицькими "десантами" демократичних представників у парламенті України. Більшість парламентаріїв від області послідовно відстоювали курс на незалежність. Саме при їх безпосередній участі Верховна Рада України прийняла 16 липня 1990 р. Декларацію про державний суверенітет України, 4 серпня – Закон про економічну самостійність України, 30 липня – Постанову про повернення в Україну для проходження військової служби усіх призовників з України і т.д. Ці рішення отримували повну підтримку з боку прикарпатської громадськості. Восени 1990 р. під час політичної кризи, пов'язаної з вимогами представників націонал-демократичного табору українського парламенту не укласти нового Союзного договору, тисячі прикарпатців взяли участь в політичних акціях протесту під стінами Верховної Ради. А 1 жовтня там же відбулися виїзні засідання Івано-Франківської обласної і Коломийської міської рад, на яких було прийнято відповідні вимоги припинення переговорів в рамках союзного договору, розпуску Верховної Ради і проведення дострокових виборів.

На Прикарпатті в цей час пройшла акція по знесенню пам'ятників В.Леніну та іншим діячам комуністичної епохи, перейменування вулиць на честь національних діячів та учасників визвольних змагань. Все це викликало ненависть у противників поступу України до незалежності. В жовтні, через кілька днів після зняття пам'ятника В.Леніну в обласному центрі вночі в приміщення міськвиконкому невідомими було вкинуто 2 бойові гранати. 1 січня 1991 р. в с.Старий Угринів, на батьківщині С.Бандери, де йому було встановлено пам'ятний знак, теж пролунав вибух, який зруйнував пам'ятник провіднику ОУН. Але ні погрози, ні політичний тиск з Києва, ні терористичні дії, спрямовані на залякування демократичних сил, уже не могли зупинити поступу до незалежності. Підтвердженням цьому стали численні акції протестів, які прокотилися Прикарпаттям в січні 1991 р. і були спрямовані проти спроби Радянської армії силою зброї придушити рух балтійських народів Литви і Латвії до незалежності.

Перед загрозою наступу комуністичних "правих", демократичні органи галицьких областей прийняли рішення утворити координаційну раду, яка б дозволила координувати зусилля державних органів трьох областей в різних сферах суспільного життя. 16 лютого 1991 р. у Львові відбулася спільна сесія депутатів обласних рад Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей, яка одержала назву "Галицька асамблея". Серед

ухвал "Галицької асамблеї", спрямованих на поглиблення інтеграційних процесів в рамках західноукраїнських областей, було прийнято рішення про проведення опитування населення щодо перспективи набуття Україною самостійності.

Останнє питання було безпосередньо пов'язано із намаганням керівництва СРСР на чолі з Президентом М.Горбачовим зберегти Союз за будь-яку ціну. Тож призначений на 17 березня Всесоюзний референдум з питання збереження СРСР, за рішенням "Галицької асамблеї" був доповнений "галицьким" бюлетенем. Пропагандистська кампанія, що розгорнулася в області напередодні голосування, вказувала на два чіткі табори. Перший – прихильники збереження СРСР, насамперед, партійні комітети КПУ, військовослужбовці і нечисленні представники радянських ветеранських організацій, і націонал-демократичний табір, представлений новими партіями і громадськими організаціями, що виступали проти Союзу.

Результати референдуму однозначно засвідчили підтримку прикарпатцями ідеї суверенітету України. За Союз висловилися всього 18,2 відсотка опитаних, решта проголосувала "проти". За повну незалежність України віддали свої голоси 87,2 мешканців області. Отже, референдум 17 березня засвідчив втрату комуністами впливу на населення області, в суспільній думці якого домінуючою ідеєю залишалася незалежність Української держави. В цьому була заслуга як політичних сил, так і демократичних органів влади, які всього за рік зуміли забезпечити на території області злам комуністичної системи, розширити демократичні права, утвердити національні принципи в суспільному житті.

Докорінні зрушення зачепили і соціально-економічну сферу. Тут здобутки нової влади були менш помітними в силу загальної економічної кризи, яка охопила і Україну, і Радянський Союз в цілому. Тотальний дефіцит, інфляція, ріст цін при "замороженні" грошових вкладів, дезінтеграційні процеси в економіці доповнювалися своєрідним економічним диктатом, і, навіть, блокадою з боку союзного та республіканського урядів. І все ж, в цих умовах було накреслено перспективи можливого виходу з кризового стану. Місцева влада заявляла про рівноправність усіх форм господарювання, заохочуючи приватновласницькі відносини, кооперативний рух. Ще в жовтні 1990 р. обласна рада прийняла ухвалу "Про земельну реформу в Івано-Франківській області", якою намітила передачу всіх земельних ресурсів у повне розпорядження рад з метою подальшої передачі землі безпосередньому виробнику – селянинові. В області було підтримано рух за створення фермерських господарств і уже в 1990 р. зареєструвано 10 таких господарств (в Україні їх налічувалося всього 82).

Економічна криза і розвал єдиного радянського народногосподарського комплексу були наслідками неефективної планово-директивної економіки, яка в нових умовах просто не могла реформуватися. Однак, соціальні наслідки цієї кризи перш за все вплинули на рівень життя і добробуту мешканців області. Зважаючи на вузький внутрішній ринок робочих рук, у краї зростало спочатку приховане, а пізніше і відкрите безробіття. Тисячі людей, щоб вижити, зайнялися "човниковим бізнесом" – економічними поїздками до Польщі, Угорщини, Чехословаччини, Румунії і т.п. За даними правоохоронців у кінці 1990 р. тільки в Івано-Франківську щотижня документи на закордонні поїздки оформляло понад 500 осіб.

Незважаючи на економічну скруту, порожні полиці магазинів, перебої з постачанням промислової продукції, основний лейтмотив суспільних прагнень визначався чітко – самостійність України.

Коли в серпневі дні 1991 р. невдалого путчу в Москві реакційна верхівка союзного керівництва намагалася утримати Союз від розвалу і, відповідно, зберегти владу за КПРС, населення області, політичні сили і державні органи засудили неконституційні дії заколотників.

20 серпня обласна рада заявила про невиконання розпоряджень ДКНС, назвавши його дії злочинними. Критичні матеріали проти путчистів помістили в ці дні і пресові видання області. Громадський осуд, як і настрої мешканців взагалі, мали вплив і на представників військових частин, які в ті напружені дні могли стати заручниками в прагненні членів ДКНС зберегти владу і контроль над суспільством силовими методами.

Поразка ДКНС і прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту

проголошення незалежності України були з піднесенням зустрінуті прикарпатцями. Взятий керівництвом республіки курс на розбудову самостійної України тільки засвідчив правильність кроків, які робили представники національно-демократичних сил Прикарпаття впродовж чотирьох буремних років. Цей період за своєю динамікою і напругою мав революційний характер, оскільки ламав існуючу політичну систему, торуючи шлях новим суспільним відносинам. І в рамках цих змін вклад прикарпатців у загальноукраїнський поступ національно-визвольних змагань кінця ХХ ст. ще належить ґрунтовно оцінити і відтворити в науковій літературі.

1. Докладніше див.: Кобута С. Рух: перша новітня громадська організація на Прикарпатті // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип.ІІІ. – 2000. – С.135 – 144.
2. Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989 – 1990 роках // Галичина. – 1999. – № 3. – С.78.
3. Там само. – С.80.
4. Див.: Горбаль М. Українська Гельсінська спілка // Вісті тижня. – 1998. – № 3.
5. Марусик П. А ми тую червону калину підіймемо. Документальне есе. 1989 – 1999. – Івано-Франківськ, 1999. – С.30 – 31.
6. // Галичина (газета Івано-Франківської обласної організації НРУ). – 1989. – № 1.
7. Камінський А. На перехідному етапі. "Гласність", "перебудова", демократизація на Україні. – Мюнхен, 1990. – С.480.
8. Державний архів Івано-Франківської області (далі: ДАІФО), ф.1П, оп.1, спр.5420, арк.2 – 3.
9. Український вісник. – 1987. – Ч.7 (серпень). – С.79 – 80.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГОУ), ф.1, оп.25, спр.3330, арк.14 – 15.
11. Там само, арк.15.
12. Докладніше див.: Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С.23 – 28.
13. Див.: Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті 1989 – 1990 рр... – С.79.
14. ДАІФО, ф.2П, оп.1, спр. 1253, арк.111 – 112.
15. Там само, ф.1П, оп.1, спр. 5453, арк. 2–3; ф.2 П., оп.1, спр. 1258, арк. 9 – 12.
16. ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.2616, арк.137.
17. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5481, арк.20-21; спр.5453, арк.17 –18.
18. Там само, спр.5453, арк.16; спр.5481, арк.25.
19. ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.2659, арк.27.
20. // Радянська Україна. – 1989. – 26 лист.
21. ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр. 2771, арк.9.
22. // Прикарпатська правда. – 1990. – 23, 25 січн.
23. // Прикарпатська правда. – 1990. – 31 січн.
24. ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.2767, арк.1 – 2.
25. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5567, арк.1 – 3.
26. // Прикарпатська правда. – 1990. – 11, 12 лют.
27. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5560, арк.1 – 2.
28. // Прикарпатська правда. – 1990. – 6, 7 квіт.
29. Перша сесія Івано-Франківської обласної ради ХХІ скликання. – Івано-Франківськ, 1990. – С.18.
30. //Прикарпатська правда. – 1990. – 18 квіт.
31. //Радянська Україна. – 1990. – 13 квіт.
32. Перша сесія Івано-Франківської обласної ради... – С.20 – 24.
33. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5560, арк.9 – 10.
34. Перша сесія Івано-Франківської обласної ради. – С.57.
35. Там само. – С.34 – 38.
36. //Галичина (орган Івано-Франківської ради народних депутатів). – 1990. – 3 серп.
37. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5637, арк.80 – 82.
38. Марусик П. Назв. праця. – С.75.
39. // Галичина. – 1990. – 6, 22 лип.
40. ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5637, арк. 76; спр. 5596, арк.5.
41. // Галичина. – 1990. – 11 лип., 16 груд.
42. // Галичина. – 1990. – 6, 22 лип.
43. ДАІФО, ф.1п, оп.1, спр.5637, арк.75.
44. Там само, спр.5625, арк.1.
45. Там само, спр.5567, арк.119.
46. Там само, спр.5637, арк.76.
47. // Літературна Україна. – 1990. – 14 вер.
48. // Галичина. – 1990. – 13 серп.
49. ЦДАГОУ, ф.1, оп.32, спр.2772, арк.130.
50. // Галичина. – 1990. – 3 жовт.

Тарас Ткачук

ДВІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АРХАЇЧНИХ СУСПІЛЬСТВ: ТРИПІЛЛЯ – КУКУТЕНІ ТА ШУМЕР V – III ТИС. ДО Н.Е.

Проблема зародження цивілізації з середовища ранньоземлеробських культур – одна з найбільш цікавих у давній історії. За К. Клакхолмом існують три формальні ознаки цивілізації – монументальна архітектура, міста і писемність¹. Шлях до чіткого проявлення цієї тріади був довгим і, як покажемо далі, не обов'язковим для архаїчних суспільств.

Нео – енеолітична ойкумена ранніх землеробів і скотарів була дуже великою. До неї входили Китай, Іран, Близький Схід, Північний Ірак, Мала Азія, Балкани, Центральна і Південно-Східна Європа. Археологічні культури цих земель мали певні (часто досить суттєві) відмінності, але, в той же час, вони за низкою ознак є принципово подібними. Ранні землероби, в межах конкретної культури, будували подібні один до одного будинки, які різнилися між собою, переважно, розмірами. Посуд виготовлений без гончарного круга був багато орнаментований. Поховання, якщо вони є, не відрізняються за багатством. Знаменитий «золотий» некрополь біля Варни також не є винятком. Там у всіх могилах є золоті і мідні вироби².

Розглянемо в якості прикладу у світлі тріади археологічних ознак цивілізації культуру Трипілля – Кукутені, яка знаходилася на територіях сучасної Румунії, Молдови, України, і шумерські номи («кі»). Такий підхід вважаємо достатньо актуальним, адже сьогодні спостерігаються спроби модернізації Трипілля – Кукутені. Її досягнення порівнюються з месопотамськими. Існують навіть намагання пов'язати праісторію цих двох культурних явищ поміж собою.

Розпочнемо з архітектури. Трипільські будинки вже на ранніх етапах розвитку культури були наземними, мали прямокутну видовжену форму, стіни будували з глини і дерева, можливо, на кам'яних основах і мали розміри 13 – 14 x 4,5 м, 18 – 19 x 8 м³. Такими були будинки на ранньотрипільському поселенні Бернашівка, яке датується зараз за радіокарбонним методом 5 367±56 р. до н.е. (Cal B.C.), (Ки 6 670); 5 450±65 р. до н.е. (Cal B.C.) (Ки 6681)⁴.

В цілому у ранньотрипільських поселеннях переважають невеликі будівлі, довжиною 7 – 10 м. і шириною 3 – 5 м. Часто зустрічаються житла середніх розмірів, довжиною 12 – 15 м. Трапляються будинки і більших розмірів⁵. Існували також легкі наземні і заглиблені житла – напівземлянки, або землянки⁶.

Всі наземні будинки конструктивно подібні. Важко сказати, які були їхні екстер'єри, тому археологічно єдиним критерієм їхньої відмінності є розміри споруди.

У будинках робили печі, місця для помолу зерна, столики, лежанки, вівтарі, перегородки. Як вважає М.Ю. Відейко, конструктивно будинки Раннього Трипілля не відрізняються від пізніших жител⁷. Подібні за архітектурою будинки розташовувалися по колу, овалу, рядами, або хаотично. Архітектурних доміант на трипільських поселеннях ми не спостерігаємо.

Серед трипільців іде дискусія про кількість поверхів будинків⁸. Прибічники двоповерховості не вважають ці споруди архітектурною доміантою серед маси одно-поверхових. Навпаки, реконструюються цілі житлові стіни з двоповерхових будівель на великому поселенні Майданецьке⁹ (рис.1), датоване за радіокарбонном 3 679±43 р. до н.е. (Cal B.C.), (ВІп – 2087); 3 226±163 р. до н.е. (Cal B.C.), (Ки 1212)¹⁰.

Рис 1. Житлова стіна поселення Майданецьке (за М.Ю. Відейко, М. Videiko. 1994)

Таким чином, житла трипільців не дають підстав для висновків про майнову і, відповідно, соціальну нерівність членів тогочасного суспільства. Навпаки, вони свідчать про дивовижну однорідність носіїв трипільської культури. Можливо, керівники або організатори різних робіт не вимагали побудови для себе жител, які би дуже різнилися за архітектурою і розмірами від будинків інших мешканців поселення. Так само і рядові жителі не вважали за необхідне таке виділення осель своїх керівників.

Суспільне і релігійне життя населення трипільських поселень вимагало певних місць, де би могли проводитися зібрання і відбуватися певні ритуальні дії. Їх час від часу знаходять археологи. За формальними ознаками екстер'єрів вони не відрізняються від інших будівель, лише інтер'єри вказують на їхнє не житлове призначення.

Наприклад, споруда № 5 у Шкарівці (3 815 ± 111 – 3 492±153 рр. до н.е. (Cal B.C.)¹¹ в інтер'єрі мала глинобитний подіум, на якому знаходилися підвищення. Дослідниця цього поселення О.В. Цвек інтерпретує їх як вівтарі. У північній частині будівлі, біля подіума, було виявлене ще одне підвищення. У північно-західному куті знайдено відкрите вогнище. Вздовж східної стіни зафіксована вимостка висотою до 10 см на якій стояв посуд. У південно – східному куті приміщення неподалік від підвищення було розташоване

округле заглиблення з глиняною обмазкою, на дні якої знаходилася велика миска і кубок (рис.2)¹².

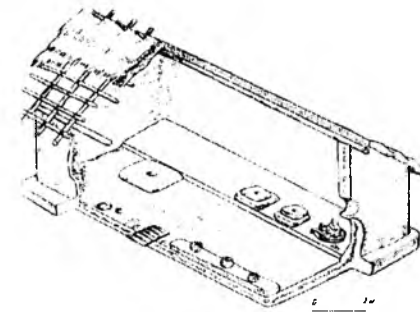

Рис.2. Шкарівське святилище (за О.В. Цвек. 1993)

Площадка № 7 поселення Коновка на Середньому Подністров'ї інтерпретується дослідниками як культова споруда. Критерієм цього є розташування вказаної площадки у центрі поселення, наявність у ній глиняних прямокутних підвищень, виявлення біля них великої кількості пластики (76 екз.), а також відсутність відходів виробництва і господарської діяльності¹³.

Комплекс "М" розмірами 24 x 7 м вже згаданого поселення Майданецьке розглядається археологами як двоповерхова споруда, на другому поверсі якої було два приміщення – велике і менше. У більшому по периметру вздовж стін видно залишки лави, пофарбованої у червоний колір. У меншому

приміщенні червоною фарбою була вкрита вся підлога. Кожне приміщення опалювалося відкритим вогнищем, були знайдені зернотерки і столовий посуд¹⁴. Вся споруда вважається місцем на зібрання громади і святилищем для групи мешканців Майданецького¹⁵ (рис. 3).

Будівлі, які дослідники інтерпретують як святилища, знайдені і на інших поселеннях культури Трипілля – Кукутені.

Цікавим є той факт, що вівтарі (глиняні підвищення, прямокутні або округлі) часто знаходять у будинках, які вважаються житловими. Наприклад, у Майданецькому з 26 споруд вівтарі є у 11, ще у 10 їхня наявність або відсутність не визначена¹⁶.

Велика кількість вівтарів у будинках вказує на те, що домашні ритуали були розповсюдженим явищем у релігійному житті трипільців. У них брали участь лише мешканці окремого будинку. Практично кожне житло відіграло роль святилища. Зведення трипільських святилищ не потребувало великих затрат людських і матеріальних.

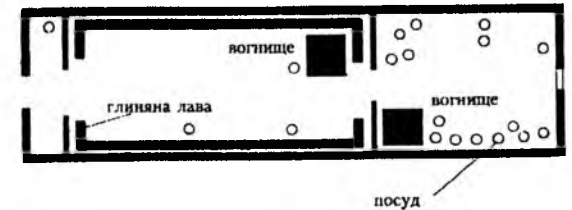

Рис. 3. Комплекс "М" (за М.Ю.Відейко. 2000)

Їх не планували зробити архітектурною домінантою поселень, як це було приблизно у цей час в Месопотамії.

У Південному Іраці в 4 927 р. до н.е. (Cal B.C.), (P 1498), 4 870 – 4 770 рр. до н.е. (Cal B.C.) (H 138/123)¹⁷ продовжувався розвиток убейдської культури, за висловом Дж. Мелларта прелюдії шумерської цивілізації¹⁸. Розвиток цієї культури був би неможливим без поливного землеробства, для чого потрібні були канали.

Осередком, який втілював ідеологічну єдність общини і брав на себе функції господарського керівництва став храм. Він майже з самого початку був монументальним, що помітно відрізняло його від інших будівель, хоча плани житлових будинків в цілому були подібні до сакральних споруд¹⁹.

В Ерідуді храм будували на платформі, збудованій із забутованих більш раніших споруд. Загальні розміри храму Ерідуду VI – 23,5 x 12,5 м., розміри платформи на якій він стояв – 26,5 x 16 м. Масивні стіни ззовні були декоровані пілястрами²⁰ (рис.4). Група монументальних храмів убейдського часу розкопана в шарі XIII Тепе Гаври²¹ і в Тель-Укейрі²².

Традицію будівництва монументальних храмів продовжували в Месопотамії шумер. Сьогодні дослідники Сходу все більше приймають до уваги шумерсько-вавілонську традицію, згідно з якою спорудження храмів передувало створенню міст²³.

Найдавніші храми Урука (шари V – IV б) знайдені в межах священної огорожі Е – Ани, є величними спорудами. Один із них (у шарі V) можливо храм

Інани покровительки Урука і округи мав розміри 75 x 29 м²⁴. Білий храм (так ця споруда була названа німецькими археологами, які її досліджували), був побудований на цоколі з вапняку. Його привезли здалека спеціально для цієї споруди. Неподальк знаходився ще один архітектурний комплекс – Червоний будинок. Це великий замкнений стіною двір. За стінами, прикрашеними трьохколіровою мозаїкою, перед двором була розташована площадка із сиріої глини, на якій стояли круглі колони, теж оздоблені мозаїкою²⁶.

У наступному шарі VI "а" знову знаходимо два розташованих поруч храми. Один із них мав розміри 83 x 53 м., а другий – 55 x 22 м²⁷. Радіокарбонне датування цього шару 2 815 ± 85 р. до н.е. (дата не калібрована)²⁸. Шар XVII храму Інани в іншому шумерському місті Ніппурі, датованій приблизно цим часом 2 722±74 р. до н.е. (P 530), калібрована дата – 3 350 р. до н.е.²⁹ Очевидно, що до цього часу належить і шар IV "а" Урука комплексу Е – Ани.

Фасад більшого храму прикрашено пілястрами. Дещо далі знаходився храм, стіни якого були зведені на вапняковому фундаменті, були складені з брил природнього гіпсу, ззовні і зсередини оздоблені мозаїкою. Це єдина кам'яна споруда в історії архітектури давньої Месопотамії³⁰ (рис.5). Плити вапняку використовувалися у фундаментах храму в Ерідуді II³¹.

У пізнішому Уруці (шари III/II) священна ділянка Е – Ани досягла розквіту і займала 9 га площі³². Тут на високій

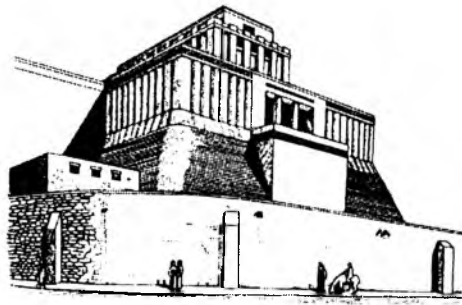

Рис. 4. Храм в Ерідуді VI (за Varga Domokos. 1973)

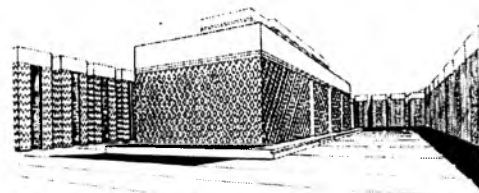

Рис. 5. Храм на кам'яному цоколі. Урук VI (за Julius Gy. Hajnóczi. 1986)

платформі висотою 10 м і розмірами 50 x 46 м був збудований Білий храм бога Ана розмірами 22 x 16 м³³ (рис.6). Спорудження подібних будівель вимагало значних зусиль великої кількості людей. Підраховано, що для побудови Білого храму була необхідна безперервна праця 1500 чоловік впродовж 5 років³⁴.

Монументальні храмові споруди періодів Урука IV і Урука III (або Джемдет – Насра) знайдені в Урі, Телль – Укейрі, Ерідуді, Джемдет – Насрі³⁵.

Храмові комплекси, за думкою В.М. Массона, символізували важливе суспільне і економічне положення храмової організації і храмових господарств в яких концентрувався весь продукт іригаційного землеробства. Верховний жрець стояв на чолі адміністрації, що керувала практичною життєдіяльністю людей згрупованих довкола великих центрів, які для цього часу можна назвати храмовими містами³⁶.

Лише за одною археологічною ознакою цивілізації – наявністю, або відсутністю монументальної архітектури – стає очевидною значна відмінність релігійної і соціальної організації Шумеру (часу Урука IV – Джемдет – Насра) та культури Трипілля-Кукутені. У кожному трипільському будинку проявлялося, за термінологією М. Еліаде, священне, до якого мав доступ кожен мешканець поселення. У міфології це описується як час коли Небо і Земля були близькими. Боги і люди вільно спілкувалися між собою³⁷.

Відкритість священного для всіх – одна з ознак партнерського суспільства. Цей термін запропонований Р. Ейслер для архаїчних суспільств, побудованих не за моделлю володарювання і ієрархічності³⁸.

Для ієрархічного суспільства властиве обмеження доступу до священного для маси віруючих. Про це говорять малі розміри частин храмів, де вони могли знаходитися. Особливо зменшуються вони в шумерських храмах під час переходу від періоду Урук – Джемдет-Наср до Ранньодинастичного. Небо і Земля остаточно розділилися. Боги тепер являлися лише вибраним героям, жерцям та царям, інші ж члени суспільства могли спілкуватися з богами лише в храмах і за посередництвом жерців, які мали величезний авторитет саме завдяки здібності знаходитися біля священного.

Як відомо з писемних джерел, велич богів переживалася як влада, що межувала з жахом, влада, яка нав'язувала свою волю³⁹. Боги наказували розпочати побудову храму, розпочати війну або припинити її, вводити нові закони та звичаї⁴⁰.

Інша ознака суспільства, побудованого за моделлю володарювання – його різке розшарування, що у Шумері призвело до перших соціальних конфліктів і початку періоду воєн міст-держав поміж собою. Наприкінці першого етапу ранньодинастичного періоду довкола Урука була споруджена стіна⁴¹.

Друга формальна ознака цивілізації – міста. Архітектурною домінантою перших міст Шумеру були монументальні храми, чого, як ми бачили, немає на жодному поселенні культури Трипілля-Кукутені приблизно цього ж часу.

Натомість, трипільські поселення, особливо у Буго – Дніпровському межиріччі, мали величезні розміри: Веселий Кут – 150 га., Доброводи – 250 га, Майданецьке – 270 га, Чичеркозівка – 300 га, Тальянки – 450 га⁴². За площею вони значно перевищували шумерські міста (де, наприклад, Урук займав площу 45 га⁴³) і концентрували, за

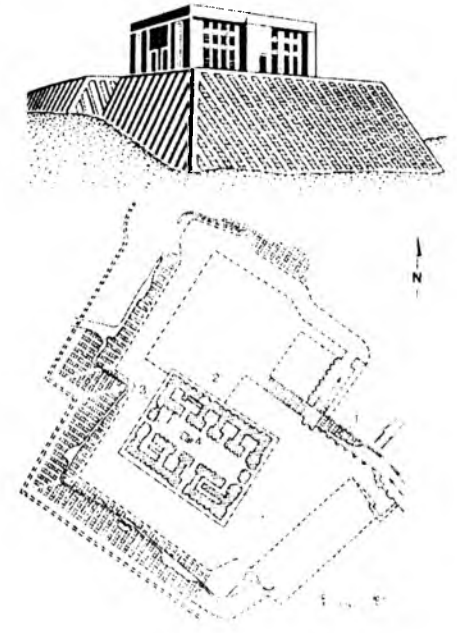

Рис. 6. Білий храм бога Ана. Урук III/II (за Antoni Mierzejewski. 1981)

підрахунками В.О. Круца, значну кількість населення. Так, у Доброводах жило біля 8 тис. чоловік, у Майданецькому – біля 9 тис., у Тальянках – більше 14 тис. чоловік⁴⁴. Зважаючи на це, такі дослідники, як М.М. Шмаглій і М.Ю. Відейко вважають їх протомістами.

Що викликало таку концентрацію населення у великих трипільських поселеннях зараз невідомо. Очевидно, що причини цього відмінні від месопотамських, де концентрація населення у містах викликала потреба побудови ірригаційних каналів, а ідеологічними організаторами цих масштабних робіт були храми.

Вважається, що трипільці у своїх поселеннях жили не довго. Так, час існування Тальянок визначається в 50 років⁴⁵, а Майданецького – не менше 100 років⁴⁶. Отримані вже згадані тут радіовуглецеві дати дозволяють або розширити час існування Майданецького майже на 450 років, або ж запропонувати гіпотезу про те, що Майданецьке заселялося два рази. Більш архаїчні і пізніші розписи посуду, очевидно, свідчать на її користь.

Тогочасне трипільське населення було напівкочовим. Після виснаження землі вони пересувалися на інші ділянки⁴⁷.

Таким чином, характерних ознак міста, інституту суспільства побудованого за моделлю володарювання таких як довга осілість, монументальна архітектура, яка би свідчила про різкий поділ його мешканців і монополію певних осіб на відправу ритуалів, а також адміністративних функцій ми не бачимо.

Можливо, що партнерське суспільство взагалі не потребує міст. Влада, якщо вона і була, не відрізнялася символічно (тобто знаково) від інших членів суспільства.

Ще одна ознака цивілізації – писемність. Її відомий культуролог Ю.М. Лотман розглядав як форму пам'яті, яка виводиться з того, що у суспільстві вважається вартим запам'ятати. Для пам'яті, яка орієнтована на збереження ексцесів, випадків писемність необхідна. Кількість текстів постійно зростає. У них фіксуються окремі випадки – накопичення майна, його передача, спадщина, вирішення різних суперечок. Для писемної свідомості, зазначає Ю.М. Лотман, властива увага до результатів⁴⁸.

Саме такими причинами обумовлено виникнення писемності у ранньому Шумері, який розвивався за моделлю володарювання. Про це свідчать найраніші прочитані шумерські тексти з Джемдет-Насра: «і рабня дому (бога) Енті», або «і рабня дому Ебіха»; «Жрець (бога) Енліля», «Правитель (або жрець) Ніппура»⁴⁹.

Спочатку шумерська писемність була мнемоничною, де кожен знак – малюнок міг означати слово, за яким стояв предмет, що був зображений, або кожне слово, яке асоціативно пов'язувалося з цим предметом. Але така система знаків ще довго не була справжньою писемністю, тобто системою графічної передачі мови. Для передачі найпростіших господарських повідомлень вистачало і цих простих засобів. Лише десь з середини III тис. до н.е. шумерські писці почали вживати більшість граматичних показників, що дозволило читати і передавати, досить складні тексти⁵¹.

Як зазначають дослідники, система шумерської писемності практично тотожна на півдні Месопотамії в Е – Ані, на півночі в Джемдет-Насрі і навіть північніше, нагородищі Хабуба -Кабіра. Складається враження, що писемність була винайдена одночасно в одному центрі і звідти в готовому вигляді розповсюджена по містам Месопотамії. Вона складалася з 940 знаків, з яких 49 використовували для рахування⁵³.

Другий тип пам'яті намагається зберегти повідомлення про порядок, а не про порушення, про закони, а не про ексцеси⁵⁴.

Суспільство, орієнтоване не на збільшення текстів, а повторення раз і назавжди існуючих істин, розвивається за іншою моделлю, не володарювання, а партнерства.

Світ, орієнтований на запам'ятовування, насичений символами. Ю.М. Лотман зазначав, що поява писемності не ускладнила, а навпаки спростила семіотичну структуру культури⁵⁵.

Знаки Трипілля-Кукутені на ранньому етапі розвитку культури, ймовірно, походять з балканського середовища, а саме – культури Вінча – Тордош. На це вказують, скажімо, графемі на посудині з Бернашівки або Ерестегіна⁵⁶.

Балканські знаки в багатьох випадках виходили за межі орнаментальних схем,

вони зображувалися у вигляді лінійних «написів» на покришках, стінках і денцях посуду, глиняних фігурках і навіть табличках. Графемі вже не деталізовані, а являють собою схематичні знаки.

Пізніші трипільські знакові системи, за виключенням дуже простих графем, майже не подібні до балканських. Якщо не брати до уваги хронологічну відстань між культурою Вінча (середина-кінець V тис. до н.е.), пізнім Трипіллям – Кукутені (перша половина якого датується серединою – кінцем V тис. до н.е.) і періодом Урук III – Джемдет Наср (кінець IV тис. до н.е.), то подібність між вінчанськими і трипільськими знаками (поселень Буго-Дніпровського межиріччя т. з. томашівської групи) складає 9,5 % ; вінчанськими і шумерськими – 5,2 % , трипільськими і шумерськими – 6,5 %.

Мала формальна подібність між знаковими системами трьох культурних регіонів свідчить, що вони розвивалися самостійно, кожна своїм шляхом.

В основі пізньої трипільсько-кукутенської знакової системи лежать 12 простих

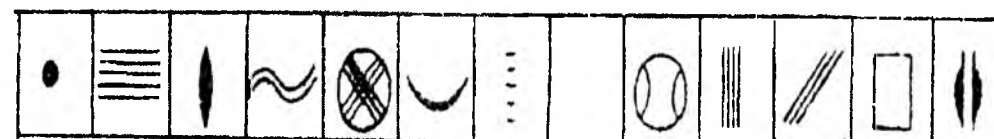

Рис. 7. Базові знаки трипільсько-кукутенської знакової системи.

графем (рис. 7). Складні знаки – поліграми формувалися, як правило, завдяки монтажеві цих графем поміж собою

Майже всі трипільські знаки розташовані у схемах розпису, які організують їх у системи. Випадки, коли прості знаки намальовані поза ними дуже рідкісні (рис. 8), а лінійне зображення знаків поза орнаментами – унікальні. Нам відомо лише три такі комбінації (рис. 9) – на зовнішній стороні миски з Майданецького, на кубці з

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Незвісько III												
Володимирівка	1		1									
Ворошилівка												
Коржова												
Мерешовка Четецуе												
Черкасів Сад II												
Чечельник												
Петрени												
Липчани												
Січчя IV												
Бернашівка II												
Сушківка												
Доброводи												
Чичеркозівка												
Гальянки												
Майданецьке												
Томашівка												

Рис. 8. Трипільсько-кукутенські знаки, зображені

Бернашівки II і на фрагменті посудини з Чичеркозівки. Жодних глиняних табличок, довгих лінійних «написів» трипільськими знаками не виявлено.

У генезі знакової системи Трипілля-Кукутені можна виділити два моменти. Перший – закріплення за простими графемами певних значень (або семантичних полів цих значень) і передача їх у часі, а також закріплення правил їхнього монтажу у блоки – поліграми.

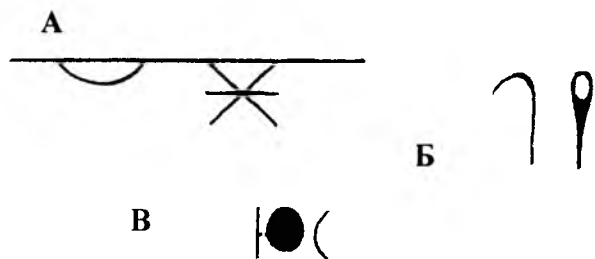

Рис. 9. "Лінійні" зображення трипільських знаків.

- а) Майданецьке
б) Бернашівка II
в) Чичеркозівка

Тальянки. Тут, завдяки більше ніж двадцятирічній праці Трипільської комплексної експедиції під керівництвом М.М. Шмаглія (Майданецький загін) та В.О. Круца (Тальянківський загін), розкопані цілі ділянки кільцевих структур поселень. Особливо довга ділянка, яка складалася з 21 будівлі, досліджена на поселенні Майданецьке⁶⁸. Це дало можливість прослідкувати використання знаків на мальованому посуді у кожному житлі.

У результаті стало очевидним, що загальними для всіх будинків були не складні поліграми – блоки, а прості знаки, також форми посуду і часто вживані схеми розпису. Щодо поліграм блоків, то кожен із них був, переважно, властивим кожному окремому будинку. Загальними були лише правила їхнього монтажу.

Мабуть, у кожному будинку була людина (або люди), яка, знаючи прості знаки і дотримуючись правил монтажу, могла створювати нові їхні комбінації. Вони були відомі невеликій групі людей, які належали до певної соціальної або культової спільності. В інших випадках поліграми були своєрідними знаками виділення одного будинку серед інших.

Важливим індикатором наявності писемності є показники кількості використання знаків. Проведений аналіз показав, що у трипільсько-кукутенських знакових системах кількість використаних знаків більше одного разу не перевищувала 37 %, знаки, які використовувалися більше 5 раз склали 11 %, більше 10 раз – 7 %, а більше 20 раз використовувалося лише 3 % знаків. Більшість трипільсько-кукутенських знаків трапилося лише один раз (рис.10). У випадку наявності у трипільців писемності знаки використовувалися би набагато частіше.

Все це свідчить про те, що трипільсько-кукутенські знакові системи були своєрідною піктографією, яка слугувала, ймовірно, засобом магічного зв'язку з вищими силами. Як зазначає О.М. Карапетянц, спілкування з духами і богами є першою спробою передачі інформації у часі⁶⁹.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновки, що культура Трипілля – Кукутені розвивалася за партнерською моделлю. Для такого суспільства характерна рівність усіх його членів перед Священним, всі мали вільний доступ до ритуалів, які проводилися в багатьох місяцях на поселенні. Домінанта певних особистостей не обмежувала суспільство, не вимагала витратити зусилля для свого і виділення (побудови храмів, палаців створення багатих поховань).

Рівність членів суспільства не потребувала чіткої фіксації майна, закріплення і пам'яті про нього, тобто не вимагала створення писемності.

Прості графеми використовувалися досить часто. Другий – поява великої кількості складних поліграм, переважна більшість яких траплялась лише один раз. Це свідчить про те, що їхнє закріплення і масове використання, як це було з простими графемами ще не відбулося.

У виявленні правил функціонування трипільських знакових систем важливу роль відіграють матеріали з масштабних розкопок великих поселень Майданецьке і

Суспільство, що розвивалося за моделлю володарювання мало обмежений доступ до Священного. Він виявлявся лише у певних місцях і окремим представникам. Саме за це вони користувалися у інших членів суспільства величезним авторитетом і довірою. У місцях проявлення Священного (храмах) сконцентрувалася велика кількість майна, яка потребувала обліку і рахунку, що призвело до виникнення писемності.

Суспільство, побудоване за моделлю володарювання створило довкола храмів перші міста. Пізніше вони почали ховати жриць або посланців до богів серед великої розкоші і чисельних супроводжувачів⁶¹.

Історично модель володарювання побудована за ієрархією суспільства виявилася більш прогресивною. Хоча ностальгія за партнерським суспільством ніколи не залишала людей, викликаючи міфи про Золотий вік достатку, гармонії і миру поміж людьми, тваринами і богами.

1. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1989. – С. 8.
2. Див.: Иванов И.С. Съкровищата на Варненския халколитен некропол. – София, 1978.
3. Збеневич В.Г. Поселение Бернашовка на Днестре (к происхождению трипольской культуры). – К., 1980. – С. 14 – 65.
4. Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М. Нові дані про абсолютне датування Трипілля А // Археологічні відкриття в Україні 1997 – 1998 рр. – К., 1998. – С. 61.
5. Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – К., 1989. – С. 30.
6. Бибииков С.Н. Поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на Юге – Востоке Европы. – М. – Л., 1953. – С. 20-77.
7. Відейко М.Ю. Архітектура поселень трипільської культури VI – III тис. до н.е. // Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкції. Частина перша. – К., 2000. – С. 15.
8. Круц В.А. Планировка поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы трипольского домостроительства // I полевого семинара. Раннеземледельческие поселения – гиганты трипольской культуры на Украине. – Тальянки, 1990. – С. 43 – 47; Маркевич В.И. Домостроительство племен культуры Триполье-Кукутени. – Там само. – С. 47 – 51; Колесников А.Г. Трипольское домостроительство – анализ основных концепций. – Там само. – С. 52 – 57; Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія. – 1993. – № 3 – С. 52 – 63; Колесников О.Г. Трипільське домобудівництво // Там само. – С. 63 – 73.
9. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія – 1993. – № 3. – С. 54 – 56; Відейко М.Ю. Архітектура поселень трипільської культури VI – III тис. до н.е. // Давні поселення України. – К., 2000. – С. 25 – 28; Відейко М.Ю. Давні хлібороби України. Трипільська культура // «Діти сонця». Цивілізації давньої України. – К., 2001. – С. 66, рис. 1, 5.
10. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Основи хронології Трипілля-Кукутені // Археологія. – 1988. – № 2 – С. 23.
11. Там само. – С. 23.
12. Цвек О.В. Релігійні уявлення населення Трипілля // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 74 – 75.
13. Шмаглій М.М., Рижов С.М., Дудкін В.П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. – 1985. – № 52. – С. 46.
14. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 56.
15. Відейко М.Ю. Архітектура трипільської культури V – III тис до н.е. // Давні поселення. – С. 43 – 46.
16. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста... – С. 56.
17. Oates D., Oates J. Acivilizacio hajnala. – 1983. – P. 139.
18. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. – М., 1982. – С. 121.
19. Там само. – С. 124.
20. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1989. – С. 84.
21. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации. – С. 123, 124; Массон В.М. Древние культуры Месопотамии // Археология зарубежной Азии. – М., 1966. – С. 62.
22. Массон В.М. Древние культуры... – С. 60.
23. Дьяконов И.М. Протописменный период в Двуречье // История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. – М., 1963. – С. 111.
24. Там само. – С. 111.
25. Афанасьева В.Л. Идеология, культура и искусство протописменного периода // История Древнего Востока. – С. 151.
26. Дьяконов И.М. Протописменный период в Двуречье // История Древнего Востока. – С. 111.
27. Афанасьева В.К. Идеология... – С. 151.

28. Дьяконов И.М. Протописьменный период... – С. 111.
 29. Oates D., Oates J. Acivilizacio hajpala. – 1983. – P. 139.
 30. Афанасьева В.К. Идеология... – С. 152.
 31. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1983. – С. 91.
 32. Дьяконов И.М. Протописьменный период... – С. 126.
 33. Mierzejewski A. Sztuka starozytnego wshodu. – Warszawa. – 1981. – Т.1. – S.50.
 34. Массон В.М. Первые... – С. 9.
 35. Яфанасьева В.К. Идеология... – С. 152.
 36. Массон В.М. Первые цивилизации... – С.92.
 37. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. – М. – К., 1996. – С. 62 – 78.
 38. Маккена Т. Пища богов. Поиск первоначального Древа познания. – М., 1995. – С. 25 – 26.
 39. Якобсен Т. Месопотамия : Космос как государство // Франкфорт Г.А., Уилсон Дж., Якобсен Т. В предверии философии. – М., 1984. – С. 133.
 40. Там само. – С. 177.
 41. Дьяконов И.М. Раннединастический период в Двуречье и Эламе // История Древнего Востока... – С. 162.
 42. Черняков І.Т. Поселення-гіганти трипільської культури // І полевої семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов. – Тальянки., 1990. – С. 4.
 43. Массон В.М. Первые цивилизации... – Л., 1989. – С. 90.
 44. Круц В.А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра // Первобытная археология. Материалы и исследования. – Киев., 1989. – С. 126.
 45. Круц В.А. К истории населения... – С. 120 – 121.
 46. Шмаглий Н.М. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга // Первобытная археология. Поиски и находки. – К., 1980. – С. 202.
 47. Збенович В.Г. К проблеме крупных трипольских поселений // І полевої семинар. Раннеземледельческие поселения – гиганты. – С. 11.
 48. Лотман Ю.М. Несколько мыслей о типологии культур // Языки культуры и проблемы переводимости. – М., 1987. – С. 4.
 49. Вайман А.А. Знаки LIL в протошумерских текстах из Джемдет Насра // Переднеазиатский сборник История и филология стран Древнего Востока. III. – М., 1979. – С. 58 – 59.
 50. Дьяконов И.М. О гетерографии и ее месте в истории развития письма (Месопотамия и Иран) // Переднеазиатский сборник. Древняя и средневековая история и филология Переднего и Среднего Востока. IV – М., 1986. – С. 6.
 51. Дьяконов И.М. Протописьменный период в Двуречье // История Древнего Востока... – С. 116 – 167.
 52. Там само. – С. 143.
 53. Falkenstein A. Archaische texte aus Uruk. – Berlin – Leipzig, 1936.
 54. Лотман М.Ю. Несколько мыслей... – С. 5
 55. Там само. – С. 8.
 56. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – Киев, 1989. – С. 87. – ис. 55 11;
 57. Winn M.M. Shan. Pre-writing in Southeastern Europe. The Sygn system of the Vinca culture. 4000. В.С. – 1981.
 58. Видейко М.Ю. Жилищно – хозяйственные комплексы поселения Майданецкое и вопросы их интерпретации // І полевої семинар. С. 115 – 120.
 59. Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 152 – 205.
 60. Карапетьянц А.М. Китайское письмо до унификации 213 г. до н.е. // Ранняя этническая история народов Восточной Азии. – М., 1977. – С. 242.
 61. Алекшин В.А. Социальная история и погребальный обряд древнеземледельческих обществ. – М., 1986. – С. 137 – 144.

Рис. 10. Кількість використаних трипільсько-кукутенських знаків

Нам'ятка	посуд	всього	різні	>						
				1	2	3	4	5	10	> 20
Незвисько III	515	144	78	22 28%	13 16%	8 10%	4 5%	3 3%	1 1%	1 1%
Ворошилівка	144	46	29	11 37%	5 17%	1 3%				
Володимирівка	447	296	108	33 30%	17 15%	12 11%	9 8%	8 7%	4 3%	2 1%
Піщана	95	65	43	6 13%	4 9%	3 6%	3 6%	3 6%		
Кошовка	157	163	85	20 29%	14 16%	10 10%	8 9%	5 5%	2 2%	
Колодисте	56	49	33	3 9%	1 3%	1 3%	1 3%	1 3%	1 3%	
Сухішівка	124	110	53	9 16%	5 9%	3 5%	2 3%	2 3%	2 3%	1 1%
Доброводи	108	76	40	13 32%	5 12%					
Червоківка	97	64	36	11 30%	2 5%	2 5%	2 5%	2 5%	1 2%	
Тальянки	833	536	189	60 31%	44 23%	31 16%	26 13%	21 11%	11 5%	3 1%
Тальяни II	65	66	37	13 35%	7 18%	5 13%	3 8%	1 2%		
Майданецьке	1259	1002	280	78 27%	52 18%	37 13%	32 11%	29 10%	11 3%	7 2%
Гоманівка	227	185	67	24 35%	16 23%	11 16%	8 11%	7 10%	5 7%	1 1%
Черкасів Сад II	272	171	83	22 26%	13 18%	10 12%	8 9%	6 7%	1 1%	
Чечельник	245	148	82	20 24%	9 10%	7 8%	5 6%	5 6%		
Петрени	207	212	104	31 29%	21 20%	9 8%	8 7%	6 5%	4 3%	
Бернатівка II	929	694	194	60 30%	39 20%	32 16%	25 12%	22 11%	13 6%	6 3%
Шпичинці Б	185	189	82	23 28%	12 14%	9 10%	5 6%	5 6%	3 3%	
Личаки	96	79	55	9 16%	5 9%	4 7%	3 5%	2 3%		
Біляче Золоте Парк III	30	16	14	2 14%						
Стіна IV	220	145	78	20 25%	12 15%	11 14%	7 8%	5 6%	1 1%	
Валя Лупудуй II	30	71	47	9 19%	4 8%	2 4%	1 2%	1 2%	1 2%	
Варваровка XV	165	137	89	18 20%	14 15%	7 7%	5 5%	2 2%		
Ханкауци I	152	205	149	22 14%	11 7%	5 3%	4 2%	3 2%	2 2%	
Старі Бадражі	218	213	149	33 22%	16 10%	9 6%	5 3%	1 1%		
Кошовка пл. 1, 2	81	67	48	12 25%	6 12%	1 2%				
Кошилівці Обоз	79	35	35							
Тиргу Окна-Полей	89	79	54	10 18%	6 11%	4 7%	1 1%			
Жванець	519	286	131	37 28%	24 18%	19 14%	12 9%	11 8%	3 2%	1 1%
Усагове	27	64	51	8 15%	3 5%					
Маяки	10	21	20	1 5%						
Вихватинці	75	101	78	13 18%	4 5%	3 3%	2 2%	1 1%		
Поховання усаївського типу	35	61	53	4 7%	3 4%					

Богдан Томенчук

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ IX СТ.: ЗА “БАВАРСЬКИМ ГЕОГРАФОМ”

Важливим геополітичним фактором для всіх давніх світових цивілізацій, культур та держав були моря і ріки. Спочатку вони визначали напрямки міграцій, заселення, колонізації і завоювання. Пізніше вони набули значення як шляхи державних зносин, напрямки розповсюдження науково-технічної інформації і релігійних та культурних впливів. Нарешті моря і ріки були межею, кордоном різних етносів, культур та держав. Геополітичне розташування країн Центральної і Східної Європи в більшій мірі пов'язане з ріками в системі “море-ріка-море”. Вони мали особливо важливе значення в розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі. Знаходячись під контролем держави, торговельні шляхи завжди мали і військово-політичне значення. На жаль, писемні та історико-археологічні джерела з даної проблематики є обмеженими. Надзвичайно цінними нарративними джерелами є невеликі твори давніх арабських авторів “Про шляхи та королівства”, які були написані для укладачів карт, або на основі вже виготовлених карт, для торговців, воїнів, мандрівників і прочан. У них подана всебічна оцінка потенційних ресурсів окремих народів, що було необхідно як для торгівлі, так і для війни. Більшість з них втрачена, частина збереглась у копіях та уривках. Очевидно, повинні були існувати схожі твори європейських авторів.

Першим і єдиним¹ джерелом, в якому взаємопов'язано перераховано 56 племен і народів Центральної і Східної Європи першої половини IX ст., є “Опис міст і областей на північ від Дунаю” (“Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem partem Danubii”²). Біля 15 “областей” (племен) очевидно розміщені на території України. Історики вважають, що йому не було би ціни, якби був ясним принцип, порядок їх перерахування, а самі назви піддавались би ідентифікації. Але більшість вчених не бачать жодної географічної послідовності в цьому списку народів Європи. Все ж, практично немає жодної праці з середньовічної історії країн Центральної Європи, де б він не цитувався частіше всього як Баварський Географ.

Російський вчений А.Назаренко, перекладач і коментатор Баварського Географа³ вважає, що Опис складено Мефодієм – майбутнім моравським єпископом, який на початку 870 рр. перебував в монастирі Райхенау після конфлікту з баварськими єпископами. А дані, вміщені в Описі, він дістав в результаті цілеспрямованої діяльності по збору інформації в ході своєї місіонерської діяльності в Моравії після 863 року. Цікаво, що пізніше, ім'я св.Мефодія і його учнів та брата – св.Костянтина (Кирила) були занесені в “Книгу побратимів” (Поминальний) монастиря в Райхенау⁴. Все ж, більшість вчених вважають, що “Опис міст і областей на північ від Дунаю” (Баварський Географ) є журналом спостережень, складеним близько 840 р. в придунайських областях для потреб франкського уряду⁵. На нашу думку, це один з європейських творів, аналогічний до згаданих арабських “Про шляхи та народи (королівства)”.

Відомий німецький історик І.Херманн цілком переконливо пов'язує Опис з трансєвропейськими торговими шляхами⁶. Зокрема, як з окремими великими сухопутними (Бордовік – устя Одери; Рейнланд – Магдебург – Лебус – Познань – Київ; Саркел – Київ – Візантія; Краків – Бауцен – Ерфурт – Прага – Краків), так і з річковими (устя Дунаю – Дністер – Вісла – Балтика), що дозволило йому побудувати більш-менш єдину схему історико-географічної послідовності розміщення більшості з 56 племен і народів Центральної і Східної Європи. Але вона не вирішила всіх спірних питань. Нашим завданням є спроба уточнити їх розміщення лише відносно великих річкових трансєвропейських шляхів, які на той час (IX ст.) були основними. Існували і внутрішні невеликі сухопутні шляхи, які були взаємопов'язані з річковими. Вони проходили поряд з ними або по вододілах. Але великих трансєвропейських сухопутних шляхів у Центральній і Східній Європі в IX ст. було ще зовсім мало. Адже це був час зародження перших містотворчих і державотворчих процесів, з якими і було пов'язано лише згодом (XI – XII ст.) утворення великих сухопутних трансєвропейських доріг. Другим нашим завданням буде виявити

основні геополітичні інтереси окремих держав щодо функціонування трансєвропейських річкових шляхів в їх політико-економічних зонах.

Список розпочинається окремо виділеною Баварським Географом групою з 13 “областей”, які “граничать з нашими рубежами... поблизу їх рубежів”⁷. Таким чином, він розпочинається племенами (союзами племен), які розміщені вздовж східного кордону Франкської держави, яка проходила по р.Лаба (Ельба), а закінчується південно-східними племенами на Дунаї, до прикордонних рік: Тиси, Муреш і Морави Південної (Балканської), де починалась Болгарія. Ці “області” розміщені не лише відносно східного кордону Франкської імперії, але і вздовж одного з найбільших і найдавніших трансєвропейських річкових шляхів: Балтійське море – р.Ельба – р.Влтава – р.Дунай – Чорне море. Дані племена, які все ж були на той час переважно політичними (ранньодержавними) союзами західнослов'янських племен, є в більшості добре відомими історично і археологічно. Їх політико-адміністративна структура (бургово-замково-градська) цілком відповідає характеристиці Баварського Географа. Зокрема, ці невеликі західнослов'янські племінні союзи виділяються досить малою, очевидно, в більшості реальною кількістю “міст”. Серед 13 “областей” і “народів” 6 можна зіставити з історичними племенами. Решта фіксується лише Баварським Географом.

1. Nortabtrezi (нортабтреці). Очевидно північні ободрити – великий західнослов'янський союз племен, в який входили вагри, полабяни, варни, глиняни. “Область, яка має 53 міста, поділених між князями”.
2. Vuilci (вільці). Можливо, велети (лютичі). “Область”, яка мала 95 “міст”, і 4 менших “областей” (хижани, чреспеняни, даленжани, ратарі).
3. Linaa (лінаа). “Народ”, який мав 7 “міст”.
4. Bethenici (бетеніці). 5. Smeldingon (смельдінги). 6. Morizani (моріцани). Вони мали 11 “міст”.
7. Heffeldi (хехфельді). Можливо, стадорани. Мали 8 “міст”.
8. Surbi (сурби). Можливо сорби (серби). “Область”, в якій було 50 “міст” і багато менших областей”.
9. Talaminzi (таламінці). Очевидно, плем'я сербо-лужицьких слов'ян гломаці. Мали 14 “міст”.
10. Beheimare (бехеймари). Очевидно, чехи. “Область”, де було 15 міст.
11. Marharii (мархарії). Очевидно, західні морав'яни. Мали 11 “міст”.
12. Vulgari (вугларі). Очевидно, болгари. “Дуже велика область і численний народ, в якого є 5 міст, тому що велике населення, їм не має необхідності мати міста”.
13. Merehani (мерехані). “Народ”, який, можливо, знаходився на р.Марош (права притока р.Тиси). Мав 30 “міст”.

Другою, вже невиділеною окремо, можливо є група з 12 племен (14 – 25), яка, очевидно, взята Баварським Географом відносно другого, Одерсько-Віслянського річкового шляху: Балтійське море – р.Одра – р.Нотець – р.Вісла – р.Західний Буг – р.Серет – р.Дністер – Чорне море. Це був один з найскладніших маршрутів, який проходив по відносно маловідомих землях. Як і в I групі, список розпочинається ободритами, але вже східними (oster). Майже всі інші племена згадуються вперше лише Баварським географом. Виділяються лише історично відомі “бужани” (busani) і “унліці” (unlizi), які розміщені на двох кінцях Буго-Дністровського шляху. Між ними розміщені невідомі “sittici”, “де є багато народів і сильно укріплених градів” та “stadici” – “численний народ, який має 516 міст”. “Шіттіці” очевидно займали Поділля і, зокрема, басейн р.Серет, який з'єднував Західнобугську і Дністровську річкові системи (з вододілом і волоками в районі Бужська і Плісеська – давні “ворота” в Галичину). Історично це пізніші Звенигородська і Тербовлянська землі. “Штадіці” очевидно були розміщені на Галицько-Буковинському Прикарпатті. Серед всіх 56 “областей” Центральної і Східної Європи, розміщених в Списку Баварського Географа, ця “область” має найбільшу кількість “міст” (поселень), що відповідає і надзвичайно великій густоті населення та кількості поселень цього регіону України. Історично це район пізньої Галицької землі в вузькому значенні цього терміна (з центром в Галичі). Вона виділялась серед інших земель (Перемишльської, Звенигородської, Тербовлянської) найбільшою територією та великими людськими і

природними ресурсами. На цих землях Галицького Прикарпаття і Галицького Поділля проживали літописні хорватські племена, які в кінці IX ст. увійшли до складу Київської Русі, а в другій половині X ст. створили "Велику Білу нехрещену Хорватію" (за Костянтином Багрянородним)⁸⁹. Він же говорить, що етнонім "хорвати" (з грецької означає "мешканці великої країни"). В XII ст. на її землях було утворене Галицьке князівство, яке в XIII ст. стало основою Галицько-Волинської держави. В зону його геополітичних інтересів входили і Нижньодністровські землі. Тут, з Молдовою, крім уличів, можуть бути пов'язані такі невідомі племена, як себбіроси (23) і нерівани (25).

14. Osterabtrezi (остерабтреці). Очевидно, східні ободрити. "Область", де було більше 100 "міст".
15. Miloxi (мілокси). "Область", де було 67 "міст".
16. Phesnuzi (пешнуці). Мали 70 "міст".
17. Thadesi (тадеші). Очевидно, західні дадошани. Мали більше 200 "градів".
18. Glopeani (глоп'яни). Мали більше 400 "міст". Очевидно, глоп'яни в Куявії, в районі оз.Гопло, де був волок з Варти до Вісли.
19. Zuireani (свіряни). Мали 325 "міст".
20. Busani (бушани). Очевидно, східнослов'янські бужани (волиняни). Мали 231 "місто".
21. Sittici (сіттіці, шіттіці). Очевидно, життіці або скітіці; "область", де було "багато народів і сильно укріплених ґрадів".
22. Stadicı (стадіці). Можливо, стадіці або штадіці. "Численний народ", який мав 516 "міст". Цікаво, що згідно Козьми Празького, ця область була батьківщиною чеського князя Пршемисла.
23. Sebbirozi (шеббіроси, себбіроси). Крім слов'янської, можлива тюркська чи іранська атрибуція етноніма. Мали 90 "міст".
24. Unlizi (унліці). Очевидно уличі (угличі). Тюркізований варіант слов'янського етноніма. "Численний народ", який мав 318 "міст".
25. Neriiani (нерівани). Мали 78 "міст".

Третьою, також невиділеною, є, можливо, група з 13 "племен" (26 – 38), яка, очевидно, була пов'язана з третім Віслянським річковим шляхом: Чорне море – р.Дунай – р.Серет Карпатський – р.Прут – р.Дністер – р.Сян – р.Вісла – Балтійське море. Особливо виділено Баварським Географом "королівство zeriuani" (35), яке і географічно, і етимологічно збігається з попередніми "zigeani" (19), які мають 325 "міст". За його словами, "це королівство настільки велике, що з нього виникли всі слов'янські народи і ведуть, за їх словами, свій початок"¹⁰. Згідно із нашою географічною послідовністю у розміщенні "областей" відносно цього Віслянського шляху, очевидно, це район Вісло-Бузького басейну, який займає особливе місце в історії та археології слов'ян і, зокрема, як одна з можливих "прабатьківщин" давніх слов'ян. У цій третій групі "областей" виділяється також група з чотирьох етніконів на "rozi", які мають, очевидно, тюркську чи іранську атрибуцію. Всього їх в списку 5 (26, 28, 29, 32, 23) і всі вони сконцентровані в межах Східного (румунського) і Північного (українського) Прикарпаття, що також відповідає в цілому тогочасній історичній ситуації (поява тюркомовних болгар та іраномовних алан). В цілому, в межах Румунії та Молдови Баварським Географом очевидно перераховано 5 "областей" (attorozi, eptaradici, vuillerozi, zabrozi, znetallici).

26. Attorozi (атторози). Можливо, "тоурьсі", або "тоуркі". Можлива тюркська чи іранська атрибуція етноніма. "Дуже злий народ". Мав 148 "міст".
27. Eptaradici (ептарадіці). "Сім родів (коренів)". Можливо, пізніше "Семиграддя". Мали 263 "міста".
28. Vuillerozi (віллероси). Можлива тюркська чи іранська атрибуція етноніма.
29. Zabrozi (саброси). Можлива тюркська чи іранська атрибуція етноніма.
30. Znetallici (снеталліці). Мали 74 "міста".
31. Aturezani (атурецани). Мали 104 "міста".
32. Chozirozi (хосіроси). Можлива тюркська чи іранська атрибуція етноніма. Мали 250 "міст".
33. Lendizi (лендіці). Очевидно, лендзяни. Мали 98 "міст".
34. Thafnezi (тафнеці). Мали 257 "міст".

35. Zeriuani (серівани). "Велике королівство" (regnum), з території якого походять всі слов'янські народи.
36. Prissani (прішани). Мали 70 "міст".
37. Velunzani (велунцани). Мали 70 "міст".
38. Bruzi (бруси). Очевидно, західнобалтійські пруси.

Четверта, найменша група з 7 "областей" (39 – 46), очевидно, була пов'язана з найбільш східним, Волго-Оксько-Дніпровським шляхом: Балтійське море (Ладога) – р.Волга – р.Ока – р.Десна – р.Дніпро – Чорне море. В Списку немає відповідних східнослов'янських літописних племен, які, очевидно, знаходились за межами шляху, або знаходились під владою Аварського каганату¹¹, в якому, згідно із Баварським Географом, було 100 "міст". Окремо виділено русів (russi) як правлячу еліту (forsderer liudi – керуючі люди) подніпровських слов'ян ("Руський каганат"), в яких розпочиналися державотворчі процеси¹².

39. Vuizunbeire (вісунбейри). Очевидно, біла весь.
40. Caziri (каціри). Очевидно, хазари. Мали 100 "міст".
41. Russi (руси). Forsderer liudi (форшдерен люди – перші, керуючі люди). Очевидно, правляча надплеменна, надетнічна верхівка подніпровських слов'ян (етносоціальна група).
42. Fresiti (фрешіті, фресіті). Можливо, в значенні вільні люди або люди, які живуть на своїй землі.
43. Serauici (шеравіці).
44. Licolane (луколяни). Можливо, лучани.
45. Ungare (унгари). Очевидно, кочові племена угрів-мадярів в період перебування їх на Північному Причорномор'ї (Ателкуза), між Дніпром і Дунаєм.

П'ята група з 11 "областей" (46 – 56), очевидно, була розміщена вздовж Центрально-Європейського (внутрішнього) торгового шляху, який зв'язував три попередні річкові системи (р.Вісла – р.Одра – р.Ельба – р.Дунай) між собою. Вона починалась з "віслян" (46), розміщених поряд з "лендзянами" (33) і йшла до р.Одер і далі рікою вгору до р.Ельби. Звідти повертала на південь до Дунаю через р.Мораву до "морав'ян" (11).

46. Vuislane (вішлани). Очевидно, малопольські вісляни.
47. Sleenzane (шленцани). Можливо, сілезьке плем'я, слензани. Мали 15 "міст".
48. Lunsizi (луншіці). Можливо, сербо-лужицьке плем'я лужичан. Мали 30 "міст".
49. Dadosesani (дадошешани). Можливо, сілезьке плем'я дядошан. Мали 20 "міст".
50. Milzane (мільцани). Можливо, сербо-лужицьке плем'я мільцан. Мали 30 "міст".
51. Besunzane (бешунцани). Сілезько-лужицьке плем'я. Мали 2 "міста".
52. Verizane (веріцани). Мали 10 "міст".
53. Fragapeo (фраганов). Можливо, пражани. Мали 40 "міст".
54. Lupiglaa (лупігла). Західнослов'янське плем'я. Мали 30 "міст".
55. Opolini (ополіни). Очевидно, ополяни. Мали 20 "міст".
56. Golensizi (голеншіці). Очевидно, голеншіці в верхів'ях р.Одри і Морави. Мали 5 "міст".

Таким чином, Баварський Географ поєднує інформацію, з одного боку, щодо різних племен і народів та їх "міст", які частіше всього були реальною кількістю всіх населених пунктів (для Центральної і Східної Європи), а з другого боку, вказує на конкретні історичні трансєвропейські річкові шляхи. Одні з них згадуються в писемних джерелах, другі простежуються археологічно по знахідках човнів, монетних скарбів, предметів імпорту, тощо. Треті моделюються на основі теоретичних висновків.

Зокрема, поряд з Західноєвропейським (по Рейну, Ельбі) був давній Центральноєвропейський янтарний шлях, який зв'язував всю Європу в систему трьох морів: Балтійського, Адріатичного і Чорного. Так, з Балтійського моря він йшов з р.Вісли до Дунаю (через р.Варту – р.Одру – р.Мораву). З Дунаю виходив у Чорне море або Адріатичне (через р.Рабу, р.Драву, р.Саву), або навіть Егейське (через р.Мораву Балканську, р.Маріцу). Був ще один Східноєвропейський янтарний шлях, який йшов з Вісли до Дністра. Зокрема, через р.Західний Буг – р.Серет, або через р.Сян (Ярослав) – р.Вишня – р.Вережина, або р.Сян (Перемишль) – р.Вар – р.Стрваж. З Дністра йшов прямий шлях до Чорного моря. Існував ще один шлях від Дністра до Дунаю з виходом

до Чорного моря. Зокрема, через р.Онут – р.Кучур – р.Прут – р.Дереглуї – р.Серет Карпатський.

Ці головні трансєвропейські шляхи існували ще в епоху міді і бронзи (III – II тис. до н.е.). Це був час зародження міжрегіональної торгівлі, коли почали діяти перші великі торгові шляхи: соляні, бурштинові, мідні, олов'яні, шовкові тощо. Одночасно вони визначали і напрямки міграцій. Зокрема, тогочасні Східноєвропейські бурштинові шляхи визначають напрямки міграцій прафракійських та праслов'янських і балтійських племен та є межею їх відповідних археологічних культур. Геродот свідчив, що вісім рік Скіфії були доступні для кораблів. У III – II ст. до н.е. бурштиновими шляхами завойовували Центральну Європу германські племена. Одна їх група йшла по р.Ельбі до верхів'їв Рейну і Дунаю, а друга – по р.Віслі до Дунаю. В перші століття нашої ери вони рушили вже на територію провінцій Римської імперії. Особливого значення набули бурштинові шляхи в римський час (II – VI ст. н.е.). Цей “золотий вік” європейської торгівлі та розповсюдження римського економічного і військового впливу та римської культури (в т.ч. християнства) було перервано аварами (568 – 729 рр.). Надзвичайно велике значення було янтарних шляхів і як трансготські¹³ і транслів'янські шляхи міграцій. Готські (східногерманські) військові дружини були організаторами численних сухопутних, а також річкових і морських походів до Римської імперії. Вони добре володіли суднобудуванням і мали могутній флот, який декілька століть тероризував Рим і Константинопіль. Майже 200 років перебували готи на території України, Молдови і Румунії. Основною їх територією стала в II ст. н.е. багата на річки і озера Волинь, населення переселилось на Прикарпаття¹⁴, а пізніше Південно-Західний Крим (“область Дорі”). Остготи стали політичним стержнем поліетнічної провінційно-римської черняхівської культури, поширеної в II – V ст. на великій території України, Молдови і Румунії (“царство Германаріха” тощо). Вона мала вихід до Чорного моря (по Дністру) і до Дунаю (по Серету Карпатському). Як і готська, слов'янська міграція старими бурштиновими шляхами з V ст. особливо добре простежується археологічно в напрямку поширення найдавніших слов'янських пам'яток празького типу на Середній і Нижній Дунай через р.Мораву і р.Серет Карпатський. Сформувавшись (вперше виділившись) на Прикарпатті в V – VI ст. н.е., носії празько-корчацьких старожитностей (склавіни) до кінця VII ст. освоїли землі Моравії, Словаччини, Чехії та Південно-Східної Німеччини. В VI ст. частина слов'янського населення Прикарпаття повернулась на землі Волині, залишені готами. Ці події стали тими першими історичними віхами, які визначили на багато наступних століть етнічну та культурну спорідненість населення галицько-волинських земель. Буго-Дністровська ділянка Вісло-Дністровського (Дунайського) шляху знову була в руках слов'ян Волині і Прикарпаття. В VI – VII ст. слов'янське населення празької культури (склавіни) і пенківської (анти), вийшовши на Дунай, пішло далі на південь і опанувало землі Балкан. Зокрема, прикарпатські хорвати заселили традиційно близькі їм за природно-кліматичними умовами гірські і передгірські райони Верхньої Драви і Сави. Таким чином, балканські хорвати взяли під свій контроль південну частину янтарного шляху з виходом до Адріатичного моря. Отже, ріки відігравали таку ж роль в історії слов'янських племен, яку мало в Давній Греції Егейське море, яке зв'язувало між собою розкидані в Середземномор'ї грецькі міста-держави. В цілому, треба відзначити, що в VI – VII ст. в межах празько-корчацької культури, яка була поширена від Дніпра до Ельби та від Прип'яті до Дунаю, ще існувала єдина слов'янська спільність. У VII ст. в ній закономірно розпочались окремі інтеграційні процеси. Так, на прикарпатсько-волинських землях (навколо Східноєвропейського янтарного шляху) першим сформувалось Східне Дулібське надплеменне політичне об'єднання, а на моравсько-чеських (навколо Центральноєвропейського янтарного шляху) – Західне Дулібське. З янтарними шляхами великою мірою були пов'язані і перші державотворчі процеси. Зокрема, утворення держави Само (625 – 659 рр.), Великої Моравії, Чехії, Польщі і “Великої Білої Хорватії” Київської Русі. Вся їх рання історія була історією боротьби за контроль над цими трансєвропейськими шляхами. Ті шляхи, які ще недавно їх об'єднували в один-єдиний слов'янський світ, тепер роз'єднали. Зокрема, по Західному Бугу і Сяну пройшли границі між східними і західними слов'янами. Стає більш зрозумілою і проблема боротьби Великої Моравії, а пізніше Чехії, Польщі та Київської Русі за “Червеньські гради”

(Західну Волинь) і Перемишль (Західну Галичину). Це була боротьба за оволодіння Вісло-Буго-Дністровським і Вісло-Сяно-Дністровським шляхами. За Володимира Святославича, в результаті русько-хорватської війни 992 р. було ліквідовано “Велику Білу нехрещену Хорватію”, а її землі прилучено до Волинської волості. Таким чином, було знову об'єднано прикарпатсько-волинські землі, що означало взяття під контроль Київською Руссю Східноєвропейського янтарного шляху. Але скоро вона його закрила як “стратегічного конкурента” Дніпровському шляху з “варяг в греки”. Янтарний шлях знав і періоди більш раннього його блокування аварами (568 – 799 рр.) та уграми (з IX ст.)¹⁵. Зокрема, саме Аварський каганат змусив повернути слов'янське розселення на Подунав'я і Балкани, через Дністро-Серетський янтарний шлях.

Крім янтарних шляхів, Баварському Географу були відомі не менш давні східні (ausrvagr) шляхи, які в більшості асоціюються з двома основними: Волзьким і Дніпровським. Немає сумніву, що вони функціонували ще задовго до варягів, але лише останні зв'язали їх в єдину систему трансєвразійських шляхів. Мусульманський Схід, як і західноєвропейський, мав структурно близький асортимент товарів, які йшли на північ. Це було срібло і вироби висококваліфікованого ремесла. З півночі експортувалась сировина (хутро, шкіри, кістка, мід, віск, дерево, янтар) і раби. Торговлі Подніпров'я, як і Галичини та Волині, протягом всього середньовіччя був притаманний посередницький характер. Волзький шлях (Балтійське море, м.Ладога – р.Волга – Каспійське море) був частиною трансєвразійського шляху, значення якого особливо посилювалось в періоди блокування Центральноєвропейського янтарного шляху. У сер. VII ст. тут виник Хазарський каганат, який розпочав з цього часу здійснювати над ним контроль. В 965 р. Святослав розбив хазар і завдав таким чином останнього удару по булгарській торгівлі, що скоро призвело до повного занепаду Волзького шляху, який так довго здійснював “економічну блокаду” Середнього Подніпров'я. Волзький шлях мав вихід і до Чорного моря через р.Оку, р.Дон і р.Дніпро. Він також неодноразово був заблокований кочівниками, зокрема, печенігами, половцями та татаро-монголами. Але цей останній шлях через Дніпро довго не був самостійним великим Дніпровським шляхом “з варяг в греки”. Він став таким лише з кінця IX – середини X ст., коли вийшов на Балтійське море через ріки Німан, Західну Двіну і Волхов. Він був ще невідомий Баварському Географу¹⁶. Цей Дніпровський шлях знаходився в зоні інтересів Київської Русі, і з утворенням якої був тісно пов'язаний. Наприкінці IX ст. навколо шляху “з варяг в греки” об'єднався Південний (м.Київ, Руська земля) і Північний (м.Новгород) союзи в одну державу. Простежено, що “полюддя” і створення “станів”, “віків” (відкритих торгово-ремісничих поселень), а потім одержавлення і будівництво князівських фортець, проходило вздовж старих річкових шляхів. Зокрема, на Лівобережжі “полюддя” проводилось по Дніпру і Десні, на Правобережжі – по Прип'яті – Західному Бугу – Серету – Дністру – Збручу – Пд. Бугу – Тетереву – Дніпру. З X ст. в Київській Русі почала складатись єдина загальнодержавна система водних сполучень, через яку здійснювались політичні, торгово-економічні і культурні зв'язки, як між окремими районами, так і між землями та князівствами. Великий вплив на розвиток цієї системи мали і події політичного характеру, які особливо загострились в XI – XII ст. в період феодальної роздробленості. Зокрема, боротьба великокиївських князів з волинськими і галицькими “сепаратистськими” тенденціями, була значною мірою боротьбою за монопольне існування Дніпровського шляху “з варяг в греки” і боротьбою проти відновленого Вісло-Буго-Дністровського янтарного шляху, який знову набував все більшого значення. За нього боролись також Польща і Угорщина. Все ж, Галицьке князівство, утворене в XII ст. з чотирьох земель: Перемишльської, Звенигородської, Тербовлянської і Галицької, зуміло вистояти, не втративши контролю над нижньою частиною Східноєвропейського янтарного шляху.

Про те, що вплив Галицької держави Ярослава Осмомисла сягав Дунаю, в віршованій формі говорив і автор “Слова о полку Ігоревім”:

“Галицький Осмомисле Ярославе!

Високо сидиш ти на золотокованому столі

Підпер гори Угорські своїми залізними полками,

Заступив королеві путь

Зачинив Дунаю ворота,...

Суда (кораблі) рядиш (споряджасш) до Дунаю

Слава про тебе тече землями.

Києву відчиняєш ворота¹⁷.

Посилення ролі і значення Вісло – Буго – Дністровського янтарного шляху сприяло внутрішній політичній консолідації галицько-волинських земель, які об'єдналися на початку XIII ст. в одну Галицько-Волинську державу. Для забезпечення функціонування Янтарного шляху проводиться активна міжнародна політика: як дипломатична, так і військова. Зокрема, на півночі з Польщею, Литвою, ятвягами і Тевтонським орденом, а на півдні з Угорщиною, Берладським князівством, волохами і половцями. Південна частина Янтарного шляху, яка проходила через територію України (Волинь і Галичина), Молдови і Румунії, об'єднує їх в одну велику окрему зону геополітичних взаємин. Таку ж окрему зону геополітичних взаємин утворювала Україна (Волинь, Галичина), Польща, Литва, Тевтонський орден, через територію яких проходила північна частина Янтарного шляху. Правда, його ще неодноразово блокували кочівники, зокрема, печеніги, половці і татаро-монголи. Останні, у XIII ст. взяли під свій контроль всі східні шляхи (Волзький, Донський) і тепер прагнули підпорядкувати і західні. На півночі, шляхи "з варяг в греки" (в т.ч. Янтарний) перекирили Лівонський і Тевтонський ордени. Це був останній період піднесення давнього трансєвропейського Янтарного шляху.

У середині XIV ст., в зв'язку з включенням окремих галицько-волинських земель до складу Великого князівства Литовського, Польського і Угорського королівств та Молдавського князівства, проходить і переорієнтація, а згодом і занепад річкових міжнародних трансєвропейських шляхів в цих західних регіонах України. Основними стають сухопутні трансєвропейські дороги, які обслуговували кримсько-чорноморську і волоську торгівлю (Татарська дорога, Бирладська дорога, Бесарабський шлях, Київський соляний гостинець тощо), західну (польську, угорську, німецьку) і північноєвропейську (пруську, литовську). Боротьба за контроль над цими шляхами і надалі визначала стосунки між князями і королями, між окремими містами і державами.

Таким чином, можна говорити про надзвичайно важливе значення геополітичних інтересів племен та молодих держав доби середньовіччя, які частіше за все вирішувались боротьбою за контроль і монополію трансєвропейських шляхів, спочатку річкових, а потім сухопутних¹⁸.

¹ Правда, початком IX ст. ще датуються "Каролінгські аннали" (Annales regni Francorum), де перераховано послів слов'ян, розміщених на схід від Франкської імперії, які прийшли до Людовика I Благочестивого (814 – 840 рр.). А саме: "ободритів, вільців, богемів, морав'ян, преденецентів і аварів, які живуть в Паннонії".

² Цей невеликий, на двох сторінках (с.149 – 150), рукописний твір вміщений в збірник античних праць по астрології і геометрії, який належав швабському монастирю Райхенау на Бадензеї. Зараз зберігається в Мюнхенській державній бібліотеці.

³ Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX – XI веков. Тексты, перевод, комментарий. – М., 1993. – С.13 – 15.

⁴ Назаренко А.В. "Хазары, русь, луколяне, венгры": народы Восточной Европы в "Баварском географе" // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – М., 2000. – С.292 – 295.

⁵ Fritze W.H. Fruhzeit zwischen Ostsee und Donen – Berlin, 1982; Nalepa J. "Geograf Bawarski" // Słownik starożytności słowiańskich. – 1964. – T.2, cz.1; Iownianski H.O. O pochodzeniu Geografa Bawarskiego // Roczniki historyczne. – Poznan, 1951 – 1952. – S.51; Pilar O. Dilo neznaneho bavarskeho geografa // Historicka Geografie. – Pr., 1974. – T.12. – S.205 – 282; Прицак О. Походження Русі. – К., 1997. – С.15 – 45; Nalepa J. Z badan nad nazwami plemiennymi w Slowian Zachodnich. Thafnezi Geografa Bawarskiego // Doinicy Arsbok. – 1957 – 1958. – Lund, 1961. – S.64 – 85; Zakrzewski S. Opis gadow i terytoriow z polnocnej strony Dunaju czyli t.zw. Geograf Bawarski. – Lwow, 1917. – S.52; Kzysinski A. Pomorze plemienne w swiete przekazzy t.zw. Geografa Bawarskiego // Materialy Zachodnio-Pomorskie. – T.7. – 1961. – S.499; Spal J. Jmena zapadnich Slovann w Geografa Bavarskeho // Slavica. – T.24. – 1955. – Z.1. – S.6.

⁶ Херрман И. Ruzzi. Forsderen liudi. Fresiti. K вопросу об исторических и этнографических основах "Баварского географа" (первая половина IX в.) // Древности славян и Руси. – М.,

1988. – С.162 – 169.

⁷ Всі цитати з Баварського Географа подані за А.Назаренко.

⁸ Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1989. – С.141.

⁹ Костянтин Багрянородний повідомляє, що "шлях від тих земель (Білої Хорватії) до моря займає 30 днів..., а море називається "Чорним". Згадаймо, що за один день сухопутного шляху можна подолати 35-45 км, роблячи зупинки на нічліг і на днівки через 2 дні. Річковий шлях дозволяв пропливати в день 45-85 км без днівки. В Галичинній могилі В.Бараном і автором було виявлено багате підкурганне поховання (кенотаф) в човні-однодревці, яке, очевидно, належало першому галицькому (хорватському) князю, було здійснене за варязьким (дружинним) обрядом і датується II половиною X ст.

¹⁰ Порівняймо повідомлення арабського географа Аль Масуді (помер 956 р.): "між ними (слов'янами) є тільки один, при якому влада була споконвіку. Його володар називався Маджак. Цей народ називається валіана і йому слідували здавна інші слов'янські племена та інші їхні царі його слухали... Цей народ є одним з слов'янських народів найчистішої крові, його шанували високо між їхніми народами і він міг покликатися на давні заслуги між ними".

¹¹ Повість минулих літ, 859 р.: "Хазари наклали данину на полян, сіверян, радимичів, в'ятчів... Варяги брали данину з чуді, словен, мері, кривичів".

¹² Повість минулих літ, 842/852 р.: "Почала називатися Руська земля".

¹³ Трансгерманські і, зокрема, трансготські шляхи міграцій, пізніше (з VIII ст.) були використані норманами (варягами на Сході, вікінгами на Заході).

¹⁴ Подністров'я (Прикарпаття) очевидно було єдиним регіоном України, слов'янське населення якого зуміло активно протистояти готській експансії. Тут було утворене окреме сильне політичне й військово об'єднання, яке згодом стало основою Дулібського міжплемінного союзу. Один з епізодів боротьби слов'ян Прикарпаття з готами описано в "Готиці" Йордана (війна під керівництвом Божа).

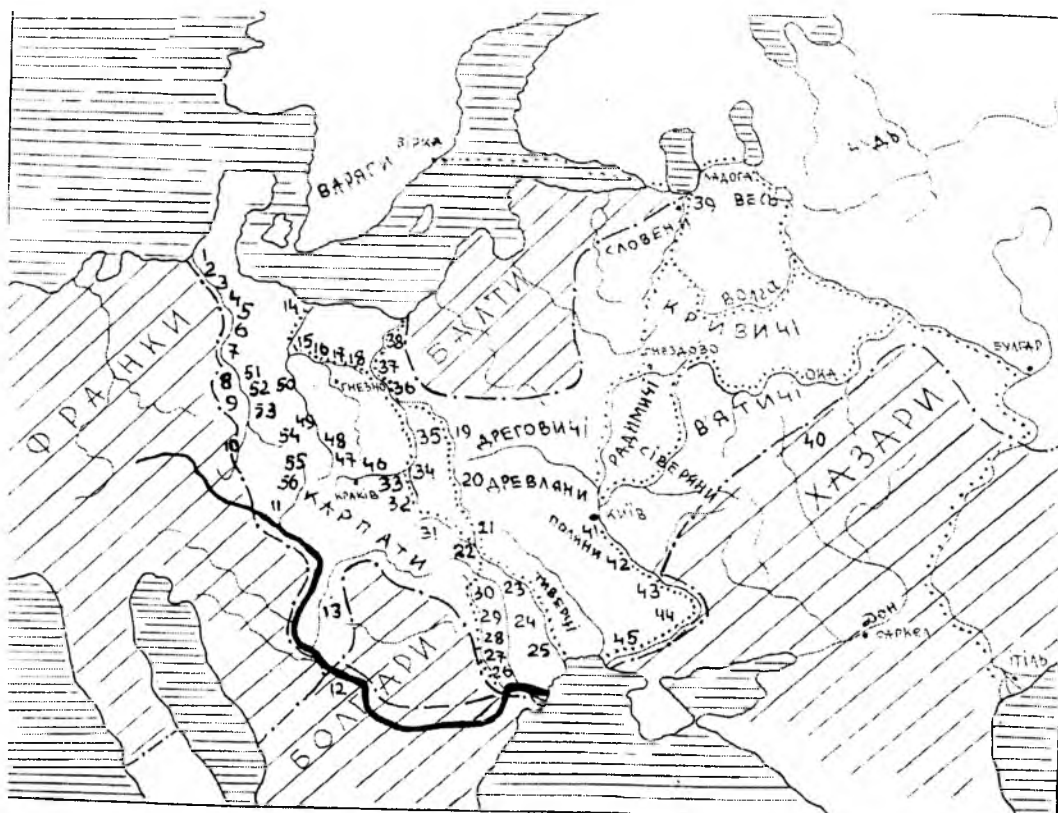
¹⁵ Паннонські степи Центральної Європи приваблювали багато кочових народів. Згадаймо лише сарматів, аварів, гуннів, угрів та татаро-монголів.

¹⁶ Слід згадати ще один (обхідний шлях): Балтійське море – р.Німан – р.Случ – р.Прип'ять – р.Случ – р.Південний Буг – р.Збруч – р.Дністер – Чорне море.

¹⁷ Слово о полку Игоревім. – К., 1986. – С.35.

¹⁸ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв'язках народів Центральної і Східної Європи доби середньовіччя (за Баварським Географом) // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції. 30 – 31 березня 2001 року. – Львів, 2001. – С.211 – 219.

Україна в геополітичному просторі ІХст.: за Баварським Географом (карту склав Томенчук Б.)

Олег Клименко, Анатолій Клименко

ПРИВАТНІ ТА МІСЦЕВІ ПАПЕРОВІ БОНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ 1848 – 1849 рр. ТА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Особливе місце серед боністичного матеріалу Галичини посідають приватні емісії паперових бон, пов'язаних з революційними подіями 1848–1849 рр. в Австрії.

Національний уряд Угорщини на чолі з Лайшом Кошутом, який проголосив незалежність країни від Австрії, став на шлях емітування власної валюти. Влітку 1848 р. в обігу з'явилися угорські банкноти вартістю 1, 2, 5, 10 і 100 флоринів. Вони мали покрити військові та поточні витрати молодого республіки, а також ліквідувати розмінну кризу. Проте перша емісія в 5 млн. флоринів, а далі і наступні, не вирішили цієї проблеми. Населення змушене було різати банкноти на 2, 4, а іноді і на 8 частин, щоб таким чином проводити торгові операції.

Розмінна криза була спричинена й іншими об'єктивними факторами:

по-перше, скасування кріпацтва і відміна панщини призвели до інтенсифікації товарно-грошових відносин, влиття в національний ринок нових продуктивних сил;

по-друге, революційні події суттєво порушили зв'язок центру з окраїнами. Віденський банк був неспроможний забезпечити свої провінційні філії розмінною монетою;

по-третє, нестабільна ситуація, військові дії виступили каталізатором зникнення розмінних срібних монет, які населення з меркантильних міркувань вилучало з обігу і приховувало.

Окрім того, кримінальні елементи, користуючись революційними подіями, зумили пограбувати декілька філій Віденського банку.

Окремі території, охоплені революцією, намагалися подолати розмінну кризу власними силами. Так, в Арадї (нині територія Румунії) угорські революціонери випускали розмінні монети вартістю 1, 2 і 3 крейцери, виготовлені із заліза та міді¹.

Випуск приватних бон у 1848 – 1849 рр. охопив практично всі регіони цісарської імперії. Грошові знаки виготовляли на різному підручному матеріалі: папері, тканині, дереві і навіть склі.

У Східній Галичині доволі численні емісії приватних паперових бон були здійснені у невеликих містечках, які мали славу торгових центрів. Ініціаторами і творцями їх, як правило, були власники невеликих фірм та купці єврейської національності. Ці бони мали німецькі тексти і єврейські підписи.

У містечку Болехів (Івано-Франківська обл.) місцевий відкупщик у держави продажу горілчаних виробів випустив паперові бони вартістю 5 і 10 крейцерів з датою 1.01.1849 р. Його приклад, очевидно, спонукав до грошотворчості інших купців. Того ж року купець О. Ашкеназі з Болехова емітував бону номіналом 3 крейцери, а купці Шімон Гібнер і Абрам Рокельман з Надвірної – однокрейцерові бони німецькою та єврейською мовами з датою 1.08.1849 р. У Рогатині брати Мозес Гольдштейн і Соломон Гольдштейн використовували замість здачі трикрейцерову бону власного виробництва, датовану 10.06.1849 р.²

На Львівщині емісію приватних бон започаткував купець С. Лотрінгер з Бібрки, який випустив однокрейцерові грошові знаки з датою емісії 25.05.1848 р. У Дрогобичі Натан Штернбах емітував цілу серію паперових бон вартістю 3, 4, 5 і 6 крейцерів, датованих 5 березнем 1849 р. Трохи пізніше (13.06.1849 р.) його почин підтримав М. Нас з Перемишляна, який також впровадив серію бон власного виробництва вартістю 2, 3 та 6 крейцерів³.

Розен Фейнвел та Надлер Маркус з Глинян (кожен окремо) випустили трикрейцерові бони відповідно з датами 8.06. 1849 і 4.07.1849 р. В Роздолі цією справою займався Мендель Хаузер, емітувавши 23.03. 1849 р. бони номіналом 3 крейцери⁴. Для

Золочева характерною була спільна емісія Бермана Ауербаха і Вольфа Швагера шестикрейцерових бон з датою 29.06.1849 р., а для Самбора – емісія двокрейцеровиків Герша Кохна з датою 1.08.1849 р.⁵

Випуск львівського корчмаря Ц. Піндера трикрейцерових бон з датою 1.07.1849 р. може свідчити, що розмінна криза охопила не тільки містечка, а також великі промислові й адміністративні центри австрійських земель⁶.

На Тернопільщині в червні 1849 р. приватні бони вартістю 2, 3 та 5 крейцерів за домовленістю спільно випустили в Бережанах єврейські купці С. Натансон, М. Рапапорт та І. Фаденхехт⁷. У Завалові в обігу знаходилися паперові 3 і 4 крейцери, а в Лісниках – 6 крейцерів, емітованих місцевою громадою з датою 1.07.1849 р. Зафіксована емісія 6 крейцерів власника крамниці Самуеля Шафеля з Нараєва та недатованих 2 крейцерів Міхаеля Ламма зі Старого Міста⁸.

Свої грошові знаки випустила також Коропецька єврейська община (Монастириський район)⁹.

Окрім єврейських купців, в цей період бони емітували також окремі польські шляхтичі – власники маєтків. Відомо, що свої гроші виготовив М. Янковський з Білки Шляхетської та Дурдик із Самбора. Гроші Дурдика, які в народі називали «дурдики», друкувалися в друкарні Вінярця у Львові на кольоровому папері малого формату¹⁰.

На жаль, переважна більшість приватних бон тих часів не збереглася, оскільки після придушення революції вони шляхом обміну були вилучені в населення і, очевидно, знищені.

У фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею вдалося розшукати лише бону номіналом 5 крейцерів, яку емітували єврейські купці С. Натансон, М. Рапапорт та І. Фаденхехт з Бережан. Вона невеликих розмірів, однобічна, виконана друкарським способом на звичайному папері без водяних знаків. Короткий регламентуючий текст німецькою мовою гарантує, що «особи, які нижче підписалися, сплачують 12 таких платіжних доручень за 1 конвенційний гульден (1 конв. гульден = 60 крейцерам – авт.) в національних банкнотах».

Далі в тексті йдуть прізвища купців, проте самі підписи чомусь відсутні:

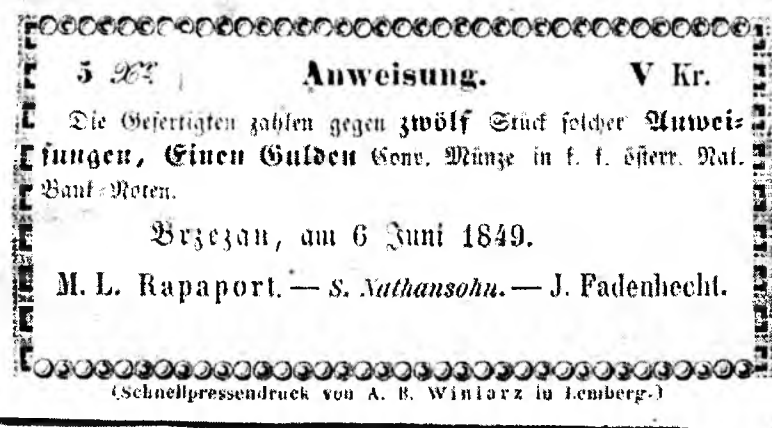

рис. 1

Подібна ситуація з розмінною монетою виникла на території Волині у 1860 – 1863 рр. як наслідок поразки Росії у Кримській війні та викликаних війною економічних труднощів. Використавши досвід Галичини 1848 – 1849 рр., єврейські торговці також емітували приватні бони.

Нерідко зовнішньополітичні кризи, військові конфлікти ставали чинниками, які спонукали до грошотворчості. Зокрема, рішення щодо емісії бон у Тернополі було прийняте у важких умовах Першої світової війни.

Розпорядженням імператора Франца-Йосифа вводився надзвичайний стан в економіці, а 7 серпня 1914 р. запроваджувалися примусові роботи для селян, яких фактично перевели на казармене становище¹¹. Вже тоді організовувалися примусові підписки на військові позики.

У місті були проведені невідкладні оборонні заходи спричинені воєнним часом. Так, 3 серпня командування 11-го армійського корпусу та командування оборони краю поставили до відома бургомистра Тернополя Станіслава Маңделя про те, що на основі рескрипту президії намісництва № L 18140 від 31 липня 1914 р. війська займуть певну частину міських земель для будівництва фортифікаційних споруд¹².

Згідно з мобілізаційними планами, у місті швидкими темпами розпочали будувати бараки для поранених і хворих¹³.

Не забули й про потенційних опозиціонерів і ворогів імперії. Національно свідомих українців за задалегідь підготовленими списками інтернували у концентраційні табори Телергоф і Гмінд¹⁴.

Війна породила таке явище, як зникнення з обігу золотих та срібних монет, які, маючи реальну вартість, приховувалися населенням. Незабаром з обігу зникли й дрібні розмінні монети. У той же час було неможливо здійснити обмін крупних банкнот на дрібніші грошові знаки, що в свою чергу, робило неможливим нормальне функціонування ринку.

Щоб якимось пом'якшити розмінну кризу, уряд Австро-Угорщини почав імпровізувати і на початку серпня 1914 року дозволив Віденському банку випустити «грошові зошити», на «сторінках» яких були надруковані монети вартістю від 1 гелера до 5 корон, так що замість здачі продавець вирізав із зошита «монету» необхідного номіналу¹⁵.

Проте викликана війною економічна ситуація потребувала нових емісій. З огляду на це, австрійський уряд дозволив міським органам самоврядування вирішувати проблему самостійно. Ряд міст Галичини, які опинилися у прифронтовій смузі, скориставшись дозволом, випустили паперові бони номіналами від 10 гелерів до 5 корон. Так, 12 серпня 1914 року магістрат м.Тернополя випустив найбільш ходові розмінні бони (квити):

рис. 2

Короткий пояснювальний текст («просимо видати пред'явнику цього квіта на рахунок королівського магістрату міста Тернополя товарів вартістю 50 гелерів») регламентував використання цих бон.

Зворотній бік – без надписів, тільки з штампом рахункового бюро, печаткою міської каси та підписами касира і рахівника. Всі тексти на бонах виконані польською мовою¹⁶.

Очевидно, вказані грошові знаки не мали практичного застосування, бо 23 серпня 1914 р. російські війська неочікувано оволоділи містом. Є підстави вважати, що переважна

більшість бон була знищена при евакуації австрійськими урядовцями в числі інших документів.

На сьогоднішній день виявлена тільки одна бона з цієї серії, яка зберігається у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї.

1. Buzdugan G. Luchian O. Oprescu C. Monede și Bancnote Românești. –Bucuresti, 1977. – S.249.
2. Рябченко П.Ф., Бутко В.И. Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, СССР. Стран СНГ (1769 – 1999 гг.). – Т.2. Боны Украины. – К., 1999. – С.169-170.
3. Там само. – С.264.
4. Там само.
5. Там само.
6. Тхоржевський Р.Й. Нариси історії паперових грошей на Тернопільщині ХХ ст. – Тернопіль, 2000. – С.4.
7. Там само.
8. Там само.
9. Gumowski M. Monety polskie. – Warszawa, 1924. – С.165.
10. Там само. – С.165.
11. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО), ф. 33, оп.1, спр. 250, арк.2.
12. Там само, арк. 13.
13. Там само, арк. 18–19.
14. Витанович І. Від панщини до державної свідомості // Бучач і Бучаччина (історико-мемуарний збірник). – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972 – С.845.
15. Тхоржевський Р.Й. Нариси історії паперових грошей на Тернопільщині. – С.21-22.
16. Тернопільський обласний краєзнавчий музей. Бонно-нумізматична колекція, інв. № 3312.

Людмила Дрогомирецька

БОРТЬБА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЗА ВПЛИВИ В КООПЕРАЦІЇ (1920 – 1939 рр.)

Український кооперативний рух в національно-політичному житті Західної України в 20 – 30-х рр. ХХ ст. виступав самостійним суспільним чинником. Згідно з рочдельськими принципами, яких і донині дотримуються кооператори цілого світу, українська кооперація в міжвоєнній Польщі була проголошена нейтральною, надкласовою і позапартійною¹. У збереженні цих засад ідеологи та організатори кооперативного руху вбачали головний гарант його розвитку як всенародного руху, покликано згуртувати всі стани без різниці ідеологічних поглядів.

Проте кооперація як самостійна, справді народна, національно-орієнтована громадсько-господарська потуга українського громадянства краю впродовж міжвоєнних десятиліть постійно перебувала в центрі уваги різних політичних сил, які визнавали її кращою формою організації роботи в масах і через кооперативні організації намагалися посилити свій вплив на широкі верстви населення.

Позитивне ставлення до кооперативного руху відображено в програмних документах майже всіх українських політичних партій, що однозначно свідчить про розуміння їх керівництвом істинної ролі і місця кооперації в господарському механізмі держави, можливостей цієї найбільш масової організації для впливу на широкі верстви населення. Представники практично усіх політичних напрямків та угруповань були одностайні у поглядах на необхідність використання кооперації для розв'язання національних завдань, визнавали кооперацію як фундамент боротьби за досягнення національної політичної незалежності².

З розвитком української партійно-політичної системи, а головне - наростанням у ній внутрішніх протиріч і поляричних тенденцій, у міжвоєнні роки посилювалося намагання різних сил використати кооперацію у своїх вузькопартійних інтересах, а то й перетворити її на зняття посилення своїх впливів.

Архівні та пресові матеріали лише в загальних рисах дозволяють з'ясувати суть та етапи поглиблення партійно-політичного протистояння навколо кооперації. Воно приховувалося, щоб не дати приводу польській владі для закидів у політичній діяльності, проте дедалі виразніше виходило назовні.

У Західній Україні в міжвоєнні роки діяли численні партії й об'єднання націоналістичного, національно-демократичного, соціалістичного і комуністичного спрямувань.

Провідну роль в українському суспільстві відігравали легальні партії національно-демократичного табору, найвпливовішою серед яких було Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), що утворилося в результаті злиття Української народно-трудової партії з рядом менших угруповань. УНДО виступало за конституційну демократію і незалежність України, підтримувало конструктивні реформи і намагалося нормалізувати українсько-польські відносини. Декларуючи "надпартійність" та "позакласовість", УНДО претендувало на роль загальнонаціонального руху, який би з'єднав усі стани суспільства³. Займаючи центристські позиції, УНДО мало найбільше представництво в польському сеймі і сенаті, наймасовішу популярну газету "Діло".

Вліво від УНДО стояли два угруповання соціалістичного напрямку – Українська соціалістично-радикальна та Українська соціал-демократична партії. Перша з них за ідеологією була близькою до народницького соціалізму, виступала від імені селянства, закликала до зрівняльного розподілу земель та обмеження великої приватної власності, висувала на перший план питання національної незалежності. УСДП намагалася поєднати

національну ідею і марксизм, гармонізувати національне й соціальне. Обидві партії також мали представництво у сеймі і користувалися певним авторитетом.

На радикальному крилі діяли нелегальні КПЗУ (до 1923 р. – КПСГ) та УВО-ОУН, які проповідували методи збройної боротьби проти польської влади за утворення української незалежної держави (УВО-ОУН) і за возз'єднання з Радянською Україною (КПЗУ). До розпуску в 1938 р. КПЗУ вела активну боротьбу за впливи, посилюючи протиріччя в українському таборі. Створене під впливом КПЗУ в жовтні 1926 р. масове легальне Українське селянсько-робітничє об'єднання ("Сельроб") наступного року зросло до 10 тис. членів, а у вересні 1932 р. було заборонене.

Щодо ОУН, то вона, попри допущені помилки і не завжди виправдані форми і методи відстоювання національної ідеї, перетворилася під кінець 30-х рр. разом з УНДО в один із найвпливовіших чинників політичного життя.

Справа від центру знаходилася декілька українських партій, які перебували на позиції лояльності до польської влади, мали консервативні програми у християнсько-демократичному варіанті. Найвпливовішими серед них були Український католицький союз, заснований з ініціативи митрополита А.Шептицького, та Українська народна обнова на чолі з єпископом Г.Хомишиним.

Початок 20-х рр., надзвичайно важкий для українства час політичної невизначеності краю, став періодом консолідації національно-державницьких сил з метою протистояння польському натискові. В червні 1921 р. за участю всіх колишніх парламентських і сеймових послів, представників УНТГ, УРП, УХСП, економічних установ і студентства, відбувся міжпартійний з'їзд, на якому акцентувалася увага щодо необхідності зміцнення блоку українських політичних партій у боротьбі проти польського режиму. У прийнятих економічних резолюціях зазначалось, що українські партії домагаються об'єднання всіх "українських економічних сил і засобів для "подвиження народного господарства з теперішньої руїни". Було поставлено завдання "підпомагати всіма способами повстання українських фінансових, торговельних і промислових індивідуальних підприємств і спілок" та "якнайскорше закладати українські осередки сільських кооператив, які мають стати центрами народного життя краю"⁴.

Після березневого 1923 р. рішення Ради послів про анексію Галичини Польщею партійно-політична система пережила складну ідеологічну та організаційну модернізацію, після якої боротьба навколо кооперації посилювалася.

У протистоянні за впливи кожна західноукраїнська партія виробляла свою тактику, причому певні корективи у тактичні засади вносились відповідно до конкретних політичних, економічних та соціальних умов, що складались в краї. Безперечно, кращі можливості для ефективної пропагандистської роботи на селі мали легальні політичні партії.

У відозві УНДО до українських громадян з нагоди створення організації від 12 липня 1925 р. націонал-демократи заявляли, що їх об'єднання буде сприяти поширенню кооперативного руху і "велику вагу кластиме ... на створення міцних основ під українську кооперативну організацію як головного засобу економічного подвиження українського населення"⁵. В програмі партії, прийнятій на її II з'їзді, що відбувся 19 – 20 листопада 1926 р., чітко була сформульована думка про те, що УНДО "свої змагання здійснюватиме всіма доцільними засобами боротьби, не допускаючи признання правоти чужого панування на цих землях"⁶.

У листопаді 1926 р. ЦК УНДО видав директиву, якою зобов'язав повітові та сільські парторганізації вести роз'яснювальну та агітаційну роботу серед українського селянства шляхом проведення масових зборів, організації лекцій для населення, поширення партійної преси, наголошуючи при цьому, що "УНДО є партією, що гуртує у своїх рядах всі верстви українського народу на селі і в місті. Однак УНДО не забуває, що 86 % усього нашого народу - це селяни-хлібороби, і що таким чином партія все і всюди боронить у першій мірі інтереси селян..."⁷.

У листопаді-грудні 1926 р. місцеві партійні осередки УНДО провели збори в Бібрському, Бродівському, Львівському, Мостиському, Рава-Руському, Стрийському, Яворівському, Калуському, Коломийському, Рогатинському, Бережанському, Бучацькому, Підгаєцькому повітах, на яких представники об'єднання у своїх виступах роз'яснювали

програмні засади партії, при цьому наголошували, що УНДО – єдина українська організація, яка захищає інтереси лише українських селян. Порівнюючи УНДО з іншими політичними партіями, оратори механічно зараховували до українських соціалістичних партій як радикалів, так і КПЗУ та Сельроб, характеризуючи їх як такі, що "розбивають наш нарід на дрібні кусні, на кляси, щоб роздором і роз'єднанням національних сил зробити наш нарід погноєм для інтернаціональних жидівсько-польсько-московських інтересів"⁸. Тобто, цілком очевидним було прагнення УНДО залучити на свій бік якомога більше українських селян і в такий спосіб розширити свою соціальну базу.

Посилити свій вплив на українське селянство намагалася і Українська радикальна партія. На квітневому 1923 р. з'їзді УРП проголосила політику "опори на власні сили" і головним завданням визначила соціальне визволення працюючих мас, наголошуючи при цьому на необхідності піднесення господарства українського населення шляхом поширення кооперації в усіх ділянках господарського життя⁹.

Свої програмні засади УРП, як і УНДО, пропагувала на вічах та зборах. Так, протягом лютого – грудня 1925 р. селянські віча скликались у кожному повіті Тернопільського, Львівського і Станіславського воєводств. У резолюціях віч, поряд з іншими, висувалися вимоги надання державного кредиту для українських кооперативних організацій¹⁰. Саме за допомогою віч та зборів на селі УРП могла пропагувати свої програмні засади та бути близькою до щоденних проблем українського селянства краю.

У 1925 р. УРП розпочала ще одну практичну акцію, що увійшла в історію як "акція допомоги голодному селу". Суть її полягала в тому, що у кожному повіті створювались Повітові комітети допомоги як своєрідні органи негайного реагування на стихійні лиха чи неврожаї. Названі комітети особливо активно зарекомендували себе у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах, часто співпрацюючи там з українськими кооперативними організаціями, збираючи добровільні пожертви та надаючи матеріальну допомогу потерпілим малозабезпеченим українським селянам¹¹.

Особливого значення в боротьбі за впливи на селянство легальні політичні партії надавали виданню і поширенню партійної преси. У міжвоєнні роки в Західній Україні УНДО видавало офіційний тижневик "Свобода", представницький щоденник "Діло", газету "Новий час", на сторінках яких значна увага приділялась питанням кооперації та посиленню впливу партії на діяльність українських кооперативних організацій.

Так, у "Ділі" в 1925 р. було опубліковано серію статей редактора Ф.Федорціва під назвою "Про дії, які потрібні на селі", в яких він закликав усіх соціал-демократів звернути увагу на проблеми села, "оскільки українське селянство виходить зі стану апатії і байдужості, позбувається сподівань на манну з неба... В таких умовах виникає небезпека, що село може... улягти небажаним впливам"¹². Автор запропонував створити спеціальну партійну установу, яка б діяла на рівні повітів і стежила за політичним та господарським станом села, в т. ч. за розвитком кооперації¹³.

Пропагувала через пресу свої програмні засади і УРП, засуджуючи при цьому програмні постулати інших українських партій – УНДО, Сельсоюзу, КПЗУ, консерваторів. На сторінках свого партійного органу "Громадського голосу" радикали закликали українських селян вступати лише "до єдиної національної партії працюючих – УРП"¹⁴.

Широко організована партійна пропаганда і агітація за допомогою газет, виступів керівників, скликання масових віч та зборів досягла на селі певних успіхів. Незважаючи на вкрай несприятливі умови польського окупаційного режиму, УРП міцніла і навіть зуміла поширити свій вплив за межі Східної Галичини. У лютому 1926 р. до радикалів приєдналася Українська партія соціалістів-революціонерів, що діяла на Волині. Новостворена партія отримала назву Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП). Свої програмні вимоги УСРП будувала на об'єктивній дії економічних законів, сподіваючись за допомогою кооперації вирішити соціальне питання: "Соціалісти-радикали вірять тільки в спілчанство (кооперацію) і солідарність"¹⁵. Отже, соціалісти-радикали особливі надії покладали на кооперацію, за допомогою якої намірювалися розв'язати аграрні проблеми: "Земля, праця і кооперація – це є наша програма в селянській справі!"¹⁶.

УСРП активно використовувала й інші пропагандистські засоби на селі, зокрема видання і поширення серед селян листівок та звернень. Так, у жовтні перед виборами,

що мали відбутися в листопаді 1930 р., УСРП опублікувала звернення до селян, підкреслюючи, що партія "стоїть на становищі справжньої демократії і повноти політичних прав, які належать українському народові на його землі"¹⁷.

З 1928 р. основною формою політичної активності легальних українських партій стала парламентська діяльність. У виборах до польського сейму і сенату в 1928 р. з українських партій найбільше голосів – майже 600 тис. – здобуло УНДО, що мало такий вигляд за кількістю мандатів: посольських – 23 (із 46 всіх українських) та сенаторських 9 (із 11 українських)¹⁸. Тобто, за підсумками виборів 1928 р. УНДО набула рис парламентської партії і від цього часу головною ареною своєї боротьби вона вважала сейм.

Виборчий блок УСРП та Української соціалістичної групи "Вперед" обрав дев'ятьох послів до сейму й одного до сенату, за нього проголосувало майже 270 тис. виборців¹⁹.

Після успіху на виборах 1928 р., УНДО створило у польському сеймі самостійну фракцію (Українська Парламентарна Репрезентація), УСРП – свою (Клуб Української Соціалістично-радикальної Репрезентації).

Західноукраїнські політики розглядали польський сейм як трибуну, з якої український народ через своє законне, демократично обране представництво міг заявити про свої права й "аспірації" перед цілим світом. Щодо кооперації, то при цьому слід виділити такі виступи. 1 листопада 1932 р. українські послы внесли інтерпеляцію до сейму, в якій висувалися вимоги створити нормальні умови праці для українських кооперативних організацій, не допускати зловживань місцевих властей щодо українських кооперативів²⁰. 1 лютого 1933 р. українські парламентарі звернулися до міністра внутрішніх справ Б.Перацького з протестом проти масового закриття українських кооперативів на Волині²¹.

Особливої уваги заслуговує протест українських політичних партій з приводу нового кооперативного закону від 9 травня 1934 р. Представники УНДО, УСРП, УСДП, УНО на спільному засіданні ухвалили висунути протест проти вимог нового закону як таких, що "обмежують свободу українського кооперативного руху і не дають можливості українському населенню розвинути власними силами своє господарське життя" і закликали українське громадянство далі організовано відстоювати свої національні права, а зокрема повну свободу господарсько-кооперативної організації²².

На жаль, надії домогтися в сеймі конкретних рішень щодо полегшення становища українського населення виявилися примарними через опір польських шовіністів і "санаційного" табору, але виступи українських послів були настільки вагомими, що міністерство юстиції розцінювало діяльність Української Парламентарної Репрезентації як таку, що становить серйозну небезпеку і вимагає здійснення найефективніших кроків для протидії їй. У таємному меморандумі міністерства юстиції покуророві при апеляційному суді у Львові від 5 листопада 1928 р. вказувалося на зростання в краї "національних антагонізмів" і "антидержавних тенденцій" і стверджувалося, що відповідальними за поширення в масах українців ворожих щодо польської держави поглядів і сепаратистських настроїв є керівники українських політичних партій, насамперед члени Українського клубу в сеймі²³.

Як бачимо, українські політичні партії національно-державницького табору спільними зусиллями захищали інтереси українських кооперативних організацій. Але порозуміння між ними не вдавалося досягти, якщо мова йшла про вузькопартійні справи.

Націонал-демократи прагнули зберегти домінуючі позиції в кооперації. Члени або прихильники УНДО становили більшість у керівному складі крайових українських кооперативних установ: у РСУК – організаційному і ревізійному центрі української кооперації, "Центробанку" – організаційному осередку кредитної кооперації, "Центросоюзі" – центральному об'єднанні міської споживчої кооперації. Для прикладу, О.Луцький – член ЦК УНДО, одночасно був директором РСУК, членом Наглядацької ради "Центробанку", у 1928 – 1939 рр. очолював Центросоюз; Ю.Павликовський – член президії УНДО, у 1922 – 1929 рр. президент "Сільського господаря", директор "Народної торгівлі", "Маслосоюзу", у 1922 – 1944 рр. – президент РСУК. Як свідчать архівні джерела, в Станіславському воєводстві в 20-х рр. УНДО поширювало свій вплив на Стрийський, Долинський, частково Богородчанський, Калуський, Надвірнянський, Рогатинський, Сколівський,

Станіславський, Жидачівський повіти²⁴. Грудневий 1928 р. з'їзд УНДО констатував: кооперацію "маємо в своїх руках"²⁵.

Перехід до відкритого протистояння за впливи в кооперації відбувся в кінці 20-х рр., коли радикали посилили позиції в РСУК (третина членів Ради РСУК представляла УСРП) та в ряді найбільших повітових союзів кооперативів: Тернопільському, Городенківському, Коломийському, Заболотівському, Самбірському, Станіславському та ін²⁶.

Щоб послабити позиції УСРП, УНДО інколи навіть нехтувало інтересами українських кооперативів. Так, директор Центросоюзу Ю.Шепарович, член УНДО, свідомо обмежував або й відмовляв у кредитах повітовим союзам кооперативів, що перебували під впливом УСРП, що безумовно негативно відбивалося на їх діяльності²⁷.

Наростаючий тиск з боку радикалів примусив націонал-демократів відійти від декларованої "позапартійності" і "нейтральності" кооперативних організацій. З метою перевірки фактичного стану на місцях, УНДО видало обіжник до всіх окружних осередків партії з вимогою в'яснити ситуацію щодо впливу інших політичних партій. У відповідній записці Борщівського окружного комітету УНДО, наприклад, повідомлялося, що в повіті Борщів діють "39 читалень, 45 кооперативів". "Радикальної партії в повіті нема. Комунистичні, але слабкі". А голова осередку УНДО з Сяноцького повіту, проаналізувавши стан справ в повіті, робив висновок, що "УНДО треба організувати тільки по тих селах, де нема впливу тамтих партій, бо інакше не видержимо конкуренції з ними"²⁸.

Політична колотнеча навколо кооперації загострилася у зв'язку з наступом прокомуністичних сил, що посилювався з другої половини 20-х рр. Керівники Комунистичної партії Західної України вважали кооперацію капіталістичною організацією, що "підпорядкована загальним законам капіталістичного розвитку" і тому мусить пройти той самий, що й капіталізм, процес кризи й загнивання²⁹. В цілому лояльне ставлення КПЗУ до кооперації зумовлювалося тим, що комунистично активно використовували кооперативні установи як трибуну в боротьбі за маси. Тому не випадково II з'їзд КПЗУ, що відбувся 11 – 25 жовтня 1925 р., постановив: "...твердо проводити в житті принцип, щоб не було жодного комуниста, який би не був членом кооперативу" і поставив завдання перед комунистами "в лоні кооператив поглиблювати і оформлювати ліву опозицію"³⁰. Червневий 1931 р. пленум КПЗУ ще раз підтвердив цю позицію партії, визначивши її завданням "подбати про завоювання над селянськими масами Західної України"³¹.

З середини 20-х рр. КПЗУ приступила до створення прокомуністичних легальних організацій, орієнтувала свій актив на проникнення і завоювання впливу в профспілкових, культурно-освітніх, кооперативних та інших масових організаціях. У 1926 р. виникла легальна політична партія комунистичного спрямування "Сельроб", яка виступала прикриттям для комуністів під час проведення зборів, мітингів, демонстрацій і страйків. У 1927 р. сельробівські осередки діяли у 25 повітах краю і нараховували до 10 тисяч членів³². Сельроб став провідною українською партією на Волині, а в Галичині поступався тільки УНДО і успішно конкурував з УСРП³³.

Яскравим свідченням відкритої боротьби комуністів і сельробівців за впливи в кооперації стала декларація робітничо-селянських делегатів, подана на загальні збори РСУК 1 березня 1929 р., в якій комунистичні політичні сили заявили, що "з огляду на те, що сучасний провід західноукраїнських центральних кооперативних установ знаходиться в руках тих елементів, що перебувають під ідеологічним і політичним впливом УНДО, УВО, радикалів та що західноукраїнська кооперація... ні своїм ідейним змістом, ні своєю кооперативною політикою не відповідає інтересам, прагненням і визвольним змаганням українських традиційних мас, тому будемо змагати до того, щоби низові та повітові кооперативи стали до боротьби за повне соціальне і національне визволення західноукраїнських працюючих мас, за робітничо-селянський уряд, за соціалізм", ось тому об'єднана сельробівська делегація на з'їзді РСУК буде боротися "за втягнення широких селянсько-робітничих мас до кооперативної організації"³⁴.

Про зростаючий вплив комунистичних сил в кооперації свідчать архівні джерела. Так, в доносі до воєводи 19 вересня 1932 р. ковельський староста повідомляв, що під впливом партії Сельроб перебувають 98 % кооперативів в повіті, в Горохівському повіті

Сельроб контролював 43 з 54 існуючих кооперативів, а у Володимирському – 19 з 36 діючих кооперативних організацій³⁵.

Політичні партії і громадські об'єднання націоналістичного спрямування (про що видно із текстів їх програмних документів) теж чимало уваги надавали розвитку кооперативного руху. Проте на відміну від УНДО і УСРП, вони основну увагу звертали на необхідність радикальних кроків в досягненні української державності, а проблеми кооперації розглядали як одну з найважливіших засад її творення в майбутньому.

Показовими в цьому є документи Організації Українських Націоналістів. ОУН воліла бачити себе лідером державотворення і одним із завдань державної влади вважала "підтримувати розвиток сільськогосподарської кооперації", сприяти "співпраці держави, кооперації та приватного капіталу"³⁶.

Незважаючи на відмінність ідеологічної платформи, ОУН також прагнула знайти прихильників серед селян-кооператорів. Про це свідчить інструкція центрального проводу, де вимагалось охоплення членами ОУН "всіх українських інституцій в галузі економічній, кооперативній, спортивній і освітній, бо під їх вивіскою можна надалі продовжувати роботу підригну"³⁷.

Станіславський воєвода у доносі до міністра внутрішніх справ повідомляв, що ОУН "здобула вплив і створила собі добру базу для подальших акцій. Її члени в ролі ревізорів, інструкторів проводять пропаганду націоналістичних ідей у формі виголошення рефератів і лекцій з історії України, поширюють нелегальну літературу ОУН"³⁸.

Вимога від своїх членів приймати активну участь у роботі читалень "Просвіти", гуртків "Рідної школи", різноманітних (в т. ч. й кооперативних. – Л.Д.) економічних товариств була важливою складовою частиною програмних засад Української християнської організації (УХО)³⁹.

За політичними баталіями навколо кооперації пильно стежила польська влада. Так, комендант поліції Луцького постерунку в доносі до воєводи повідомляв, що "з огляду на те, що останнім часом поживилася діяльність легальних українських політичних організацій на терені повіту, спостерігається поживалення і культурно-освітніх і господарсько-промислових". Він висловлював занепокоєння, що "кооперативи, які опановані політичними організаціями, ... під прикриттям легальної діяльності проводять шкідливу роботу проти Польської держави"⁴⁰. А волинський воєвода в донесенні до Міністерства внутрішніх справ відверто стверджував, що "кооперативи, опановані політичними партіями, з установ економічних перетворилися на осередки політичного руху..."⁴¹.

Партійно-політичне протистояння навколо кооперації використовувалося владою як привід для утисків і заборон. Так, повітовий староста повідомляв воєводу про те, що кооператив у Турці, заснований членами УНДО Іваном Федевичем і Мироном Кондратом, які "закладають споживчі кооперативи в цілому повіті", є "тільки прикриття, а головна мета – політичне організування повіту до цих пір незорганізованого"⁴². Як наслідок, кооператив було закрито.

Таким чином, характер партійно-політичної боротьби навколо кооперації зумовлювався загальними процесами суспільно-політичного розвитку Західної України в міжвоєнні роки. Аполітичність, позапартійність, нейтральність кооперації, проголошена її теоретиками й ідеологами, була скоріше декларативною. З одного боку, це об'єктивно підносило вагу та значення кооперативного руху в національно-визвольній боротьбі українського громадянства, втягуючи селян-кооператорів у вир національного суспільного життя, а з другого - міжпартійні чвари перешкоджали об'єднанню зусиль українського громадянства у боротьбі за незалежність, забирали багато сил на поборювання політичних опонентів, давали привід польській владі для утисків і заборон.

¹ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 231, оп.16, спр.1914, арк.36.

² Див.: Дрогомирецька Л. Кооперативний рух в документах і матеріалах українських політичних партій Західної України (1920-1939 рр.) // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє.- Тернопіль. 1997.- С.57-60.

³ III Народний з'їзд Українського Національно-Демократичного Об'єднання в дні 24 і 25 грудня 1928 р.- Львів, 1929.- С.4-5, 20-51.

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф.11, оп.29, спр.3051, арк.6.

⁵ Українське Національно-демократичне Об'єднання до українського громадянства. Відозва УНДО з приводу його заснування // Діло.-1925.-15 липня.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі – ЦДІАУ у м.Львові), ф.344, оп.1, спр.29, арк.2, 5.

⁷ ДАЛО, ф.1, оп.58,спр.307, арк.18-26.

⁸ Дало, ф.1, оп.58, спр.307, арк.24-26; ДАТО, ф.231, оп.1с., спр.758, арк.2-6, спр.753, арк.21-27і, ДАІФО, ф.2, оп.1 сч., спр.329, арк.57, 59-61.

⁹ Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). – Львів, (б.р.).- С.24.

¹⁰ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.289, арк.46.

¹¹ ДАТО, ф.231, оп.1с, спр.574, арк.40.

¹² Діло. – 1925. – 25 серп.; 12 верес.

¹³ Там само.

¹⁴ Громадський голос.- 1925.- 20 лист.

¹⁵ Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії.-С.26.

¹⁶ Там само.- С.27.

¹⁷ ДАЛО, ф.11, арк. 29, спр.5092, арк.6.

¹⁸ // Свобода.- 1928.- 18 берез.

¹⁹ Макух І. На народній службі. – Дітройт. 1958.- С.370-371.

²⁰ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.73, арк.86.

²¹ Інтервенція Українського Клубу у міністра внутрішніх справ // Господарсько-кооперативний часопис.- 1933.- Ч.7.- С.8.

²² Голос українського політичного проводу // Кооперативна республіка.- 1934.- Ч.11.- С.339.

²³ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 205, оп.1, спр. 840, арк.11.

²⁴ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.477, арк.1.

²⁵ ЦДІАУ у м. Львові, ф.344, оп.1, спр.34, арк.17.

²⁶ Макух І. На народній службі. – С.357-358.

²⁷ Там само. – С.358.

²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.6, оп.1, спр.168, арк.290-291.

²⁹ Сельроб.- 1930.- 16 лют.

³⁰ Наша правда.- 1926.- Ч.11.- С.79-80.

³¹ Левенецький М. Польща (економічний та політичний нарис).-Харків, 1932.-С.68.

³² ЦДІАУ у Львові, ф.351, оп.1, спр.10, арк.1.

³³ Кондратюк В., Зайцев О. Україна в 20-30-х рр. ХХ ст.- Львів, 1993.- С.52.

³⁴ Державний архів Волинської області (ДАВО), ф.46, оп.9, спр.1330, арк.1.

³⁵ Там само, ф.46, оп.9, спр.2030, арк.26, 56.

³⁶ Постанови першого великого збору ОУН. 28.1 – 2.ІІ.1928 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та ін. документів з боротьби 1929-1955 рр. Збірка документів.- Мюнхен, 1955.- С.3-6.

³⁷ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.973, арк.28.

³⁸ Там само.

³⁹ Найближчі завдання організаторів // Наші вісти.- 1925.- Ч.2.

⁴⁰ ДАВО, ф.45, оп.1, спр.2117, арк.3.

⁴¹ Там само, ф.46, оп.9, спр.2030, арк.56.

⁴² ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.360, арк.180.

Віталій Ходак

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОУН

Характерною рисою українського політикуму першої третини ХХ століття став швидкий розвиток націоналізму. Його ідейно-програмові концепції були сформовані ще перед Першою світовою війною основоположником модерного українського націоналістичного руху Миколою Міхновським. Однак, організаційно-політичне оформлення український націоналізм здобув лише у повоєнний період, коли виникло певне середовище (колишні військові, інтелігенція, політичні діячі, радикально налаштована молодь), в якому розпочався пошук нової ідеології, що змогла б віднайти причини поразки визвольних змагань 1917 – 1920-х років, надихнути на черговий етап боротьби за українську державу та призвести до швидкого, а отже, і радикального досягнення мети.

Професор І. Лисяк-Рудницький вказує на два джерела формування українського націоналістичного руху. Ядро першого склали ветерани української армії, насамперед молоді офіцери, котрі не змирилися з фактом поразки і вирішили продовжити збройну боротьбу за національне визволення революційними підпільними засобами. Для цього вони вже у 1920 р. створили таємну Українську військову організацію (УВО), керівником якої став полковник Євген Коновалець. Іншим джерелом були представники молоді інтелігенції, переважно студенти, у Львові, Празі та Відні. У цих групах гаряче сперечалися про причини недавнього падіння української державності та закликали плекати "новий дух" безкомпромисної войовничості та рішучого утвердження примату національних інтересів¹.

Хронологічно процес організаційного оформлення українського націоналізму міжвоєнного періоду пройшов два етапи. Перший (початок 20-х років – 1927 р.) став часом виникнення і розвитку на західноукраїнських землях та в еміграції численних націоналістично налаштованих організацій, які ще займалися пошуком свого місця і ролі в боротьбі за державну незалежність. На другому етапі (1927 – 1929 рр.) ці близькі за духом та метою діяльності угруповання розпочали процес злиття в єдину формацію, що одержала назву Організація Українських Націоналістів (ОУН).

Найрозвиненішою організацією, з попередників ОУН, була Українська військова організація (УВО). Вона була створена у липні 1920 року, коли група колишніх офіцерів Української Галицької Армії (УГА) та Корпусу Січових Стрільців утворили Начальну команду УВО, що поставила собі за мету «викликати у відповідний час збройні виступи з метою звільнення українського народу» (наказ №1 від 2 вересня 1920р.)². Роль та завдання організації були опубліковані в пропагандистській брошурі: «УВО є революційною організацією, якої основним завданням є пропагувати думку загального революційного зриву Українського Народу з остаточною метою створити власну національну самостійну і з'єдинену Державу. Як організація, що веде свою діяльність на західноукраїнських землях, вважає вона своїм обов'язком проводити вже плянову підготовку цього революційного зриву проти польського займанця»³.

Діяльність УВО на західноукраїнських землях втілювалася у формах активного та пасивного опору польській окупаційній політиці. Активні форми боротьби включали індивідуальний терор проти найбільш вороже налаштованих польських урядовців та українських колаборціоністів, саботажні акції – знищення державного майна й дезорганізація комунікацій, "екси" – експропріаційні напади. Основною формою пасивного опору були бойкоти політичних, економічних та інших заходів окупаційної влади. Такі форми діяльності в майбутньому були взяті за основу й ОУН. До того ж УВО виховало та дало ОУН ціле покоління українських націоналістів: Є. Коновальця, А. Мельника, Ю.Головінського, Б. Гнатевича, Р. Сушка, О. Сеника, З. Книша та ін.

Ще одним осередком розвитку націоналістичного руху на західноукраїнських землях стало студентство. В 1926 р. в його середовищі у Львові був створений Союз української націоналістичної молоді (СУНМ) (провідні діячі – С. Охримович, І. Габрусевич, Б. Кравців, С. Ленкавський, Б. Кордюк, З. Коссак та ін.)⁴. За твердженням С.Ленкавського, СУНМ вважав себе допоміжною силою і доповненням УВО, особливо в ділянці політичної підготовки ширших революційних кадрів з-поміж молоді різних прошарків. В ідеологічному плані Союз знаходився під сильним впливом ідейно-політичних концепцій Д. Донцова⁵.

Умови польської окупації дозволили СУНМ швидко перейти від організаційних моментів до практичної діяльності. Зокрема, члени Союзу запровадили маніфестаційне вшанування могил українських бійців, зривали імпрези на честь польських патріотичних свят, займалися вишколом студентів та школярів, залучали до націоналістичного руху селянську та робітничу молодь. Завдяки активній діяльності у 1928 р. націоналісти повністю перехопили керівництво в студентських товариствах та установах, зайняли ключові позиції в «Пласті» та пластовій пресі, здобули безпосередній вплив на маси молоді організованої в товариствах «Сокіл» та «Луг»⁶.

Проте найбільшим успіхом існування СУНМ його керівництво вважало «витворення певного типу молодого націоналіста», який духовно і дієво чужий старому партійному поколінню⁷.

В еміграції першою націоналістичною організацією була Група української національної молоді (ГУНМ), яка зародилася 1922 року в чеському таборі для інтернованих вояків УГА. Впливи організації посилювалися, коли вояки з табору почали виїждати на навчання до Праги чи інших університетських міст. Таким чином, філії ГУНМ утворилися в багатьох містах Чехословаччини, а також у Відні, Граці, Берліні та ін. Центром організації стала Прага, де в 1924 р. відбувся визначальний для її існування з'їзд. На ньому ухвалено ідеологічні засади ГУНМ, вирішено видавати журнал під назвою «Національна Думка», обрано ексекутиву як найвищий керівний орган⁸. Її очолювали (послідовно) З. Петрів, Л. Макарушка, М. Коновалець, І. Гіжа, С. Нижанківський, О. Бойдуник⁹.

За свідченнями С. Нижанківського за весь час через ГУНМ пройшло коло 1000 членів, серед яких 30 % склали наддніпрянці, решту – галичани¹⁰.

Характерно, що ця організація у своїх програмових документах не виголошувала націоналістичну орієнтацію. Її ідеологія кристалізувалася у боротьбі з лівими й анархічними елементами за вплив на празьку Українську академічну громаду та Центральний союз українського студентства. Як наслідок, у статуті ГУНМ кінцевою метою діяльності проголошувалася «самостійна, незалежна, суверенна, демократична українська держава, обнімаюча в своїх кордонах землі, заселені українським народом»¹¹.

Значний вплив на ідеологічну спрямованість та діяльність організації мала УВО. Досить зазначити, що її членами були одночасно усі голови ексекутиви ГУНМ.

Окремої уваги заслуговує постійне прагнення ГУНМ до об'єднання української еміграції. Після низки невдалих спроб у 1926 р. згуртувати усі еміграційні політичні чинники у Чехословаччині, Група звернула увагу на співзвучні елементи та на консолідацію націоналістичних сил, через що увійшла в тісний контакт із Легією українських націоналістів (ЛУН)¹².

ЛУН була першою організацією, яка використала термін "націоналіст". До того часу відповідний рух визначався як національний, державницький, незалежницький і т.п. Саме від Легії поняття "націоналіст" та "націоналістичний" пізніше були перейняті ОУН¹³.

ЛУН виникла 12 листопада 1925 р. внаслідок злиття трьох націоналістичних організацій наддніпрянців (інтернованих вояків армії Української Народної Республіки (УНР)): "Українського національного об'єднання" (провідні члени: М. Сціборський, Д. Демчук), "Союзу українських фашистів" (Л. Костарів, П. Кожевників) та "Союзу визволення України" (Ю. Коллард, П. Григорович). Центром діяльності ЛУН стало чеське місто Подєбради, зокрема, розміщена там Українська господарська академія. Головою організації обрано підполковника Миколу Сціборського¹⁴.

Зразу ж після заснування в ЛУН розпочався важкий період організаційно-політичного становлення, який полягав у виробленні єдиної ідейно-орієнтаційної лінії.

Всередині Легії йшла паралельна боротьба за світоглядну орієнтацію на традиції двох українських державницьких періодів всупереч тогочасним європейським націоналістичними рухами та за незалежну позицію стосовно Державного Центру УНР і гетьманців¹⁵.

В процесі змагань за уніфікацію ідейно-орієнтаційної лінії формувалася політична доктрина ЛУН. У програмних документах (декларація та платформа) зазначалося, що Легія – організація надкласова, яка інтереси цілої нації та власної держави ставить «понад інтереси будь-якого класу або політичної партії»¹⁶. Метою існування організації було «розбудити в Українців приспане почуття історизму, національного патосу і смак до Героїчного, оживити ті емоції, що з провансальця зроблять сина Великої Нації, а зі степової Елади ... – Припонтійський Рим»¹⁷.

Свою активну політичну діяльність Легія розпочала зі спроби консолідації еміграційних осередків. З її ініціативи, у червні 1926 р. в Празі скликано збори представників 48 українських політичних, громадських та культурних організацій з метою створення Всеукраїнського національно-політичного об'єднання. Однак партійний егоцентризм та моменти суперництва повністю дискредитували та унеможливили об'єднання ініціативу ЛУН¹⁸.

Тим самим Легія здобула, за словами М. Сціборського, моральне право на продовження активної політичної діяльності без огляду на інші угруповання, що і затвердив Третій звичайний Делегатський З'їзд восени 1926р. Після з'їзду ЛУН зосередила свою роботу на справі об'єднання усіх «однозвучних» груп у єдину націоналістичну організацію¹⁹.

В березні 1927 р. в Празі з ініціативи Начальної команди УВО відбулося зібрання представників ГУНМ та ЛУН, які ухвалили об'єднатися в Союз організацій українських націоналістів (СОУН). 12 липня 1927 року відбулось установче зібрання СОУН, на якому обрано керівництво та обговорено план подальшої роботи організації. Причому, головну увагу під час дебатів було зосереджено на підготовці та якнайшвидшому скликанні спеціальної конференції, що мала б остаточно узгодити націоналістичну ідеологію, накреслити шляхи української національної політики, врешті, створити нову організацію, яка б об'єднала усі споріднені крайові та еміграційні націоналістичні елементи²⁰.

І Конференція українських націоналістів, у роботі якої взяли участь 15 провідних діячів націоналістичного руху, відбулася 3 – 7 листопада 1927 р. в Берліні. Центральною особою тут був Є. Коновалець – беззаперечний авторитет та єдиний кандидат на посаду керівника майбутньої консорції²¹.

Про провідну роль УВО в скликанні конференції свідчить і факт її проведення в Берліні – місці осідку Начальної команди, а не в Празі – центрі діяльності ЛУН та ГУНМ²². До того ж, керівництво УВО узяло на себе повне фінансування об'єднаної процесу²³.

Конференція висловила за самоліквідацію усіх уже існуючих націоналістичних груп шляхом злиття в єдину Організацію українських націоналістів. Це рішення приймалося в гострих дискусіях, оскільки представник Крайової команди УВО Л. Макарушка відстоював позицію недоцільності злиття ОУН та УВО. На його думку, перша повинна існувати як легальна партія, друга – законспірована, елітарна військово-бойова одиниця. Опонентами Макарушки виступили Б. Кравців, В. Мартинець та М. Сціборський. У результаті було прийняте проміжне рішення – тимчасово залишити автономність обох формацій, але передати їх під одне керівництво²⁴.

З уваги на наявність двох позицій щодо організаційного оформлення українського націоналізму, І Конференція ухвалила передати цю справу на остаточне вирішення Конгресу українських націоналістів. Координаційним центром його підготовки мав стати Провід українських націоналістів (ПУН), створений 5-го листопада 1927 р. Головою ПУН одногосно обрали Є. Коновальця. До ПУНу ввійшли: Микола Сціборський (керівник політичного відділу (рефентури)), Володимир Мартинець (секретар і референт преси та пропаганди), Дмитро Андрієвський (ідеологічний референт). Конференція заборозила ПУН видавати щомісячний пресовий орган ідеологічно-політичного характеру «Розбудова Нації»²⁵.

Заснування ПУН стало найвагомим досягненням Конференції. Завданням його діяльності було залучити до співпраці усі націоналістичні організації, підпорядкувати їх

собі, відмежувати український організований націоналізм від тогочасних партій та політичних центрів, виробити проект організаційної побудови націоналістичного об'єднання та його ідеологічну базу і підготувати скликання Конгресу²⁶.

Здобутки конференції були закріплені відповідною декларацією, в якій, зокрема, вперше офіційно проголошено намір створити ОУН²⁷.

Таким чином, І Конференція українських націоналістів стала переломним етапом на шляху політичного об'єднання націоналістичних груп. Вона підвела підсумки першого періоду розвитку українського націоналістичного руху та започаткувала другий – безпосереднього утворення ОУН.

Проте серйозною перешкодою для інтеграційного процесу стала опозиція Крайової команди УВО (КК УВО), що зумовлювалася політичною неоднорідністю її кадрів. Оскільки УВО, за задумом, мало стати зародком національної армії, то членом організації міг стати кожен український патріот-самостійник, який бажав боротися в лавах збройного підпілля проти ворожої окупації, незважаючи на власні ідейно-політичні переконання чи партійну приналежність. Тому, цілком природно, що багато членів організації залишилися в легальних політичних партіях, зокрема, в Українському національно-демократичному об'єднанні. Саме від цієї групи виходив опір організаційній самоліквідації УВО.

Для подолання сепаратизму КК УВО 8-9 квітня 1928 р. в Празі була скликана ІІ Конференція українських націоналістів. 10 квітня на основі роботи Конференції ПУН прийняв ряд ухвал. Зокрема, Провід оголосив про повне відмежування в своїй діяльності від українських політичних партій та груп, відмовився від співпраці з ними, заборозвав стати на цей шлях усі еміграційні та крайові організації українських націоналістів та узяв на себе виключне право їх зовнішнього представництва²⁸.

Отож, згідно постанов ІІ Конференції, УВО чітко визначалася щодо своїх ідеологічно-політичних позицій. Увісти, які не визнавали націоналізм за єдино можливий варіант політичної діяльності, були змушені залишити її лави.

Логічним завершенням консолідаційної діяльності ПУН стало скликання Конгресу українських націоналістів (28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні). У Конгресі взяли участь 30 персонально запрошених делегатів. Опісля залагодження вступних формальностей (відкриття, привітання, вибір президії, затвердження програми та регламенту конгресу) встановлено склад 6 конгресових комісій. 28 і 29 січня на пленарних засіданнях було виголошено 13 рефератів, далі праця відбувалася в комісіях. 2 лютого пленум Конгресу після заслуховування звітів комісій затвердив засади українського націоналізму, устрій ОУН, а 3 лютого обрав новий склад Проводу, Головного суддю, Головного контрольного. Головою ПУН одногосно обрано Євгена Коновальця. На його пропозицію затверджено наступний персональний склад Проводу: М. Сціборський, В. Мартинець, П. Кожевників, Д. Андрієвський, Ю. Вассиан, генерал М. Капустянський, Д. Демчук і Л. Костарів. Головним суддею обрано Я. Дуба, Головним контрольним – доц. Моралевича²⁹.

Про проведення Конгресу українських націоналістів та про утворення ним ОУН широкі маси було повідомлено окремою відозвою. Постанови Конгресу та ухвалені ним «Устрій ОУН» були опубліковані в офіційному органі ПУН – місячнику «Розбудова Нації».

Головним наслідком діяльності Першого конгресу українських націоналістів стало створення ОУН. Завданням організації було, як зазначено в пропагандистській брошурі Крайової Екзекутиви (КЕ) ОУН на західно-українських землях (КЕ ОУН) «Наше становище», «виховання нашого суспільства в дусі українського націоналізму з ідеологічного погляду, і в дусі націоналістично-революційному з політичного погляду. Далі докласти великих старань, щоб з українського політичного життя усунути партійні чвари і усі сили народу в політичній діяльності спрямувати в єдиному напрямку, напрямку політичного визволення... Завданням ОУН є, накінець, провадження політичної діяльності на міжнародному терені і діяти з великим старанням, щоб бути готовим, в прямому значенні того слова, до будівництва української, незалежної, соборної держави»³⁰.

Однак, з утворенням ОУН проблеми організаційної єдності не зникли. Полягали вони в питанні злиття ОУН та УВО. Передусім, сам Провід українських націоналістів вирішив, що з пропагандистських мотивів доцільно ще деякий час зберегти марку УВО,

широковідому в краї та за кордоном. Тому не було розпущено Начальної команди УВО, не припинено видання «Сурми» – офіційного органу організації, не проголошено жодного комунікату про припинення діяльності УВО як окремої організації та злиття її з ОУН. Надалі видавалися листівки, відозви та комунікати від Начальної та КК УВО. Насправді ж ця організація, певний час зберігаючи ще свою стару назву, мала стати бойовою референтурою (відділом) ОУН. Для керівництва ОУН таке вирішення питання було самозрозумілим з тієї причини, що майже всі члени Начальної команди УВО були водночас діячами проводу ОУН³¹.

Проте територіальна віддаленість та підпільні умови діяльності крайової УВО створили серйозні перешкоди в плані ефективного керівництва нею Начальною командою УВО, що перебувала за кордоном. Це зумовило і певну самостійність КК УВО в питаннях діяльності та прийняття рішень. До того ж, вищезазначена організація мала на західноукраїнських землях високий авторитет, досвід діяльності, власні традиції, історію. Тому серед керівних кіл УВО в Західній Україні виникли застереження і навіть небажання самоліквідуватися шляхом злиття з ОУН.

Ситуація ускладнювалася перманентною кризою, що спостерігалася в діяльності крайової УВО в другій половині 20-х років. Зокрема, восени 1928 р. внаслідок перевороту, проведеного членами Крайової команди, був зміщений з посади Крайового коменданта полковник Роман Сушко. Начальна команда була змушена визнати цей бунт та призначила на місце Сушка сотника Омеляна Сеніка. Проте таке рішення не ліквідувало проблеми, оскільки на початку 1930 року крайова УВО знову опинилася перед загрозою заколоту³². Усе це підривало авторитет організації, паралізувало її діяльність, створювало зайву напругу у взаємовідносинах ОУН – УВО.

З метою налагодження ситуації у червні 1930 року в Празі відбулася спільна конференція Проводу ОУН, Начальної команди УВО, представників КЕ ОУН та КК УВО. Для остаточного вирішення проблеми ОУН – УВО на західноукраїнських землях конференція прийняла рішення призначити Крайовим провідником ОУН і водночас Крайовим комендантом УВО сотника Юліяна Головінського, який, користуючись наданими йому надзвичайними повноваженнями, мав провести остаточне злиття двох організацій в краї. Одночасно задекларовано, що «ОУН є єдиною українською підпільно-революційною організацією, як організація ідеологічно-політична і водночас бойова. УВО стає збройним раменем ОУН, вливається в неї повністю і, будучи фактично тільки військово-бойовою референтурою, зберігає ще деякий час свою давню назву «УВО» для зовнішньо-пропагандивних цілей та для відтягання, як довго це вдасться, уваги ворожої поліції від цілості ОУН на її бойову референтуру»³³.

Об'єднавчу роботу, розпочату Ю. Головінським, продовжив наступний Крайовий провідник ОУН Степан Охримович, під керівництвом якого на початку 1931 року був остаточно завершений процес повного злиття УВО та ОУН. Перша фактично перестала існувати як окрема організація, її кадри повністю перейшли до складу ОУН, переважно у бойову референтуру. Однак зберігалася посада Крайового коменданта УВО, що з того часу мала лише моральне значення: на цей пост обиралася досвідчена в справах підпільно-бойової діяльності людина, як авторитетний дорадник КЕ ОУН³⁴. Деколи дві посади обіймала одна людина. Зокрема, одночасно Крайовим провідником ОУН та Крайовим комендантом УВО був Степан Бандера³⁵.

Таким чином, новим явищем українського політичного життя міжвоєнного періоду стала поява і розвиток націоналістичних організацій. Єдність мети та ідеології цих угруповань зумовили об'єктивний процес їх об'єднання, внаслідок чого була створена Організація українських націоналістів. Незважаючи на деякі ускладнення внутрішнього характеру, на початку 1930-х років ОУН стала монолітною організацією з чітко визначеною метою – боротьба за незалежну соборну українську державу.

1. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – Т. 2. – К., 1994. – С.76 – 77.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.68, оп. 2, спр. 545, арк.1.

3. У. В. О. – Б. м., 1929. – С.8.
4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С.56 – 57.
5. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.406.
6. Мірчук П. Назв. праця. – С.58, 61.
7. К-ів. Союз Української Націоналістичної Молоді // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.10 – 11. – С.400.
8. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – С.364 – 365.
9. Мельникович О. До історії УВО в Чехо-Словаччині // Там само. – С.332 – 333.
10. Н. Група Української Національної Молоді // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.7 – 8. – С.299 – 300.
11. Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920 – 1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998. – С. 63.
12. Н. Назв. праця. – С.300.
13. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – С.53.
14. Мірчук П. Назв. праця. – С.67 – 68.
15. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.384 – 387.
16. Кентій А.В. Назв. праця. – С.64.
17. Вступне слово // Державна нація. – 1927. – Ч.1. – С.3.
18. Всеукраїнське Національно-Політичне Об'єднання // Там само. – С.43, 46 – 47.
19. С. Легія Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.1. – С.24.
20. ДАІФО, ф.68, оп. 2, спр. 147 а, арк.72 – 73.
21. Мірчук П. Назв. праця. – С.76.
22. Книш З. Назв. праця. – С.87.
23. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С.217.
24. Там само. – С.202 – 204.
25. Мірчук П. Назв. праця. – С.77 – 78.
26. В. М. По Конференції // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.1. – С.5 – 6.
27. Новий Почин ! // Розбудова Нації. – 1928. – Ч.1. – С.2.
28. Провід Українських Націоналістів. Звідомлення // Там само. – Ч.4. – С.159.
29. Звідомлення Конгресу Українських Націоналістів // Там само. – 1929. – Ч.1 – 2. – С. 61.
30. Наше становище. – Б. м., 1931. – С.7.
31. Мірчук П. Назв. праця. – С.139.
32. Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 205, оп. 1, спр. 3118, арк.3 – 10.
33. Мірчук П. Назв. праця. – С.145 – 146.
34. Там само. – С.266 – 267.
35. ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 75, арк. 91.

Ігор Андрухів

СПРОБИ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ ОУН НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ГРУДЕНЬ 1939 – ГРУДЕНЬ 1940 рр.)

З перших днів приходу на західноукраїнські землі радянської влади на шлях збройної боротьби з нею стало революційне крило ОУН, очолюване С. Бандерою. Між членами Крайової Екзекутиви Організації українських націоналістів (ОУН) Західноукраїнських земель (КЕ ОУН ЗУЗ), тимчасовим місцем перебування (постом) якої став Краків, та Проводом Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з А. Мельником розпочалися гострі дискусії щодо стратегії і тактики в боротьбі за державну самостійність України. С. Бандера й члени КЕ ОУН ЗУЗ вважали, що радянська влада не має достатньої підтримки серед населення західноукраїнських земель, зокрема на теренах колишніх трьох польських воєводств – Львівському, Станіславському, Тернопільському. Крім того, вони помилково думали, що повстання підтримають і невдоволені радянською владою червоноармійці з військових частин, що дислокувалися на цій території. Повстання планувалося розпочати силами бойових груп ОУН, а потім на допомогу мала прийти Німеччина, яка, за словами соратника С. Бандери Олександра Луцького (народився в с. Боднарів Галицького повіту, розстріляний у київській тюрмі в 1946 р.), і мала "вирішити долю повстання та його кінцеву ціль – створення самостійної української держави"¹. Мельниківці, навпаки, вважали повстання "марним кровопролиттям", а остаточне вирішення українського питання пов'язували з перемогою Німеччини у війні з СРСР. Однак, під загрозою розколу організації члени ПУНу були змушені підтримати ідею повстання і взяли участь в його підготовці. З цієї метою для підготовки збройного виступу в листопаді 1939 р. на Львівщину, Станіславщину та Тернопільщину були направлені досвідчені члени ОУН. Але органи НКВС на підставі отриманої оперативної інформації від завербованих агентів наприкінці грудня 1939 р. провели в трьох областях арешти серед оунівців. До тюремних застінків потрапило і кілька членів обласних та повітових повстанських штабів, а також чимало рядових членів ОУН. Зі слів заарештованого Мирона Бригадера, керівника повстання у м. Збаражжі, "ці виступи мали продемонструвати перед закордоном яскраві факти того, як українське населення не сприймає радянську владу"².

Масові арешти змусили ПУН видати на початку січня 1940 р. директиву, в якій відзначалося, що доцільніше "з метою зменшення втрат утриматися від активних дій на території західних областей УРСР, а підготовку збройного повстання проводити з розрахунку, щоб приурочити його до початку німецького вторгнення в СРСР"³. Члени КЕ ОУН ЗУЗ не погодилися з "консервативним" рішенням А. Мельника та членів ПУНу, що й стало причиною остаточного розколу в ОУН. 10 лютого 1940 р. члени КЕ ОУН ЗУЗ провели свою конференцію в Кракові, обрали Революційний Провід на чолі з С. Бандерою і виключили з рядів ОУН А. Мельника та членів ПУНу. За словами О. Луцького, розкол стався через те, що, на думку С. Бандери та членів РП ОУН, "революційно-визвольну війну ОУН мала проводити, керуючись виключно доцільністю з погляду наших внутрішніх умовин, можливостей і потреб, станом наших сил, положенням більшовиків і цілою ситуацією всередині СРСР", а не орієнтуючись на Німеччину⁴.

Наприкінці січня 1940 р. з Кракова до Західної України була направлена нова група досвідчених підпільників. Як відзначалося в аналітичному документі НКВС, перед ними було поставлене завдання "очолити оунівське підпілля у західних областях України і проводити роботу зі створення бандитських і повстанських груп... До весни 1940 р. їм вдалося майже в усіх західних областях УРСР підібрати керівників обласних, окружних, районних й інших ланок організації ОУН. У Львові знову була створена "Крайова екзекутива", яка безпосередньо підпорядковувалася Краківському центру"⁵. Однак і ця спроба була невдалою, оскільки "з метою попередження ворожої роботи оунівських

організацій, органами НКВС у березні 1940 р. у західних областях УРСР були проведені чекістсько-військові операції з розгрому оунівського підпілля"⁶. У спецкур'єра Теодора Мельника енкаведисти вилучили "Єдиний генеральний план повстанського штабу ОУН", автором якого був колишній генерал УГА В. Курманович. Згідно з планом, повстання мало розпочатися у певний час одночасно на всій території України⁷.

У ситуації, що склалася, РП ОУН змушений був віддати наказ про перенесення повстання на осінь 1940 року, коли, на думку членів РП ОУН, мала розпочатися війна між Німеччиною та СРСР⁸.

Підготовкою повстання на Станіславщині займався член крайового штабу повстання О. Луцький. На початку березня 1940 р. він нелегально прибув до Станіслава і, за його словами, налагодив зв'язок з Коломийським та Станіславським повітовими проводами ОУН, а також відновив функціонування обласного проводу ОУН. До складу штабу ввійшли: Олександр Луцький (голова проводу), Михайло Сеньків ("Тернистий") – заступник голови проводу, Василь Чижевський ("Артем") – організаційний референт, Дмитро Клячківський ("Клим Савур") – обласний провідник "Юнацтва", Надія Білобрам ("Барка") – керівник зв'язку. Пункт зв'язку обласного проводу ОУН знаходився на вул. Галицькій, 30 у приватному складі будівельних матеріалів Богдана Дейчаківського⁹. Члени проводу розробили детальний план повстання та сформувавши повстанський штаб, до якого ввійшли: полковник УНР Голуб ("Антипо") з села Острова Галицького району, капітан УГА Мацкевич ("Василь") з Галича, капітан УГА Володимир Банах ("Вайс") з Калуша, Ілля Семенчук – інженер, громадський діяч зі Станіслава¹⁰.

Повстанський штаб головну увагу зосередив на пошуку джерел придбання зброї та нелегальному військовому вишколі членів та симпатиків ОУН, яких на червень 1940 р. в області налічувалось 9600 осіб, об'єднаних у 796 станиць¹¹.

У липні О. Луцький прибув до Львова і мав гостру розмову з керівником крайового штабу Дмитром Мироном ("Орлик") та його заступником Дмитром Грицаєм ("Шелест"). "Доповідаючи їм про хід підготовки повстання на Станіславщині, – зізнався він через кілька років на допиті слідчому НКВС, – я заявив, що в успіх повстання не вірю і вважаю, що це буде даремне кровопролиття і втрата кадрів ОУН, які в даний час ще малочисельні і дуже потрібні. Я прямо сказав, що Радянська влада настільки сильна, що достатньо невеликої військової частини Червоної Армії для того, щоб придушити повстання, яке ми підготуємо. Я не вірив у повний або хоча б частковий розклад Червоної Армії на національній основі, на що так надіявся крайовий провід ОУН. Крім того, я не надіявся на те, що з початком повстання населення східних областей України виступить проти Радянської влади. Говорячи це, я керувався і тим, що ми не мали достатньо підготовлених військових кадрів і матеріальних резервів. Я вважав, що в першу чергу необхідно охопити було організацією українських націоналістів не тільки територію західних областей, але й територію східних областей України. ОУН потрібно піднімати повстання тільки у сприятливий для цього час. Зокрема, я мав на увазі, що в найближчий час між Радянським Союзом і капіталістичними країнами, зокрема Німеччиною, почнеться війна..."¹².

Після цієї розмови на Станіславщину з інспекційною перевіркою ходу підготовки повстання прибув представник з головного штабу "Максим", який потрапив до рук НКВС і розповів усе, що знав. На Львівщині, Станіславщині, Тернопільщині прокотилася нова хвиля арештів. Краківський центр змушений був змінити "практику нелегальної роботи" і запропонував підпільним осередкам ОУН в західних областях вдатися до таких застережливих заходів:

- а) усунути від активної роботи всіх нелегалів і осіб, які потрапили в поле зору органів НКВС;
- б) в кожному окрузі залишити двох керівників, здібних організаторів, а всю іншу роботу перекласти на членів ОУН, які перебували на легальному становищі;
- в) нелегалів організовано, використовуючи всі можливі методи аж до збройного прориву, переправити за кордон;
- г) дотримуватися строгої конспірації, фізично знищуючи кожного члена організації, який допустив порушення цих умов". Головне завдання полягало в тому, "щоб відновити організацію і зберегти її до весни"¹³.

Наприкінці жовтня 1940 р. у Львові був сформований четвертий за чергою крайовий штаб повстання до якого ввійшли: Дмитро Мирон – керівник штабу і Львівського обласного проводу, Костянтин Цмоць – заступник Мирона і керівник Дрогобицького обласного проводу, Олександр Луцький – керівник Станіславського обласного проводу, Іван Климів – керівник ОУН на Волині й Поліссі, Юліан Гуляк – керівник Тернопільського обласного проводу¹⁴. Але й цього разу органи НКВС випередили організаторів повстання і на початку грудня 1940 р. розпочали в західних областях широкомасштабну операцію з остаточної ліквідації підпілля ОУН на теренах Західної України. Так, у звіті Сколівського повітового проводу ОУН з приводу цих подій, зокрема, відзначалося, що “22. 12. 1940 р. зліквідував НКВД провід Сколівського району. Арештовані брати Моть зачали сипати. Треба було втікати на всі боки. Багато арештованих тоді пропало”¹⁵.

РП ОУН змушений був віддати наказ про перехід в німецьку окупаційну зону тих членів ОУН, які опинилися в полі зору органів НКВС. Проте, “більшість їх при спробі прорватися через кордон було затримано”¹⁶. Чимало таких спроб перейти кордон мали місце і в прикордонній Станіславській області. Один з таких випадків був відзначений в наказі НКВС СРСР від 13 лютого 1941 р. У ньому, зокрема, говорилося, що “опергрупа Солотвинського РВМ Станіславської області, в складі оперуповноваженого РВМ сержанта міліції тов. Бобера Д.П., дільничного уповноваженого РВМ тов. Степанюка М.Д. і бригадмільців (“бригади допомоги міліції” з місцевих активістів – Авт.) т. т. Калинюка І. І., Годованця Ю. І., Квиго М.Ф. і Панька М.Ю. 22/ХІ. 1940 р., виконуючи оперативне завдання, при обході лісних гірських масивів в районі прикордонного села Гути зіткнулася з невідомою озброєною групою в кількості 6 чоловік. При спробі затримати їх, невідомі вчинили збройний опір і намагалися втекти. Але завдяки проявленій оперативній винахідливості учасників опергрупи, всі вони були затримані і обеззброєні. Вони виявилися нелегалами, терористами-оунівцями, які намагалися перейти державний кордон. У затриманих було вилучено 3 револьвери різних систем, 27 патронів та 4 гранати”¹⁷.

Позаяк чимало членів ОУН із Західної України перейшло в німецьку окупаційну зону, 10 грудня 1940 р. НКВС СРСР видав наказ “Про порядок виселення у віддалені північні райони СРСР сімей зрадників батьківщини, які здійснили втечу або переліт за кордон”. Згідно з наказом виселенню терміном від 3 до 5 років підлягали “всі повнолітні члени сімей зрадника батьківщини”, а неповнолітні члени сім’ї теж відправлялися разом з рідними. Майно виселених підлягало конфіскації”¹⁸.

Про масштабність і серйозність боротьби з ОУН вказаного періоду свідчать як численні втрати, так і накази, постанови, директиви й розпорядження союзних і республіканських радянсько-партійних органів, а також НКВС СРСР і УРСР. За період з грудня 1939 р. по грудень 1940 р., за даними джерел ОУН було заарештовано близько 35 тис. дійсних членів та симпатиків¹⁹. Лише по лінії НКВС УРСР за цей період були видані такі накази й директиви: “О переброске террористических групп оуновцев из Чехословакии” (10 листопада 1939 р.), “О борьбе с бандитизмом в западных областях” (23 березня 1940 р.), “О разработке и ликвидации повстанческо-бандитских формирований и банд оуновского подполья на территории областей” (7 квітня 1940 р.), “Об упорядочении учетов оуновских террористических бандгрупп, одиночек и нелегалов и о принятии мер по их ликвидации в западных областях” (25 грудня 1940 р.) та ін²⁰.

Таким чином, на основі вищенаведених фактів можемо стверджувати, що радикальне крило ОУН, очолюване С.Бандерою, з перших днів окупації західноукраїнських земель, розпочало збройну боротьбу проти радянської влади за державну самостійність України, опираючись виключно на національні сили. Однак унаслідок кризи в самій ОУН, через слабку військову підготовку власних збройних формувань, недостатню активність населення, яке ще не повністю відчувало всіх «переваг» радянської влади, завдяки оперативним діям та репресивним заходам органів НКВС проти активних членів ОУН та їх сімей спроби антирадянських збройних повстань у період з грудня 1939 р. по грудень 1940 р. були придушені, а оунівський рух – тимчасово паралізований.

1. Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області (далі –

Архів УСБУ(Ф), спр. п. 200056. – Т. 1. – С. 156.

2. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області (далі – Архів УМВСУ(Ф)). Приказ НКГБ СРСР № 105 “Ориентировка об организациях украинских националистов (УВО-ОУН-ОУНСД)” от 28 августа 1944 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1944 рік. – Т. 1. – С. 8-9.

3. Там само. – С. 9.

4. Архів УСБУ(Ф), спр. п. 200056. – Т. 1. – С. 155-156.

5. Архів УМВСУ(Ф). Приказ № 105 от 28 августа 1944 года. – С. 9.

6. Там само.

7. Там само. – С. 10.

8. Там само.

9. Архів УСБУ(Ф), спр. п. 200056. – Т. 1. – С. 155.

10. Там само.

11. Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі. – Т.І. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – С. 166.

12. Архів УСБУ(Ф), спр. п. 200056. – Т. 1. – С. 155-156.

13. Архів УМВСУ(Ф). Приказ № 105 от 28 августа 1944 года. – С. 10.

14. Там само. – С. 10-11.

15. Збройна боротьба ОУН за Українську Державу (Партизанка 1939 – липень 1941). – Постій, 1941. – С. 6.

16. Архів УМВСУ(Ф). Приказ № 105 от 28 августа 1944 года. – С. 11.

17. Там само. Приказ НКВД СРСР № 25 от 13 февраля 1941 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1941 рік. – Т. 5.

18. Там само. Приказ НКВД СРСР от 10 февраля 1940 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1940 рік. Т.1.

19. Збройна боротьба ОУН за Українську Державу... – С. 2.

20. Див.: Алфавитно-предметный указатель приказов, директив и распоряжений НКВД-МВД УССР. – К., 1948.

Дмитро Веденєєв

ПРОЕКТ ОУН ЩОДО ДЕРЖАВНО-АДМІНІСТРАТИВНОГО ВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ (1940 РІК)

Однією з маловідомих сторінок національно-визвольного руху є підготовка Організацією українських націоналістів збройного повалення сталінського режиму на західноукраїнських землях (ЗУЗ) на початковому етапі Другої світової війни. Згадана проблема не в останню чергу цікава й тим, що в рамках підготовки відкритого виступу велася розробка планів майбутнього державно-адміністративного врядування земель, звільнених від радянської влади.

У науковій літературі є лише фрагментарні згадки про те, яким уявляли націоналісти устрій національного режиму. Частково цю проблему висвітлено у праці відомого сучасного дослідника руху ОУН й УПА А. Кентія "Нариси історії Організації українських націоналістів"¹. Проте у ній йде мова про проект українського ладу, створений Проводом ОУН (С. Бандери) після власного II Великого збору у квітні 1941 року.

Але існував іще більш ранній проект, і саме про нього йтиметься у цій статті. Його було укладено не пізніше жовтня 1940 року у ході всебічної підготовки до антирадянського повстання на ЗУЗ.

У грудні 1939 року після розгрому радянськими оперативно-військовими силами перших спроб підпілля ОУН збройним шляхом захопити владу регіони, Краківський центр Організації розпочинає планомірну підготовку підпільно-повстанських структур в краї. Їхнім керівним осередком стає Львівська Крайова езекутива, створюються окружні езекутиви (в областях) і низові ланки підпілля. Через кордон перекидаються до 60 досвідчених організаторів нелегальної боротьби. Готуються склади зброї, розвідувальна мережа, ведеться пропагандистська робота. Десятого березня 1940 року Краківський центр формує Військовий (або Повстанський) штаб на чолі з Д. Грицаком ("Сірком")².

В історичній літературі немає єдиної думки щодо дати початку повстання – весна або вересень 1940 р., початок 1941 р., вибух радянсько-німецької війни. На наш погляд, це пояснюється як різними свідченнями заарештованих функціонерів підпілля, так і неодноразовим перенесенням терміну через оперативні удари радянських органів держбезпеки. Досить сказати, що організаційна ланка підпілля з березня по грудень 1940 року зазнала чотири масовані акції щодо її ліквідації³. Повстання було зірване, хоча підпілля як таке остаточно знищити не вдалося.

У жовтні 1940 року нарком внутрішніх справ УРСР комісар держбезпеки 3 рангу І. Сєров надіслав своєму шефові Л. Берія докладну записку про хід боротьби з підпільною мережею ОУН, результати допитів її заарештованих керівників і про основні напрями підготовки антирадянського повстання. До записки додавалися копії різноманітних документів, і серед них – неповний, судячи зі всього, проект адміністративно-державного врядування на випадок переможного розвитку повстання.

Аналіз цього матеріалу свідчить, що це була тимчасова структура органів управління, покликана забезпечити перехід від підпілля до влади та її функціонування за умов воєнного часу.

Підбір управлінських кадрів мав починатися з села. Керівник селищної організації ОУН ("станічний") зобов'язувався заздалегідь підібрати кандидатури на посади голови селищної ради, кооперативу та начальника міліції, а в населених пунктах, які мали пошту, залізничну станцію, промислові підприємства, – додатково комендантів цих установ. Зазначалося, що ними повинні бути національно свідомі й "солідні" громадяни-українці.

У перший день повстання, після відбуття військовоздатної молоді "на боротьбу", актив переобирає владу і на загальних зборах мешканців оголошує відновлення Української держави. Під контроль беруться господарські об'єкти, транспорт і зв'язок⁴. Одночасно начальник міліції створює відділ охорони порядку "Січ" (5 – 50 міліціонерів), організовує охорону порядку, важливих об'єктів, а також боротьбу з десантами і

диверсантами противника.

Приблизно за такою ж схемою мало створюватися самоврядування у містах. Передбачаючи можливий опір національних меншин (неважко зрозуміти, що на увазі малися польські націоналістичні організації), проект наголошував на отриманні заручників та відстороненні неукраїнського населення від державного управління⁵. Треба визнати: згадане положення одверто несло відбиток ідеології інтегрального націоналізму, хибність якої сама ОУН усвідомила в перші роки радянсько-німецької війни та зреклася її на III Надзвичайному великому зборі 1943 року.

На рівні адміністративного району на зібранні представників сіл планувалося обрати голову районної ради та секретаря, начальника "Української державної служби безпеки", склад "народних рефератів" контролю, військових справ і шкільного⁶.

Значно складнішою, розгалуженою виглядала обласна ланка управління. Головним її елементом мало стати "Обласне політичне управління". До його складу входили:

- *обласний провідник* як представник вищих органів державної влади;
- *організаційний відділ* як адміністративний підрозділ, до компетенції якого входили розбудова місцевого апарату влади, затвердження бюджету низових органів влади;
- *відділ безпеки*, котрий займався реєстрацією закладів, політичних і громадських об'єднань, цензурою, дозволом на масові публічні заходи, а також на володіння транспортними засобами, зброєю, радіо і телефоном;
- *кримінально-адміністративний відділ*, який видав здійсненням адміністративних і кримінальних покарань, включаючи відправлення до таборів.

Соціальною сферою опікувалися б відділи "суспільного піклування", шляховий, паспортно-метричний, санітарний і будівельний, які мали традиційні для такого типу закладів функції. Окремо зазначалося, що керівники провідних підрозділів (організаційного, безпеки, кримінального, паспортного) обов'язково повинні бути членами ОУН⁷.

Особливе місце у структурі самоврядування відводилося українській державній службі безпеки (УДСБ). В області її мав очолювати комендант, при якому знаходилися б прокурорський працівник, інструктор (робота з особовим складом, його вишкіл, інформаційно-облікова частина) і завідувач постачання (озброєння, амуніція, паливно-мастильні матеріали, він же водночас – командир "сотні УДСБ" в обласному центрі).

Територіальними органами УДСБ виступали "станіції" на чолі з комендантом. Вони запроваджувалися б у всіх районних центрах і великих містах. Основними посадовими особами станіції виступали референти політичних справ, державних злочинів, економічних злочинів, кримінальних справ, боротьби зі шпигунством.

Комендант мав право створювати у різноманітних установах й серед населення аґентурно-інформувальну мережу. При ньому ж існував "відділ розвідників" – підрозділ зовнішнього спостереження.

Окремо в системі УДСБ були "станіції міліції" для протидії кримінальній злочинності та підтримки громадського спокою. Як бачимо, УДСБ отримувала доволі широкі функції, поєднуючи протидію особливо небезпечним державним злочинам з боротьбою з суто кримінальними проявами.

Зрозуміло, що за умов воєнного часу ставлення ОУН до відомої своїми репресивними заходами радянської влади неминуче призвело б до переслідування та знищення органами безпеки націоналістичного руху представників комуністичного режиму, його силових структур і громадян, що активно співпрацювали з цими структурами. Не випадково перед підпіллям ставилося завдання укладення так званих чорних списків – співробітників радянсько-партійного апарату, офіцерів НКВС, Червоної армії, активістів, аґентури радянських силових структур, які підлягали нейтралізації в особливий період⁸.

Слід зауважити, що органи УДСБ не отримували позасудових функцій. Судові органи були передбачені окремо. Так, у структурі обласного суду мали існувати цивільний, кримінальний, торговельний та сирітський відділи. Насамперед, ішлося в документі, потрібно створити "революційний Український суд для справ політичних"⁹.

Серед інших важливих органів управління планувалося створити "господарську владу" у складі земельного, промислового, харчового рефератів, а також шкільне управління і казначейство.

Функції військового комісаріату повинна була виконувати "обласна військова команда" з відділами призову на службу та мобілізаційним. Створювати мали й органи управління зв'язком і залізницями¹⁰.

Вищою адміністративно-територіальною одиницею був Край, управлінські органи та правоохоронні структури якого принципово не відрізнялися від обласного рівня. У документі немає згадки про вищі органи державного врядування. Імовірно, це пояснюється тим, що на той час не було нагальним завдання їхнього формування. Українці потрібно було заздалегідь визначити механізм захоплення влади й розбудови національно-державного ладу на місцях.

Поява документа, про який ішлося, ще раз підтвердила існування державотворчих спрямувань руху українських націоналістів, для яких повалення радянського режиму було лише першою сходинкою на шляху формування української державності. Водночас проект зазнав впливу історичної ситуації того жорсткого часу, прагнення ОУН стати провідною політичною силою суспільства. Він, на наш погляд, залишається вельми цікавою пам'яткою національної державно-політичної думки ХХ століття.

1. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941). – К., 1998. – С. 148 – 150.
2. Державний архів (ДА) СБ України, ф. 11, спр. 7448, арк.76.
3. История советских органов государственной безопасности. – М., 1977. – С. 250 – 251.
4. ДА СБ України, ф. 2, оп. 12, спр. 6, арк. 201.
5. Там само, арк. 202.
6. Там само, арк. 203.
7. Там само, арк. 204 – 205.
8. ДА СБ України, ф. 13, спр. 490, арк. 101.
9. Там само, ф. 2, оп. 12, спр. 6, арк. 206 – 207.
10. Там само, арк. 206.

Олександр Марущенко

АКТ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 30 ЧЕРВНЯ 1941 Р. В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Після проголошення державної незалежності в Україні спостерігається поступова інституалізація нового, україноцентричного погляду на історію України¹, а увага науковців закономірно зосереджується на вузлових, кардинальних проблемах вітчизняної історії, пов'язаних, зокрема, з державотворчими змаганнями українських національно-патріотичних сил, національно-визвольною боротьбою українського народу. Висвітлюючи складні, суперечливі процеси історії України ХХ століття, керуючись державницькою ідеєю, яка стає сьогодні орієнтиром історичних оцінок², дослідники не залишають поза увагою і такої контрверсійної події національної історії, як проголошення 30 червня 1941 р. в окупованому німецько-фашистськими загарбниками Львові з ініціативи Організації українських націоналістів під проводом С.Бандери Акта відновлення Української держави і утворення Українського Державного Правління, що мали велике відлуння³ і стали, безумовно, історичним явищем⁴.

60-річчя початку війни між Німеччиною і Радянським Союзом спонукає до спроб уважного і неупередженого історіографічного аналізу цієї помітної в новітній історії України події, у якій, за словами відомого українського дослідника Я.Грицака, залишається багато неясного, про що свідчить хоча б існування декількох версій самого Акта⁵. В радянській історіографії вона висвітлювалася не з наукових, а пропагандистсько-ідеологічних позицій: оцінювалася однозначно негативно як антинародна, реакційна, в контексті викривання "українського буржуазного націоналізму", засудження "колабораціонізму" оунівців з гітлерівськими окупантами і "зради" ними інтересів українського народу.

Необхідно відзначити, що в сучасній українській історіографії – материковій та діаспорній⁶ – в оцінках цієї події немає єдності поглядів. Даються знаки партійно-політичні смаки, уподобання і поділи, особливо в середовищі українських еміграційних істориків. У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору відомого дослідника історії України періоду Другої світової війни В.Косика, який політичний поділ націоналістичних сил на еміграції називає серед причин неоднакового трактування деяких подій визвольних змагань 1939 – 1956 рр.⁷, що безпосередньо вплинуло і на оцінку Акта 30 червня 1941 р., та зумовило, зокрема, критичне ставлення до нього мельниківської фракції ОУН. Не слід забувати і стереотипів попередньої, радянської доби, що зустрічаються в деяких сучасних публікаціях українських авторів.

Довкола цих подій не припиняються пристрасті, наукова полеміка, а то й політичні спекуляції, що збуджують і поляризують громадськість. Вони є своєрідним віддзеркаленням непростих реалій і тенденцій розвитку сучасного українського суспільства, яке ще не може прийти до консенсусу відносно проблеми ОУН-УПА, про що свідчать і матеріали робочої групи Інституту історії України НАН України з вивчення проблеми ОУН-УПА⁸, гострі дискусії в засобах масової інформації⁹ тощо.

Діапазон і спектр оцінок подій 30 червня 1941 р. в історіографії є досить широким: вкрай ризикована гра, зухвалий крок, що межував з нерозсудливістю (О.Субтельний)¹⁰; досить таки незграбна спроба ОУН відновити під егідою нацистської Німеччини незалежність України (М.Коваль)¹¹; подія, що містила в собі елементи і відбиток молодечого авантюризму (Я.Грицак, Ю.Киричук)¹²; "присяга націоналістичних верховодів на вірність фашизму" (А.Ткачук)¹³; безвідповідальний крок ОУН(б) і узурпація нею державної влади (В.Поліщук)¹⁴; державна фікція, самозванча диверсія і явна отаманія групи С.Бандери (Т.Бульба-Боровець)¹⁵; життєва необхідність, неоціненний вклад в історію національно-визвольної боротьби, переломна дата в новітній історії України, свідоцтво нашої національної зрілості і політичної мудрості (П.Дужий, В.Кук)¹⁶. Безумовно, мав

рацію Л.Шанковський, відзначаючи, що в українській історіографії немає об'єктивної оцінки Акта 30 червня 1941 р., адже існуюча література відрізняється панегіричним або гостро критичним характером¹⁷.

У нинішніх умовах з новою силою активізувалися дискусії навколо питань про зміст, характер, значення і наслідки Акта 30 червня 1941 р. Чи доцільно, запитує С.Кульчицький, вважати цей документ одним з епізодів державотворчої діяльності українського народу в ХХ ст., як це нерідко висловлюється тепер в літературі?¹⁸ Чи може державницький Акт 30 червня 1941 р. подібно до актів 22 січня 1918 р. у Києві і 1 листопада 1919 р. у Львові є символом боротьби за визволення української нації?¹⁹ Як оцінювати реверанси в тексті Акта на адресу А.Гітлера та «союзної німецької армії», запевнення лідерів ОУН(б) у готовності відновленої Української держави стати активним союзником Німеччини у війні з Радянським Союзом²⁰, що, як зауважує Я.Грицак, зрештою були неминучими за тих умов²¹ і нині в сучасній літературі вважаються одіозними настільки, що, буває, вилучаються під час публікації, що свідчить про прагнення деяких прихильників ОУН-УПА «підправити» картину минулого найбільш примітивним способом²². Не випадково відомий дослідник підпільного і партизанського руху в Україні в роки Другої світової війни А.Чайковський²³ вважає їх багато в чому визначальними як в подальшій долі націоналістичного руху, так і в історико-правовій оцінці ролі і місця ОУН-УПА в сучасних умовах розвитку українського суспільства²⁴.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка А.Чайковського про те, що залежно від історичних реалій, ідеологічних уподобань і політичних смаків у факті проголошення 30 червня 1941 р. відновлення незалежності України сьогодні одні вбачають особливу віху в історії українського народу, початок нового етапу національно-визвольних змагань шляхом розгортання боротьби на два фронти; інші стверджують, що про будь-яку державу не йшлося, це був звичайнісінький політичний реверанс українських націоналістів фашистським окупантам з надією одержати з їхніх рук незалежність²⁵.

Розумінню і об'єктивній оцінці подій 30 червня 1941 р. сприятиме не в останню чергу їх неупереджений розгляд в широкому контексті німецької політики щодо України, цілей і завдань українських політичних сил в роки Другої світової війни. Адже напередодні нападу на СРСР в Берліні обговорювалося декілька перспективних планів німецької східної політики, серед яких була і пропозиція А.Розенберга створити під протекторатом Німеччини Українську державу. Однак перемогла лінія А.Гітлера на перетворення східних окупованих територій, в т.ч. і України, у німецькі колонії і «життєвий простір», недопущення на них жодних незалежних утворень²⁶.

Характеризуючи лінію нацистської Німеччини в українському питанні, вітчизняні дослідники констатують, що невиразною політикою, тактикою ні до чого не зобов'язуючих обіцянок, підтримуванням не зовсім чітко окреслених надій та ілюзій на національну незалежність після закінчення війни з СРСР, на можливість здійснення за німецької підтримки політичних намірів українських націоналістів, гітлерівці намагалися не допустити спрямування державницьких прагнень українців проти Німеччини, втягнути їх насамперед у свою війну проти СРСР, зв'язати власними цілями, позбавити можливості проводити самостійну політику, використати значною мірою і виснажити сили України, а далі діяти за своїми расово-колонізаторськими планами²⁷.

Дослідження позиції українських національно-політичних сил привело сучасних істориків до висновку, що вони бачили мету своєї діяльності в роки Другої світової війни у відновленні української державності, в рішучій боротьбі проти СРСР, адже радянська імперія з її терористичною, репресивною політикою вважалася ними головним ворогом українського народу²⁸. Усвідомлюючи, що таке завдання було не під силу самому українському національному рухові, його політичні провідники, зокрема ОУН, розробляючи концепції національного визволення, розвивали в них ідею союзів і союзників, інтереси яких об'єктивно були б близькими до українських. З цим були пов'язані їх надії на підтримку своїх визвольних змагань Німеччиною, де з приходом А.Гітлера до влади посилювалися прагнення до ревізії і скасування Версальської системи, яка, до речі, закріпила розчленування України та її підневільний стан, а також декларувалися наміри розпочати рішучу боротьбу з російським більшовизмом і домогтися розчленування СРСР, що

справляло значний вплив на спосіб мислення українського політикуму і спонукало його до пошуку порозуміння з німецькими державними чинниками і установами²⁹.

Як відзначають львівські науковці Я.Малик, Б.Вол і В.Чуприна, напередодні німецько-радянської війни визначилися дві концепції реалізації цілей і завдань українського націоналістичного руху. Перша, виразником якої була ОУН на чолі із С.Бандерою, декларувала як провідну засаду принцип опори на власні сили і постановля Української держави внаслідок боротьби і державотворчої діяльності самих українців. Друга відстоювалась мельниківською фракцією ОУН і передбачала позитивне ставлення Німеччини до відновлення Української держави після руйнування і розчленування СРСР³⁰.

У контексті дослідження обставин проголошення Акта 30 червня 1941 р. сучасні українські науковці зосередили свою увагу на аналізі діяльності проводу ОУН(б) після нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз. Ними зроблений висновок про те, що ОУН(б), не маючи певності у прихильному ставленні керівництва Німеччини до української державності, все більше усвідомлюючи необхідність проведення самостійної та ініціативної політики, вирішила діяти за власним планом і намагалася своїми радикальними кроками поставити Берлін, не чекаючи дозволу німецьких урядових чинників, перед dokonаням фактом, створити ясну ситуацію, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми і відкрити перспективу незалежній визвольній політиці³¹.

У цьому контексті сучасні українські науковці розглядають Акт 30 червня 1941 р. передусім як подію, що повинна була визначити чітку позицію Німеччини в українському питанні. У вітчизняній науковій історіографії (Т.Гунчак, А.Кентій, Ю.Киричук, М.Коваль, В.Косик, С.Кульчицький, О.Субтельний, В.Трофимович, Л.Шанковський, М.Швагуляк та інші) зроблений висновок про те, що події 30 червня 1941 р. і політика «доконаних фактів», поставивши німців перед фактом проголошення самостійної держави, мали з'ясувати справжні наміри Берліна, провокували його на відповідь бандерівцям, змушували зайняти певну, чітку позицію, відкрити свої карти, де не було місця політичній і державній самостійності і незалежності України та українського народу, сподіванням українських націоналістів на союзницькі, рівноправні, партнерські відносини з рейхом³². За вдалим висловом Л.Шанковського, Акт 30 червня 1941 р. і створення тимчасового уряду стали пробним каменем для здійснення німецької політики на Сході, оскільки до цього факту Німеччина мусила проголосити своє ставлення і відкрити свою політичну програму на Сході³³. Провокацією або викликом пропонує розглядати події 30 червня 1941 р. С.Кульчицький, адже С.Бандера і його найближче оточення, яких не можна звинувачувати у нерозумній поведінці, таким способом бажали виявити наміри А.Гітлера щодо українського національного руху³⁴.

Таким чином, підсумовує А.Кентій, проголошення Акта 30 червня 1941 р. і відповідні дії ОУН(б), розцінені окупантами як прояв недисциплінованості і політичної анархії, відіграли свою роль, і визначену мету – з'ясувати справжні наміри німців щодо України і поставити їх перед фактом утворення самостійної держави – провід ОУН(б) досяг³⁵.

Особливу позицію займає Я.Грицак, не погоджуючись, за його словами, з часто повторюваним твердженням, що Акт 30 червня 1941 р. змусив німців уявити своє ставлення до українського питання. На думку Я.Грицака, засадничі підстави німецької політики і далі залишалися державною таємницею, а уявлено було лише те, що через кілька тижнів перестало бути секретом³⁶.

У новітній українській історіографії приділена увага також іншим факторам, що спричинилися до негайного проголошення Акта 30 червня 1941 р. До них, зокрема, віднесені прагнення ОУН(б) не віддавати наступальну ініціативу політичним опонентам і конкурентам з українського табору, що, на думку Ю.Киричука, свідчить про вузькопартійний егоїзм з переоцінкою можливостей саме їх організації та власного людського «я»³⁷. Свою роль, на думку дослідників, відіграли також розрахунки на те, що німці на початку вторгнення не стануть конфронтувати з українцями, які до того ж проголосили себе союзниками рейху; досвід самочинного проголошення 23 червня 1941 р. «фронтом литовських активістів» без погодження з гітлерівцями відновлення

Литовської держави; невизначеність у поглядах нацистської верхівки на майбутнє українських земель, що, з одного боку, породжувала в оунівців ілюзії про можливість співпраці з гітлерівцями, а з іншого – створювала певний простір для маневру і активних державотворчих дій³⁸.

У сучасній українській історіографії значна увага приділяється наслідкам подій 30 червня 1941 р. і проголошенню Акта відновлення Української держави, які узагальнені, зокрема, в монографіях М.Ковалюка. До них він, передусім, відносить ворожу, різко негативну реакцію в Берліні, гостру кризу у відносинах між ОУН(б) та окупаційними властями і вищим керівництвом рейху, загострення і поглиблення суперечностей між обома фракціями в ОУН – поміркованою на чолі з А.Мельником і радикальною під проводом С.Бандери, усвідомлення того, що в особі гітлеризму український народ має непримиренного ворога, який виконує щодо нього суто імперіалістичні наміри, репресії проти бандерівської фракції ОУН за безкомпромісне відстоювання Акта 30 червня 1941 р. і відмову його відкликати, декларування ОУН(б) боротьби проти своїх противників на два фронти, позбуття ілюзій щодо справжніх цілей німців в Україні³⁹.

У цьому зв'язку слушним уявляється зроблений в історіографії висновок про те, що діяльність похідної групи ОУН(б), пов'язана з проголошенням Акта 30 червня 1941р. і створенням уряду на чолі з Я.Стецьком, виявилася спробою видати бажане за дійсне⁴⁰ і свідчила про помилку та прорахунки С.Бандери і його соратників в оцінці ситуації, в чому переконує реакція Берліна на відновлення Української державності, яка засвідчила відсутність у нього планів підтримки будь-яких державницьких прагнень українців⁴¹.

У попередньому варіанті історичного висновку робочої групи Інституту історії України НАН України про діяльність ОУН-УПА, підготовленому керівником групи С.Кульчицьким, при оцінці подій 30 червня 1941 р. відзначається, що внаслідок кваліфікованої німцями як зухвалий виклик спроби ОУН(б) проголосити на окупованій території УРСР Українську державу період співробітництва (у тому числі військового) нацистів і бандерівців тривав короткий час: з вересня 1939 р. до червня 1941р.; період прихованої або відкритої конфронтації ОУН(б) з німецькими властями продовжувався з другої половини 1941 р. до кінця окупації західних областей УРСР⁴².

На важливому аспекті проблеми наголошує М.Швагуляк, припускаючи, що рішення проводу ОУН(б) відновити Українську державу і його відмова відкликати прокламацію державності прискорили прийняття німецьким керівництвом, зокрема, на спеціальній нараді вищих урядових і військових керівників Німеччини 16 липня 1941 р., рішення про подальшу долю країн і народів Східної Європи, в т.ч. і України, за яким будь-які державницькі плани народів, що населяли ці землі, відкидалися⁴³. Слушним уявляється спостереження В.Вериги про відсутність в німецьких планах місця навіть на обмежену українську державність типу Словаччини чи Хорватської Незалежної Держави, які постали за згодою Гітлера в 1939 і в 1940 рр.⁴⁴.

Характерною ознакою сучасної історіографічної ситуації у дослідженні історії проголошення Акта 30 червня 1941 р. є дискусії і полеміка українських істориків (В.Сергійчук)⁴⁵ з тими дослідниками (М.Семиряга), які стверджують, що Акт готувався з відома гітлерівців, і окупанти контролювали підготовчі заходи прибічників С.Бандери з проголошення свого уряду. Це, на думку М.Семиряги, компрометувало ОУН перед обличчям історії як акт колабораціонізму⁴⁶.

У контексті дискусій про колабораціонізм українських націоналістів в зв'язку з подіями 30 червня 1941 р. заслуговує на увагу висновок С.Кульчицького, що напередодні і під час вторгнення Німеччини в СРСР ОУН(б) поводи́ла себе як самостійна військово-політична сила, що втілювала свої вимоги в життя з власної ініціативи, постійно підкреслювала незалежність і суверенність проголошеної Української держави⁴⁷.

Заслуговує на увагу точка зору С.Кульчицького про недоцільність звинувачення оунівців у державній зраді, оскільки вони були громадянами Польської держави, з якою боролися від її народження до загибелі у 1939 р., а також не визнали встановлену на Західній Україні радянську державність, маючи для цього підстави⁴⁸. На думку С.Кульчицького, на початку 40-х рр., коли Німеччина та її союзники перебували на вершині воєнних успіхів, співробітництво з Третім рейхом на інституціональному (державному

або партійному) рівні було у Східній Європі неможливим. Для колабораціонізму, продовжує С.Кульчицький, потрібна згода обох сторін, а керівники Німеччини не бажали шукати собі союзників і партнерів на Сході. Позитивне ставлення нацистів до проголошення Української держави на окупованій території, зауважує автор, об'єктивно, незалежно від намірів і бажань провідників ОУН, перетворило б українських націоналістів на колабораціоністів. Відповідно небажання націоналістів відкликати Акт 30 червня 1941 р. перетворювало їх на силу, ворожу нацистській Німеччині⁴⁹. Тому не варто, підсумовує С.Кульчицький, поспішати увінчувати С.Бандеру з огляду на його безкомпромісну і водночас безнадійну боротьбу з могутніми тоталітарними державами лаврами Тісо, Квіслінга або Павеліча⁵⁰.

У новітній вітчизняній історіографії активно досліджуються і нові для неї геополітичні аспекти історії України в роки Другої світової війни. Зокрема, у публікаціях О.Дубини саме в цьому контексті аналізуються причини негативної реакції керівництва нацистської Німеччини на категоричну вимогу ОУН(б) відновлення суверенної та незалежної України. Адже вона, на думку О.Дубини, не збігалася з геополітичними планами А.Гітлера, що усувало в умовах вдалого для Німеччини початку війни з СРСР потребу в українських, зокрема, оунівських союзниках; робила 40-мільйонну Україну потенційною небезпекою і перешкодою для встановлення та існування гітлерівського "нового порядку"⁵¹.

Суттєвими у цьому зв'язку є також висновки А.Кентія, який акцентує увагу на підозрілому і недовірливому ставленні А.Гітлера до українських політиків, використанні ним української проблеми в інтересах боротьби Німеччини за світове панування, що робило недоречною всяку думку про самостійну Україну, яка перетворювалася в об'єкт прямої і бруталної окупації, застосування необмежених каральних-репресивних заходів, беззастережного пограбування, реалізації расово-колонізаторських планів і доктрин⁵².

Сучасні українські науковці не залишають поза увагою і питання практичної реалізації проголошення 30 червня Акта відновлення Української держави, енергійної діяльності ОУН(б) у площині розбудови влади. А.Кентій констатує зростання авторитету ОУН(б), збільшення до неї симпатій значної частини населення західноукраїнських земель, вихід її на чільне місце у національно-визвольному русі⁵³. Ю.Киричук, характеризуючи процес формування Українського Державного Правління, звертає увагу на те, що він задумувався як коаліційний уряд майбутньої Української держави при домінуючій ролі бандерівців⁵⁴. На думку Ю.Киричука, у справі проголошення Акта 30 червня 1941 р. і розбудови влади не спрацювала низка політичних механізмів, і ОУН(б) домоглася лише декларації державності, так і не змігши втілити її в конкретні форми. Проголошена держава не мала атрибутів: армії, дипломатичного визнання і грошової одиниці, митної системи тощо, що дало привід політичним опонентам і конкурентам ОУН(б) для ворожої агітації, звинувачень у провокаторстві, профануванні "святих почуттів української свободи і Української Держави, підшиваючись під волю українського народу"⁵⁵.

У цьому контексті в історіографії (Я.Грицак, А.Кентій, Ю.Киричук) підкреслюється значення Акта 30 червня 1941 р. як чинника, що засвідчив розходження і відмінність підходів до конкретних дій у боротьбі за самостійну Україну серед політичних сил українства, його несприйняття іншими українськими політичними проводами, критику з боку опонентів – мельниківів, гетьманців, унерівців, бульбівців тощо⁵⁶, які, за словами Я.Грицака, вважали, що бандерівці прагнули поставити перед доконаним фактом не німців, а передовсім українське суспільство, запевнити собі керівні позиції⁵⁷. Це дало підстави Я.Грицаку для констатації в Акті 30 червня 1941 р. духу монопартійної виключності, прийти до висновку про низьку політичну культуру і недостатню політичну зрілість авторів документа, оскільки, на його думку, він не давав визначення форм відновленої Української держави (республіка, монархія, диктатура), не згадував про IV Універсал УНР, фактично ігнорував досвід визвольних змагань 1917 – 1921 рр. та головних політичних діячів, які виводилися з їх традицій⁵⁸.

В сучасній історіографії досліджена також і реакція на львівські події 30 червня 1941 р. польської сторони, політиків і військових, командування польського підпілля, які розцінили проголошення Акта відновлення Української держави як свідчення відсутності у бандерівців політичної тверезості і відчуття реальності⁵⁹.

Українські науковці не обходять увагою і принципове питання про ставлення до

Акта відновлення Української держави населення України. А.Кентій, зокрема, робить висновок про в цілому позитивну реакцію громадськості Західної України, яка зустріла цей документ із захопленням і розумінням, але, однак, не виявила бажання встати на збройний захист “новопостаючої української держави”. Він констатує також несприйняття цього кроку як своєї кровної справи народними масами інших регіонів України⁶⁰.

Про значний політичний резонанс Акта 30 червня 1941 р. пише Ю.Киричук, аргументуючи цей висновок реакцією на львівські події німецьких репресивних спецслужб, а також радянських каральних органів на неокупованій ще території УРСР, які вдалися до арештів у Києві представників інтелігенції, що в майбутньому потенційно могли стати керівниками антикомуністичного руху⁶¹.

Значну увагу Акту відновлення Української держави, його генезі, змісту і наслідкам приділяє у своїх численних працях В.Косик, дослідження якого становлять значну цінність для української історичної науки завдяки широкому використанню документальних джерел з малодоступних для вітчизняних науковців західноєвропейських архівних установ⁶². В.Косик особливо наголошує на важливості при вивченні проблематики ОУН-УПА, подій 30 червня 1941 р. використання справжніх, оригінальних, не лише українських, а й німецьких документів, зокрема з таємних архівів Третього рейху, які він вважає найоб’єктивнішими та найціннішими, основним і вирішальним джерелом досліджень історії ОУН-УПА⁶³.

Заслугою В.Косика є опрацювання, систематизація і введення до наукового обігу численних унікальних німецьких документів, упорядкування і публікація відповідних документальних збірників⁶⁴, які залишаються поки що найкращим виданням німецьких архівних документів в Україні і стали досить помітним явищем у вітчизняній історіографії та джерелознавстві⁶⁵.

Зокрема, у першому томі збірника документів увага зосереджується, серед іншого, на проголошенні Акта 30 червня 1941 р., репресіях німецьких властей проти “групи Бандери”, яка наважилася піти на вищезазначений крок (док. №№ 8-12, 14-20, 25, 27, 29, 36, 42, 46-48, 59)⁶⁶. Опубліковані документи засвідчують, що політика Німеччини в українському питанні та щодо України на початку німецько-радянської війни не брала до уваги існування незалежної України і вимагала застосування репресій від початку окупації української території німецькими військами. В.Косик на документальній основі доводить, що ОУН(б) взаємодію з німцями розглядала лише як чинник розбудови державності. А оскільки вже на початку воєнних дій на українських землях така співпраця виявилася неможливою внаслідок однозначно негативної позиції німецьких керівних кіл, початкова взаємодія перейшла у велике протистояння аж до широкої збройної боротьби, що засвідчують численні німецькі документи⁶⁷.

В.Косик полемізує з тими авторами (С.Горак), які інтерпретують Акт 30 червня 1941 р. як “символ та виразник німецько-української зустрічі та співпраці”, проголошення якого стало можливим тільки внаслідок чужої, німецької сили⁶⁸. Спираючись на німецькі архівні документи, він стверджує, що проголошення Акта відбулося без відома і без згоди німців, проти їх волі, і в такий спосіб ОУН(б) поставила німців перед доконаним фактом, засвідчила свою рішучість діяти в інтересах українського народу, спираючись на його право мати свою державу⁶⁹. Відповідаючи на звинувачення з боку ОУН(м) в колабораціонізмі ОУН(б) з німцями, доказом чого, на думку мельниківців, є сам текст Акта 30 червня 1941 р., В.Косик констатує, що ОУН(б) у цьому та в усіх інших документах висловлювала тоді готовність співпрацювати з Німеччиною та німецькою армією для боротьби проти спільного ворога – більшовицької Москви – лише за умови визнання німцями незалежності і повної суверенності Української держави. Коли ж німці не погодилися з існуванням незалежної України, тоді жодної співпраці з ними не могло й бути⁷⁰.

Таким чином, історіографічний аналіз досліджень сучасних вітчизняних науковців, присвячених проблемам історії України періоду Другої світової війни, свідчить про їх серйозну увагу до обставин проголошення 30 червня 1941р. Акта відновлення Української держави, початку діяльності коаліційного крайового уряду – Українського Державного Правління.

Для нинішнього етапу історіографії проблеми характерними є, в цілому, поступове звільнення від тягару попередніх стереотипів і уявлень та їх подолання, відмова українських істориків від зневажливих, заполітизованих і заідеологізованих оцінок цих подій, що панували в радянській історіографії, прагнення об’єктивно і неупереджено підійти до осмислення їх місця і значення в контексті історії національно-визвольних, державницьких змагань українства у ХХ столітті, не дивлячись, за словами М.Швагуляка, на фіаско спроб українських політичних середовищ зв’язати їх на початку 40-х рр. із зовнішньополітичними проектами нацистської Німеччини⁷¹.

Необхідно також констатувати, що в новітній українській історіографії спостерігається наявність різноманітних полемічних і дискусійних оцінок та висновків з актуальних аспектів проблеми. Зокрема, немає єдності поглядів і позицій з ряду принципів, ключових питань, поставлених С.Кульчицьким, які стосуються доцільності включення подій 30 червня 1941 р. до реєстру форм української державності та характеристики їх як одного з епізодів державотворчої діяльності українського народу⁷². С.Кульчицький, наприклад, пропонує розглядати їх не в цьому контексті, а радше як один з епізодів боротьби з могутніми тоталітарними державами, яка тривала півтора десятиліття⁷³.

Водночас в історіографії наголошується, що прийняття Акта відновлення Української держави не було звичайною декларацією на голому місці, випадковістю чи зухвалим кроком, а стало логічним етапом у національно-визвольній боротьбі, значення якого полягало у політико-правовому закріпленні прагнень українського народу до державної самостійності. За своїм державницьким підходом – це, за словами львівських науковців І.Пилипіва і О.Мазура, третя спроба українців (після УНР і Карпатської України) здобути власну державу, історичні уроки, досвід і значення якої, не дивлячись на поразку, від цього не знецінилися⁷⁴.

Суттєве значення в контексті об’єктивних оцінок подій 30 червня 1941 р. мають міркування Ю.Сливки, який вважає Акт відновлення Української держави, по суті, першим (після поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. та анексії Східної Галичини) виявом готовності українства засвідчити, що Україна не може бути тільки об’єктом, а прагне відігравати роль суб’єкта міжнародної політики. Ю.Сливка доводить, що саме ця обставина й викликала гостру протидію німецького нацистського керівництва, яке, незважаючи на прозорі реверанси в Акті у бік Німеччини та її армії, зупинило процес будівництва державної України, репресувало його ініціаторів, категорично заявивши їм, що рейх і вермахт – не союзники українців, а “завойовники російсько-радянських територій”, а “фюрер – єдиний, хто керує боротьбою” і “має право встановлювати уряд”.⁷⁵

Прикладом об’єктивної характеристики подій 30 червня 1941 р. і проголошення Акта відновлення Української держави можуть слугувати, на нашу думку, міркування відомого громадського і політичного діяча І.Кедрина (Рудницького) (1896 – 1995), який в статті “Чому я не згадав про Акт 30 червня”, надрукованій в грудні 1982 р. у зарубіжній газеті “Новий шлях”⁷⁶, відзначав двоякість і політичну двогранність цієї події⁷⁷. Передусім він визнавав Акт 30 червня 1941 р. позитивною, конструктивною, відважною подією в контексті вірності ідеалам українського державотворення, наголошував на абсолютній позитивності того, що в роки війни і жорстокого окупаційного режиму знайшлися люди, які голосно говорили про українську державність, проявили політичну активність, відвагу, заявляли про співпрацю з німцями не з любові до них, а виключно, щоб “убрати ... (Акт ...) в шати легальності”⁷⁸. На думку І.Кедрина (Рудницького), це свідчило про живучість ідеї української державності, яка стала завершенням тривалого процесу формування української політичної думки⁷⁹.

Водночас він звертав увагу і на “поважні тіні”, що супроводжували події 30 червня 1941 р., і до яких, зокрема, відносив підготовку і виконання Акта відновлення Української держави конспіративно однією партією, відсутність одного авторитетного документа і наявність трьох різних текстів, трьох версій, що зменшувало його наукову вартість; проголошення Акта 30 червня 1941 р. з позицій слабкості, відсутність ознак і компонентів, що репрезентували “українського контрагента супроти контрагента німецького”, який

існував не в реальній дійсності, а в надіях і комбінаціях авторів Акта⁸⁰.

Виступаючи проти спроб фальсифікації історичних фактів, гіперболізованих трактувань Акта 30 червня 1941 р. і приписування йому епохального, переломного, історичного значення, якого той, на думку І.Кедрина (Рудницького) не мав і не має, він закликав не відмовляти Акту у значенні і вартості, не заперечувати їх, оскільки це був вияв державницького патріотизму.⁸¹

Отже, дослідження проблеми, назва якої винесена в заголовок статті, не може вважатися вичерпаним, зберігає свою актуальність і громадсько-політичне звучання, потребує активізації і диверсифікації пошукових зусиль вітчизняних науковців. Це передбачає осмислення на концептуальному, історико-політологічному та історико-правовому рівні всіх її аспектів, підготовку узагальнених синтетичних монографічних праць і дисертаційних досліджень, публікацію документальних збірників, в яких події 30 червня 1941 р. і проголошення Акта відновлення української держави розглядалися би як самостійна наукова проблема і тема. Саме таких спеціальних, окремих наукових історичних досліджень серйозно бракує нині в українській історіографії.

¹ Шаповал Ю. Комуністичний тоталітаризм та його образ у сучасних підручниках в Україні // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог. – К., 2000. – С.43.

² Симоненко Р. Сестри великої Перемоги. Кримська (Ялтинська) й Берлінська (Потсдамська) конференції та Україна // Політика і час. – 1995. – №5. – С.15.

³ Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант). – К., 2000. – С.22.

⁴ Кравченко В.И., Панченко П.П. Украина во второй мировой войне (1939 – 1945): Современное видение, неизвестные факты. – Донецк, 1998. – С.72.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996. – С.224.

⁶ Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3 – 4. – С.4.

⁷ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства воєнків УПА “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”, 16 – 17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. – Стрий, 1993. – С.24.

⁸ Національне примирення чи конфронтація?: Збірник документів. – К., 1999; Протистояння: Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996 – 1998 рр. – К., 1999.

⁹ Визвольний шлях. – 2000. – Кн.9. – С.109 – 114; Сучасність. – 2001. – №2. – С.50 – 84.

¹⁰ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993. – С.568.

¹¹ Коваль М.В. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – С.147.

¹² Грицак Я. Назв. праця. – С.224; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років XX століття. – Львів, 2000. – С.12.

¹³ Ткачук А.В. Перед судом історії: співробітництво германських фашистів та українських націоналістів в роки другої світової війни та боротьба проти них радянських органів державної безпеки. – К., 2000. – С.111.

¹⁴ Поліщук В. Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця). – Донецьк, 1996. – С.207.

¹⁵ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. – Київ – Торонто – Нью-Йорк, 1996. – С.85. 86. 89.

¹⁶ Дужий П. До генези відновлення української державності в 1941 році // Національно-визвольна боротьба 20 – 50-х років XX ст. в Україні. – Київ-Львів, 1993. – С.27 – 29; Кук В. Відновлення Української Держави (до 50-річчя Акту відновлення Української Держави, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р.) // Там само. – С.31.

¹⁷ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська (1917 – 1995). – Львів, 1996. – С.503.

¹⁸ Кульчицький С.В. Акт 30 червня 1941 року // Проблема ОУН-УПА: Попередня історична довідка. – К., 2000. – С.34; його ж. Львів, 30 червня 1941 року // Київська старовина. – 2000. – №2. – С.39.

¹⁹ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Том 1. – Львів, 1997. – С.213.

²⁰ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью – Йорк – Львів, 1993. – С.504 – 505.

²¹ Грицак Я. Назв. праця. – С.224.

²² Кульчицький С.В. Акт 30 червня 1941 року. – С.34 – 35; його ж. Львів, 30 червня 1941 року. – С.39 – 40; Брицький П.П. Україна у другій світовій війні (1939 – 1945 рр.). – Чернівці, 1995. – С.93.

²³ Чайковский А.С. За нами – Большая земля: Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941 – 1944 гг. – К., 1990; його ж. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів. очима історика. – К., 1994.

²⁴ Чайковский А.С. Националістичні збройні формування // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. – К., 2000. – С.302.

²⁵ Там само.

²⁶ Історія України. – Львів, 1996. – С.301.

²⁷ Трофимович В. Акт 30 червня 1941 року у працях і спогадах учасників визвольних змагань // Республіканець. – 1993. – №6. – С.34.

²⁸ Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995. – С.168.

²⁹ Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань: Німеччина в українській політичній думці (кінець XIX – перша половина XX століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.66, 67.

³⁰ Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Назв. праця. – С.168, 169.

³¹ Трофимович В. Назв. праця. – С.34; Швагуляк М. Назв. праця. – С.69.

³² Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С.226; Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941 – 1942 рр. – К., 1999. – С.19; Киричук Ю. Назв. праця. – С.11 – 14; Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). – К., 1999. – С.148; Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА. – С.24; Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року. – С.19 – 42; його ж. Львів, 30 червня 1941 року... – С.32 – 44; Субтельний О. Назв. праця. – С.568; Трофимович В. Назв. праця. – С.34 – 37; Шанковський Л. Назв. праця. – С.502. – 503; Швагуляк М. Назв. праця. – С.69.

³³ Шанковський Л. Назв. праця. – С.502.

³⁴ Кульчицький С. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі // Сучасність – 1999 – №4. – С.72.

³⁵ Кентій А.В. Назв. праця. – С.19.

³⁶ Грицак Я. Назв. праця. – С.225.

³⁷ Киричук Ю. Назв. праця. – С.11.

³⁸ Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С.408; Грицак Я. Назв. праця. – С.225; Киричук Ю. Назв. праця. – С.11 – 12; Кентій А.В. Назв. праця. – С.12 – 13; Субтельний О. Назв. праця. – С.568.

³⁹ Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.)... – С.148 – 149; його ж. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії... – С.147 – 148.

⁴⁰ Чайковский А.С. Националістичні збройні формування... – С.302.

⁴¹ Бойко О.Д. Назв. праця. – С.408; Швагуляк М. Назв. праця. – С.69.

⁴² Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант). – С.35.

⁴³ Швагуляк М. Назв. праця. – С.69.

⁴⁴ Верига В. Втрати України в II світовій війні. – Торонто, 1991. – С.61.

⁴⁵ Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. – К., 2000. – С.22.

⁴⁶ Семиряга М.М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М., 2000. – С.117; його ж. Размышления о борьбе Организации украинских националистов (ОУН) в годы второй мировой войны // Историко-филологический вестник Украинского Института. – Т.1. – М., 1997. – С.232.

⁴⁷ Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року. – С.34; його ж. Львів, 30 червня 1941 року. – С.39.

⁴⁸ Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року... – С.39.

⁴⁹ Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант). – С.24.

⁵⁰ Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року... – С.40; його ж. Львів, 30 червня 1941 року... – С.43.

⁵¹ Дубина О.К. Український геополітичний вузол // Безсмертя. Книга Пам'яті України. – С.537; його ж. Геополітичні долі України. – К., 1992. – С.30 – 31.

⁵² Кентій А.В. Назв. праця. – С.35 – 45.

⁵³ Там само. – С.13 – 17, 43.

⁵⁴ Киричук Ю. Назв. праця. – С.13.

⁵⁵ Киричук Ю. Назв. праця. – С.13 – 14; Бульба-Боровець Т. Назв. праця. – С.84 – 89.

⁵⁶ Грицак Я. Назв. праця. – С.224; Кентій А.В. Назв. праця. – С.16 – 20; Киричук Ю. Назв. праця. – С.13 – 14.

⁵⁷ Грицак Я. Назв. праця. – С.224.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Ільюшин І.І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – С.43.

⁶⁰ Кентій А.В. Назв. праця. – С.20, 21.

⁶¹ Киричук Ю. Назв. праця. – С.14.

⁶² Косик В. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року //Національно-визвольна боротьба 20 – 50-х років... – С.121 – 137; його ж. Німеччина і українське питання (жовтень 1938 – грудень 1941) //Україна у другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (27 – 28 жовтня 1994 р.) – К., 1995. – С.169 – 179; його ж. Проблематика історії ОУН і УПА //Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА... – С.24 – 28; його ж. Ставлення німців до ОУН і УПА (1941 – 1944) //Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992 р. – К., 1992. – С.10-33; його ж. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993; його ж. “Український історик” про ОУН і УПА //Український історик. – 1994. – №1-4. – С.82-89.

⁶³ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА... – С.24.

⁶⁴ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1. – Львів, 1997; Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. (1941-1942). Т.2. – Львів, 1998; Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. (1942-1943). Т.3. – Львів, 1999.

⁶⁵ // Укр. іст. журн. – 2000. – №5. – С.128, 133.

⁶⁶ Там само. – С.131.

⁶⁷ Романів О. Панорамна, документальна історія національного зламу і трагедії //Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні... – С.7.

⁶⁸ Косик В. “Український історик” про ОУН і УПА... – С.85.

⁶⁹ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА. – С.24; його ж. “Український історик” про ОУН і УПА. – С.85.

⁷⁰ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА... – С.25.

⁷¹ Швагуляк М. Назв. праця. – С.60.

⁷² Кульчицький С. Акт 30 червня 1941 року... – С.34; його ж. Львів, 30 червня 1941 року... – С.39; його ж. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі... – С.72.

⁷³ Кульчицький С. Львів, 30 червня 1941 року... – С.43.

⁷⁴ Андрусак Т. Українське Державне Правління //Довідник з історії України. Т.3. – К., 1999. – С.456; Пилипів І., Мазур О. Уроки та історичне значення Акта проголошення Української Державности 30 червня 1941 року //Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА... – С.88.

⁷⁵ Сливка Ю. Назв. праця. – С.22; Україна в другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1. – С.105-113.

⁷⁶ Кедрин І. Чому я не згадав про Акт 30 червня (Новий шлях, 25-31. 12. 1982. (Листи з Америки)) // Матеріали до позицій визвольної боротьби українського народу 1941-1953. – Мюнхен, 1993. – С.163-165.

⁷⁷ Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999. – С.41.

⁷⁸ Кедрин І. Назв. праця. – С.163.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само. – С.163-165.

⁸¹ Там само. – С.165.

Ігор Цепенда

СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ДО ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни без перебільшення можна назвати трагічними для обох народів. Дискусії навколо проблеми причин та наслідків українсько-польського протистояння, які ведуться останнім часом в рамках міжнародного наукового семінару «Україна-Польща: важкі питання», дозволили українським та польським вченим прийти до спільного висновку, що в його основі лежать різні підходи польського незалежницького підпілля та українського самостійницького руху до справи державної приналежності територій Західної України. Саме ці розбіжності спричинили гострий збройний конфлікт і трагедію польського та українського населення, а також унеможливили досягнення консенсусу, який задовольнив би обидві сторони¹. Валлієць Норман Девіс, відомий в Україні як автор сенсаційної «Європи», а на Заході як один з авторитетних дослідників історії Польщі, також схильний вважати, що «під час радянсько-німецької війни 1941-1945 років українці, як і поляки, втратили будь-які надії на проведення спільних акцій проти спільних ворогів»². Погоджуючись з такою однозначною оцінкою цих подій у вітчизняній та закордонній історіографії, все ж природно виникає запитання: чи в дійсності від самого початку українсько-польські спроби порозуміння були приречені на невдачу і чи все зробили обидві сторони для подолання назрілих протиріч?

Незважаючи на пануючу в польській історіографії думку про колаборацію українців у роки Другої світової війни, короткочасні події польсько-німецької війни засвідчили дещо інші тенденції у ставленні українців до польської держави. Без огляду на глибокі політичні протиріччя у міжвоєнний період між українською та польською політичними елітами, для честі українських політиків, наступ Німеччини на Польщу не вплинув на їхню громадянську позицію. Виступаючи 2 вересня 1939 року в польському сеймі від імені Української парламентської репрезентації В.Мудрий заявив, що «українці разом з усіма громадянами виконують свій обов'язок і понесуть будь-які жертви для захисту держави»³. Це не були голослівні політичні гасла українських політиків. У вересневій кампанії 1939 року на боці Польщі воювало від 100 до 200 тис. українців, близько 120 тис. з них потрапили у німецький полон⁴. Згодом більшість з них увійде до лав УПА, яку польська сторона вважатиме ворожою. Показовою в цьому відношенні є і біографія Павла Шандрука, який у період осінньої кампанії 1939 року, командуючи 29-ю польською бригадою, захищав Варшаву, за що після війни був удостоєний найвищої військової нагороди Польщі – ордена «Віртуті Мілітарі», а в 1944 році став генерал-поручиком, командувачем Української Національної Армії (УНА)⁵. Виникає запитання, на якому етапі відбувся перелом у свідомості українців, які із зброєю в руках захищали Польщу, і раптом повернули її проти поляків. Що вплинуло на зміну позиції українського суспільства?

На переломі 1939-1940 рр. спорадично надходили повідомлення зі Львова до польського еміграційного уряду, які вказували на те, що на той час існували передумови для порозуміння між незалежницькими українськими угрупованнями та поляками. Але продовження діалогу вимагало від еміграційного уряду визначитися у питанні державної окремішності українців. На думку польського історика Р.Тожецького, ці повідомлення вплинули на початок роботи уряду стосовно українського питання, що знайшло своє відображення у резолюції Комітету до справ краю від 28 листопада 1939 року⁶. Природно, що в умовах, коли українське населення Західної України безпосередньо відчувало на собі терор радянських репресивних органів, створився сприятливий політичний клімат для початку українсько-польського діалогу щодо шляхів протистояння тоталітарній системі.

У резолюції польського уряду підкреслювалась теза про необхідність створення незалежної української держави, при цьому в справі східного кордону, як зазначалося в

документі, «поляки приймають кожне якнайдалі запропоноване вирішення, окреслене українською стороною». Передбачалися федеративні відносини української та польської держав, від міцності яких залежало би розміщення українсько-польського кордону⁷. Незважаючи на кардинальну зміну урядової польської позиції в українському питанні, настороженість викликав той факт, що резолюція не мала характеру офіційної декларації уряду, а була лише інструкцією для проведення переговорів з українською стороною.

Прийняття резолюції ще не свідчило про одностайну позицію уряду, оскільки на той час домінували два підходи у розв'язанні української проблеми. Перший був представлений О.Гуркою і зводився до тези про зацікавленість Польщі у створенні незалежної української держави. Передбачалось, що східні кордони Польщі після війни повинні були б дещо змінитися, внаслідок чого деякі території мали б увійти до складу майбутньої української держави. Другий напрям представляв Б.Лонгхемпс де Бер'єр, який вважав, що незалежна Україна буде більш небезпечним сусідом, ніж Росія, і, відповідно, східні кордони Польщі не повинні підлягати змінам. Як зауважив польський історик П.Ебергард, все це не дозволило польській політичній еліті розробити спільну платформу стосовно даного питання і уряд став на позицію незмінності східних кордонів⁸.

Наступ Німеччини на Радянський Союз призупинив дискусію в польських урядових колах навколо цієї проблеми. Причиною стало короточасне зміцнення позицій українських політичних сил, насамперед, на території Галичини. Проголосивши 30 червня 1941 акт про відновлення української державності, українські політичні сили помилково сподівалися, що прихід німецьких військ дозволить розпочати будівництво української державності. Натомість арешти українського уряду Я.Стецька, провідних діячів ОУН-Б та розчленування гітлерівським керівництвом українських територій поставило крапку в сподіваннях на сприяння Німеччини у відродженні Української соборної держави. В умовах репресій з боку гітлерівців, ОУН-Б змушена була піти у підпілля і розпочати підготовку до збройної боротьби за українську державність.

Перехід найбільш впливових в українському суспільстві політичних сил до збройного опору окупанту змусив польських політиків вносити корективи у свої плани щодо зміцнення своєї позиції на території Західної України, яку вони вважали польською. Вже у листопаді 1941 року генерал Грот-Ровецький інформував, що «в момент повстання проти німців при зайнятті суверенних земель Польщі на сході, необхідно передбачити боротьбу за Східну Малопольщу, а можливо і за Волинь, в несприятливих для нас умовах. Ця боротьба, буде представлена ворожою нам пропагандою, як «загарбницька війна»⁹.

Відродно, що представники української еліти перші розпочали спробу обумовити територіальні межі майбутньої української держави, прагнучи тим самим уникнути прогнозованого конфлікту з поляками, і зосередити зусилля на спільному протистоянні окупанту. Цьому сприяли і результати розмови у Москві 3 грудня 1941 року прем'єр-міністра польського еміграційного уряду В.Сікорського з главою радянського уряду Й.Сталінім. Зокрема, кремлівський лідер заявив, що «ми повинні визначити наші спільні кордони самі і до початку мирної конференції, як тільки польське військо рушить до бою (...) будьте спокійні ми Вас не скривдимо», на що В.Сікорський відповів, «що питання кордонів 1939 року - не є предметом дискусії»¹⁰. Таким чином Й.Сталіну не вдалося втягнути В.Сікорського в закулісну гру і для української сторони залишався шанс обговорити спірні територіальні питання.

В одному з інтерв'ю Р.Тожецький подав цікавий факт про те, що митрополит Андрей Шептицький вже в 1942 році передбачав, що першими на територію Західної України прийдуть радянські війська, а тому вважав за необхідне шукати шляхи до порозуміння з поляками. У зв'язку з цим митрополит відправив до генерала Грота-Ровецького лист стосовно майбутнього статусу територій з мішаним населенням. Інформуючи лондонський уряд про українську позицію, Грот-Ровецький висловив прохання отримати інструкцію щодо розмов з українцями, але переговори не відбулися¹¹. У листопаді 1942 року нову концепцію врегулювання спірних територіальних проблем запропонувала ОУН. Суть її зводилась до того, що Польща має умови повернути свої втрачені західні території і розширити їх аж до Одри. Основна ідея цієї концепції зумовлювалася потребою створення на заході за рахунок Польщі, Чехословаччини, України та Росії потужного слов'янського

валу проти німецького походу на слов'янські землі. Натомість Польща повинна була б змістити свої кордони на сході в «ім'я справедливості та рівності»¹². Незважаючи на те, що концепція ОУН через декілька років була на практиці реалізована лідерами антигітлерівської коаліції, проте в тих умовах вона не могла стати вихідною точкою українсько-польського діалогу. По-перше, головні політичні сили Польщі, в будь-якому випадку, не розглядали ОУН як легітимну сторону для проведення переговорного процесу. По-друге, Польща вже на початку 1942 року мала інформацію від британських дипломатичних кіл про можливі зміни польських кордонів, згідно із запропонованими ОУН межами. У розмові Посла Великої Британії в СРСР Кріппса з прем'єром В.Сікорським перший стверджував, що «Росія хоче розширити кордони Польщі за рахунок Німеччини, насамперед приєднавши до Польщі Східну Прусію», що, в свою чергу, викликало негативну реакцію польського прем'єра¹³.

Слід зауважити, що українсько-польські переговори, щодо окреслення територій майбутньої української держави проходили в декілька етапів, але не мали системного характеру, оскільки залежали від зміни військово-політичної ситуації. Згідно з дослідженнями Р.Тожецького, двосторонні переговори проводились весною та восени 1942 року, на початку 1943 року і від серпня 1943 року по лютий-березень 1944 року¹⁴. Він, зокрема, вважає, що саме митрополит А.Шептицький та його найближче оточення наполягало на створенні українсько-польської комісії для опрацювання юридичного статусу територій з національно мішаним населенням. У той же час, до березня 1943 року з боку емігрантського уряду в Лондоні не було чітких інструкцій у цій справі¹⁵.

Тільки 31 березня 1943 року лондонський еміграційний уряд прийняв постанову щодо українського питання, яка ґрунтувалася на попередній заяві від 18 грудня 1939 року та 24 лютого 1942 року. У заяві українському населенню гарантувалось у польській державі рівноправ'я в політичному, економічному та культурному житті, а також надавались широкі повноваження на рівні місцевого самоврядування. Робився акцент також на болючій для українців справі – відкритті українського університету у Львові¹⁶. Але особливість цього документу полягала в тому, що він, знову ж таки, мав характер рамкової інструкції для розмов з українцями.

Природно виникає запитання, чим був викликаний крок назустріч з боку польської сторони, адже кінець березня 1943 року ознаменувався вже чисельними антипольськими акціями з боку УПА. Дещо проливає світло на такий розвиток подій твердження Т.Гунчака про те, що лондонський уряд поставив перед АК головне завдання – «...підготовка до повернення під польське панування східних земель разом зі Львовом та Вільно»¹⁷. Польський дослідник Г.Мотика також звертає увагу на той факт, що основною метою польського підпілля було отримання незалежності Польщею в межах довоєнних кордонів. Саме з цією метою АК готувалася до вибуху загальнопольського повстання¹⁸. Якщо опертися на думку цих дослідників, то можна припустити, що такий перебіг подій міг бути викликаний тим, що операції УПА по витісненню польського населення з Волині, які співпали у часі із цим документом, повністю руйнували польські плани повстання. Саме тому польський уряд намагався призупинити ці дії, розпочавши переговори про місце українців у майбутній польській державі. Але від самого початку цей крок був приречений на неуспіх, оскільки найбільш радикальні політичні сили українського суспільства відмовлялися вести розмову про т.зв. «українську автономію» (з одного боку, маючи грікий досвід міжвоєнного періоду і невиконання Польщею взятих на себе міжнародних зобов'язань, а з другого - українські військові сили майже повністю тримали під своїм контролем західноукраїнські землі). Як слушно зауважив польський дослідник Р.Дрозд, «Виглядало мало реальним, щоб в хвилину, коли українці розпочали боротьбу за власну державу, вони могли задовольнитися цими пропозиціями»¹⁹.

Не слід забувати, що й головні польські політичні партії також без захоплення сприйняли ініціативу свого уряду. Вже в кінці травня 1943 року він отримав інформацію про позиції всіх провідних польських політичних угруповань в українському питанні. Впадає у вічі, що позиції партій розділилися. Крайні праві партії (зокрема, Національна партія (НП)), відкидали будь-які ідеї створення «буферних або федеральних організмів» і при цьому застерігали польське суспільство перед ілюзією співпраці і допомоги з боку

українців. Окрім того НП не тільки заявила про підтримку своєї передвоєнної екстермінаційної політики, але виступила за її більшу радикалізацію²⁰.

Другою панівною думкою була теза про надання українцям у Польщі широких прав в усіх сферах політичного, економічного та культурного життя, які гарантуються Конституцією. Цю концепцію підтримували Табір Польщі що бореться, Конвент незалежницьких організацій, Селянська партія²¹.

У свою чергу, Демократична партія висунула програму територіальної автономії українсько-польської мішаної території, в кордонах Ризького договору. Йшлося про створення на цих територіях кантонів з польською та українською адміністрацією. Керівництво партії навіть розглядало можливість, що «у випадку створення української держави на розвалинах СРСР, розглядатиметься можливість поділу з нею мішаної території за ціну вступу України до центральноєвропейської федерації»²².

Заслужують на увагу позиції тих політичних сил, які робили акцент на необхідності створення української незалежної держави. Зокрема, Партія праці вважала, що «найкращим вирішенням для Польщі було б створення української держави (Київ, Харків, Донбас), яка б була у найтісніших стосунках з Польщею, що в свою чергу зняло б національну напругу в Галичині внаслідок впливу значної кількості української інтелігенції»²³. Аналогічну позицію займали політичні угруповання - Польща бореться. Свобода, Рівність, Незалежність, Польська соціалістична партія. Але питання східного кордону залишалися за межами дискусії²⁴.

Зважаючи на загострення українсько-польського конфлікту на Волині, проти цієї постанови різко виступило східне бюро делегатури уряду РП в краю, яке представляло польські інтереси в Західній Україні. На їхню думку, постанова уряду в українському питанні супроводжувалася неконкретними інформаціями про надання українцям територіальної автономії, що викликало в польському суспільстві, а особливо в «Східній Малопольщі», значне роздратування, обурення та замішання²⁵. Аргументом недоцільності реалізації цієї постанови виступала відсутність серед українських угруповань сил, з якими можна було б проводити конкретні переговори в цій справі. Що ж стосувалося ОУН, то, як підкреслювалося, «вважати їх за партнера у розмовах з польським урядом суперечитиме польським національним інтересам». Зауважувалося також, що ця постанова може викликати в українців відчуття слабкості Польщі²⁶.

Як видно з документу, найбільш болючими для польського суспільства були питання відкриття українського університету у Львові; діяльність УГКЦ, (йшлося про заборону церкви брати участь у суспільно-політичному житті українського населення); діяльність Української автокефальної православної церкви на території РП, яку пропонувалось ліквідувати. В той же час, відзначалася неправомірність використання передвоєнних методів недопущення української молоді, яка закінчила університети, до державної служби. Але польська політична еліта мотивувала таку позицію не прагненням демократизувати суспільство, а побоюваннями, що безробітна молода інтелігенція, повертаючись до себе в рідні місця, стає дестабілізуючим елементом²⁷.

Польські політичні угруповання з неохотою поставилися до постанови уряду. Але спроба польського еміграційного уряду розпочати розмови була перекреслена польським підпіллям. 31 липня 1943 року Крайова політична репрезентація прийняла «Відозву до українського народу», яка, як слушно зауважив український історик Л.Зашкільняк, була витримана у провокаційному тоні, звинувачувала весь український народ у співпраці з гітлерівцями, в ліквідації поляків, вміщувала у собі погрози покарання і при цьому закликала до союзу з поляками²⁸. Даючи свою оцінку відозві Крайової політичної репрезентації до українського народу. Провід ОУН-Б відзначав, що «на цій платформі не можна дійти до політичної співпраці між українським та польським народами в ім'я спільних інтересів обох народів і їх суверенних держав в майбутньому»²⁹.

У серпні 1943 року свою позицію в українському питанні деталізувала спільна комісія Польської соціалістичної партії, Польської селянської партії, Національної партії та Партії праці обшару АК «Львів». Цей документ викликає особливу зацікавленість, оскільки був виявом політичної думки тих польських угруповань, які проводили свою діяльність на території Західної України і розглядали її виключно як «південно-східні креси»

Польщі. Звертає на себе увагу і те, що при пануючій різнополюсності політичних поглядів цих угруповань, вони все ж таки погоджувалися у тому, що в «даний час український національний рух, настроєний одночасно антипольсько, антинімецько та антирадянсько, і не знаходить сподіваної підтримки на Наддніпрянській Україні, не має, крім значного послаблення польськості на південно-східних землях, достатніх сил для реалізації своєї мети - незалежності і об'єднання України»³⁰.

Але особливо цінними є концепції цих угруповань стосовно можливого вирішення українського питання. Повне заперечення отримала політика «прометеїзму», оскільки, як вважали польські політики, порушення даного питання у той час є нереальним і небезпечним. На їхню думку, незалежну Наддніпрянську Україну повинна була б вибороти, при майже ворожому настрою місцевого населення, польська армія, яка не має відповідної сили, що призведе до поразки і поставить під знаком запитання незалежність Польщі³¹.

Стратегія тез була розбита на декілька етапів, хоча висловлені в них думки поділяла не кожна партія. Національна партія та Партія праці вважали, що в перехідний період необхідно радикально ліквідувати українське питання, цим самим усунувши головну перешкоду в нормалізації польсько-російських стосунків шляхом підписання угоди з СРСР (зокрема, з Радянською Україною угоди про примусовий обмін українського населення з південно-західних територій на поляків, які проживають у СРСР). При цьому наголошувалося, що до того часу, поки цей обмін не відбудеться, потрібно провести виселення українців з польсько-радянської прикордонної смуги; із територій, які прилягають до залізниць, автострад, важливих комунікацій тощо; з округів та місцевостей, які вважаються стратегічно, політичне та економічно важливими³². В свою чергу, Польська соціалістична партія, не погоджуючись з таким кардинальним вирішенням цього питання, додала, що українсько-польське переселення повинно бути проведене добровільно, аргументація зводилась до того, що примусове переселення українців може схилити СРСР до анексії південно-східних територій Польщі, а українців, у свою чергу, - до збройного опору³³.

На думку лідерів Національної партії та Партії праці, в період, коли міжнародні взаємини нормалізуються, необхідно провести переселення українського сільського та міського населення на територію центральної і західної Польщі та підтримати еміграцію українців за кордон, але перешкоджати організованому поселенню українства в Чехії, оскільки це може призвести до негативних наслідків³⁴.

Не прагнучи проводити паралелі, варто відзначити, що концепції щодо переселення українського та польського населення, а також про депортацію українського населення в центральну та західну Польщу, доволі швидко реалізував на практиці прорадянський польський уряд у 1944-1947 роках. Це дещо проливає нам світло й на дивовижно пасивну реакцію польського суспільства на насильницьке переселення українського населення, оскільки прослідковується майже повна одностайність польських політичних угруповань у цьому питанні, без огляду на їхні ідеологічні уподобання.

У грудні 1943 року Національна Рада підготувала проект резолюції українського питання, у якому для українців підтверджувалися свобода національного, культурного і економічного розвитку в Польщі. При цьому наголошувалося про відкриття українського університету у Львові. Підсумовувалася резолюція думкою про те, що «опертий на територіальні засади, українсько-польський компроміс є можливий, але тільки ціною тривалого державного зв'язку між Польщею та незалежною Великою Україною, розташованою в басейні Дніпра. У цілому поляки ставляться прихильно до українських незалежницьких прагнень»³⁵.

Слід відзначити, що еміграційний уряд зробив ще одну спробу повернутися до українського питання на початку 1945 року. Так, 21 січня 1945 року керівник реферату з національних питань Центральної та Східної Європи в міністерстві інформації та документації польського еміграційного уряду С.Папроцький відправив на ім'я міністра закордонних справ РП А.Тарновського свою концепцію розвитку українсько-польських стосунків, яка зводилась до перетворення майбутньої Польщі на двонаціональну польсько-українську державу при повній рівності обох народів в управлінні державою. Як стверджують Г.Мотика та Р.Внук, дана концепція викликала серйозне зацікавлення з боку

урядових кіл³⁶. Але вона залишилась на папері, оскільки на території Польщі вже перебували радянські війська, а радянська дипломатія завершувала підготовку до міжнародного визнання комуністичного уряду Е.Осубки-Моравського.

Оцінюючи позиції польських політичних угруповань, прослідковується тенденція неоднозначного сприйняття політичною елітою Польщі ідеї утворення української незалежної держави, навіть територіальне окресленої в басейні Дніпра. Натомість питання приєднання до майбутньої української держави Галичини та Волині польські політичні сили залишали поза будь-якими дискусіями. Це був той бар'єр, який українським та польським політикам так і не вдалося подолати, оскільки для обох сторін символ Львова і українсько-польського пограниччя мав цілком інші політичні, національні і культурні ознаки, які не зближували, а, навпаки, вели до протистояння. Слід зважати й на те, що на західноукраїнських землях були зосереджені головні українські національно-патріотичні сили, які із зброєю в руках прагнули реалізувати ідею відновлення державності, що, в свою чергу ввійшло в протиріччя із стратегічними планами польського керівництва щодо майбутнього цих територій. Але вражає інше. Усвідомлюючи, що т.зв. «південно-східні креси» будуть втрачені Польщею на користь СРСР, польська політична верхівка навіть теоретично не хотіла створити прецедент відмовитися від Західної України на користь майбутньої Української незалежної держави, утворення якої на той час було ще більш примарною ідеєю, ніж збереження Польщею довоєнних кордонів.

¹ Узгодження і розбіжності. Польське підпілля в Західній Україні (на територіях, що входили до складу II Речі Посполитої) в 1939-1945 роках // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках». Варшава, 22-24 травня 1997. - Варшава: «Тирса», 1998. - С. 232.

² Davies N. Boze Igrysko. Historia Polski. - Krakow: Wydawnictwo Znak, 1999. - S. 976.

³ Szwahulak M. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej". Warszawa, 8-10 października 1998. - Warszawa: KARTA, 1999. - S. 51;

⁴ Ibid. - S. 56-57.

⁵ Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. - Львів, 2000. - С. 307.

⁶ Torzecki R. Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce rządu emigracyjnego i podziemia (1943 - 1944) // Dzieje Najnowsze.-1981. -№ 1 - 2. - S. 322.

⁷ Ibid. - S. 323.

⁸ Eberhardt P. Polska granica Wschodnia 1939 - 1945. - Warszawa: Edicions Spotkania, 1996. - S. 61-62.

⁹ Cyt. za: Motyka G Tak było w Bieszczadach. Walkiud polsko-ukraińskie 1943 - 1948. - Warszawa: Yolumen, 1999. - S. 104.

¹⁰ Cyt. za: Eberhardt P. Polska granica Wschodnia... - S. 97.

¹¹ Sprawy polsko-ukraińskie w czasie II wojny światowej. Rozmowa z docentem R.Torzeckim // Зустрічі. - 1990. - № 3 - 4. - S. 113.

¹² Misilo E. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939-1944. Dokumenty // Зустрічі - 1990. - № 3 - 4. - S. 143.

¹³ Eberhardt P. Polska granica Wschodnia... - S. 98.

¹⁴ Torzecki R. Kontakty polsko-ukraińskie... - S. 332.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Misilo E. Kwestia ukraińska... Dokumenty... - S. 146.

¹⁷ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. - К.: Либідь, 1993. - С. 232.

¹⁸ Motyka G. Tak było w Bieszczadach... - S. 104.

¹⁹ Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia. Dokumenty-Struktury. - Warszawa: Buchard edition, 1998. - S. 118.

²⁰ Misilo E. Kwestia ukraińska Dokumenty... - S. 147.

²¹ Ibid. - S. 148 - 149.

²² Ibid. - S. 149 - 150.

²³ Ibid. - S. 147 - 148.

²⁴ Ibid. - S. 148, 150.

²⁵ Ibid -S151.

²⁶ Ibid.-S. 152.

²⁷ Ibid. - S. 154.

²⁸ Zaskilniak L. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu emigracyjnego i polskiego podziemia w latach 1939-1945 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały IV międzynarodowego seminarium... - S. 141.

²⁹ Misilo E Kwestia ukraińska... Dokumenty... - S. 168.

³⁰ Ibid. - S. 159.

³¹ Ibid.

³² Ibid.-S. 161.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid. - S. 167.

³⁶ Motyka G, Wnuk R. "Pany" i "rezuny" na emigracji // Więż. - 2000. - № 9. - S. 198.

Василь Марчук

РОЗБУДОВА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

16 липня 1990 р. в умовах глибокої кризи тоталітарного режиму й розпаду СРСР, після запеклої боротьби між демократичним і комуністичним парламентськими блоками Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголосила "верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах!"¹. Хоча вона не отримала статусу конституційного закону, це був рішучий крок України до незалежності. Спроба кремлівської військово-партійної бюрократії шляхом державного перевороту 19–21 серпня 1991 р. врятувати комуністичну імперію закінчилася провалом і прискорила остаточний розпад СРСР. 24 серпня позачергова сесія Верховної Ради прийняла Постанову та Акт проголошення незалежності України. Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією, з чинними лише власною Конституцією, законами та постановами уряду². У ході всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. громадяни України підтвердили одвічне прагнення до незалежності й демократії.

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), її ієрархи, клір і віруючі з великим ентузіазмом підтримали устремління українства до незалежності. Дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України підтвердили, що серед греко-католиків прихильників державності і незалежності було 97,4 відсотка, тоді як серед віруючих Української православної церкви цей показник дорівнював 81,1³. Із проголошенням незалежності віруючі УГКЦ разом з вірними інших конфесій отримали можливість реалізації своїх прав, як релігійних так і національно-державницьких. З нагоди проголошення незалежності України глава УГКЦ Мирослав-Іван Любачівський 24 серпня 1991 р. звернувся з посланням до українського народу, зазначаючи: "Від сьогодні наш народ самостійно визначатиме своє життя, а Українська Греко-Католицька Церква докладатиме всіх зусиль для здійснення кращого майбутнього українського народу та піддержуватиме всі його позитивні сили. Закликаємо всіх вірних в Україні і на поселеннях до активної праці для зміцнення нашої повноцінної і самостійної держави. Українська Греко-Католицька Церква як у минулому, так і в майбутньому завжди вірно служитиме Українському Народові"⁴.

Зауважимо, що у сфері церковних відносин незалежній українській державі від комуністичного режиму залишилися складні міжконфесійні стосунки. На шляху релігійного відродження взагалі і відновлення та розбудови УГКЦ зокрема, з'явилося чимало перешкод. У ті дні в Україні діяли три головні найчисельніші християнські церкви: Українська Православна (УПЦ) на чолі з митрополитом Філаретом (5031 релігійних громад) підпорядкована Московському патріархатові на правах автономії, Українська Греко-Католицька (1912 громад) на чолі з патріархом і верховним архієпископом Іваном Мирославом кардиналом Любачівським і Українська Автокефальна Православна (УАПЦ) на чолі з митрополитом Мстиславом (811 громад)⁵. Поява на арені релігійного життя українських національних церков УГКЦ і УАПЦ суттєво звужувала вплив Російської православної церкви (РПЦ), тобто її екзархату УПЦ. Українізація релігійно-церковної сфери аж ніяк не влаштувала Москву, й ієрархи РПЦ усіяло чинили перешкоди у розбудові національних церков. Крім того, не склалися відносини святоюрських ієрархів з УАПЦ, яка намагалася утвердитись на західноукраїнських землях й боролася за вплив з УГКЦ. Але у складних міжконфесійних процесах, часом через гострі міжконфесійні конфлікти (про що мова піде у наступних розділах праці) УГКЦ продемонструвала дійсно рекордні темпи свого відродження і розбудови. Слід зауважити, що відродження етнонаціонального та релігійного життя в західному регіоні України відбувалось в умовах опанування владних структур

національно-патріотичними силами. Зокрема, у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях виконавчі органи очолили представники Руху. На виборах до Верховної Ради України демократичний блок переміг у трьох областях – Львівській (всі 24 кандидати від Руху), Івано-Франківській, Тернопільській та частково у Волинській і Київській⁶. Отже, ці процеси ще раз засвідчили, що “між етносом і релігією існує тісний зв’язок і відродження в одній сфері, – слушно зауважує О. Шуба, – спричиняло та прискорювало аналогічні процеси в іншій. Національне та релігійне відродження й утвердження злилися в один потік з політичним пробудженням українського народу, оскільки були “тісно вплетені в контекст боротьби за незалежність та державність України”⁷.

Розправа компартійної влади з Українською Греко-Католицькою Церквою, ліквідація її організаційних структур, навчальних закладів, довголітня інформаційна блокада Церкви та інші репресивні заходи радянської влади, імперська діяльність московської РПЦ, породили цілу низку проблем, які постали перед ієрархами і кліром відродженої національної Церкви. Головними з них були загальні аспекти національно-духовного відродження, піднесення ролі релігії у духовному житті суспільства, утвердження місця мирян у державотворчому процесі, у консолідації етносу в умовах незалежної України. Адже проголошення незалежності не увінчало, а, за влучним висловом О. Гриніва, “лише започаткувало процес консолідації віками розшматованого державними кордонами народу, який навіть у таких тяжких умовах відродився як модерна нація і постійно прагнув до єдності”⁸. За цих умов УГКЦ випало відігравати значну роль, насамперед, духовного поводиря етносу.

Про конкретні завдання УГКЦ після її легалізації і перших кроків відродження наголосив у інтерв’ю львівським журналістам канцлер отець Іван Дацько. Першочерговими завданнями він назвав такі: “відновити духовну структуру Церкви; відновити аскетичне життя монахів; створити незалежні церковні структури; поставити на достойний рівень духовні заклади; виховати добрих священників, монахів, монахинь; організувати відправку за кордон на теологічні студії; залучити мирян до активного релігійного життя; поширювати патріотизм, згідно вчення митрополита Андрея Шептицького – любити українців і інші народи; морально оздоровити народ України, повернути йому моральні вартості; розгорнути благодійну працю в лікарнях, сиротинцях, домах престарілих; звернутися до екологічних проблем”⁹. Насамперед необхідно було відновити й удосконалити організаційну структуру. Загалом УГКЦ вийшла з підпілля достатньо структурно збережена. Вона мала розгалужену мережу парафій, підпільних семінарій, які поповнювали ряди священства, осередки монашого життя, згромаджень, а головне широкий загальний відданих мирян. На час легалізації УГКЦ мала три єпархії: Львівську, Івано-Франківську і Мукачівську, яка знаходилася у прямому підпорядкуванні Ватикану. Львівська та Івано-Франківська єпархія складала львівську митрополію УГКЦ, яку до приїзду з Риму Глави Церкви очолював архієпископ Володимир Стернюк¹⁰.

Після прибуття в Україну Верховний архієпископ кардинал Мирослав Іван Любачівський у травні 1992 р. скликав перший після 1946 р. Синод єпископів на українській землі. До Львова прибули 28 владик з України і діаспори, які обговорили нагальні проблеми розбудови Церкви. Як значне досягнення відзначено зростання греко-католицьких громад до 2700, відновлення діяльності 33 монастирів, п’яти духовних навчальних закладів¹¹. Майже всі доповідачі піднімали проблеми міжконфесійних конфліктів, пов’язаних з поверненням храмів та інших належностей, узурпованих у свій час владою та Православною Церквою. Зазначено, що у трьох областях Галичини лише 1991 р. зафіксовано 850 гострих конфліктів¹². Байдуже ставлення деяких представників влади, насамперед Києва, до цього процесу та запеклий опір ієрархів і кліру УПЦ негативно впливали на релігійну ситуацію в регіоні й гальмували розбудову УГКЦ. Синод ухвалив важливі рішення щодо прискорення розбудови Церкви: оголосив недійсними і неканонічними постанови Львівського “собору” 1946 р., заснував Постійний Синод. У результаті збільшення релігійних громад було утворено чотири нові єпархії УГКЦ: Тернопільську, Зборівську, Коломийсько-

Чернівецьку і Самбірсько-Дрогобицьку¹³. За поданням Верховного архієпископа М. Любачівського у липні 1993 р. Апостольський Престол затвердив єпископів-ординарів, відповідно – Михайла Сабригу, Михайла Колтуна, Павла Василика і невдовзі Юліана Вороновського. Це були досвідчені і авторитетні діячі Церкви, зокрема, Павло Василик, який відбув десятилітнє покарання у концтаборах за підпільну священницьку діяльність, 1974 р. став помічником єпископа в Івано-Франківську, а 1989 р. М. Любачівським призначений коад’ютером з правом спадкоємства Івано-Франківської єпархії¹⁴. Синод дав поштовх розвитку духовної освіти, яка вже тоді мала духовні семінарії у Львові, Тернополі та Івано-Франківську, де засновано Теологічно-катехичний духовний інститут. У єпархіях налагодилось видання, крім офіційних “Вісників”, часописів, зокрема, “Мета” (Львів), “Божий сіяч” (Тернопіль), “Нова зоря” (Івано-Франківськ) та ін.

Визначною подією, яка сприяла піднесенню авторитету Греко-Католицької Церкви в Україні, прискорила її відродження і розбудову, було перенесення останків кардинала Йосифа Сліпого з Риму до Львова у серпні 1992 р. В урочистостях з цієї нагоди взяв участь президент України Леонід Кравчук, який у виступі на Святочній Академії відзначив велику роль Греко-Католицької Церкви у національному та релігійному відродженні. “Церква взагалі і УГКЦ зокрема, як важлива соціальна інституція, – підкреслював президент, – відзеркалює національні устремління українського народу, його історичні традиції, побут, культуру, отже, її роль у нинішньому державотворчому процесі незаперечна”. Водночас він підтвердив, що нормалізація державно-церковних відносин, створення законодавчої бази державою гарантують практичну реалізацію права на свободу совісті, свободу віросповідань, реальні умови для вільного функціонування Церкви. “У незалежній державі і Церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів”¹⁵.

Приїзд президента України Л. Кравчука до Львова для участі у цій великій події в релігійному житті західного регіону став фактом визнання УГКЦ, яка зміцніла і вела розбудову організаційних структур, зайняла провідну роль у етнопатріотичному та релігійному відродженні української держави. На цьому шляху їй довелося вирішувати чимало складних проблем.

Як виявилось на практиці релігійного життя, Закон про свободу совісті і релігійні організації мав певні недоліки у сфері його дії, що часом не дозволяло долати негативні наслідки попередньої державної політики щодо Греко-Католицької Церкви. Залишалася не вирішеною проблема реабілітації Церкви, яка насамперед повернула б добре ім’я затушованій комуністичною пропагандою УГКЦ та об’єктивно висвітлила її великі заслуги перед українським народом; визнала невинність Церкви як юридичної особи і необґрунтованість звинувачень; забезпечила б повну загальну реабілітацію всіх священників, монахів і монахинь, що постраждали за віру й можливість отримати відповідні моральні і матеріальні відшкодування; визначила б антиукраїнську діяльність Московського Патріархату й РПЦ, яка була знаряддям компартійного ідеологічного та радянського державного апарату і призвела б до повного повернення УГКЦ її нерухомоті та іншого майна. На цьому, зокрема, наголошував владика Михайл Колтун¹⁶.

Проблема повернення храмів Греко-Католицькій церкві фактично не вирішилася й до сьогодні. Вона ускладнювалася взаємним співіснуванням з православними церквами трьох орієнтацій: УПЦ Московського та УПЦ Київського патріархатів й Українською Автокефальною Церквою, які утримували за собою колишню власність УГКЦ. У результаті не вистачало храмів, десятки громад здійснювали обряд на вулиці, або у непристосованих приміщеннях, у деяких місцевостях храми використовувалися почергово греко-католиками і православними. Так, у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії 1996 р. для 405 парафій повернуто 265 храмів, 90 утримувала за собою Православна Церква, 82 використовувалися почергово¹⁷. У Івано-Франківській єпархії Православна Церква відмовилася повернути 94 храми, а в Мукачівській утримувала 212 – більше половини греко-католицьких святинь¹⁸. Відтак зусиллями ієрархії та священництва після легалізації розгорнулося енергійне будівництво нових церков. За станом на 1996 р. їх

кількість сягала за 450¹⁹.

Давалася взнаки не вирішена проблема отримання УГКЦ статусу патріархальної. Ще й досі Ватикан, незважаючи на неодноразові пропозиції і прохання Глави УГКЦ щодо піднесення ступеня автономії до Києво-Галицького патріархату, вагається, хоча цей крок збільшив би значимість Греко-Католицької Церкви у католицькому світі і у Вселенській Церкві, сприяв би розв'язанню нагальних проблем її відродження і розбудови. З поведінкою Риму пов'язана проблема церковно-правового статусу Мукачівської єпархії. Хоча Декретом Конгрегації для Східних Церков у грудні 1995 р. визнано юрисдикцію Верховного Архієпископа і Синону єпископів УГКЦ на всі греко-католицькі спільноти в Україні, ця єпархія не перейшла у підпорядкування Львівської митрополії й залишається під безпосереднім контролем Ватикану. А греко-католики Перемисько-Варшавської та Вроцлавсько-Гданської єпархій у Польщі належать до юрисдикції місцевих католицьких ієрархів²⁰.

На одній з болісних проблем у процесі розбудови Церкви – підготовці священників високої кваліфікації наголошував єпископ Павло Василик. «Живо поспіло, а женців мало, – говорив він у доповіді на патріаршому Соборі УГКЦ 1996 р. – Мало високоосвічених жертвних священників. Низький рівень підготовки і вихованості молодих священників відчувається на кожному кроці. Наші духовні отці ще не мають належного рівня моральності²¹. Дійсно, згідно із статистичними даними за 1996 р. ситуація з наявним кліром, їх досвідом і освітою була складною. Зокрема, у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії із 184 священників 108 були виходцями з духовних закладів доби вже незалежної України, 65 перейшли з Руської православної церкви і лише 11 парохів, які вийшли з підпілля, здобули освіту і висвячення до 1946 р., або пройшли вишкіл у підпільних семінаріях²². Ще складніша ситуація була на цей час у Тернопільській єпархії, де із 226 священників було 160, тобто 70%, молодих, які закінчили навчання у відроджених семінаріях. 53 парохі перейшли із православ'я і 13 вийшли з підпілля²³. Не набагато відрізнялася ситуація й у інших єпархіяx регіону. Розмаїття вишколу священства, неоднорідність їх освіти і досвіду роботи негативно впливали на загальний стан Церкви.

Слід відзначити, що Консисторія митрополії спільно з ієрархами Церкви в Україні та діаспорі старались поліпшити ситуацію у цій сфері. В 1994 р. у Львові відновили Богословську академію й набрали 127 перших її студентів. На сьогодні це потужний духовний навчальний центр УГКЦ. На чотирьох курсах філософського і богословського факультетів навчається близько трьохсот слухачів у шести гуманітарних напрямках. При академії функціонують п'ять інститутів, серед них – Інститут історії Церкви²⁴. При академії також існує Інститут підвищення кваліфікації, у якому священослужителі поглиблюють релігійні знання. Того ж року для греко-католиків відкрито Інститут вищої релігійної культури при Люблінському університеті (Польща), де в 1996 р. навчалася 250 студентів – священників, монахів і монахинь, 45 з них закінчили дволітній курс і отримали дипломи²⁵. Десятки галичан здобували вищу релігійну освіту у закладах Риму, Інсбруку, Мюнхена. Плідно працює Івано-Франківський теологічно-катехитичний інститут, у якому 1996 р. навчалася 470 студентів, з них 285 студенток-катехиток та 60 відряджено до закордонних навчальних закладів²⁶. У Львівській духовній семінарії навчалася майже триста осіб, сто студентів – в Тернопільській духовній семінарії ім. Патріарха Йосифа Сліпого²⁷. Усі ці заходи безперечно змінили на краще ситуацію в кадровій проблемі за короткий час розбудови Церкви. Загалом в 1994 р. у восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священників²⁸. Удосконалення цієї сфери діяльності продовжується.

Потужним імпульсом для піднесення авторитету УГКЦ, її подальшої розбудови, стали урочистості з нагоди 400-ліття Берестейської Унії. Головні ювілейні заходи відбувалися у Римі, які очолив Папа Іван Павло II, за участю усіх греко-католицьких ієрархів та кардиналів, архієпископів, єпископів Латинської Церкви. Під час відкриття 16 листопада 1995 р. Синоду єпископів УГКЦ у Апостольській Столиці оприлюднено Апостольський Лист Папи, присвячений цій історичній даті. У ньому зокрема зазначалося: «Берестейська Унія відкрила нову сторінку історії цієї Церкви, яка сьогодні

бажає радісно співати гімн подяки і прослави Тому, хто ще раз перевів її від смерті до життя, і яка з новим запалом бажає далі прямувати шляхом, що його накреслив Другий Ватиканський Собор». Папа висловлював свою приязнь до УГКЦ. «Йдучи за своїми попередниками, – писав він, – я вважав моїм невідкладним обов'язком підняти голос в обороні її права на існування і вільне визнання віри, яких вона була позбавлена. Ось тепер маю привілей зі зворушенням святкувати разом з нею дні приверненої свободи... Впали тюремні кайдани, і Греко-Католицька Церква в Україні знову вільно дихає повітрям свободи, повністю віднаходячи властиву їй активну роль у Церкві та історії²⁹. У промові на Синоді єпископів УГКЦ, звертаючись до української ієрархії, Папа закликав: «Достойні Брати! Процес оновлення, – а Ви це добре знаєте, – буде довгим і вимагатиме терпеливості та стійкості, але з певністю принесе очікувані плоди. Ви йдете правильною дорогою. Продовжуйте вести до завершення те, що Ви почали³⁰.

Головні святкування Берестейського ювілею в Україні відбувалися у жовтні 1996 р. При вівтарі на площі біля Оперного театру у Львові патріарх-кардинал Мирослав Іван Любачівський у присутності представників Ватикану, за участю ієрархів і численного кліру УГКЦ, представників уряду України, керівників владних органів регіону, військовиків Армії України та багатотисячного загалу мирян відслужив урочисту Святу Літургію. Того ж 13 жовтня в Оперному театрі на високому офіційному рівні відбулася урочиста академія, на якій проголошено вітання уряду України та почесних гостей. У них висловлювалися визнання історичних заслуг Греко-Католицької Церкви перед українським народом та національно-патріотичну, державницьку спрямованість її діяльності у період становлення незалежної України, відродження й розбудови Церкви³¹.

Тоді ж, у жовтні 1996 р., митрополит-кардинал М. І. Любачівський скликав Собор УГКЦ. У ньому взяли участь усі ієрархи України і діаспори, які звітували про діяльність єпархій і екзархатів. Головним гаслом Собору спочатку було: «Моральне і духовне відродження України і екуменізм». Однак, за рекомендацією Риму, обрана «Нова євангелізація», що, проте, не виключило обговорення широкого спектру проблем відродження й розбудови Церкви. Глава Церкви, зважаючи на релігійну ситуацію в Україні, визначив основні постулати діяльності: реалізм, відвагу й сміливість, виваженість та екуменічне думання. Він ставив завдання шукати ефективні шляхи для духовного оновлення мирян, оздоровлення сім'ї, виховання молоді. Глава Церкви закликав клір поширювати гуманні ідеї християнства серед народу, який перебув десятиліття у тенетах комуністичної ідеології, «коли за життєву засаду ставили боротьбу класів і революцій замість миру і свободи», закликав до наполегливої праці і терпіння, «щоб привести велику руїну до ладу і належного стану³². Від імені уряду України синод уперше привітав голова Держкомітету України в справах релігій А. Коваль, який побажав ієрархам «великої наснаги на ниві відродження духовності і національної самосвідомості, утвердження в суспільстві миру та злагоди, успіхів в душпастирській діяльності на благо Церкви і Української держави³³.

Звіти архієпархій, єпархій, екзархатів, монаших Чинів і Згромаджень засвідчили значні успіхи широкомасштабної діяльності Церкви у процесі розбудови, що демонструє таблиця 1.

Патріарший Собор УГКЦ 1996 р. відзначив також поступ у відродженні й розвитку монаших Чинів, активна діяльність яких в Україні була традиційною до руїни 1940-х років. Найчисленнішим і впливовим був Чин св. Василя Великого, який до 1939 р. складався з трьох провінцій (Галицька, Закарпатська та заокеанська Америко-Канадська), мав 49 монастирів і 650 ченців. На землях України комуністичний режим закрив і присвоїв всі монастирі (31), більшість із 350 монахів були репресовані³⁴. Після легалізації УГКЦ Василянам в Україні повернули 17 монастирів, які повністю відновили свою душпастирську діяльність, і обслуговують 62 парафії, близько 250 дочірніх церков та 9 місійних станиць у Східній Україні³⁵. Величезне значення для Церкви мало відроджене Василянське видавництво, засноване зусиллями митрополита Андрея Шептицького у 1898 р. «У квітні 1992 р. побачило світ перше число відродженого місячника «Місіонар», – відзначав директор Видавництва М. Лозинський, –

поблагословлене главою УГКЦ Блаженнішим кир Мирославом Іваном кардиналом Любачівським. Одночасно з "Місіонарем" у наступному році виходить інше періодичне видання – журнал "Світло", "Календар "Світла" на 1993 рік" – річник, де порушуються та висвітлюються проблеми, актуальні питання з життя нашої та Вселенської Церкви³⁶. Завдяки західній діаспорі модернізована василіянська друкарня у Жовкві, яка за короткий час видрукувала близько ста книг релігійного змісту³⁷.

Крім Василіян в Україні відродився Чин Студитів, який до більшовицького погрому мав близько 200 ченців. У середині 1990-их років він мав дві лаври і 7 монастирів (90 монахів), власне видавництво "Свічадо", де виходили, зокрема, популярні дитячі журнали "Зернятко" і "Галицький дзвін". Монастир Студитів у Яремче щороку оздоровлював 200 дітей-чорнобильців³⁸. Така ж доля випала отцям Чину Редемптористів, заснованого митрополитом Андреем Шептицьким в 1913 р. Чин мав до 1939 р. 6 домів, 51 священника, 76 братів, 20 студентів-богословів і 115 учнів малої семінарії. Чимало Студитів потерпіли у роки війни та радянського панування, були репресовані, загинули, працювали у підпіллі. У ході відродження й розбудови відновлено три монастирі, діяльність семінарії, у Львівській провінції нараховується 97 співбратів, з них 42 – отці, 28 студентів навчаються за кордоном у семінарії Варшавської провінції отців редемптористів³⁹.

Великі політичні зміни в Україні, пов'язані з відновленням незалежності, легалізація УГКЦ і нові можливості для розвитку релігійного життя відкрили широкі перспективи для діяльності релігійних Згромаджень, які охоплюють молодь і відіграють значну виховну роль. Зокрема, Згромадження отців салезіан з центром у Львові нараховує 17,5 тис. членів. Лише парафія Св. Покрови на Личакові, яку обслуговують три священники-салезіяни, має близько 20 тис. вірних. Головну увагу вони приділяють виховній праці серед дітей і молоді⁴⁰. Широкомасштабну виховну і благодійну роботу серед мирян проводять спільноти Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії, якому виповнилося більше ста років. 167 сестер Львівської провінції лише за 1995-й рік охопили катехизацією 13 тис. дітей, частину з них під час літніх канікул у Східній Україні⁴¹. Подібних Згромаджень сестер в Україні діє півтора десятка.

Плідну діяльність проводили Сестри Чину св. Василія Великого, які до руїни 40-х років мали дев'ять монастирів й близько 330 монахинь, при них діяли 9 народних шкіл, 4 вчительських семінарії, дві гімназії, три інтернати і три сиротинці. Однак з 1992 до 1996 рр. Чину повернуто лише три будинки. Львівська провінція нараховувала 155 сестер, з них 123 монахині. Незважаючи на обмежені можливості, труднощі з поверненням монастирів, сестри Чину щорічно охоплювали катехизацією півтора десятка шкіл, по кілька садочків і лікарень, близько 4,5 тис. дітей при 15 церквах. Вони виїжджали також з метою катехизації у східні області України, з місці до віддалених теренів краю. Щоліта у санаторіях, лікарнях і дитячих таборах підльвівських Брюхович ними проводилась виховна робота серед 4 тис. дітей⁴².

Отже, за короткий період, вже у середині 1990-их років Греко-Католицька Церква в цілому вирішила проблему структурування і постала перед християнським світом величною будовою з широкомасштабним релігійним життям, з напрацьованою національно-державницькою ідеологією. Вона, маючи великий вплив на мирян західного регіону України, поступово завойовувала прихильників на сході (закладала структури у Києві, Криму, Донецькій, Вінницькій, Херсонській та інших областях) і зайняла поважне місце у суспільстві. Слід зауважити, що у ці роки в Україні швидкими темпами розвивалися й інші релігійні конфесії. Цьому сприяла церковна політика відновленої Української держави, прийнятий 1991 р. Закон "Про свободу совісті та релігійні організації". А втім, за кілька років він виявився недосконалим у деяких аспектах. Це визнав навіть голова Державного комітету у справах релігій Віктор Бондаренко, який пропонував прийняти поправки відповідно до рекомендацій Ради Європи, насамперед щодо реституції церковного майна (що забезпечило б повернення храмів до УГКЦ), викладання релігії в школі. Він погодився, що слід нарешті реабілітувати Греко-Католицьку Церкву⁴³. Про динаміку збільшення релігійних громад різних конфесій в Україні за період 1988 – 1998 рр. (станом на 1 січня 1998 р.) свідчить

таблиця 2⁴⁴.

Зауважимо, що кількість конфесійних громад – не зовсім досконалий показник для відтворення об'єктивної картини релігійного життя у державі, оскільки така система реєстрації передбачає карликовий мінімум – 10 віруючих, для конфесії – 5 тисяч членів. Це створило умови для поширення маленьких громад, зокрема зарубіжних протестантських течій, які за кількістю вийшли на друге місце в Україні. Отже, вказаний порядок реєстрації слід змінити. А втім, у цьому процесі проявила активність Православна церква Московського патріархату, яка намагалася утворити якнайбільше своїх громад, бодай невеликих, щоб зайняти недіючі храми та зберегти за собою домінуюче релігійне становище і блокувати відродження УГКЦ і УАПЦ. І їй це вдалося, на 1997 рік вона збільшила число громад до 6882, тобто на 1409, тоді як УАПЦ мала 1167, а УПЦ Київського патріархату – 1529⁴⁵. Греко-Католицька Церква з 1991 до 1997 р. збільшилася на 454 громади і мала 3098 громад.

Зрозуміло, що РПЦ упродовж усього періоду вороже ставилася до УГКЦ і не сприймала компромісів. Коли у зв'язку з святкуванням в Україні 400-ліття Берестейської Унії постало питання про можливість приїзду Папи Івана Павла II, конференція РПЦ на чолі з Львівсько-Дрогобицьким єпископом Августином звернулася до Апостольського Престолу з пропозицією про "скасування Брестської і Ужгородської уній, які штучно розділили нас... Беручи до уваги релігійну ситуацію, яка постала в Україні в результаті процесів зв'язаних з відродженням унії (мається на увазі відродження УГКЦ – В. М.), конференція вважає недоцільним приїзд до України Папи Римського, оскільки його візит може виявитися впливовим фактором дестабілізації релігійного і суспільного життя держави"⁴⁶. Відповідні листи конференція надіслала президентові України Л. Кучмі та митрополиту Київському і вся Україна Володимирі.

Потужним стимулом активізації релігійного життя в Україні стала підготовка до ювілею 2000-річчя Різдва Христового. Вже у грудні 1996 р. заходами митрополичої Консистоії проведено конференцію Єпископату УГКЦ. З огляду на значимість події опрацьовано широку програму організаційної, пояснювальної, культурно-просвітницької та видавничої роботи. Ієрархія Церкви взяла участь у створеній за ініціативою президента України Леоніда Кучми Всеукраїнській Раді Церков – представничого органу усіх конфесій, яка очолила підготовку до урочистого відзначення історичної дати.

Відзначимо, що президент Кучма приділяє велику увагу діяльності Церкви в Україні, усвідомлюючи її позитивний вплив на етнонаціональне відродження держави і виховання державницької ідеології. Він неодноразово зустрічався з ієрархами Греко-Католицької Церкви. Показово у цьому плані була зустріч у лютому 1999 р. у Києві за участю релігійної ієрархії, керівників міністерств і відомств, народних депутатів. Відзначивши у своєму виступі, що в Україні реально забезпечені права конфесій і вірних, він визнав необхідність нового Закону про свободу совісті. Президент висловив стурбованість напругою у міжконфесійних стосунках, причиною яких стали криза у православ'ї, невирішені питання власності на культові споруди, втручання у стосунки політичних партій і влади. Зважаючи на потужний вплив Церкви на моральний, духовний стан суспільства, Л. Кучма закликав ієрархів удосконалювати відносини Церкви з освітніми закладами, армією, активізувати благодійну діяльність⁴⁷. На цій зустрічі єпископ-помічник Глави УГКЦ Любомир Гузар наголосив, що Церква може більш активно працювати для зміцнення незалежної України, розвитку демократії і свободи, формування національно-державницької вірних. Водночас він звернув увагу президента на вирішенні проблеми, пов'язаної з повною реабілітацією Греко-Католицької церкви, поверненням їй усіх прав, визнанням і акредитуванням церковних навчальних закладів⁴⁸.

У зв'язку з святкуванням 2000-річчя Різдва Христового, Глава УГКЦ виступив з ініціативою офіційно запросити з візитом до України Папу Івана Павла II. Ця пропозиція обурило Українську православну Церкву Московського патріархату і проросійські кола. Проти візиту виступив Московський патріархат, відтак підпорядкована йому Церква в

Україні, а також деякі інші релігійні діячі. Ігноруючи наявність у державі близько 5 млн. греко-католиків, прихильність Папи до Української держави і бажання сприяти її розвитку, нарешті потребу придбати союзника на міжнародній арені в особі Ватикану, ряд політичних діячів, насамперед лідер компартії П. Симоненко, виступили з протестом проти папського візиту⁴⁹. Природно, у цій ситуації, зустріч українських греко-католиків з Главою Вселенської Церкви улітку 2000 р. не відбулася.

В результаті наполегливої роботи, широкомасштабної організаційної та релігійної діяльності усіх структур Української Греко-Католицької Церкви на січень 2000 року її велична будова в Україні має 3198 громад (ще 14 незареєстрованих), 4161 священників, (з них 41 іноземних), 73 монахи і 1274 черниць, 10 навчальних закладів (1527 слухачів), 2553 культових споруд (ще 324 у стадії будівництва), 997 недільних шкіл⁵⁰. У стані подальшого піднесення вона вступила у нову християнську еру.

¹ Зайцев О., Зайцев Ю. На шляху до незалежності // Історія України. Вид. 2-ге. – Львів, 1998. – С. 407.

² Там само. – С. 433.

³ Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. – К., 1999. – С. 161.

⁴ Заява Блаженнішого Патріярха Мирослава Івана кардинала Любачівського з нагоди проголошення незалежності України // Людина і світ. – 1991. – № 10. – С. 3.

⁵ Релігійні громади в Українській РСР // Там само. – № 5. – С. 41.

⁶ Зайцев О., Зайцев Ю. Назв. праця. – С. 406.

⁷ Шуба О. Назв. праця. – С. 180.

⁸ Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми. – Львів, 1995. – С. 104.

⁹ // Людина і світ. – 1991. – № 9. – С. 12–13.

¹⁰ Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988–1999 роках // Київська Церква. – 1999. – № 2–3. – С. 54.

¹¹ Уніатські церкви // Людина і світ. – 1992. – № 11–12. – С. 43.

¹² Там само. – С. 31.

¹³ Там само. – С. 43.

¹⁴ // Поступ. – 1999. – 11 вересня.

¹⁵ Боднарченко В., Єленський В. Церкви України: пошук власного шляху // Людина і світ. – 1993. – № 1. – С. 6–10.

¹⁶ Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької церкви. Перша сесія. жовтень 1999 р. – Львів, 1998. – С. 24.

¹⁷ Там само. – С. 9.

¹⁸ Там само. – С. 15, 37.

¹⁹ Там само. – С. 15, 28.

²⁰ Головащенко С. Історія християнства. – К., 1999. – С. 300.

²¹ Документи патріаршого Собору... – С. 34.

²² Там само. – С. 11.

²³ Там само. – С. 15.

²⁴ У державному комітеті у справах релігій // Людина і світ. – 1998. – № 10. – С. 27.

²⁵ Документи патріаршого Собору... – С. 5.

²⁶ Там само. – С. 29.

²⁷ Там само. – С. 4, 18.

²⁸ Головащенко С. Назв. праця. – С. 300.

²⁹ Католицький щорічник. 1996. – К., 1996. – С. 8–10; Місіонар. – 1996. – № 13. – С. 8–9.

³⁰ Католицький щорічник... – С. 30.

³¹ Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході. – Буенос-Айрес; Львів, 1999. – С. 212–213.

³² Документи патріаршого Собору... – С. XI–XII.

³³ Там само. – С. XXI.

³⁴ Там само. – С. 129.

³⁵ Там само. – С. 130–131.

³⁶ Лозинський М. Видавництво отців Василіян "Місіонер" // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. Т. 3. – Жовква; Львів: Балтимор, 1997. – С. 321.

³⁷ Документи патріаршого Собору... – С. 131.

³⁸ Там само. – С. 135–136.

³⁹ Там само. – С. 141–142.

⁴⁰ Там само. – С. 153–154.

⁴¹ Там само. – С. 198–199.

⁴² Там само. – С. 180.

⁴³ // Людина і світ. – 1999. – № 3–4. – С. 31.

⁴⁴ Стоцький Я. Статистичний і порівняльний аналіз релігійного становища в Україні у 1988–1998 роках // Роль і місце мирян в Церкві. Інформаційний бюлетень. – Львів, 1998. – С. 44.

⁴⁵ Там само. – С. 45.

⁴⁶ Православний вісник. – 1996. – Травень–Червень. – С. 27–34.

⁴⁷ Стоцький Я. Статистичний... – С. 26–27.

⁴⁸ Там само. – С. 29.

⁴⁹ Там само. – С. 32.

⁵⁰ Журавський О. Пагони Авраамового кореня // Людина і світ. – 2000. – № 1. – С. 24.

Таблиця 1.

Стан УГКЦ у 1996 р.

Структури	заснована	кількість			
		вірних	священників	парохій	храмів
Україна: парохії					
Львівська	1708	1607008	460	670	605
Герцогпільська	1992	592000	226	325	340
Самбірсько-Дрогобицька	1992	393869	190	405	265
Зборівська	1993	374279	162	380	
Івано-Франківська	1885	550000	250	224	323
Коломийсько-Чернівецька	1993	500000	154	230	167
Мукачівська	1646		132	264	101
екзархія					
Кієво-Вишгородська	1996	600000	54	100	
Діаспора:					
єпархії					
Перемишсько-Варшавська	XI ст.	32000	56	68	30
Вроцлавсько-Гданська	1996	60000	14	60	24
Крижевська	1611	143000	28		158
Вінніпезька		26000	32	89	
Едмонтонська			23	33	
Торонтська	1910		23	33	
Саксатунська	1951	20000	8	21	131
Нью-Вестмінстеру	1974	4000	17	10	
Філадельфійська	1913	64488	59	79	
Чикаго	1961		52	34	
Стемфордська	1958	32000	47	51	
Парма, Огайо	1983	12000	42	35	
Куригбська	1	140000	72	222	
Буенос-Айрес	1978	150000	18	15	
Австралій-Нової Зеландії-Океанії	1982	23000	22		14
екзархати:					
Німеччина-Скандинавія	1959	20000	18	100	
Франція-Бенілюкс-Швейцарія	1960		21		
Великобританія	1961	14000	14	60	14
вікаріати:					
Румунія	1823	80000	17	17	

Таблиця 2.

Релігійні громади	1988	1991	1994	1997	1998
Православні	3971	5970	7949	9607	10387
Греко-Католицькі	–	2001	2897	3098	3151
Протестантські	1548	2407	2842	4518	4914
Римо-католицькі	102	315	581	716	732
Інші	68	117	287	543	596
Всього:	5689	10810	14556	18482	19780

Зінаїда Карпенко

ПЕРИНАТАЛЬНІ СЮЖЕТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ АВАНГАРДІ

*...Є печера з малюнком вікна
і світи усередині плоду:
Сонце – Він, якщо Яма – Вона –
вихід з коду в господу.
Станіслав Вишенський*

Сучасні шанувальники поетичного слова, виховані на класичних взірцях Шевченка–Франка–Л.Українки–Тичини–Рильського..., бувають неабияк спантеличені, коли до рук їм потрапляють тексти, скажімо, “Нової дегенерації”, “Західного вітру”, “Асоціації 500” чи деяких інших не асоційованих осіб: Ст. Вишенського, Віхти Сад... Надто відрізняються твори цих авторів від канонічних прикмет прекрасного в поезії: прозорості образності, пластичної метафоричності, асоціативності думок, послідовної вірності тій чи іншій системі віршування тощо. Епатована читацька свідомість не знаходить нічого кращого як наклеїти на незрозумілого автора ярлик авангардиста, зберігши тим самим власний престиж та багатозначний імідж знавця і заповавши водночас амбіціям самих новаторів.

Ще частіше, ніж авангард, незрозумілі тексти визначають як інтелектуальні, що рятують їх від зазіхань пересічного громадянина вникнути в їх утаємничену глибинну суть. “Відповідь, певно, буде неоднозначною не тільки тому, що це поезія інтелектуальна і орієнтується на еліту, а й тому, що справу маємо з поезією, яка навіть серед сталого кола шанувальників поетичного слова не завжди знаходить відгук. Вона, увібгана в систему міфів, глибоко закодованих символів, насичена науковими термінами, – зараз лиш завойовує для себе простір, розчищаючи поле розуміння. Це поезія тайнопису, яку в багатьох випадках можна тільки відчувати, не шукаючи будь-якого логічного пояснення”, – заявляє І. Дюк (він же Іван Ципердюк) в післямові “Афінні фігури української поезії” до добірки віршів Станіслава Вишенського, Степана Процюка, Любомира Стринаглюка в журналі “Перевал”¹, затемнюючи до краю поняття інтелектуальності. Бо чого вартий інтелект, позбавлений логіки?! Хіба не власне логіка є формальним обрамленням мислення (згадаймо: поняття, судження, умовивід...), а пресловутий символізм – вираженням ірраціональних імпульсів? А, може, справа не в психологічному захисті від напливу ірраціонального матеріалу, якому автор силкується дати якийсь лад уже тим, що дає йому назву, означає в слові, тим часом як читач марно намагається “втрапити в колію”, встигнути за чужим асоціативним потоком, що нуртує за межами його особистого досвіду, десь на перехресті міфу, сну і марення? Можливо, річ у тім, що поруч (синхронно) існують інші світи, дотичні до фізичного існування нашої самості, і колізії життя реального індивіда уже відбиті в них? Згадаймо Михайла Осадчого: “Є світ і антисвіт, і їх нульова межа. Світ – це розвиток людини від зародку і до смерті. Антисвіт – це, навпаки: розвиток від смерті до зародку. Ми мучимся, караємося, вбиваємо один одного заради якоїсь мети, нехтуємо всім, щоб тільки досягти її, і в той же час цей період, який ще маємо пройти, вже давно відбувся в антисвіті, і там вже давно відомо кінець нашої мети”². А якщо так, то існує ймовірність “духовної мандрівки” у просторі й часі як до своїх витоків, так і до вселюдських джерел.

Проте подолати “сенсорний бар’єр” упізнаваних деталей так званого об’єктивного і суб’єктивного світу, зв’язаних причинно-наслідковими зв’язками, і переміститися в химерний світ позасвідомого, що може бути і підсвідомим (витісненим, забороненим свідомістю змістом), і несвідомим (архетипом, апріорною ідеєю, віруванням), доволі

непросто. Різномаїті феномени позасвідомого – це своєрідні кореляти індивідуальної біографії людини, “паралельні площини”, на які проєктуються реальні події, і навпаки: логіка свідомого життя наперед визначена особливостями перинатального (внутрішнього) розвитку й утвореннями трансперсональної (надособистісної) духовної сфери: “Синхронно пов’язані події явно співвідносяться тематично, хоча між ними нема лінійного причинного зв’язку”³.

Містика? Навряд. Сучасні здобутки квантово-релятивістської фізики свідчать про інформаційно-хвильову природу Всесвіту, що зводить нанівець поняття субстанції. При цьому свідомість вважається найважливішим фактором і з’єднуючим принципом космічної мережі: “...вищий принцип буття і межова реальність уявляються чистою свідомістю без якого-небудь специфічного змісту. З нього випливає все в космосі...”⁴.

Отож існує принаймні теоретична можливість спрямувати світло індивідуальної свідомості на імпліцитний (не явний) порядок речей, на доглибні пласти звичайно несвідомого, розширивши тим самим коло зрозумілих і, до певної міри, контрольованих явищ. Духовні практики Сходу (йога, дзен-буддизм, суфізм та ін.), а також деякі сучасні західні (фрейдівський та юнгіанський аналіз, психосинтез тощо), дозволяють проникнути за фасад “об’єктивної дійсності” і допомогти народитися людині цілісній (інтегральній індивідуальності, як казав російський психолог В.С.Мерлін), людині, свідомій свого задуму як унікальної істоти Всесвіту, свого покликання як унікальної творчої долі.

Освоєння духовних практик – не єдиний шлях, що веде до інтеграції очевидних і потенційних (“сплячих”) здібностей людини. Не відкидаймо й традиційних – самоосвіти, самовиховання через роздуми над сенсом існування, цінностями буття, вправлення у здійсненні добропорядних вчинків. Шлях індивідуалізації (становлення себе цілісним індивідом) – важкий і тернистий, бо пролягає через виснажливі духовні пошуки, пов’язані з ризиком втратити себе, страхом відкрито глянути правді у вічі, боязню перемін і приреченістю на моральні компроміси. Висока ціна Істини! Але людині не дано іншого шляху. Її сходження на вершини Духу споріднене із сходженням Христа на Голгофу. Щоразу “вмираючи” (проявляючи потужні вольові зусилля, переломлюючи обставини тощо), людина відроджується у новій якості, готова до дальшого подвизництва.

Звісно, не всі люди виявляють таку послідовну волю до самоактуалізації (максимально повної реалізації своїх задатків). В більшості дуже міцні “інерційні механізми” – намагання відтворювати вже апробоване, рухатися по колу, а не по спіралі, їх успіхи минають, духовний поступ відносний.

Предметом нашого дослідження є творчі особистості, ті, що насмілилися на власну духовну еволюцію, знаючи, що попереду їх чекає непереможний дзвін литавр, а кропітка праця самоподолання, виходу за межі власного “я”, неминучі духовні кризи, гіркий досвід помилок і безкомпромісні висновки із життєвих уроків. Доля поета, митця взагалі пронизана драматичними сюжетами, випробуваннями і спокусами. Підштовхуваний непереборним бажанням збутися, творець більше, ніж інші, чутливий до свого підсвідомого і колективного несвідомого як такого. Позасвідоме стихійно і цілковито опановує ним, особливо, коли той належить до візіонерського типу художньої творчості. Зазначений тип ґрунтується на повному підпорядкуванні суб’єкта (автора) об’єкту (твору), тобто виходить з екстравертної настанови. Це означає, що певні першопереживання стихійно опановують людиною, так, начебто самі стають на місце суб’єкта, а сам творець – лиш медіум, позбавлений власної волі, інструмент “вищого голосу”. Поети візіонерського типу, наче по насланню, виходять за межі персонального досвіду в сферу колективного несвідомого, (К.Юнг), або надособистого, містичного переживання людини, що ідентифікує себе з Космічним Розумом (С.Гроф, А.Маслоу, К.Уїлбер).

На противагу вищеназваному, психологічний тип засновується на інтровертній настанові автора стосовно твору, який сам себе пояснює, оскільки виявляється замкнутою на собі свідомістю. Більшість віршів І.Франка, Л.Костенко, Б. Олійника, Д.Павличка, П.Осадчука, О.Орача і ще великої когорти поетів минулого і сьогодення написані саме в такому ключі. Символіка поетичних образів при цьому “прозора”, смислові ланцюжки вмотивовані, переконливі і доказові. Такий в гранично чіткому варіанті дидактичний вірш.

Твори поетів, що належать до психологічного типу, є своєрідним підручником емпіричної (життєвської) психології, який здатний успішно конкурувати з академічними пошуками об'єктивної науки.

Візіонерство затемнює смислову тканину твору, часто-густо роздражнюючи читача нібито навмисною зарозумілістю ("заумно"). Насправді ж візіонер не владний над собою, він перебуває в полоні ним же створених текстів, образів, символів, які резонують в унісон історичній необхідності, пов'язуючи особисту біографію автора, його світовідчуття з умонастроєм епохи і сучасного йому суспільства. З цього погляду візіонерство становить першочерговий інтерес для дослідника-психолога. У той же час читач, спантелечений, збитий з толку, силкується розв'язати дилему: спробувати ще раз знайти пояснення прочитаному чи злитися з потоком свідомості, втіленому в творі і спрямованому невідомою силою з незрозумілою метою.

Відомо, що чим багатша образно-символічна мова поезії, тим більше вона діалогічна, внутрішньо орієнтована на спілкування з читачем, а тому незавершена, відкрита "зустрічному струму". Поет-візіонер лиш зовні здається самодостатнім, нарцисично зверненим на себе. Свідченням тому є звинувачення деяких авторів в елітарності їх текстів, небажанні "писати для народу", "на злобу дня" тощо. Насправді ж твори візіонерів містять багато можливостей для підключення інших "збентежених", навіть "обурених" (епатованих) свідомостей до їх могутньої смислової мережі. Всім відоме явище індивідуалізованого сприймання або іншого трактування знайомого твору в результаті повторного прочитання. Вилучені таким чином "уроки життя" – суть неповні, "урізані" смисли, але і вони достовірні, оскільки візіонерство є джерелом голографічної образності. Остання, за визначенням С.Грофа, є своєрідною системою конденсованого досвіду (СКД). СКД – загальний принцип, що діє на всіх рівнях психіки і охоплює події індивідуальної біографії автора, особливості його внутрішнього розвитку і переживання трансперсональної сфери – наприклад, спогади про минулі перевтілення, ототожнення з тваринами, міфологічні події, телепатичні осяяння.

Принцип голограми, якому підлягає візіонерський твір, дозволяє довільно змінювати ціннісний кут зору і таким чином вичерпувати зафіксованій у цьому творі зміст до безкінечності. Це перетворює процес сприйняття поезії в романтичну мандрівку з непередбачуваними наслідками і несподіваними відкриттями. Іншими словами, голографічна образність, притаманна візіонерському типу творчості, найбільшою мірою є джерелом можливих різночитань, умонастроїв, інтенцій, оскільки вона енергетично підключена до єдиного інформаційного простору Всесвіту, який генерує різні, в тому числі і взаємно протилежні (для забезпечення гармонії?) смисли.

Либонь, найбільш вагомим критерієм авангардного мистецтва може служити його здатність "бентежити" непізнані аспекти душі нашого сучасника невідомо звідки виниклою символікою. Прояснення смислу поезії, досягнуте конвенційним шляхом, означає перехід її в розряд класичних художніх творів. У цьому сенсі знаменитий вірш О.Кручених "Дир бул щил" виявляється незжитим авангардом, який розбентежує уяву не одного покоління читачів.

В даній статті ми зупинимось на другій складовій СКД – враженнях перинатального періоду, що за певних умов сягають поверхні свідомості. Автор не ідентифікує ці враження як переживання плода. Він "просто" знаходить слова, що називають ті чи інші явища сенсорного характеру, які були пережиті ним в перинатальний період. Перебуваючи в стані недиференційованої єдності (синкретизму) свідомості й несвідомої психіки, митець "легко" продукує символічні образи, які "натякають" на реальність глибоко суб'єктивного змісту, тобто події, так би мовити добіографічного плану, себто того, що відбувалося до фактичного народження дитини.

Що ж до першої складової СКД, то свідомий автобіографічний матеріал, безсумнівно, живить кожний художній твір, особливо поезію. Спогади, ремінісценції, прагнення і мрії автора знаходять відгук у читачів, викликають у них адекватні асоціації, тобто є зрозумілими, впізнаваними. Ця зрозумілість зумовлена наявністю у всіх людей тих чи інших усвідомлених потреб і засобів їх задоволення, типових інтересів і прагнень, проблем і уявлень про щастя. Так звана класична поезія має яскраво виражений перший,

поверхневий – образно-асоціативний – пласт.

Та далеко не кожний художній твір позначений символами індивідуального чи колективного несвідомого. У зв'язку з поставленим перед нами завданням – визначити типові перинатальні сюжети українського поетичного авангарду (щоб розкрити його специфічну символіку) – зробимо кілька попередніх роз'яснень.

В результаті експериментів із сильно діючим психоделічним засобом ЛСД була виявлена здатність досліджуваних продукувати несвідомо засвоєний матеріал, пов'язаний з психосоматичним розвитком плода в утробі матері. Відкрився вражаючий факт наявності безпосереднього зв'язку з сюжетами перинатальних переживань до біологічного народження дитини, стадіями перебігу пологів і типовими для даного індивіда критичними ситуаціями постнатального розвитку. Хоча всі люди проходять через стадію біологічного дозрівання плода і народження, родова травма для кожного має специфічні наслідки. Це пов'язано з унікальністю умов, які складаються навколо даного плода, успадкованим генетичним кодом і особливими травматичними обставинами внутрішнього розвитку, такими як інтоксикація організму матері в результаті хвороби, вживання наркотиків, алкоголю, куріння, стреси матері, шкідлива робота і навіть ставлення до появи дитини на світ (бажане чи небажане зачаття) тощо. Крім того, клінічна картина пологів у різних породіль неоднакова: слабка чи сильна родова діяльність, патологічне чи нормальне розміщення плода, розміри і здоров'я самого новонародженого, наявність кваліфікованої чи не досить медичної допомоги – ці та інші фактори, як показав Отто Ранк, зумовлюють специфічний характер травми народження для кожної людини.

В результаті систематизації символічно репрезентованого (названого) несвідомого перинатального переживання було виділено чотири базові перинатальні матриці (БПМ-1–4). "Біологічний аспект перинатальних переживань складається з конкретних і доволі реалістичних переживань, пов'язаних з індивідуальними стадіями біологічних пологів. Ймовірно, кожна стадія біологічного народження має специфічну додаткову духовну складову. Для безтурботного внутрішнього існування – це перебивання космічної єдності; початок пологів паралельний переживанню почуття всеосяжного поглинання; перша клінічна стадія пологів, стиснення в закритій маточній системі, відповідає переживанню "нема виходу" або пеклу; проштовхування через родовий канал у другій клінічній стадії пологів має свій духовний аналог в боротьбі між смертю і повторним народженням; метафізичним еквівалентом завершення родового процесу і подій третьої клінічної стадії пологів є переживання смерті Его і повторного народження. Крім цього специфічного змісту, слід відзначити, що перинатальні матриці функціонують як організуючий принцип для матеріалу інших рівнів несвідомого, а саме для СКД, а також для деяких видів трансперсональних переживань, які іноді з'являються одночасно з перинатальними – такими, як архетип Жакхливої Матері або Великої Матері, ототожнення з тваринами, або філогенетичні перезавантаження"⁵.

Розміри статті не дозволяють в належному об'ємі розкрити симптоматику БПМ. Враховуючи те, що теорія впливу БПМ на онтогенез людини С.Грофа ще не стала у нас широко відомою, як, наприклад, фрейдизм, відсилаємо читачів до таблиці систематизованих висновків про перинатальну феноменологію так, як вона представлена на сеансах із застосуванням ЛСД, в психодинамічних переживаннях (за Фрейдом) у споріднених психопатологічних синдромах і в асоціативних спогадах з постнатального життя"⁶.

Перечитуючи твори поетів вітчизняного авангарду, помічаємо, що зміст перинатальних переживань авторів, висловлений в символічній формі, зумовлює їх вибіркочувствитивність до сприймання явищ того чи іншого спектру. Вже згадувані нами разом С.Вишенський, С.Процюк та Л.Стринаглюк демонструють свою прихильність до сюжетів третьої перинатальної матриці. "БПМ-3 укладається в чотири певних аспекти переживання, а саме в титанічний, садомазохістський, сексуальний і скатологічний"⁷. "Частими темами тут є криваві жертвоприношення, самопожертви, катування, страти, вбивства, садомазохізм і згвалтування... Еротичні мотиви на цьому рівні характеризуються захоплюючою інтенсивністю статевого потягу механічного і невибагливого за своєю якістю, порнографічного і девіантного за природою... Найбільш звичайна тут тематика Шабашу

відьм (Вальпургієвої ночі), сатанинських оргій або ритуалів Чорної меси і спокуси. Загальним в досвіді народження на цій стадії є вигадливе поєднання переживань смерті, викривленої сексуальності, страху, агресії, скатології (згадування екскрементів – З.К.) і перекрученого духовного пориву⁸. А ось кілька цитат із поезій згаданих авторів:

Станіслав Вишенський:

“наречена із психопатій розпадеться на божисті різдва”⁹;

“їдімо по тонкощах. між хаосом і фалосом доки наливається могилами колосок”¹⁰;

“шляхи розтерзано на тропи і на кварталних стелажах ворухиться пійма тернова засилля реготу і змова

і калатало в сторожах

що їм на ранок буде допит”¹¹;

Степан Процюк:

“В твоїй святині хан Батий вовтузиться, неначе вдома, в своїм смердючій улусі, неначе хан тобою став”¹²;

“Бажає цироу собі останній трагічний романтик”¹³;

“Для мене біс під реготу содом програму долі виконав на лютні”¹⁴;

Любомир Стринаглюк:

“метаморфози содоміта чеканять німби сатані”¹⁵;

“зіщуливсь хробак від гидотних спокус некрофільного раю”;

“цей шлях, як відрубані руки, осквернених кров’ю братає”¹⁶.

Щоб остаточно убезпечити себе від звинувачення в упередженому ставленні до цитованих авторів, наведу одну власну коротеньку поезію, яка теж укладається в феноменологію БПМ–3, хоча авторка цих рядків більше прив’язана до сюжетів БПМ–2 або БПМ–4:

“Палає багаття колишніх святинь, роз’ятрюють мозок отруєні вени, регоче вакханка звіздуо Полин, і палає небо Христової ери.

Синіє в потугах роззявлена тля і, корчачись, тягне останнє. Не чує пророка оглухла земля, закаляна мовби у Авгія стайні”¹⁷.

Гадаємо, що в автора критичного післяслова до репрезентованих в “Перевалі” “афінних фігур” І.Дюка не більше підстав вважати їхні твори винятково інтелектуальними чи показово авангардистськими. Адже ясно, що схожі між собою перинатальною феноменологією, ці поезії являють собою лиш один із можливих варіантів символізації індивідуального розвитку до біологічного народження поетів. БПМ–3 не єдине джерело, з якого черпають сюжети поети “всіх віків і народів”. Є й інші матриці. І треба бути вельми обережним і незаангажованим суб’єктивними уподобаннями, щоб не робити завчасних висновків про вартісність творчості того чи іншого поета. Такі висновки можуть лиш прислужитися моді на поета, що є хиткою заporукою тривалого успіху його творчості.

Висловлені у ранній статті думки лише принагідно стосуються згаданих тут поетів. Пізніші їх публікації свідчать про послідовну духовну й естетичну еволюцію. Так, у С.Вишенського знаходимо ще не друковані рядки: “в книзі чисел росте число, де нема ні краси, ні маси”, що містять “чисту” трансперсональну символіку, без будь-яких явно біографічних чи перинатальних нашарувань, так би мовити, – сферу “чистого духу”: прозирання надкосмічної порожнечі.

1. Дюк І. Афінні фігури української поезії // Перевал. – 1994. – №1. – С.18–19.

2. Див.: Осадчий М. Більмо. – Львів, 1993.

3. Гроф С. За пределами мозга. – М., 1993. – С.88.

4. Там само.

5. Гроф С. Область человеческого бессознательного. – М., 1994.

6. Гроф С. За пределами мозга. – С.154 – 156.

7. Гроф С. Область человеческого бессознательного. – С.142.

8. Гроф С. За пределами мозга. – С.133 – 134.

9. Вишенський С. Руйнування місця // Перевал. – 1994. – №1. – С.9.

10. Там само. – С.5.

11. Там само. – С.3.

12. Процюк С. Найзручніше // Перевал. – 1994. – №1. – С.10.

13. Там само. – С.11.

14. Там само. – С.13.

15. Стринаглюк Л. Вільний бог // Перевал. – 1994. – №1. – С.15.

16. Там само. – С.16.

17. Карпенко З. Візії спасіння. – Івано-Франківськ, 1993. – С.5.

Ганна Марчук

САТИРИЧНІ ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ ГАЛИЧНИНИ І РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Австро-Угорська монархія на порозі ХХ століття як історичний анахронізм, її державно-політична організація і соціально-економічні відносини були багатим джерелом тем, сюжетів та персонажів для сатири. Серед європейських держав важко було знайти якийсь інший уряд, який би зрівнявся з цісарсько-австрійським у плані тонкощів і цинізму щодо національного гноблення.

Правдиву розповідь про становище західноукраїнського населення під рукою австрійського цісаря знаходимо в статті О. Маковей “Листи з Буковини: “Віденський уряд, – писав він, – справді побоювався не раз, не вірив, щоби австрійські українці не наробили йому халепи. Перше всього не вірив нам, мабуть, ніколи, а все за приводом поляків усіх українців вважав русофілами і тому віддав галицьких українців на поталу полякам уже більше тому як 90 років. Гадав собі: нехай пропадуть, коли такі непевні”¹.

Австро-Угорська монархія була осередком найгостріших суперечностей. Становище ускладнювалося ще й єзуїтською політикою національного розбрату, політикою нацькування одного народу на інший. “Уряд зацитькує дешевим коштом то один народ, то другий, а все воно виходить так, що по конституції все тобі належить, але коли ти сього не видереш, то добровільно тобі не дадуть нічого”², – писав О. Маковей.

Найбільшою внутрішньою проблемою Галичини залишався польсько-український конфлікт, основну роль в якому відігравали не так національні відмінності чи суспільні інтереси, як політичні ідеології. Квінтесенція політичної думки поляків, що впиралась у відновлення “історичної Польщі”, висловлена устами польського демократичного лідера Флоріана Земянковського, члена конституційної комісії австрійського рейстагу, ще 1848 р.: “Щодо Галичини, то вона належить польській національності... До березня 1848 р. русином була людина грецької, а поляком – людина католицької релігії. Русини й поляки були в тій самій сім’ї. Не має потреби казати, хто викликав цей розкол, але ця незгода релігійна, а не національна... Польська мова не є мовою мазурів [етнічно польських селян із західної Галичини], а радше літературною мовою, спільною для кількох племен, що населяють Галичину, навіть коли вони розмовляють різними діалектами”³.

Через десять років (1858) видний польський історик о. Валеріан Калінка безапеляційно доходить висновку про абсурдність найменшого бажання порушити кордони “історичної Польщі”. “Історія зібрала руську народність по той [східний] бік Дніпра, її серцем сьогодні є Слобідська Україна. Україна по цей [західний] бік Дніпра завойована і захищена польською зброєю, заселена народом, з лона якого вийшла [сполонізована] шляхта, є, і, дасть Бог, ніколи не перестане бути польською провінцією”⁴.

У 70-і роки поляки готові були “поступитись” українцям становищем толерованої меншості з обмеженими освітніми й господарськими можливостями, з абсолютною відсутністю політичних важелів, але залишатись “господарями дому” українців. Закономірно, що така позиція не могла бути прийнятною для української сторони, кращі представники якої (М. Драгоманов, І. Франко) вважали посягання Польщі на українські землі нещастям для обох народів. Вирішення польського питання уявлялася українцям в тому, щоб покінчити з фантомом історичної Польщі та змусити поляків задовольнятися реальною, тобто етнічною Польщею. “Почуваючи незнищиму і історією в нас виховану ненависть до всякого гніту і насилля, – відреагував І. Франко на нечуваний випадок Л. Борковського проти українців, – ми бажаємо повної національної і політичної свободи і полякам. Але тільки під тим необхідним умовієм, якщо вони раз назавжди зречуться опіки над нами, раз назавжди покинуть думку будувати історичну Польщу на непольських

землях, а стануть, так само як і ми, на становищі Польщі чисто етнографічної”⁵.

Заангажована антипольським почуттям, галицька клерикальна інтелігенція, “святоюрці” (назва – від греко-католицького кафедрального собору у Львові, де кілька лідерів цієї частини інтелігенції були каноніками) в пошуках розв’язання проблеми самоідентифікації знаходять її в запровадженні церковно-слов’янської мови і в орієнтації на всеросійську ідеологію. Спроба протиставити польській мові не народну, а таку ж “родовиту мову”, якою, на їх думку, була церковно-слов’янська, провалилася. Етимологічна доктрина, на перший погляд, невинна, наукова, консервативна, мала дуже шкідливі наслідки, бо витворила мовно-ідейний макаронізм, іронічно названий О. Пипінім “особым славянским языком”, а І. Франком – грибом, що точить дерево: “Сам непродуктивний, він не тільки відділював себе від живої руськоюжною мови, але старався шкодити їй, плюгавити її, зогиджувати в очах нетямущих (...) Таким способом виходили такі курйози, що коли твори Єроніма Аноніма (письменника-москвофіла В. Хиляка, 1843 – 1899. – Г.М.) у нас видавалися записані на “общерусском языке”, в Росії треба їх було перекладати на російщину”⁶.

В одному з фейлетонів, надрукованому в “Зорі”, висміюючи “азбучну війну” між москвофілами і народовцями, Осип Маковей вигукнув: “Тяжко не писати сатири!” В автобіографії письменник згадав про власні фейлетони в “Зорі”, “котрі у свій час подобалися своїм тоном, гумором і сатирою”, і зазначив: “З того часу можна говорити про мене як про гумориста”. Критичне начало в творчості О.Маковея є основним, визначальним і здебільшого яскраво виявленим. “Гострий критичний розум письменника, – писав О.Засенко, – властивість все бачити й оцінювати то з легкограйливою усмішкою на устах, то з блиском тонкої іронії в очах, то з гарячим вибухом дошкульної сатири й сарказму надав його художньому слову неповторного забарвлення, оригінальності, мистецької самобутності”⁷.

В переважній більшості нарисів та фейлетонів О.Маковея об’єктом висміювання є життя галицького міщанства (чиновників, духовенства, торговців, інтелігентів) з його дріб’язково-егоїстичними інтересами, кар’єризмом, байдужістю до громадянських справ (оповідання “Клопоты Савчихи”, “Стара Мадьярка”, “Нові часи”, “Христини”, “Фербель”, “Великий клопіт” та ін.).

Матеріал, що так щедро підносив теми для сатиричних творів, сам по собі “провокував” письменника взятись за перо. Та писати сатиричні твори було нелегко. У народів поневолених, покривджених долею, як справедливо зазначив І. Лисяк-Рудницький, національне почуття має нахил ставати наболілим місцем психіки: люди впадають в крайнощі – “або зневажають, осміюють, принижують усе рідне, або перекидаються у протилежність, у шовіністичний дурман, що під його впливом заперечують об’єктивні вартості, якщо вони тільки не є специфічно “свої”. Не раз такі комплекси національної меншевартості та національної мегаломанії співживуть в одній душі – дивне видовище для стороннього глядача”⁸.

Українці в цьому відношенні не були винятками. “Святоюрців”, що стали відвертими русофілами, чи примкнули до українофілів, можна вважати зразками володарів цих комплексів. Неофіти-москвофіли (І.Наумович, Б.Дідицький, В.Площанський, К.Устиянович) відверто відійшли від народного життя, покладаючи всі надії на “міцний” уряд, спочатку австрійський, а потім російський. (В студентські роки К. Устиянович був ревним “панросіянином”, та після відвідин Росії (1867, 1872), де побачив якого соціального гніту з боку царизму зазнають підросійські українці, він повернувся з Росії переконаним українським національним патріотом”⁹).

Народовці або українофіли (Данило Тянякевич (1842 – 1900), Омелян Партицький (1840 – 1895), брати Володимир (1850 – 1883) та Олександр Барвінські (1847 – 1927), брати Омелян (1833 – 1894) та Олександр Огоновські (1848 – 1891), Наталь Вахнянин (1841 – 1908) і Юліан Романчук (1842 – 1932) були першим поколінням галицько-української світської інтелігенції, засновниками модерного українського національного руху в Галичині (60 – 70-і рр).

Не маючи міцних засад для “високої політики”, народовці всі свої зусилля спрямували на освітню ниву. Заснування “Просвіти” (1868) і газети “Діло” (1880), яка з

1888 року стала щоденним виданням – найбільший успіх народовців. Та в “міру того, як щораз більше старорусинів переходило до народовців, – зазначає І.Лисяк-Рудницький, – останні набирали дедалі консервативнішого й клерикальнішого забарвлення (...) в результаті український національний рух великою мірою втратив свій первісний демократизм і нонконформізм. Такий пасивний “респектабельний” варіант народовства вже не міг задовольнити гарячі голови серед молодого покоління. Повторюючи зразок 1860-их років, у другій половині 1870-их з’явився серед студентів новий молодіжний рух”¹⁰.

У сфері культурних інтересів галичан також панували затхлість і консерватизм. Про те, чим займалися галицькі уми в 70-і рр. ХІХ ст. говорив М.Коцюбинський: “Опріч язикових спорів, галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросити у нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне “чинопочитаніє”, затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання – от чим характеризується тодішня, навіть краща частина галицької інтелігенції. Коли пізніше, в 1876 році, російський уряд видав указ, що забороняв українську літературу, це викликало цинічну радість серед галицьких священиків. Молодість знеохочена безконечними і безплідними суперечками про мову, без світлих традицій старшого покоління, виявляє той самий реакційний дух, ту ж інертність і нічим не цікавиться. В студентських товариствах по цілих ночах іде гра в карти”¹¹.

Галицька інтелігенція в переважній своїй більшості й у 80 – 90-і рр. була саме такою. Це засвідчив В. Стефанік у статті “Поети і інтелігенція” (1889): “Доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, трохи аристократ, не сміє мати характеру”, – а також О.Маковей в оповіданні “Вуйко Дорко” (1894): “Що ж вона, ся наша інтелігенція тепер робить? (...) – Тисяча дармує, а один за них працює для ідеальних цілей”¹². Саме такими є образи представників інтелігенції в творах М.Павлика, О.Маковея, Леся Мартовича та ін. Стаття В.Стефаніка закінчувалася словами, що виявилися пророчими: “Наша інтелігенція цілком слушно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то, відай, буде Гоголь, а його твір – будуть “Мертві душі”¹³. Тим поетом буде Лесь Мартович, а твором – його повість “Забобон”. Та до появи повісті пройде ще майже 20 років.

Тепер же література “жила” в унісон суспільно-політичній атмосфері. “В Галичині ж навіть у святкових словесних продукціях народовців у літературі панували такі погляди, яких уже давно не було в літературі російській, ані навіть українській в Росії. В галицько-руській літературі панувала старезна німецько-польська школа, ще передромантична, з її так званою естетикою, що у русинів зійшла була попросту на сміхотворну карикатуру, школа з повною недостатчею нюху до натуральності та й до дійсної поезії”¹⁴.

В душі такої школи написані збірки сатиричних віршів (“Стрижок”) та байок Івана Верхрадського, піддані нищівній критиці І. Франком та М. Павликом. Рецензії Франка і Павлика на збірку сатири І.Щипавки (Верхратського) були першими виступами на предмет і визначення сатири як “ліку” від хвороб тодішнього суспільства. І. Франко відзначив пізнавальні можливості сатири, реалістичну місткість її художніх образів, створив програму, що охоплювала найважливіші проблеми естетики, філософії, психології сатиричної творчості, згідно з якою справжній сатирик повинен виражати інтереси народу. “Сатира – то твір поезії, котрий виказує слабі й смішні сторони суспільства, – писав І. Франко. – Сатиру розрізняєм двояку: перший рід просто тикає осіб... другий, пізніше вироблений рід сатири, єсть той, що представляє вправді людей в сатири, але таких, а властиво в таких моментах – що тоді їх свойства, тоту їх діяльність віднести можна до цілого подібного розряду людей...”¹⁵.

В час перших літературно-критичних виступів І.Франка (кінець 70-х рр. ХІХ ст.) переважав “перший рід” сатири в Галичині, яка “просто тикала осіб” і розважала публіку без творчого змагання, за слушним спостереженням Миколи Євшана, “а так просто балакаючи і переплітаючи свою балачку анекдотами. З гумором засідали до борщу і галушок, бралися сторожити народних скарбів і сторожили їх як *евнухи*, батоном

відганяючи кожного, хто підходив близько... Евнухам добре було сидіти перед дверми народної душі і вірити, що "там" єсть ідилія. Хто розбивав ту ідилію, той псував їм "стиль", не був народним письменником, не вірив у народ".¹⁶ А між тим, животворним джерелом для справжніх письменників була народна творчість, народна мова і волелюбний народний дух. Невдачі москвофільських гумористичних журналів "Страхопуд", "Лопата", "Дуля", сатиричної збірки якогось "Крі-крі" Франко пов'язував з їх беззубістю і зубоскальством, з претензією на розумний дотеп і щирий сміх. Причина та, що "наші теперішні гумористи скорше воліли брати собі за взірці товсті німецькі дотепи, як підсліджувати гумористичний настрій питомого (власного, корінного. – Г. М.) народу, що не вміли вони серцем прочути, ні розумом збагнути духа руського люду і того пруду (руху. – Г.М.) загального, котрий поволі але сильно обнімає майже всі верстви нашої суспільності"¹⁷.

Сатиру, яка торкається тільки індивідуальних недоліків осіб, яка порушує лише дрібні вади і малозначні для суспільства явища, Іван Франко називає "пашквілем", отже, ставить її в розряд неповноцінної літератури. Сюди він відніс і збірку Івана Верхратського. Подібне вбачає Франко у творчості галицького письменника-москвофіла В. Хиляка (псевдоніми Ієронім Анонім, Я сам – Г. М.), в гумористичних оповіданнях та фейлетонах якого, на думку Франка, "не стає того поетичного такту, щоб відрізнити правдивий комізм від карикатури"¹⁸.

Аналогічний сміх бачив Іван Франко і в І.Наумовича (1826 – 1891), який на москвофільському возі "їхав-їхав, звернувши помалу з востоку на північ, усе шукаючи тої "старинної-гостинної" Русі, аж поки не заїхав до Москви та до Петербурга; йому все здавалося, що він ще "дома", бо те "дома" зробилося рівнозначущим з гостинністю (...) Отак він їхав-їхав, то на схід, то на північ, поки не заїхав у такі дебри, відки, говорячи словами "Одіссеї", "боги не дали йому возвороту"¹⁹. Характеризуючи ранні "семінарські" вірші І. Наумовича, Франко не бачить в них і натяку на вищі духовні, політичні чи наукові інтереси. Наумович тут є "тільки весельчаком, паяцом і нічим більше". Його вірші можна було би вважати сатирою на тодішні семінарські порядки і духовний рівень семінаристів, але сатирою "мимовільною". Сам сатирик ніде ані одним словом, ані натяком не згадує, щоб він стояв хоч трохи вище над рівнем тих поглядів і інтересів, які він малює в своїх віршах (...) Він сміється і жартує весело, як дитина, та й годі, жартує із таких речей, що будять сумні думки"²⁰.

На те ж саме хибує і збірка Верхратського "Стрижок", де гумор -заміненний пошлою карикатурою. "В декотрих його сатирах занадто ярко пробивається наміреніє нарушити і уколоти личність. Наведем лиш "сатиру" "Новина" (вона єще-єще устоїться яко сатира), "Велика річ", "Пан Точний" і "На спомин (Падлюці)". Той послідній кусник, визнаєм одверто, се уже не сатира. Тут автор виступає не яко безсторонній спостерігатель, не яко брат, котрий через острый жарт хоче научити, направити брата, но яко ворог, пускаючий волю своєму гнівові в стихах, яко пасквілянт"²¹.

Знаменно, що, рецензуючи книжку "Байки, приказки і повістки". (Написав Іван Верхратський у Львові, 1876, М. Павлик також обурювався з приводу того, що свої нереалістичні, убогі на образне мислення, позбавлені життєвості та емоційності байки, Верхратський "хоче причепити до літератури красної"²².

Ображений Верхратський, вважаючи принципову критику за "напасть", пише лайливу статтю у № 10 журналу "Друг" (1876), а в наступному номері цього журналу М. Павлик продовжив полеміку статтею "Крайне слово", в якій молодий критик висловив свої критерії оцінки художнього твору. Павлик критикує Верхратського за те, що той за окремими словами (як дослідник мови) у своїй творчості "загубив нитку, що в'яже їх вкупу, загубив духа народної бесіди, а хто не поняв духа народної мови, духа народної поезії, народного життя, того писання не буде належати до народної літератури"²³.

Суспільно-історичні обставини накладали відбиток на розвиток соціальних відносин і характер суспільного життя слов'янського етнічного регіону цесарської монархії, яке давало добру поживу сатиричному перу. Колоніальна політика австрійського уряду, шовіністичні випадки проти українців викликали іронічне ставлення митців до живої дійсності, що історично обумовило активний розвиток української політичної сатири на

зламі двох століть. З плином часу буковинське і галицьке суспільно-політичне та культурно-громадське життя дало письменникам численні приклади таких явищ, до яких вони постійно виявляли гостро критичне ставлення. Про це свідчить цілий ряд поетичних і прозових творів, публіцистичних статей галицьких письменників, насамперед І. Франка, М. Павлика, О. Маковея, Л. Мартовича, в яких дано обґрунтоване заперечення того, що Австрія є батьківщиною народів. Країна, закони якої спрямовані проти народу, проти основної сили суспільства, в політичному відношенні не може бути батьківщиною для нього. Тим більше Австрія, в складі якої Україна перебувала на "правах" колонії.

"Казку про Добробит" І.Франко написав під враженням жажливої звістки про різну худоби і про марево голоду, що нависло над 70 повітами Галичини, а також під враженням цілковитої бездіяльності галицької влади, яка від імені львівського намісництва і крайового відділу влєвняла всіх і вся, що в Галичині немає ніякого голоду. "При писанні мав я на увазі і конфіскату крайових газет за подання фактичних відомостей про нещастя – нібито за те, що ширять тривожні і неправдиві чутки"²⁴.

Пишучи сатиричне оповідання "Казка про Добробит", І.Франко не тільки схопив дійсність, а й кинув у вічі владі незаперечні факти: важко було приховати, що Галичина стала справжньою колонією, яку руйнував австрійський уряд, німецькі і польські осадники. Відверті грабунки ішли в ім'я "фатерлянду", а цим "фатерляндом" були, як саркастично зазначає автор твору, – "військо, старші і я" – німець Гопман. Для того "фатерлянду" кожний хлоп повинен віддати все, що має, і то ще замало буде.

В літературі 80-х рр. поступово утверджується підхід до замалювання життя в усіх його складностях і суперечностях. Мотив заперечення застою і нерухомості в особистому і суспільному житті став одним із провідних української сатири. Художні твори та літературно-критичні статті І.Франка дають доволі виразні та детальні погляди на літературу того часу. У боротьбі різнорідних політичних, освітніх і громадських напрямків, за словами І. Франка, лише те "показалось найкориснішим для загалу народу, що свідомо чи несвідомо згоджувалося з прогресивними намаганнями передових народів світу"²⁵.

Науковий реалізм і поступова тенденція – *conditio sine qua* поп (неодмінна умова) розвитку літератури, вважав І.Франко, повторивши доктрини російських реалістів школи Д. Писарєва і теорію "експериментального роману" Е. Золя. Вже 1876 р. Франко опублікував "Лєсишину челядь", деякі образки з циклу "Борислав", "котрі мали повний *succes de scandal* серед галицької публіки", як признався сам письменник. У конкретних буденних ситуаціях розкривається не лише щоденний побут простого селянства, а й ідіотизм того життя, всебільша роз'єднаність його інтересів, індивідуалізм, застій, лінивість серця й мозку, національна сплячка.

Розвиток української художньої прози кінця XIX – початку XX ст. характеризується перевагою малих оперативних форм: сатиричне оповідання і новела, прозовий фейлетон і памфлет, казка і літературна пародія, епіграма і парафраз тощо. Їм властиві лаконізм, новизна комічних прийомів, розмаїття способів сюжетно-композиційної будови, тонкість і легкість іронічного стилю.

І.Франко багато зробив для збагачення жанрових форм сатиричної прози. Його творчість становить своєрідний перехідний місток між сатиричною літературою останньої третини XIX ст. і сатирою початку XX ст. Автор визначних романів і повістей І.Франко розглядав водночас свою діяльність з точки зору "мініатюриста і мікроскопіста", прагнув знаходити цілий світ у краплі води. "Він урізноманітнює жанри сатири, увівши в українську літературу жанр хроніки ("Сучасна літопись"), сонета ("Тюрємні сонєти"), створив жанр сатиричного меморандуму ("Меморандум будяків"), притчі-пародії ("Притча о блудних отцєх"), надав новаторських ознак жанру сатиричного послання ("О.Лунатикові"), сатиричної і фантастичної казки ("Лис Микита", "Старе добро забувається"). І. Франко багато зробив також для утвердження новаторських ознак сатиричних і гумористичних оповідань "Свинська конституція", "Грицева шкільна наука"²⁶.

Широко культивувалися сатиричні переробки творів видатних письменників, особливо Т. Шевченка: "Садок вишневий коло хати", "Якби ви знали, паничі", "Думи мої...", "І день іде..." Часто сатиричні твори строго політичного звучання одягались у форму

популярних народних пісень. Серед них: "Дума-цяця" В.Самійленка, в якій використані лексика, фразеологія, ритм народної пісні "Гандзя"; "Коли б я польським графом був", що нагадує народну пісню "Коли б я був полтавським соцьким", "Колисанка" О.Маковея – побудована на коліскових мотивах та ін.

На ґрунті розвитку літературних і фольклорних жанрів виник самостійний літературний жанр сатиричної казки, кращі зразки якої позначені гумором, дотепом, іронією, сарказмом. Вони справили помітний вплив на розробку різновидів малої форми І. Франком ("Як пан собі біди шукав" (1887), "Опозиція"(1897), "Звірячий бюджет" (1897); О. Маковеєм ("Два ставки" (1898), "Цариця світу" (1912); Панасом Мирним ("Кумедія в голуб'ячому царстві" (1903 – 1904); Лесем Мартовичем ("Стрибожий дарунок" (1905), "Пророцтво грішника" (1913), "Жирафа і Лад" (1914) та ін.

Поряд із сатиричними образами, створеними творчою фантазією талановитого письменника, що завжди сприймаються ніби "списані" з природи, в українському сатиричному напрямі розвивається й так звана "конкретна" сатира, в якій виступали не вигадані, а цілком реальні, дійсно існуючі особи. На перший погляд може здатися, що такий вид сатири переслідував вузькі, обмежені цілі – розвінчування і дискредитацію окремих осіб. Насправді це далеко не так. У переважній своїй більшості і така сатира ("Новий лад", "Соловейків спів" В. Самійленка, "Маніфест" Б. Грінченка, "Колисанка" О. Маковея, "На тім і на цім світі" М. Левицького) відзначається широтою соціальних узагальнень, надзвичайною силою розвінчувального пафосу. Пояснюється це тим, що діяльність окремих осіб, які виступали в якості сатиричних персонажів, розглядалась як типове явище, об'єктивне вираження стремління певних соціальних сил. "Конкретність" в даному випадку стала одним із засобів сатиричної типізації, способів зробити твір більш злободенним, надати йому особливої гостроти.

Діяльність молодих творчих людей зачіпає цілу масу справ і питань життя суспільного, політичного, економічного та літературно-наукового. Тепер не можна було бути просто "літератором", треба було відповідати на запити самого життя. "Різнобарвна китиця індивідуальностей" (Франко) починає укладати свою літературну програму, ставити цілі в літературній праці, давати життю глибший смисл та красу. Діяльність молодого покоління науково-творчої інтелігенції Франко порівняв з сильним подувом вітру "на полум'я нашого духового життя". Наслідки тої праці відчували всі, у всіх галузях, особливо у збагаченні мови та розширенні меж її функціонування. "З одного боку, – зазначає Франко, – наукові праці з обсягу філології, історії, права, природничих наук, математики і медицини вносять до неї величезне багатство нових ідей, нових зворотів, термінів. З другого боку, опубліковано велику силу не звісних досі матеріалів, пам'яток чи то народної творчості, чи давнього письменства, що відкрили нам цілі верстви, цілі духові і літературні течії, незвісні до недавня"²⁷.

До нових сил, що виступили "відразу з дозрілими плодами" І.Франко відносить насамперед Василя Стефаника, Марка Черемшину і Леся Мартовича; до письменників, які "подали дуже гарні надії", зараховує М. Яцкова, А. Крушельницького. "Коли мати на увазі, що ті писателі, вступаючи на літературну арену звичайно приносять уже добре (не раз дуже гарно) вироблену мову і вироблену (не раз аж рафіновану) літературну форму і техніку та високе розуміння задач і змагань літератури, то не без певної основи можемо з сього приросту надіятися дійсного збагачення нашої літератури. Живе почуття дійсності, відразу до шаблону, пристрасне і конвенціональне шукання правди в обсервації і вислові – ось що характеризує всіх тих молодих писателів і велить нам покладати на них найкращі надії"²⁸.

Основним принципом діяльності молоді – творчої, наукової, видавничої, громадської стало служіння громаді. Завдяки йому поживався рух проти "ідопоклоніння" перед народом. І. Франко, М. Павлик (1853 – 1915), світогляд яких складала позитивізм і немарксистський соціалізм, очолили молодіжний політико-культурний рух, мета і напрямок діяльності якого викладені в програмі задуманого (і нереалізованого) двотижневика "Нова основа": "В белетристиці (повістях, поезіях і ін.) ми стоїмо за реальне представлення життя сучасного, за глибокий і правдивий аналіз фактів і характерів людських, за гуманну і поступову тенденцію. В науці стоїмо за

слідження на підставі фактів, за пізнання правди, тобто причинового зв'язку явищ в світі матеріальним, а не поза ним, за знання позитивне, а не метафізику. Спеціально в питаннях біологічних стоїмо за признану всіма найбільшими вченими нашого віку теорію десценденції, тобто походження родів і розрядів живих істот одних від других, в питаннях антропологічно-культурних стоїмо за слідження всіх проявів в їх історичній зв'язку і в порівнянні одних рас людських з другими; в питаннях суспільно-економічних стоїмо за принцип колективізму супроти принципу неограниченого індивідуалізму або що, – як бачимо, – на одно вийде, супроти принципу сили перед правом, приватної користі перед загальною"²⁹.

Над українським словом завжди висів дамоклів меч цензури, незважаючи на право свободи друку, записане в австрійській конституції. Тому письменникам часто доводилось користуватись езопівською мовою, особливо в творах, у яких переважав критичний пафос існуючого ладу – сатиричних. Езопівська мова являла собою літературну манеру, тою чи іншою мірою властиву взагалі українській літературі на зламі століть. Засобом цієї мови письменники мали можливість доносити до читачів політичні теми, недоступні для відкритого обговорення.

Звернення українських письменників досліджуваного періоду до сатири було природним, якщо зважити на те, що через художні образи, створені засобами езопівської манери, читач доходив висновку про потворність і жорстокість існуючого ладу. Здавалось, письменники малювали побутові епізоди, показували своїх героїв тільки в звичайних побутових умовах, а насправді ж – крізь побут просвічувалася політика, побут наповнювався політикою, найзвичайніші побутові вчинки набували політичної значущості. Тим пояснюється наявність гумористично-сатиричних творів "письменників-трагіків", таких як В. Стефаник і Марко Черемшина.

Звернення українських письменників до сатири було закономірним і з огляду на те, що українська література починалась сатирою, продовжувалась сатирою і до цього часу певною мірою ґрунтується на сатирі. І.Вишеньський, Г.Сковорода, І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький, І.Франко – ці та інші українські письменники немало зробили для розвитку сатири. "Та ж елемент гумористично-сатиричний, – писав І.Франко, – дуже багатий у нашого народу. Його острий дотеп, його сльозами проблискуючий сміх послужив за основу безсмертним творам Миколи Гоголя, сплотив знамениті Квіткині повісті "Салдацький патрет", "Конотопську відьму"³⁰.

Сатира – специфічний спосіб відображення життя, для якого характерна своєрідна функція образотворчих засобів. Ще В. Жуковський у статті "Про сатиру і сатири Кантемира" твердив, що сатира повинна "мати власну, їй одній належну форму", що сатирик "користується певними особливими способами"³¹. Сатира характеризується винятково виразною окресленістю об'єктів, проти яких спрямований викривальний пафос автора, чітко вираженими його симпатіями і антипатіями, різким емоційно-оціночним забарвленням мови. Рецензуючи поему О. Маковея "Ревун" (1897), І. Франко дав своє визначення сатири: "Сатира – се поетичне зображення звихненої рівноваги в житті людському і з природи своєї може бути двояка: ретроспективна або ретроградна. Ретроспективна сатира малює хиби життя, спричинені перестарілими традиціями або привичками, і змагає до їх усунення, натомість ретроградна виступає проти нових явищ у житті, породжених новими обставинами, і виказує їх шкідливість. Як перший так і другий рід сатири вимагає дуже докладного знання життя і великого засобу творчої фантазії"³².

Сатиричний напрям в українській літературі цього часу визначається іменами цілої плеяди талановитих прозаїків і поетів різної ідейно-естетичної орієнтації. Серед них – Іван Франко, Михайло Павлик та їхні сучасники: Осип Маковей, Денис Лукіянович, Євгенія Ярошинська, Лесь Мартович, Михайло Яцків та ін. Отже, закономірним видається, що об'єктом української соціальної сатири напередодні Першої світової війни стала державно-бюрократична система Австро-Угорщини і засоби боротьби з нею української національної еліти.

В ряді сатиричних творів письменники акцентували на відірваність (у переважній своїй більшості) галицької інтелігенції від народу; їдко висміювали її безкультур'я,

кар'єризм, плазування перед цісарським урядом; викривали блазенство, демагогію, вдаване народолюбство, за допомогою чого панки-інтелігенти пробивали собі дорогу до високих урядових посад.

Українським письменникам упродовж віків, включаючи і наш час, доводилось жити в атмосфері глузу над народом і його мовою. Розвінчуючи глумівників усіх мастей, письменники широко застосовували мову і жанри фольклору, методи пародіювання, обертаючи зброю ворогів проти них самих. Запозичення форми відомих зразків літератури і фольклору забезпечувало сатиричним творам широку аудиторію, робило їх більш доступними.

Багатогранність і повнота української сатири на зламі двох століть виявилися в тому, що письменники не обмежувалися змалюванням окремих вад суспільства, вад окремих соціальних прошарків, а намагалися охопити всі сторони життя Австро-Угорщини: політичну боротьбу, національні питання, систему виборів, освіти, ідеологію різних партій, антинародні закони.

Підсумовуючи дослідження суспільної значимості української сатири кінця XIX – початку XX ст., можна сказати, що вона сприяла демократизації і революціонізації народу в національно-визвольних змаганнях проти австро-цісарської монархії.

¹ Маковей О. Листи з Буковини // Громадська думка. – 1906. – 7 лютого.

² Маковей О. Листи з Буковини // Громадська думка. – 1906. – 5 березня.

³ Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage / 1848 – 1849/ Herausg. Springer A. – Litzpzig, 1885. – S.31.

⁴ Kalinka W. Dziela. – Krakow, 1894. – Т.4, cz.2. – S.212.

⁵ Франко І. Наш погляд на польське питання // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С.205.

⁶ Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 29. – С. 166.

⁷ Засенко О. Осип Маковей: Життя і творчість. – К., 1968. – С. 113.

⁸ Лисяк-Рудницький І. Із драгоманівських студій // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т.1. – С. 293.

⁹ Див.: Устиянович К. Н. М.Ф. Расвський і російський панславизм. Спомини з пережитого і передуманого. – Львів, 1884.

¹⁰ Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т.1. – С. 431.

¹¹ Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. ІУ. – С. 46.

¹² Маковей О. Вуйко Дорко // Маковей О. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – С.119.

¹³ Стефанік В. Поети і інтелігенція // Стефанік В. Повне зібрання творів: У 3 т. – К., 1952. – Т.ІІ. – С.324.

¹⁴ Павлик М. Пам'яті Михайла Драгоманова. – Чернівці, 1902. – С.17.

¹⁵ Друг. – Львів. – 1876. – № 7. – С. 108.

¹⁶ Євшан М. "Suprema lex": (Слово про культуру укр. слова) // Євшан М. Критика. Літературознавство.

Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 60.

¹⁷ Друг. – 1876. – Ч. 20. – С. 318.

¹⁸ Франко І. Нарис з історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 41. – С.424.

¹⁹ Франко І. Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С.480.

²⁰ Франко І. Із історії "москвофільського" письменства в Галичині // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С.468.

²¹ Франко І. Стрижок: 36. поезій сатирич., епіграмів, розказів і пр. Написав Іван Щипавка. ... Львів, 1876 // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С.22.

²² Павлик М. "Байки, приказки і повістки. Написав Іван Верхратський у Львові, 1876" // Друг. – 1876. – № 9. – С.142.

²³ Павлик М. "Байки, приказки і повістки. Написав Іван Верхратський у Львові, 1876" // Друг. – 1876. – № 11. – С. 174.

²⁴ Франко І. Казка про Добробит" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1978. – Т. 18. – С.147.

²⁵ Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928. – С. 209.

²⁶ Білецький Ф. Жанрова своєрідність реалістичної повісті: На матеріалі української сатири кінця XIX – початку XX ст.: Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 1979. – 98 с.

²⁷ Франко І. Українсько-руська література і наука в 1899 році // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.32. – С. 466.

²⁸ Франко І. Українсько-руська література і наука в 1899 році // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.32. – С. 467.

²⁹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1879 – 1881). – Чернівці, 1910. – Т. III. – С.99 – 100.

³⁰ Франко І. Літературні письма // Друг. – 1876. – № 20. – С.318.

³¹ Жуковский В.А. О сатире и сатирах Кантемира // Жуковский В.А. Эстетика и критика / Вст. ст.

Ф.З.Кануновой и А.С.Янушкевича. – М., 1985. – С. 102.

³² Франко І. Відгук на вихід "Ревуна" О. Маковей // Неділя. – Львів, 1911. – № 23.

Валерій Шехтер

В ПОШУКАХ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕДЕМУ

Однією з найбільш невіршених проблем стародавньої історії, що тісно пов'язана з історією України, є проблема походження індоєвропейських народів, місцезнаходження їхньої прабатьківщини та шляхів їх подальшого розселення на неосяжних теренах Євразійського континенту. Ця стаття пропонує спробу короткого огляду результатів досліджень цього питання західними (передусім англійськими) істориками і лінгвістами.

Як відомо, сам термін "індоєвропейські" (мови, народи) виник як суто лінгвістична концепція і був запроваджений в науковий обіг англійським вченим Томасом Янгом в 1813 р. Однак, ще задовго до початку XIX ст. західноєвропейські місіонери, неогоціанти та вчені, які мандрували до Індії, відзначали схожість санскриту з європейськими мовами. Так, у 1585 р. італієць Філіппо Саветті зауважує, що в санскриті "можна знайти багато наших слів, особливо числівників, як 6, 7, 8, 9 [і таких слів], як Бог, змії та інші"¹. За два роки до цього інший мандрівник єзуїт Томас Стівенс писав, що "вимова й структура" деяких мов Індії споріднена з грецькою мовою та латиною. У XVII ст. робляться перші несміливі спроби наукового підходу до порівняння мов. Голландський вчений Маркус Боксхор на закладі своїх граматичних досліджень об'єднує латину, німецьку та персидську мови під єдиним терміном "скіфські мови". Цікаво, що цю теорію активно підтримував своїм авторитетом відомий німецький вчений та філософ Готфрід Лейбніц (1641 – 1717). Першим з європейських лінгвістів, який висунув теорію, що мови Європи, Ірану та Індії походять від однієї спільної прамови, був Джеймс Парсон. Його порівняльні студії, видані в 1767 р. в книзі "Залишки Яфету чи історичні дослідження про подібність і походження європейських мов" включали велику кількість мов: кельтські (ірландська та валлійська), грецьку, італійські (латину, сучасну італійську, іспанську, французьку), германські (німецьку, голландську, шведську, датську, давньоанглійську, англійську), слов'янські (польську і російську), індійську (бенгалі) та іранську (персидську). Парсон був першим, хто розробив деякі елементи порівняльної лінгвістики, але через велику кількість помилок в його концепції (він відносив мови американських індіанців та угорську мову до сім'ї "яфетських" [індоєвропейських] мов), роботи Парсона були швидко забуті і честь відкриття індоєвропейської мовної спільності належить іншому англійському вченому.

В 1796 році Верховний суддя тодішньої Британської Індії сер Вільям Джоунз, знаний в наукових колах як відомий лінгвіст та історик, запропонував курс лекцій з індійської культури. Під час однієї з них він відмітив подібність санскриту до грецької мови і латини, хоч і наголошував, що перша є набагато більш рафінованою й вишуканою мовою в порівнянні з двома останніми. Джоунз також підкреслював, що подібність цих мов "як в коренях дієслів, так і в граматичних формах" не може бути випадковою; подібність є "настільки сильною, що жодний філолог, який досліджує ці три мови, не може не повірити, що всі вони походять із спільного джерела, яке, можливо, вже не існує"².

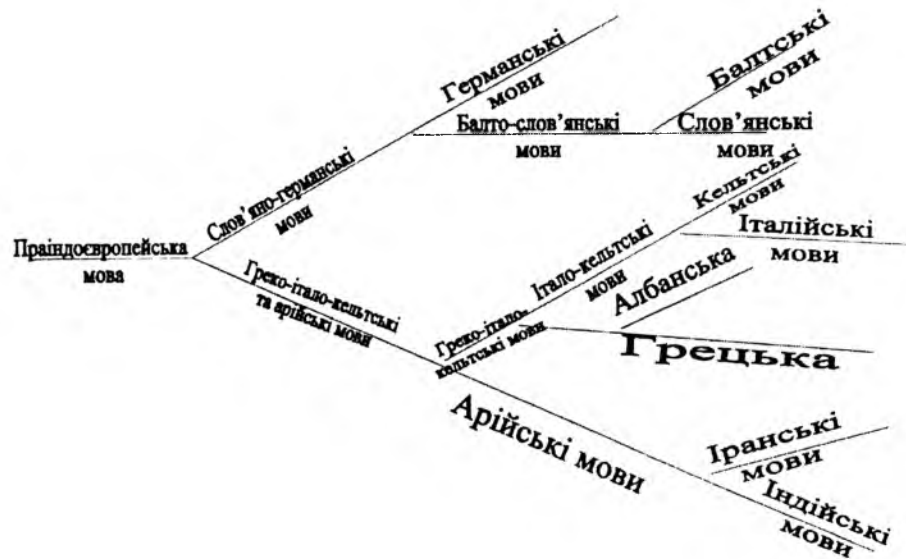
Розвиток порівняльної лінгвістики індоєвропейських мов починається з першої половини XIX ст. завдяки праці талановитого датського філолога Расмуса Раска (1787 – 1832), який першим звернув увагу, що подібності в індоєвропейських мовах мають системний характер як на фонетичному, так і на граматичному рівнях мови. Наприклад, він показав, що звуки "ph" і "g" в грецькій мові (phrater – член роду, gune – жінка) відповідають звукам "в" та "к" в германських мовах (англ. brother – брат, ст. норвежська копа – жінка), а деякі іменники в санскриті і латині відмінюються ніби-то по спільним морфологічним нормам.

Наступний етап розвитку індоєвропейських студій тісно пов'язаний з ім'ям видатного німецького мовознавця Августа Шлейхера (1821 – 1868). Цей вчений намагався реконструювати індоєвропейську прамову на основі відтворення найдавніших форм окремих індоєвропейських мов і вважав свої реконструкції настільки точними, що навіть писав байки на відновленій їм індоєвропейській прамові. Сьогодні ми знаємо, що Шлейхер

помилково відносив санскрит до найдавнішої з писемних індоєвропейських мов, в якій, на його думку, «найкраще збереглась система голосних звуків індоєвропейської прамови. На той час лінгвістам були ще невідомі давні мови Анатолії: хеттська, лувійська, палайська. З точки зору сучасної порівняльної лінгвістики реконструкції Августа Шлейхера виглядають дещо архаїчними, що можна навіть побачити на прикладі назви його байки «Avis akvasas ka» («Вівця і коні»), яка сучасними лінгвістами реконструюється як «Dwis ekwoskwe»³.

Ще одним вагомим внеском Шлейхера в індоєвропейські студії було створення лінгвістичної концепції розвитку індоєвропейських мов. Виходячи з того факту, що подібності в багатьох індоєвропейських мовах можуть пояснюватись тільки тим, що всі вони походять від однієї спільної прамови, вчений створив модель «генетичного» (генеалогічного) дерева їх розвитку.

Рис. 1

Дерево індоєвропейських мов (за Августом Шлейхером) (J.P. Mallory, 18)

За Шлейхером територія, на якій була розповсюджена первісна індоєвропейська прамова, на якійсь історичній стадії поділялась на окремі регіони, де почали вживатись різні мовні групи. Останні вчений називав «фундаментальними». Прикладом таких мов можуть бути кельтські, слов'янські та германські мови. Наступним історичним етапом було розщеплювання «фундаментальних мов» на окремі мови. Із схеми Шлейхера (рис. 1) було видно, що північноєвропейські мови були більш споріднені між собою, ніж південно- і західноєвропейські, що германські мови відокремились набагато раніше роз'єднання балто-слов'янської спільності. Звичайно, ця модель не могла дати відповідь на такі питання, як коли відокремились германці від балто-слов'ян, індійці від іранців, а кельти від італійських народів і таке інше.

Тут слід відзначити, що теорія Шлейхера не могла пояснити і такі вже відомі дослідникам XIX ст. лінгвістичні явища, як розподіл індоєвропейців на два основні типи – так звані мови «centum» і «satem». Цей розподіл пов'язаний з генезисом давньоіндоєвропейського велярного приголосного k*, який на подальших етапах по-різному розвивався в відгалужених мовах. Давньоєвропейська форма *kintom⁴ (сто) зберігає велярний «k» в латинському слові «centum», давньоірландському «cet», грецькому «nekaton»

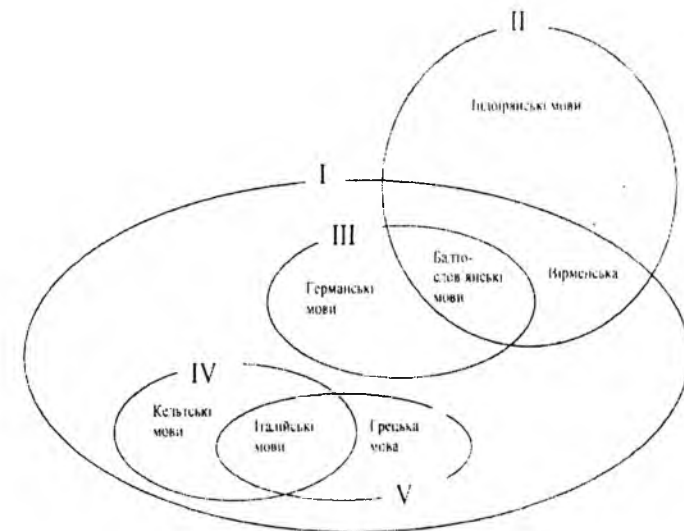

чи готському «hund» (від «*kunt»), але замінює цей звук на свистячий «s» в санскритському «satam», давньоіранському «satem», давньослов'янському «suto», литовському «simtas» і т.і. Таким чином, до східноіндоєвропейського мовного ареалу («satem») були віднесені індійські, слов'янські, балтські і вірменська мови⁵. Цікаво, що ці зміни не торкнулися анатолійських мов і тохарської. Можливо це пов'язано з тим, що на час розповсюдження цих фонетичних змін носії згаданих мов вже відокремились від решти східноіндоєвропейської спільності і втратили з нею прямі мовні контакти⁶.

Як видно із схеми, Август Шлейхер не враховував вищезгадані фонологічні явища. Його модель однозначно вказувала на давні більш інтенсивні зв'язки германських мов зі слов'яно-балтськими, ніж на зв'язки останніх з індійськими і, таким чином, суперечила встановленим лінгвістичним фактам.

Співвітчизник Шлейхера, Йоганн Шмідт (1843 – 1901) запропонував іншу модель для вирішення цієї проблеми – «Хвильову». За його концепцією лінгвістичні інновації розповсюджувались в середовищі носіїв індоєвропейських мов як хвилі, що охоплювали деякі індоєвропейські мови, але майже ніколи не охоплювали всі:

Рис. 2

«Хвильова» модель розгалуження індоєвропейських мов за І.Шмідтом.

Мови, які входять до кола, позначеного цифрою I, поділяють такі спільні риси, як, наприклад, голосний звук «e» – в тих словах, де індійські мови мають звук «a» (наприклад, форма «est» в латині відповідає формі «asti» в санскриті).

Під цифрою II позначені мови, які змінюють давньоіндоєвропейський (реконструйований) звук «*k» на «s» («sattem» в порівнянні з «centum»), а ті мови, які позначені цифрою III, мають відмінкові закінчення на «m» в порівнянні з «bī».

Така модель представляла більш реалістичні лінгвістичні взаємовідношення між мовами, і крім того, враховувала географічні реалії, хоч і без конкретних часових параметрів (вона не пропонувала історичний розвиток індоєвропейських мов). Як не дивно, всі подальші спроби створити універсальну обґрунтовану теорію розвитку індоєвропейських мов з їх взаємозв'язками і взаємовпливами незмінно зводилися до концепції Шлейхера чи Шмідта, незважаючи на те, що нові покоління вчених, які їх розробляли, мали в своєму розпорядженні набагато більше сучасної археологічної і лінгвістичної інформації, а також оперували досконалішою методологією наукових досліджень. З найбільш детально розроблених концепцій були моделі Т.Гамкрелідзе та

В.Іванова, Раймо Аттілі та Франческо Адрадоса. Останній удосконалив "хвильову" модель, запровадивши систему 24 ізоглос (подібностей), які в тій чи іншій мірі поділяли індоєвропейські мови на групи.

Якщо вчені і досі сперечаються відносно різних аспектів лінгвістичних концепцій і моделей, загальна картина розвитку індоєвропейських мов не викликає стільки полеміки і дискусій. Відповідно до існуючої гіпотези, десь в межах Євразійського континенту в минулому існувала група племен, які говорили мовою, яка є предком всіх відомих індоєвропейських мов. Таку мову називають прото- чи праіндоєвропейською. Вважається також, що людність, яка говорила цією мовою, жила на більш обмеженій території, ніж та, на якій ми знаходимо її, коли вона вперше з'являється на історичній арені. Наскільки ця територія була обмеженою, де вона могла знаходитись і коли почалися відцентрові процеси, буде розглянуто нижче.

Безодня часу відділяє праіндоєвропейців від цивілізації і створення перших писемних систем. Найдавніші безпосередньо індоєвропейські джерела походять з царських архівів хетської столиці Хаттушаша, де зберігалися тисячі документів (глиняних клинописних табличок), написаних трьома індоєвропейськими мовами – хетською, палайською і лувійською, які відносяться до періоду між 1650 і 1200 рр. до н.е. Факт існування трьох індоєвропейських мов в Анатолії біля XVII ст. до н.е. ставить перед лінгвістами два важливих питання. Перше питання стосується взаємозв'язків цих мов з іншими індоєвропейськими мовами. В результаті досліджень граматичних структур і словникового складу анатолійських мов більшість лінгвістів прийшло до висновку, що ці мови є найбільш архаїчними серед усіх відомих давніх індоєвропейських мов, тобто анатолійські мови зберегли ті граматичні явища, які зникають на дуже ранніх (не зафіксованих) стадіях розвитку інших мов індоєвропейської спільності. Наприклад, в хетській мові існували ларінгальні приголосні "e" (ешва), який в деяких позиціях вживався як напівголосний та звук, подібний до українського "х". Цікаво, що ще до відкриття хетської мови вчені теоретично реконструювали ці звуки в праіндоєвропейській мові. Іншими архаїчними рисами хетської мови є відсутність жіночого роду іменників, іменникові основи на R/N, дуже архаїчні форми займенників, відсутність ступенів порівняння прикметників, майже повна відсутність підрядних зв'язків в синтаксисі і т.і. Ці важливі відмінності анатолійських мов від решти індоєвропейських мов вказують на той факт, що відгалуження даної мовної гілки відбулося на дуже ранньому етапі існування праіндоєвропейської мови.

Другою важливою проблемою є взаємозв'язок між самими анатолійськими мовами. Незважаючи на брак даних з лувійських і палайських джерел, вчені констатують значно більшу спорідненість цих трьох мов між собою, ніж з іншими індоєвропейськими мовами. Відокремлення анатолійських мов одна від одної відбулося за не дуже великий відрізок часу перед тим, як з'являються перші історичні відомості про них (асирійські джерела, XIX ст. до н.е.). Більшість лінгвістів дотримуються думки, що носії анатолійських мов з'являються в Малій Азії не пізніше середини III тис. до н.е. і не раніше самого кінця IV тис.

Лінгвістичні джерела вказують на більш давній, можливо автохтонний, домінуючий мовний субстрат Західної й Центральної Анатолії – хатський⁸. Велика кількість хатських запозичень в хетській мові (навіть назва цієї людності є хатського походження) вказують на більш давню і розвинуту тубільну культуру. На південному сході від хетів жили хуррійці, тексти яких (найдавніші – з XXIII ст. до н.е.) також свідчать про давню неіндоєвропейську присутність в цьому регіоні. Південні території Малої Азії здавна були заселені шумерами, а пізніше семітськими племенами.

Як бачимо з вищенаведеного, результати лінгвістичних досліджень західних вчених, а також численні стародавні письмові джерела приводять до висновку, що Анатолія чи інші частини Малої Азії не могли бути прабатьківщиною індоєвропейських народів. Інвазія індоєвропейців в Анатолію відбулась вже після того, як були історично зафіксовані в цьому регіоні інші, неіндоєвропейські мови, в найбільш ранніх джерелах яких немає згадки про індоєвропейців. Крім того, напрямок цієї інвазії не міг бути розпочатий з півдня чи південного сходу: там не виявлено будь-яких індоєвропейських мовних слідів.

З'ясувавши точку зору лінгвістів, подивимось тепер як розглядає проблему можливої Анатолійської прабатьківщини індоєвропейців археологічна наука. Більшість дослідників, які вивчають добу ранньої бронзи Північної і Центральної Анатолії, погоджуються в тому, що жодне (!) з досліджених поселень і міст-держав цього регіону не виявляє виразних ознак індоєвропейізації. Такі міста були, вірогідно, центрами міжнародної торгівлі, із строкатим населенням, яке поділяло якісь спільні стародавні культурні традиції, але розмовляло різними мовами і було різного етнічного походження. Але поруч з тим, археологічні джерела засвідчують незаперечні сліди вторгнення і руйнації на початку бронзового віку, приблизно між 2700 – 2600 рр. до н.е. Ця нова міграційна хвиля зароджується на заході Анатолії і пов'язується багатьма дослідниками з вторгненням індоєвропейських номадів. Тільки в долині Конья на південному заході Анатолії, очевидно, під час цієї навали було знищено чи залишено мешканцями 96 із 100 досліджених міст і селищ⁹. Одночасно з цим відбувається швидко поширення зі сходу на захід нових елементів в кераміці, а, головне, нових ритуальних споруд – мегаронів. Ці археологічні дані добре узгоджуються з лінгвістичними концепціями про поширення анатолійських мов і можуть бути пов'язані з інвазією лувійських, а, може, навіть і хетських племен.

Осередком цієї можливої західної поступової експансії в Анатолію могли бути балканські енеолітичні культури та культури ранніх етапів доби бронзи, які під тиском чи під керівництвом індоєвропейців почали міграцію в Анатолію ще на більш ранньому етапі, десь між 3500-3000 рр. до н.е. На жаль, прямих доказів індоєвропейського вторгнення в Західну Анатолію поки що не знайдено, а всі наведені археологічні свідчення можуть бути витлумачені інакше: зміною кліматичних умов, прямими культурними запозиченнями і т.і.

Деякі західні дослідники (S.Scomal, E.Polome, M.Winn)¹⁰ пропонують ще один можливий варіант міграції індоєвропейців в Анатолію – північно-східний. Аргументи, які вони висувають, пов'язані з появою в Східній Анатолії близько 3000 р. до н.е. незвичного для цих місць поховального обряду – підкурганного. Багато західних археологів, вслід за Марією Гімбутас, дотримуються тієї точки зору, що підкурганні поховання скорчених, посипаних вохрою небіжчиків, антропоморфні кам'яні стели із зображенням воїнів, бойові кам'яні сокири і кераміка, оздоблена відбитками шнуру, є ознаками індоєвропейських скотарів від часу, коли вони з'являються на історичному обрії (M.Gimbutas, 1973)¹¹. Такі поховання невідомі для ранніх археологічних культур Анатолії й могли б пов'язуватися з просуванням індоєвропейських скотарських племен через Кавказ і територію куро-аракської культурної спільності Закавказзя в Східну Анатолію. Крім того, саме на поселеннях цього періоду доби ранньої бронзи з'являються кістки коня (Норсунтепе, Тепеджик), який відомий у Причорноморських степах України за багато століть до цього часу і який, вірогідно, був успішно приручений дереївським населенням середньостогівської культурної спільності наприкінці IV тис. до н.е.¹². Вищезапропонована концепція інфільтрації індоєвропейців у Східну Анатолію через Кавказ і Закавказзя немає підтверджень лінгвістичною наукою. Це була територія розповсюдження кавказьких і хурритської мов. При цьому жодного кургану не знайдено на теренах, заселених у давнину лувійцями чи хетами, і не існує будь-яких лінгвістичних аргументів на користь того, що хети (лувійці, палайці) досягли Анатолії Східним Кавказьким маршрутом.

Підводячи підсумок концепції про Анатолійську прабатьківщину індоєвропейців, яка була розроблена англійським вченим К. Ренфрю¹³, нагадаємо основні аргументи проти цієї теорії: найдавніший мовний субстракт Центральної та Східної Анатолії не був індоєвропейським; окремі слова (власні назви людей) індоєвропейського походження засвідчені близькосхідними письмовими джерелами не раніше 23 ст. до н.е.; археологічні джерела не фіксують жодну з типових ознак матеріальної культури індоєвропейців (кургани, поховальний ритуал, стели, особливий тип кам'яних сокир, шнуровий орнамент) до самого початку III тис. до н.е., коли з'являються перші поодинокі курганні поховання, використання прирученого коня в господарстві не засвідчується раніше доби бронзи. Отже, всі наведені аргументи не свідчать на користь гіпотези Анатолійської прабатьківщини індоєвропейців на будь-якому з етапів розвитку цієї спільності.

Перед тим, як перейти до розгляду інших гіпотез індоєвропейської прабатьківщини,

ще раз переглянемо досить надійні свідоцтва, які ми маємо в нашому розпорядженні:

- 1) лінгвістичні дані, виявлені внаслідок аналізу індоєвропейського словникового складу, вірогідно, вказують на існування праіндоєвропейців десь між V і III тис. до н.е.;
- 2) археологічні джерела, на думку багатьох дослідників, підтверджують знаходження в цей час праіндоєвропейців на Євразійському континенті. Але де саме?

Як жартівливо висловився один відомий британський дослідник, «Ніхто не питає, де знаходиться індоєвропейська прабатьківщина, але *де вона знаходиться* наразі»¹⁴, тобто локалізується вченими згідно з сучасним рівнем наукових досліджень.

З географічної точки зору буде логічним після анатолійської гіпотези розглянути вірменську версію місцезнаходження прабатьківщини індоєвропейців. Вірмени добре відомі з писемних джерел із початку VI ст. до н.е. і, можливо, з'явилися в Західному Закавказзі ще раніше. Для відповіді на питання, чи були вірмени тубільним населенням Закавказзя і Східної Анатолії, треба звернутись до свідчень історичних джерел їх сусідів, до результатів археологічних досліджень, а також до самої вірменської мови.

Вірменська мова є, безсумнівно, індоєвропейською, хоч і немає ніяких спільних рис з іншими анатолійськими мовами, за винятком запозичень з хетської та лувійської мов. Після розвалу хетської держави наприкінці XIII ст. до н.е. хетська мова була майже повністю витіснена лувійською і наявність хетських слів у вірменській мові може вказувати на те, що предки вірменів пройшли через Анатолію ще до падіння хетської імперії. Здається, найближчою до вірменської є грецька мова, а також, можливо, фракійська і фригійська мови, що дозволяє гіпотетично локалізувати вірменську мову в якийсь період експансії її носіїв на території Балканського півострова. Одночасно, з археологічних і писемних джерел відомо, що територія сучасної Вірменії знаходилася на землях могутньої держави стародавнього світу – Урарту, створену тубільне населення якої, яке говорило неіндоєвропейською мовою. Урартська мова була близькою до хурритської, найбільш поширеної мови регіону Східної Анатолії та Північної Месопотамії. Російський лінгвіст та історик Ігор Д'яконов¹⁵ стверджує, що вірменська мова запозичила з хуррито-урартської такі слова, як м'ята, гранат, слива, айва, цегла, раб, олово та інші слова, пов'язані з господарською діяльністю, типовою для цього регіону. Вірменська мова має також велику кількість запозичень з персидської та арамейської мов, які відносяться до часу не раніше кінця VI ст. до н.е. і не пізніше I ст. до н.е. Всі ці факти свідчать про те, що, ймовірно, давньвірменська людність рухалась із заходу через Балканський півострів і створила разом з фригійцями і фракійцями другу (після хетів і лувійців) хвилю індоєвропейської інвазії на територію Малої Азії. Вірмени є стародавнім, але не автохтонним населенням вищезгаданого регіону, який був з неолітичних часів заселений неіндоєвропейськими етносами (хурритами, хатами, картвелами та ін.).

Перед тим, як перейти до розгляду наступної концепції, дозволимо собі привести ще одне цікаве спостереження І. Д'яконова. Цей відомий вчений пропонує гіпотезу, за якою можна було б ототожнити з правірменами відоме з асирійських джерел плем'я «муски», які окупували Північну Месопотамію близько 1165 р. до н.е. (порівняйте з етнонімом вірмен в грузинській мові – «мекхи»). Згідно з цією версією, в кінці I тис. до н.е. протовірмени просувались з Балканського півострова на схід і поглинули спочатку лувійців, а потім і урартів, які стали часткою вірменського етносу¹⁶.

Дослідження лінгвістів досить переконливо стверджують, що словник праіндоєвропейської мови відбиває реалії пізньої неолітичної та ранніх етапів енеолітичної економіки Євразійського континенту, яка, ймовірно, була переважно скотарською. Найбільш придатною зоною для розвитку такої економіки на Євразійському континенті є зона степів, які тягнуться досить широким пасмом від Південного Сибіру і Уралу до Чорного моря. Саме в цих степах, де з періоду пізнього плейстоцену існували великі стада тарпанів і диких коней, відбулась дуже важлива для нашої розповіді подія – приручення коня і слово, яким позначався domestикований кінь – «*ekwos» було реконструйовано в праіндоєвропейській мові. Праці українських археологів останніх десятиріч¹⁷ дають підстави вважати, що кінь був одомашнений енеолітичною дерев'яною людністю в другій половині IV тис. до н.е. Багато західних дослідників дотримуються тієї точки зору, що саме носії Середньостогівсько-Хвалінської та ямної культурних ареалів і

були тими праіндоєвропейцями, які ще говорили на спільній мові (чи на її діалектах) і що саме з цієї доби починається поступовий процес індоєвропейізації України і всієї Європи. За археологічними свідченнями ці енеолітичні спільності на початку IV тис. до н.е. охоплювали території від Середнього Дніпра і Надазов'я до басейну Волги й межували на півночі прафіноугорськими племенами, а на заході – з трипільським населенням Правобережної України. Економічною основою їх господарства було примітивне землеробство, скотарство, полювання і рибна ловля. Розводилися різні свійські тварини: крупна рогата худоба, коні, вівці та свині. Кінь був джерелом м'ясної їжі та, ймовірно, використовувався як транспортний засіб. Необхідність постійного контролю великих табунів коней створили передумови для опанування середньостогівцями прийомів верхової їзди. Це, в свою чергу, повинно було зробити їх більш мобільними, а їхню екстенсивну економіку набагато більш ефективною. Здається сумнівним, що на цьому ранньому етапі одомашнення коней їх могли використовувати як тяглову силу: коні були маленькими на зріст (середній зріст біля 136 см)¹⁸, вози важкими, упряж недосконалою. Вірогідно, що важкі транспортні засоби пересувалися за допомогою биків чи волів. Але, мабуть, саме кінь¹⁹ був одним із головних чинників, який надав імпульс не тільки для ефективної експлуатації чорноморсько-каспійських степів, але також сприяв швидкому розселенню протоіндоєвропейців на неосяжних теренах Євразійського континенту. І може саме кінь докорінно змінив модель економічного розвитку індоєвропейських енеолітичних суспільств: від осідлої моделі землеробської економіки, що почала розвиватися в лісостеповій зоні, до мобільної, агресивної й більш продуктивної в умовах степів економіки скотарства. Звичайно, ця модель не базувалася виключно на розведенні коней (вівці та кози були одомашнені набагато раніше), але, безсумнівно, що нові можливості швидкого пересування в степах і лісостепах табунів, отар і стад свійських тварин під наглядом пастухів-вершників були могутнім стимулом для перетворення скотарства в ефективний і престижний тип господарювання.

Гіпотеза чорноморсько-каспійської прабатьківщини індоєвропейців, здається, добре узгоджується лінгвістично й археологічно з експансією деяких індоєвропейських народів, але шляхи інших народів історично не простежуються. Західні археологи, які дотримуються цієї гіпотези (М.Гімбутас, Дж.Меларт та інші), вважають, що останнім археологічно визначеним періодом індоєвропейської спільності була ямна культурно-історична область (приблизно XXX – XXIII ст. до н.е.). Спадкоємцями цієї спільності вже були різні індоєвропейські народи, які говорили на своїх мовах.

Історична наука все ще далека від розуміння того факту, чому і яким чином могла наймовірно швидко розповсюдитися від Уралу до Дністра низка таких близькоспоріднених етносів. Археологам відомі тисячі поховань носіїв цієї культурно-історичної спільності²⁰, але досі знайдено тільки декілька їх довготривалих поселень²¹. Крім того, курганні поховання «ямників» знаходились на великій відстані від будь-яких водних ресурсів. Дані факти начебто говорять про високий ступінь мобільності цих людей, про їх швидке пересування на великі відстані і, як стверджує Дж. Мелорі, «Загальна теорія походу "Drang Nach Western" могла би пояснити спільність словникового складу праіндоєвропейських термінів, які відносяться до розведення худоби, але не слід було б приймати [цю теорію] за рахунок нехтування іншими археологічними даними»²².

«Ямники» створили грандіозне технологічне чудо епохи – транспортні засоби на колесах – віз і колісницю. Ці двох- та чотириколісні засоби пересування зробили доступними безкраї простори степів не тільки нечисленним пастухам-вершникам, але й цілим великим родинам, які могли тепер з усім їхнім майном подорожувати степами в пошуках пасовиськ для коней і худоби. Наскільки важливим був цей винахід для праіндоєвропейців, свідчить той факт, що «навіть» після смерті вони не розлучалися із своїми улюбленцями: відомі численні знахідки окремих коліс і цілих возів та колісниць в чоловічих похованнях ямної культурно-історичної спільності. Оточені рештками коліс, осей та дощок, поховані лежать на спині з підігнутими колінами й посипані вохрою. Іноді могильні ями перекриті дерев'яними колодами чи оточені кромлехами. Але домінуючою ознакою цих поховальних споруд є курган. Речі, які супроводжували небіжчиків в потойбічне життя, також досить промовисті: мідні та крем'яні ножі, кам'яні бойові сокири,

кінджали, гарпуни, булави, наконечники стріл, дротиків та списів. Увесь цей різноманітний та численний арсенал зброї (як для дальнього, так і для ближнього бою) справляє враження, що ця мобільна і добре озброєна людність опанувала степи та лісостеп Євразійського континенту не завжди мирними шляхами. Одночасно з цим, в деяких похованнях знаходять тільки такий робочий інструмент, як скребки, шила, серпи та інше, а найбільш ранні поховання "ямників" взагалі не супроводжувались будь-якими речами, хіба що кістками тварин – залишками їжі.

Усе це свідчить про дуже виразні патріархальні стереотипи в середовищі цих степових громад. Переважна більшість антропоморфних стел, встановлених над курганами "ямників", також, очевидно, говорять про такий тип суспільних відносин. На них зображені чоловічі постаті, які озброєні бойовими сокирами і уособлюють могутнього воїна чи, можливо, самого бога війни. Що стосується соціальної стратифікації давніх індоєвропейців, то тут дослідники поки що не можуть з впевненістю сказати, що в "ямників" вже існували військові лідери – "захисники віри" чи "гаранти незалежності та заможності". Їх поховання, звичайно, значно відрізняються кількістю і вартістю супроводжувальних речей, але важко встановити чи вони є одночасними, тобто, чи не використовувався первісний курган для пізніших поховань. Найдавніші писемні джерела та міфи багатьох індоєвропейських народів дозволяють нам побачити, як самі вони сприймали соціальний розподіл своїх суспільств. Від Індії часів "Веди" до кельтської Галлії залізного віку суспільство поділялось на три класи: жреців, воїнів, пастухів/землеробів. Така "троїстість" простежується і в релігійних культах і в усіх сферах діяльності індоєвропейців²³. На думку французького вченого Жоржа Дюмезиля²⁴, соціальна система індоєвропейців складається з трьох головних "функцій":

- перша "функція" уособлює владу (каста жреців) і репрезентує два аспекти – релігійний та законодавчий;
- другу "функцію" виконують воїни, які захоплюють сусідні території й захищають свою;
- третя "функція" пов'язана з концепцією плодючості й репрезентується міфічними персонажами (божественними близнюками), які мають пряме відношення до коней (!) і часто супроводжуються жіночою постаттю.

Сподіваємось, що подальші археологічні та лінгвістичні дослідження покажуть, наскільки ця "тристороння" модель є універсальною для давніх індоєвропейських суспільств.

Якщо припустити, що південні степи та лісостепова смуга України й Росії були індоєвропейською прабатьківщиною, було б цікаво простежити подальшу долю та шляхи розселення цих войовничих народів. Десь в їхньому середовищі знаходились і далекі пращури слов'ян, але поки що історична наука не може із впевненістю локалізувати їх місцезнаходження в бронзовому віці. На жаль, обсяг статті не дозволяє показати гіпотетичні шляхи, які ведуть з "історичної батьківщини" – південної України та Росії – в вічне розсіяння. Найдовше в цих степах залишались іранські племена киммерійців, скіфів та сарматів – аж до II ст. н.е. А першими, очевидно, емігрували з прабатьківщини (до річч, територія розселення "ямників" значно перевищує в першій половині III тис. до н.е. 300 тис. км²) майбутні хети, лувійці, палайці, а також тохари. На думку деяких вчених, перші три народи перейшли Балкани і кількома хвилями заселили Східну й Центральну Анатолію. Тохарською мовою встановлене розмовляли в VIII ст. н.е. у Східному Туркестані (сучасна провінція Сінцзян, КНР).

За 1000 кілометрів на північ від Сінцзяну й за 2000 км на схід від території ямної культурно-історичної спільності в Алтайських степах були знайдені поховання та укріплені поселення людей, які відрізнялись від тубільних палеазізьких племен зовнішньо (мали виразні європеїдні риси), своєю матеріальною культурою (бойові сокири, мідні ножі), поховальним ритуалом (підкурганні скорчені поховання, посипані вохрою), а, головне, – типом господарювання. Вони мали розвинену відтворюючу економіку, яка базувалась на розведенні свійських тварин і коней, а також на примітивному землеробстві. Носії цієї культури ("афанасьєвської") були, безсумнівно, близькосторіднені з "ямниками", якимсь забутих коліном, "втраченим племенем" цієї спільності. Той факт, що вони досягли Єнісею, був сам по собі дуже визначним. Він свідчив про мобільність і енергійність суспільства,

яке на початку III тис. до н.е. могло успішно подолати величезні відстані від Дніпра та Волги до Західного Сибіру. Чи не були це тохари, індоєвропейська мова яких була відома лінгвістам ще з кінця XIX століття? Ця мова поділялась на два діалекти: діалект А був дуже архаїчним і значно відрізнявся від діалекта В, який був розмовною мовою до кінця існування цього народу (VIII ст. н.е.). На велике здивування вчених, виявилось, що тохарська мова мала спільні лексичні й граматичні риси з слов'янськими, балтськими, германськими та грецькою мовами. Обидва її варіанти, як виявилось, належали до мовної групи "centum" (варіант А – kant; В – kante). Тохарська мова мала слов'янські прикметникові суфікси (!), а деякі слова тохарської були відомі тільки лінгвістам з давньогрецької мови. Це означало, що тохари в праїндоєвропейські часи жили поруч вищезгаданих народів. Цікаво також, що поява нових граматичних форм у більш пізньому давньоіндоєвропейському періоді розвитку цих мов не торкнулася тільки кельтських мов на заході, хетської на півдні та тохарської на сході: їх носії вже емігрували на той час з прабатьківщини. Ймовірно, що тохари прийшли в Західний Китай десь в II тис. до н.е., до того часу, як іранські племена зайняли території на заході²⁵. Існують ще два вагомих аргументи на користь їхньої ранньої еміграції в Східний Туркестан. По-перше, у I тис. до н.е. народи степу рухалися зі сходу на захід і не існує археологічних свідчень супротивного руху. По-друге, китайські джерела з часів династії Хань (208 р. до н.е. – 8 р. н.е.) говорять про тохарів як про тубільне населення. За інформацією китайських хроністів, тохарські воїни складали 1/5 всієї їхньої людності. Вони були озброєні луками, довгими списами, коротко стригли волосся і зловживали алкогольними напоями. Хроністи повідомляють, що тохари були землеробами, а їхньою улюбленою їжею були павичі. Китайці відрізняли їх від інших індоєвропейців (мабуть, іранців), яких вони зображали як "рудоволосих, синьооких людей, схожих на мавп"…²⁶

Приклад тохарів і хетів є символічним і важливим для археологів як нагадування того факту, що людності часто міняли своє місцеперебування, хоч далеко не завжди це можна простежити археологічно.

Досить часто з політичних чи ідеологічних міркувань в деяких країнах наголошується на моделях безперервного місцевого культурного розвитку народів протягом тисячоліть у межах їх сучасних кордонів, що суперечить історичній дійсності – постійним міграціям етносів на великі відстані.

Історичні свідчення, які було розглянуто в цій статті, вказують на вторгнення індоєвропейців на території Малої та Центральної Азії, що дає нам підстави виключити ці регіони із списку претендентів на індоєвропейську прабатьківщину. Обсяг статті не дозволяє простежити їхні шляхи в Західній Європі та Індії, але, підводячи підсумки нашого короткого огляду, можна стверджувати, що як археологічні, так і лінгвістичні джерела дають підстави вважати саме Причорноморсько-Каспійські степи вірогідним (хоч, можливо, і не єдиним) центром зародження праїндоєвропейської людності, їхньої культури та нового типу господарства.

Все вищенаведене надійно підтримує концепцію, за якою південноукраїнські степи з їхнім сприятливими природно-кліматичними умовами були одним із центрів виникнення індоєвропейської землеробсько-скотарської спільності.

(Продовження у наступному номері)

¹ Див.: Mukherjee S.N. Sik William Jones. – Cambridge, 1968.

² Mallory J.P. The search of the Indo-Europeans. – London, 1989. – P.12.

³ Реконструкція В.Леманна і Л.Згусті, 1979.

⁴ Таким символом в праїндоєвропейській мові реконструйований звук чи слово.

⁵ Lemmann W.P. Historical Linguistics. – New York, 1962. – P.27.

⁶ Як побачимо нижче, ці дані добре узгоджуються з результатами археологічних досліджень.

⁷ Mallory J.P. Op. cit. - P.19.

⁸ Хаттська мова – стародавня мова Малої Азії, споріднена з західно-кавказькими.

⁹ Winn, M. Burial Evidence and the Kurgan Culture in Eastern Anatolia c.3000 B.C. Jies 9, 1981; Scomal, S. And Polome, E. "Proto-Indo-European: The Archaeology of a Linguistic Problem", Washington, DC. 1987.

¹⁰ Gimbutas, M. The Beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-Europeans: 3500 – 2500 B.C.”. Jies, 1, 1973.

¹¹ Давня історія України. – Київ, 1997. – Т.1. – С.290.

¹² Давня історія України, т.1, ст.290.

¹³ Renfrew C. Archaeology and language: the puzzle of Indoeuropeans origin. – London, 1987.

¹⁴ Mallory, 143.

¹⁵ Diakonov I.M. Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian // Journal of American Oriental Society. – 1985. – 105. – Pp. 597 – 603.

¹⁶ Mallory, 30.

¹⁷ Дьяконов И.М. Предистория армянского народа. – Ереван, 1968.

¹⁸ Mallory, 24.

¹⁹ Безсумнівно, що в праіндоєвропейському світі кінь мав якусь дуже важливу символічну функцію. Існує багато археологічних свідчень про жертвоприношення коней (Дереївка, Грушівка, Новоолексіївка), які легко узгоджуються з відомими нам з писемних джерел подібними ритуалами в Індії. Але був і якийсь інший сакральний культ коня, який ледве простежується в стародавніх міфах і археологічних матеріалах.

²⁰ Поховання виключно (!) чоловічі. Матеріальна культура “ямників” вказує на суто патріархальний характер цього суспільства. Нагадаємо, що в одній з найбільш архаїчних індоєвропейських мов – у хетській – відсутні форми жіночого роду.

²¹ В деяких районах “ямної” території знайдені тимчасові стоянки. Винятком є існування Михайлівського поселення на півдні України і, можливо, ще декількох менших поселень.

²² Diakonov I.M. Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian... – P. 597.

²³ В договорі 1380 р. до н.е. між царями Мітттані та хетів згадуються індійські боги Варуна (mag), Індра (воїн) та близнюки Насатьяс (доглядачі коней та людей). Скіфська легенда (за Геродотом) розповідає, як три небесні речі впали на землю: чаша (символ влади), сокира (знаряддя воїна) та плуг з ярмом (символ землеробства) і були поділені між трьома братами-скіфами. В ранні римські часи ця тристоронність уособлювалась Юпітером, Марсом та Квірінієм.

²⁴ Diakonov I.M. Hurro-Urartian Borrowings in Old Armenian // Journal of American Oriental Society. – 1985. – 105. – Pp. 597 – 603.

²⁵ В тохарській мові не знайдено ранніх запозичень з іранської чи індійських мов.

²⁶ Mallory, 24.

Василь Пітель

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАКІНЧЕНИХ РЕЧЕНЬ

Незакінчені речення (далі – НР) як своєрідні синтаксичні конструкції характеризуються не тільки властивою для них структурною, змістовою та інтонаційною незавершеністю, але, як і будь-які інші речення, мають формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні ознаки (1). Серед них виділяються такі семантичні особливості:

1. Наявність у НР вербально невираженої семантики, або підтексту (2; 3; 4; 5; 6; 7).

Це одна із найголовніших властивостей НР. Структурно, семантично та інтонаційно закінчені речення можуть (хоч і необов'язково) передавати вербально невиражені підтекстні значення. Підтекст у них вирізняється факультативним характером. Наявність імпліцитного значення у НР – об'єктивне і закономірне явище, яке постійно супроводжує ці синтаксичні конструкції, оскільки незавершеність речення обов'язково призводить до переведення частини його інформативного значення у підтекст. Наприклад:

Якраз останній промовець скінчив своє слово. Якраз починали забивати труну (оті особливі удари у вічність); ви чуєте, як жінка безнадійна скрикує, обриваючи фразу:

– Промінчику мій! Пожди! Я ж тебе так!... (А.Любченко);

За ніч одну посивіли черешні.

Ну як ви так... навіки... навесні...

Відкрито двері вічності й сінешні (Г.Турелик);

Інокентій Вольфович протер очі:

– Не впізнаю... впізнаю. Хто ви?

– Іван я, ну, там три подвиги... Згадали? (В.Тарнавський).

У всіх наведених вище прикладах є окремі семантичні елементи, які не одержали вербального вираження. Це зумовило виникнення імпліцитності в їх загальному інформативному значенні, появу підтексту.

2. Актуалізація підтекстного значення у НР.

Використання підтексту у процесі спілкування завжди розраховане на його актуалізацію. При цьому важливу роль відіграє пресупозиція (8, 43 – 59; 9, 48 – 75). Підтекст може бути присутнім при вживанні будь-якого типу речень. У НР, як і в інших синтаксичних конструкціях, завжди в першу чергу актуалізується найбільш важливий елемент думки, і, відповідно, член чи члени речення. Проте способи його актуалізації у НР і в закінчених реченнях різко відрізняються. Якщо у власне реченнях (структурно, семантично та інтонаційно закінчених) актуалізації піддаються ті його елементи (елемент), які вербально виражені, то в НР, як правило, такі компоненти речення є лексично не вираженими і знаходяться в підтексті. Таке явище пов'язане з тим, що в НР вербально матеріалізована думка найчастіше набуває другорядного значення, тоді як невербалізована виступає як основна. У результаті цього головною метою у такому реченні-висловлюванні є вираження імпліцитного значення – підтексту. Наприклад:

... Батько, побачивши, що дитина напрочуд біла вдалася, накинувся на нещасливу матір з лайкою, погрозою і бійкою за зраду. Стара мати нещасної задля свого віку відповідно до звичаю найбільше шанована між циганами, хоронила її диким криком і лайкою, кидаючись вихром між нею та Раду, коли тим часом цигани – чоловіки ставали чи не всі по стороні зраженого мужа – старшини: обезчестила цілу громаду чистої циганської крові вже першим сином, бодай би до рання не дочекала – гомоніли і проклинали водно за роз'ятренням батьком і проводирем, що кипів з обиди і жадди за помстою, погрожуючи заєдно п'ястуком між циганами, котрі зібравшись біля шатра проступниці, повторяли, мов з одних уст, слова свого старшини: “Вже першим сином!...” (О.Кобилянська);

... А з тобою, царю... – дзвінко пролунав голос Полуботка, вдарився в стіни

каземату, і здригнулися кати та власть імуці. – З тобою, царю, за невинне страждання моє і земляків моїх будемо судитися в нелицевірного судді, Бога нашого: скоро станемо перед ним, і він розсудить Петра з Павлом! (Р.Іваничук).

Однак зауважимо, що актуалізація підтекстного значення у НР можлива тільки за умов врахування їх функціонально-семантичних властивостей, а, особливо, ситуації мовлення та широкого контексту. Інакше неправильно сприймається комунікативне призначення речення, викривлюється його актуальний зміст, що призводить до багатозначності сприйняття, або й взагалі до втрати смислу. Разом з тим, вербалізована частина висловлювання у цій ситуації може бути помилково зарахована до одного із типів структурно та семантично завершених речень. Наприклад:

– Так, так, я вас слухаю!

– Ви знаєте?.. Ви знаєте?.. – затнувся Микулка й ураз не міг слова мовити далі.

– Що ви хотіли?..

– Ви знаєте, що у вас є син... (І.Чендей).

НР “Ви знаєте?..” (якщо не розглядати його у контексті функціонально-семантичних особливостей) може сприйматися як завершене речення із значенням “ВИ знаєте” (а не хтось інший) або “ви ЗНАЄТЕ” (а не не знаєте), де актуалізуються компоненти ВИ і ЗНАЄТЕ. Насправді та частина повідомлення (“ЩО...”), яка актуалізується, не одержує вербального вираження.

3. Невідповідність між словесно представленою семантикою і загальним інформативним значенням речення.

Кожне НР характеризується наявністю другого вербально не представленого плану вираження змісту. Це впливає на вербалізовану семантику таких речень, котра, як наслідок, є не тотожною, не еквівалентною загальному інформативному значенню речення. Вона складає не все інформативне значення, а лише більшу або меншу його частину. Це зумовлюється суттю самого підтексту, яка полягає в тому, що “підтекст... базується на інтенційній різниці між висловлюваним змістом і неповідомленим суб’єктивним наміром...” (10, 52).

Таким чином, у НР, на відміну від завершених речень, така невідповідність відзначається постійним характером і, як правило, без особливих зусиль усвідомлюється читачем. Орієнтація тільки на лексичний склад і ту семантику, яку він представляє, є недостатньою, оскільки в цьому випадку речення набуває або зовсім іншого значення, або стає багатозначним. У процесі сприйняття і розуміння змісту висловлювання читач в будь-якому випадку зробить висновок про те, що загальне інформативне значення НР є завжди ширшим, аніж те, яке представлено словесно. Така особливість змушує не обмежуватися тільки поверховою семантикою, яка представлена лексичним матеріалом речення, а вникати в затекстну, словесно не виражену семантику – у підтекст. Наприклад:

Я згадала недавній свій жарт про весілля з Куком і спитала, чи не трапилось із ним того, що з Онегіним. Коли Татяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж... Ну, ясно: історія повторюється (М.Хвильовий).

У поданому прикладі вербалізовані семантичні елементи “Коли Татяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж”, тоді як загальне інформативне значення речення – “Коли Татяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж, то упадав за нею”;

Тепер, знаєте, називається чоловік безробітним і на біржі записаний, особливо жінки, а в самої... (В.Підмогильний).

У прикладі вербалізований семантичний компонент частини речення “а в самої”, тоді як загальне інформативне значення цієї частини – “а в самої і робота, і гроші є”;

– Тобі добре. Ти – один. Знявся та й пішов, а он Тимкові... (Г.Тютюнник).

У цьому прикладі матеріально представлений семантичний компонент частини речення “а он Тимкові”, в той час як загальне її інформативне значення – “а он Тимкові із сім’єю як бути”.

Щодо невідповідності між вербально представленою семантикою і загальним інформативним значенням НР, то тут простежується така закономірність: чим більше зростає роль імпліцитності і, відповідно, зменшується роль експліцитних, вербалізованих

компонентів, тим більше поглиблюється, збільшується різниця між словесно представленою семантикою і загальним інформативним значенням НР. Наприклад:

– Розумію, – пошкандибала до виходу жінка. – Діло серйозне, раз з Києва... (Ю.Щербак) – загальне інформативне значення “Діло серйозне, раз з Києва приїхали”;

– ... Допізна сиділи зі мною хлопці, то ще не так моторошно було, а коли я лишився сам... (П.Колесник) – загальне інформативне значення “Допізна сиділи зі мною хлопці, то ще не так моторошно було, а коли я лишився сам, то зовсім страшно (моторошно) стало”;

– Про всякий, значиться, случай? – усміхнувся Ілько.

– Та то... вже... (В.Винниченко) – загальне інформативне значення “Та то вже не твоє діло (... не твоє, а моє діло; ... моє діло і т.п.).

4. Зумовленість загального інформативного значення НР інтра- та екстралінгвістичними факторами.

Виникнення і актуалізація підтексту та загального інформативного значення у НР перебуває у тісній взаємозалежності з інтра- та екстралінгвальними факторами, які, разом з тим, виконують ще й підтекстоутворюючу функцію. Ці ж фактори сприяють також виявленню, сприйняттю та розумінню підтексту, виконуючи таким чином функцію виявлення підтексту.

До інтралінгвальних факторів відносимо всі мовні одиниці, які отримують вербальне вираження. Таким чином, сюди відноситься контекст, у якому знаходиться НР. Завдяки навколишньому контексту, який уможливує умовне відновлення невербалізованих компонентів синтаксичної структури, можна визначити і ті елементи загального інформативного значення, котрі не одержали словесного позначення в межах даного НР. Наприклад:

– ... Думаєте, я не любив? Я так поважав Анну, як своє серце! Мене ще відтоді серце не переставало боліти! Мене забрали служити...

– Правду кажеш! – ніби пробудився з якогось заціпеніння Петро Волосан. – Ми йшли разом служити! Але тебе нога боліла! Гіпс наклали, а мене на море брали. І мене Маруся провожала, та не дождалася!... (С.Пушкін);

Г р и ц ь к о (сам)

О боже! Як вона мене кохає!

А я? І я її люблю, але ж...

Як бачу личенько її вродливе,

Як чую любий голос, дужу мову,

Як слухаю пісень її чудових,-

То знаю, що вона з усіх найкраща,

І я тоді люблю її без міри.

Але чому, як я її не бачу,

Моє кохання наче замирає? (В.Самійленко);

– А то вже питається онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати, – відповідала баба Устина. – Стільки літ мовчала, а це, як бачите... – Вона позирнула на годинник і тицьнула в нього пальцем: – О, о, слухайте, зараз буде кувати!.. (В.Земляк).

До інтралінгвальних факторів відносимо також ті способи передачі загального інформативного значення, якими є стійкі вирази та речення фразеологічного типу. Причому до стійких виразів ми відносимо “фразеологічно (і/або граматично) закріплені сполучення слів, які набувають в мові, більшою чи меншою мірою, особливостей фразеологічної одиниці” (11, 93). Незавершеність таких синтаксичних одиниць не заважає читачеві або слухачеві відновлювати невербалізовані елементи як у семантичній, так і в граматичній структурі речення. Наприклад:

– ...О, про вовка промова... Біжить! (Є.Гуцало);

Вона ж подумала, що, може, й справді їм сьогодні не варто йти в гості. Василь Федорович мовби й заспокоївся, але хто зна, що в нього на серці. Там же чимало вип’ють. А він такий, що під важку руку... Ні, краще не йти (Ю.Мушкетик);

Сини нас потішають:

Ось... воля і земля.

А що за твою волю

Та безкінечна кров...

Мовчать. В очах їх сльози (П.Тичина).

Екстралінгвальні фактори сприяють адекватному сприйняттю і розумінню підтексту в НР. До них відносимо ситуацію мовлення (всі ті об'єктивні умови і обставини, які супроводжують мовленнєву діяльність), а також спільні знання співрозмовників, або читачів, щодо предмета мовлення, явищ дійсності, інших співрозмовників і т. п. Сюди ж належать і паралінгвістичні засоби: особливості вимови, міміка, жести, фізичні характеристики співрозмовників і т. д., які також включаються в спілкування і служать опорою для сприйняття невербалізованої інформації. Наприклад:

– У мене, бачите, не тільки копія судової палати, а план, план на цю землю є – все, а вони нахрапом беруть.

– І приговор, – вставила стара.

– Не мають права! – рішуче сказав Короп. – План, де все видно, друге по суду доказано, а...

На столі з'явилася пахуча гречана каша з молоком ситим, і розмови про землю на хвилину урвалися... (Г.Косинка);

– Що?! Та я тобі... та ти знаєш... І він – тепер уже не було сумніву, що це дійсно він – зробив крок уперед і шарпнув з плеча гвинтівку (І.Качуровський);

– А ви знали цього?.. – Шершун косо позирнув на череп (Р.Федорів).

Отже, незакінчені речення характеризуються властивими їм семантичними особливостями, які виокремлюють такі синтаксичні одиниці з поміж інших речень, зумовлюють використання НР як своєрідного засобу формування і формулювання думок, надають висловлюванню емоційно-експресивного відтінку.

1. Питель В.І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській літературній мові: Дис... канд. філол.наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.
2. Сильман Т.И. Подтекст как лингвистическое явление // НДВШ. ФН. – 1969. – № 1. – С. 84 – 90.
3. Сильман Т.И. Подтекст – это глубина текста // ВЯ. – 1969. – № 1. – С. 89 – 102.
4. Сосновская В.Б. О двух аспектах явления "подтекст": (к проблеме обучения языку словесного искусства) // Функциональные особенности лингвистических единиц. – Краснодар, 1979. – С. 167 – 171.
5. Унайбаева Р.А. К вопросу о понятии "подтекст" – Сбор. науч. трудов МГПИИЯ им.М.Тореза. Вып. 141. Лингвистика текста. – М., 1980. – С. 72 – 84.
6. Унайбаева Р.А. Некоторые способы выявления подтекста // Сбор. науч. трудов МГПИИЯ им.М.Тореза. Вып. 138. – М., 1979. – С. 222 – 232.
7. Щербина Т.С. Лингвистическая природа подтекста (на материале диалогической речи английской и американской литературы) // Функциональные особенности лингвистических единиц. Вып. 3. – Краснодар, 1979. – С. 171 – 177.
8. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
9. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985. – 270 с.
10. Глаголев Н.В. Экстралингвистическая основа конструирования предложения в речи // НДВШ. ФН. – 1974. – № 2. – С. 49 – 59.
11. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 607 с.

Мирослав Волощук

РУСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ ІХ-ХІІІ СТ.: ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ

Всебічне й об'єктивне вивчення і висвітлення міждержавних відносин будь-якого історичного періоду неможливе без залучення всього комплексу наявних і доступних дослідникові історичних джерел. Дана проблематика, що стала предметом дослідження у статті, досі залишається актуальною для вітчизняної науки, оскільки поки що жоден із дослідників ХІХ – ХХ ст. не створив фундаментальної комплексної праці з цієї теми, залучивши весь спектр джерел та вже виданих робіт.

У розпорядженні сучасної науки є доволі значний за обсягом масив першоджерельних матеріалів, що розкривають взаємовідносини Угорщини та Русі в ІХ – ХІІІ ст. Умовно їх можна за територіально-географічною ознакою поділити на: руські літописи, польські і угорські джерела, німецькі, чеські та грецькі відомості, папські документи та повідомлення східних авторів. Найбільш поширеними у кількісному відношенні є літописи Русі, написання яких розпочалося ще з кінця ХІ – початку ХІІ ст. Будучи, по-суті, замовленням князівського дому, літописи відображали події русько-угорських взаємин виключно з позицій інтересів правлячої династії, а тому досить часто на їх сторінках спостерігаються замовчування або перекичування окремих подій. В цілому, найбільш повно стосунки Київської Русі і Угорщини за династії Арпадів знайшли відображення у Іпатіївському літописі¹, Лаврентьєвському і Суздальському літописі², а також "Повісті минулих літ" Нестора Літописця³, де можна прослідкувати період становлення (в роки князювання Володимира Великого) та розвитку взаємин двох сусідніх держав до кінця ХІ ст.

Більш пізній період налагодження тісних взаємовідносин Угорщини та Русі (ХІІ ст.) непогано відображають Володимирський літописець⁴, Радзивіловський літопис⁵, Вологодсько-Пермський літопис⁶, Постніковський, Пісаревський, Московський і Бельський літописці⁷, а також Устюжські і Вологодські літописці ХІІ-ХІІІ ст.⁸, Холмогорський літопис⁹ та хроніки: Литовська, Жемойська і Биховця¹⁰. Хоча характерною рисою всіх вищезазначених праць є те, що по-перше, це є твори ХІІ – ХІІІ ст., а по-друге, русько-угорські взаємини тут змальовувались виключно в контексті висвітлення цілісної картини історії Русі. Автори цих джерел не ставили собі за мету відобразити стосунки Києва лише з якоюсь країною-сусідом, вони описували тільки найбільш актуальні події і явища історії своєї землі. Тому не випадково від періоду "знайомства" русичів з уграми у 898 р. ("...идоша угри мимо Киева горою..."¹¹) до часу налагодження більш тісних взаємин у 1000 р. ("...на Русь придоша послы от... королей Чешских и Угорских..."¹²) на сторінках літопису ми практично не знайдемо згадок про якісь угро-руські стосунки. Більш детально вони були змальовані в період феодального роздроблення Русі та князівських чвар, безпосередню участь в яких брав і дім Арпадів ("...того же лета Изяслав посла сына Мстислава и преведе зятя своего короля на Володымерка..." (1152))¹³, "Ярополк совокупи воя многа: Ростовцы, Полочане, Смольняне, Угра..." (1136)¹⁴, "...оу се же лето побыни Оугре оу Перемишля..." (1099)¹⁵ тощо).

У ХІІ – ХІІІ ст. внаслідок посилення феодального дроблення Русі та зміцнення Галицького, а згодом Галицько-Волинського князівства, його взаємини з уграми знайшли опосередковане відображення у "Слові о полку Ігоревім"¹⁶ і були більш докладно змальовані автором Галицько-Волинського літопису¹⁷. Він, будучи високоосвіченою людиною свого часу, зумів на сторінках своєї праці показати специфіку боротьби за галицький престол (1205 – 1245) в контексті постійного, динамічного угро-польсько-руського протистояння, засуджуючи експансіонізм чужинців, водночас відстоюючи позиції князя Данила Романовича та його прихильників¹⁸. Літописець охарактеризував і напрями

втілення угорцями в Галичині окцедеталізаційної політики¹⁹, що, на його думку, було негативним явищем в житті місцевого населення. Автор твору чітко показав недоліки правління в регіоні Мстислава Удатного²⁰ та високо оцінив послідовність боротьби з угорцями князів Данила і Василька²¹.

Літопис, в цілому, відтворив картину загострення русько-угорських взаємин 1205 – 1245 років, майже не згадуючи про їх деяку стабілізацію у середині – другій половині XIII ст.

Загалом, твори (Літописний звід 1518 року (Уваровський літопис)²², Літописці останньої чверті XVII ст.²³, Скорочений літописний звід 1493 року²⁴, Густинський літопис²⁵, Ніканорівський літопис²⁶, та вже згадувані Радзивіловський²⁷, Володимирівський²⁸, Холмогорський²⁹ і інші літописи), які з'явилися на світ впродовж XIV – XVII ст., лише скомплювали окремі фрагменти русько-угорських взаємин IX – XIII ст., про які писали літописці XII – XIII століть, додаючи до них окремі свої коментарі, що не змінювали суті проблеми.

Починаючи з XVIII ст. на території Російської імперії, а згодом в СРСР спостерігалось і реалізувалось прагнення науковців укомплектувати джерельні повідомлення, що стосувались історії "російських" земель і, природно, відображали окремі аспекти еволюції русько-угорських взаємин епохи розвинутого середньовіччя. Така практика призвела до появи у 1767 році "Бібліотеки Російської історичної..."³⁰, що на сучасній тоді російській мові змальовувала події "Повісті минулих літ" і, зокрема, процес перекочовувань угрів у Паннонію: "...въ льто 6406 идоша Угре лимо Киевъ гороу еже есть ныне зоветься Угорское..."³¹, а також багато інших фактів із взаємовідносин Русі та Угорщини X – кінця XI ст. У XIX ст. зусиллями науковців було також укомплектовано багатотомне видання під назвою "Акти історичні"³², у першому томі якого наводиться цілий ряд грамот римських пап, у яких йдеться про бажання престолу ап. Петра залучити до своєї парафії Галицько-Волинську державу, активно використовуючи в цьому процесі сусідні з Руссю католицькі держави, зокрема, Угорщину.

Впродовж усього періоду існування СРСР Академія Наук цієї держави здійснювала видання "Полного собрания русских летописей", куди і увійшли всі вищеперераховані нами літописні твори XII – XVII ст., а в 1989 р. було опубліковано "Літопис Руський"³³ – збірник ряду найповніших праць ("Повісті минулих літ", Чернігівського, Київського, Галицько-Волинського літописів тощо), де досить докладно відображені і русько-угорські взаємини IX – XIII ст. Так, редактори даного видання акцентували увагу на феодалній війні між Ізяславом Мстиславичем і Юрієм Долгоруким (1148 – 1152), де активну участь брали угорські війська короля Гейзи ("...Од короля ж і до Володимира наперед поїхали до Ізяслава послы, кажучи: "Брату своєму тобі зять наш, король, послав десять тисяч (армії – П.А.) і так тобі мовить: "Де твоя обида – то ось тобі полки..."³⁴, князь Ізяслав: "...позвав... до себе на обід... киян усіх, і королевих мужів, і угрів з їхньою дружиною"³⁵ та ін.), колізій, що розгорнулися після смерті Ярослава Осмомисла (1187) в боротьбі за галицький трон між його сином Володимиром, Романом Мстиславичем та королем Угорщини Белою III ("...з усіма військами рушив на Галич..."³⁶, "...коли почув Роман, що король за Горою вже, то він побіг, не маючи змоги стати супроти нього..."³⁷ тощо) та інших подій.

В цілому руське літописання не відображає всієї повноти стосунків Угорщини і Русі, а тому необхідне залучення більш широкої гами іноземних джерел, де одними з найбільш поширених є власне мадярські, які почали з'являтися на світ у середині XII ст.

Ініціатором написання першої хроніки, де було висвітлено ранню історію угорського етносу, став король Бела III (1171-1196), який доручив цю справу своєму придворному канцелярсту³⁸ (ім'я по сьогоднішній день невідоме, тому в історичній науці він йменується як Анонім³⁹). Так з'явився на світ твір "Gesta Hungarorum" ("Діяння угрів"), де окреме місце автор відводив і взаєминам з Руссю⁴⁰. Зокрема, Анонім вважав, що в ході перекочовувань угорців впродовж IX ст. з Леведії в Ателькузу, а звідти – в Паннонію, ними було завойовано Київ (з чим погоджується і російський історик Г.Вернадський⁴¹), Володимир-Волинський (якого тоді ще не було), Галич, Ужгород і Мукачево⁴², а в 903 р. – м.Боржаву⁴³ ("...(угри) обрадовавшись более обыкновенію, подъехали под град

Гунг..."⁴⁴, "... в 903 г. выслал князь Арпад свои войска... осадил крепость Боржову, которую на третий день занял..."⁴⁵). Наприкінці XII – XIII ст. твір Аноніма став ідеологічним підґрунтям для політичної експансії і релігійного тиску на східні, буцім-то колись втрачені, землі Галичини і Волині.

У XIII ст. королівський дім Арпадів намагався створити більш цілісну картину історії угрів, де б окреме місце відводилось і взаєминам з Руссю, а тому не випадково на світ з'явилися такі праці, як "Gesta Hungarorum" Шимона Кезаї⁴⁶, "Gesta Ladisla" ("Діяння короля Ласло")⁴⁷, а також "Ілюстрована хроніка" Марка (XIV ст.)⁴⁸. В цілому дані роботи є частково компіляцією фрагментів з "Gesta Hungarorum" Аноніма, а тому їм теж притаманні риси поміркованої ксенофобії, шовінізму та месіанського експансіонізму стосовно східно-слов'янських земель. Хроніки повідомляли про інкорпорацію уграми Скіфії (середина – друга половина IX ст.)⁴⁹, захоплення Києва⁵⁰ та ін.

Впродовж кінця XII – XIII ст. угорськими королями видавалось ряд грамот, що дають змогу зрозуміти як специфіку торгівельних відносин з Руссю (жалувані грамоти Імре (1196-1204)⁵¹), так і характер політичних взаємостосунків. Так, зокрема, завдяки листуванню Андрія II (1204 – 1235) з папою Інокентієм III ми можемо з'ясувати причини спроб окатоличення уграми Галичини на поч. XIII ст.⁵², а внаслідок детального аналізу грамот 1229 і 1243 років зрозуміти, що боротьба угро-руського принца Бориса Коломановича в другій чверті XII ст. за корону Естергому базувалась на легітимних правах⁵³. Вивчення епістолярної спадщини угорського монаха-бенедиктинця Юліана дозволяє краще усвідомити не тільки особливості завоювання монголами Північно-Східної Русі, але й характер місіонерської діяльності Ватикану на Сході⁵⁴. Окремі, незначні повідомлення про специфіку русько-угорських династично-шлюбних відносин увійшли до збірника документів "Monumenta Historiae Hungaricae"⁵⁵ за редакцією А.Тайнера.

Написання історичних творів в Угорщині значно активізувалося з XIV ст., коли до влади в країні прийшла Анжуйська династія, яка зберегла як своє італійське походження, так і вплив гуманізму, що, безперечно, знайшло відображення в літературі. Саме в часи її панування з'явилися такі праці, як "Annales Hungarorum"⁵⁶, "Chronicon Budense"⁵⁷, а також комплексна робота Іоанна Турочі "Хроніка Угорщини"⁵⁸. Характерною ознакою всіх цих творів є те, що одним з центральних їх завдань було в'яснення легітимності боротьби за угорський престол в другій чверті XII ст. Бориса Коломановича, на що автори даних хронік звертали неабияку увагу. Хоча вони прямо і не говорять про те, що онук Володимира Мономаха Борис мав законні права на угорську корону⁵⁹, все ж досить детально описують етапи його боротьби з Белою II Сліпим та Гейзою II.

До періоду початку правління Анжуйської династії відноситься і написання праці "Monumenta Ungarica", у якій король Людовік I називає себе правителем Галичини⁶⁰, хоча нам відомо, що в часи Юрія Львовича (на період правління якого припадає володарювання Людовіка I) Галицько-Волинська держава була досить могутнім і самостійним політичним утворенням. Така титулатура угорського короля є спадком дому Арпадів, який ще від Бели III йменував себе володарем галицьких земель.

У новий і новітній час істориками Угорщини було опубліковано ряд збірників документів, багатотомних видань, куди увійшла частина відомих і невідомих джерел, що стосувались історії Угорщини і, певним чином, розкривали її взаємини з Руссю. Так, у праці "Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis...", було відображено процес переселення угорців в Паннонію і їх взаємин з русичами Закарпаття: "...вони спустились в райони Хунгу. І коли вони туди прийшли, вони назвали місце, яке зайняли першими Мункач (з угорської мови "munka" – робота, праця – М.В.), так як з великим зусиллям досягли землі, на яку прагнули..."⁶¹. Цікаво, що деякі повідомлення з даного приводу збереглися і в "Шематизмі" Мукачівської єпархії⁶². Деякі опосередковані свідчення про еволюцію русько-угорських взаємин кінця XII – XIII ст. можна знайти в роботі "Codex diplomatice Hungariae ecclesiasticae et civilis" за редакцією угорського науковця Г.Фесра⁶³, але більш повно ці стосунки висвітлені у багатотомному збірнику документів під назвою "Vetera Monumenta Historica Hungarica Sacram illustrantia"⁶⁴, де особливе місце посідають повідомлення про прагнення короля Андрія II, при підтримці римської курії, коронувати в Галичі свого сина Коломана, а також про намагання Естергому за

підтримки пап та руських князів створити антимонгольську коаліцію.

У цілому угорські джерела за характером відображення взаємин з Руссю (IX – XIII ст.) схожі на літописи Київщини, Галичини, Чернігівщини, Суздаль тощо. Вони змальовують лише окремі найбільш важливі і актуальні для них події чи явища, органічно вплітаючи їх в історію королівства Арпадовичів. У зв'язку з цим, на основі опрацювання лише згаданих повідомлень побудувати повну, цілісну, об'єктивну, логічно пов'язану картину взаємовідносин Русі і Угорщини впродовж IX – XIII ст. практично неможливо.

Природньо, що взаємостосунки русичів і угорців знайшли відображення і в джерелах інших країн, насамперед сусідніх Польщі та Чехії. Серед польських джерел слід виділити такі твори, як "Kronika polska przez prokosa w X wieku napisana"⁶⁵, "Хроніка" Аноніма Галла⁶⁶, "Kronika wielopolska"⁶⁷, "Хроніка" Богухвала⁶⁸, твори Вінцентія Кадлубека⁶⁹ і Мацея Стрийковського⁷⁰, а також "Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI – XIII вв."⁷¹, "Kronika Domowa Dzieduszyskich"⁷² та ін. Всі вище перераховані праці в основному висвітлюють маловідомі сторінки боротьби Бориса Коломановича за угорський престол (друга чверть XII ст.), змальовують окремі аспекти русько-угорських династичних взаємин та звертаються до питання русько-польсько-угорської боротьби за галицький престол у кінці XII ст. та в першій половині XIII ст.

Окреме місце у висвітленні взаємовідносин Русі і Угорщини XI – XIII ст. займають чеські джерела. Найбільш детально цього питання торкалися Козьма Празький⁷³, Канонік Вишеградський⁷⁴, автор праці "Fontes rerum Bohemiarum"⁷⁵ та особливо Ян Длугош⁷⁶. Мислителі звернули увагу на протистояння русько-угорського принца Бориса із своїми супротивниками – королями Угорщини Белою II Сліпцем та Гейзою II, дослідили деякі аспекти історії галицько-угорських відносин першої половини XIII ст. тощо.

Візантійські хроністи Костянтин Богрянородний⁷⁷, Іоанн Кіннам⁷⁸ та Микита Хоніат⁷⁹ вивчали особливості налагодження відносин угрів і русичів на ранньому етапі їх взаємостосунків та в першій половині XII ст., коли Константинополь мав безпосереднє відношення до боротьби сина короля Коломана за угорський трон і до конфлікту на Русі Ізяслава II Мстиславича з Юрієм Долгоруким, причому першого з них підтримував Естергомський володар.

Незначний, але досить важливий пласт інформації з нашої проблематики відклався і у німецьких джерелах, серед яких слід виокремити праці Тітмара Мерзебурзького⁸⁰, Адама Бременського⁸¹, Гельмонда⁸², "Хільдесгеймські аннали" і "Життя архієпископа Фоми"⁸³ та твір Оттона Фрейзенгерського⁸⁴. Ці та деякі інші твори ("Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Ragewino"⁸⁵, "Skriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi"⁸⁶, "Monumentae Germaniae", Штирійський літопис⁸⁷ тощо) зосередили увагу на висвітленні русько-угорських відносин X – XI ст. – шлюбної політики обох сторін, незначних аспектів боротьби претендента Бориса за угорську корону та деталях античеського союзу Данила Галицького з королем Белою IV в 1260 році.

Цикл папських грамот XIII ст.⁸⁸ прояснює ситуацію стосовно існування римо-угорської коаліції, спрямованої проти Галича у першій третині XIII ст., та характеризує причини, передумови та хід переговорів папської курії з Романовичами (через посередництво Угорщини) щодо створення в середині – другій половині XIII ст. обширного антимонгольського альянсу⁸⁹.

Деякі арабські автори (ал-Гардізі, ал-Марвазі, Шукрулла, Катіба, Хаджи Халіф⁹⁰, ібн Даст⁹¹, аль-Масуді⁹², та інші⁹³) звертались до проблеми висвітлення взаємин угрів зі східнослов'янськими племенами Русі у IX ст. і зазначали, що останні перебували в постійній, неопосередкованій залежності від кочівників, які, будучи на службі у хазар, неодноразово чинили напади на русичів, брали полонених і продавали їх в рабство. Таким чином, вивчення русько-угорських відносин IX – XIII ст. на основі аналізу і використання вищеперерахованих джерел сприяє відтворенню процесу генезису даних взаємостосунків від періоду утворення в долині Дунаю держави Арпадовичів до поч. XIV ст., що в історії обох країн виявився переломним моментом. Літописи Русі і хроніки Угорщини органічно доповнюють одні одних, пояснюючи передумови, причини і хід взаємовідносин обох країн на різних етапах історії. Проте відносно невелика кількість

цих творів змушує нас використовувати окремі фрагментарні повідомлення мислителів інших, здебільшого європейських, держав для того, щоб характеристика русько-угорських взаємин IX – XIII ст. була, по можливості, максимально повною, всебічною і об'єктивною.

- ¹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі - ПСРЛ). – М., 1962. – Т.2. – 1041 с.
- ² Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку // ПСРЛ. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – Т.1. – 580 с.
- ³ Повість минулих літ. – К., 1982. – 403 с.
- ⁴ Владимирский летописец // ПСРЛ. – М., 1965. – Т.30.
- ⁵ Радзивилловская летопись // ПСРЛ. – Л., 1989. – Т.38.
- ⁶ Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. – М.-Л., 1959. – Т.26.
- ⁷ Постниковский, Писаревский, Московский и Бельский летописцы // ПСРЛ. – М., 1978. – Т.34.
- ⁸ Устюжские и Вологодские летописцы XVI – XVII вв. // ПСРЛ. – М., 1982. – Т.31. – 228 с.
- ⁹ Холмогорская летопись // ПСРЛ. – Л., 1911. – Т.33. – 250 с.
- ¹⁰ Хроника: Литовская и Жмойская и Быховца // ПСРЛ. – М., 1975. – Т.32.
- ¹¹ Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Л., 1926. – Т.1. – С.25.
- ¹² Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.445.
- ¹³ Летописный свод 1497 года // ПСРЛ. – М.-Л., 1963. – Т.28. – С.31.
- ¹⁴ Вологодско-Пермская летопись. – С.49.
- ¹⁵ Ипатьевская летопись. – С.248.
- ¹⁶ Слово о полку Игоревім. – К., 1989. – С.30.
- ¹⁷ Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994. – 253 с.
- ¹⁸ Там само. – С.45.
- ¹⁹ Там само. – С.19.
- ²⁰ Там само. – С.34.
- ²¹ Там само. – С.70.
- ²² Летописный свод 1518 года (Уваровская летопись) // ПСРЛ. – М. – Л., 1963. – Т.28.
- ²³ Летописцы последней четверти XVII в. // ПСРЛ. – М., 1968. – Т.31. – 262 с.
- ²⁴ Сокращенный летописный свод 1493 г. // ПСРЛ. – М. – Л., 1962. – Т.27.
- ²⁵ Густинський літопис. Фрагменти // Українська література XVII ст. – К., 1987. – С.146 – 167.
- ²⁶ Никаноровская летопись // ПСРЛ. – М. – Л., 1962. – Т.27.
- ²⁷ Радзивилловская летопись // ПСРЛ. – Т.38.
- ²⁸ Владимирский летописец // ПСРЛ. – Т.30.
- ²⁹ Холмогорская летопись // ПСРЛ. – Т.33.
- ³⁰ Библиотека Российской исторической, содержащая древнія летописи и всякія записки, способствующія къ объяснению истории и географіи російской древнихъ и среднихъ времен. – СПб, 1767. – Т.1. – 348 с.
- ³¹ Там само. – С.20.
- ³² Акты историческія, относящіеся к Россіи. – СПб, 1841. – Т.1. – С.3 – 4, 30 – 31.
- ³³ Літопис Руський. – К., 1989. – 590 с.
- ³⁴ Там само. – С.235.
- ³⁵ Там само. – С.239.
- ³⁶ Там само. – С.346.
- ³⁷ Там само. – С.347.
- ³⁸ Всемирная история. Закат Римской империи. Раннее средневековье. – М. – Минск, 1999. – С.835.
- ³⁹ Деволан Г.А. Угорская Русь. Исторический очерк. – М., 1878. – С.8; Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Ужгород, 1999. – Т.1. – С.152; Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород, 1937. – С.10; Грот К.Я. Моравия и мадьяры с половины IX в. до начала X в. – СПб, 1881. – С.173 – 174; Вернадский Г. Древняя Русь. – М. – Тверь, 1996. – С.336.
- ⁴⁰ Гранчак І.М., Балагурі Е.А. Деякі питання стародавньої історії Закарпаття // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С.129.
- ⁴¹ Вернадский Г. Указ. соч. – С.336.
- ⁴² Лучкай М. Історія карпатських русинів в 2 т. – Ужгород, 1999. – Т.1. – С.152 – 155.
- ⁴³ Сова П. Указ. соч. – С.18.
- ⁴⁴ Там само. – С.15 – 16.
- ⁴⁵ Там само. – С.18.
- ⁴⁶ Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII в. Сборник статей. – М.: АН СССР, 1961. – С.148.
- ⁴⁷ Див.: История Венгрии: В 3 т. – М., 1971. – Т.1.
- ⁴⁸ Шушарин В.П. Указ. соч. – С.148.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Внешняя торговля Древней Руси // История СССР. – 1967. –

- C.81 – 108; Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – К., 1992. – С.158.
- ⁵² Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia. – Romae, 1859. – T.1. – S.1, 97, 200.
- ⁵³ Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XIII в. // Институт АН, VII серия. – Отдел гуманитарных наук. – Л., 1930. – № 9. – С.650.
- ⁵⁴ Див.: Каргалов В.В. Монголо-татарское нашествие на Русь. – М., 1966.
- ⁵⁵ Лонгинов А.В. Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне. – Вильна, 1893. – С.323.
- ⁵⁶ Розанов С.П. Назв. стаття. – № 8. – С.588.
- ⁵⁷ Gorski K. Borys ustep z dziejow dwunastego wieku. – Lwow, 1876.
- ⁵⁸ Thuroch J. de. Chronica Hungarorum. – Budapest, 1985. – 332 s.
- ⁵⁹ Ibid. – S.84 – 85, 128 – 134.
- ⁶⁰ Monumenta Ungarica/ ed. Endel J. Ch. – Vinnae. – S.3.
- ⁶¹ Scriptorum rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. – Budapest, 1937 – 1938. – Vol. 1 – 2. – S.51.
- ⁶² Шандор В. Закарпаття – історично-правний нарис (IX ст. – 1920). – N-Y., 1992. – С.17.
- ⁶³ Codex diplomatis Hungariae ecclesiasticus et civilis/ ed. G.Fejer. – Buda, 1832. – T.7. – V.2. – S.216.
- ⁶⁴ Vetera... – S.1 – 2, 97, 200 – 201, 230 – 232.
- ⁶⁵ Kronika polska przez prodosza w X wieku napisana. – Warszawa, 1825. – S.240 – 241.
- ⁶⁶ Аноним Галл. Хроника. – М., 1961. – С.36; Gall A. Kronika Polska. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. – S.23.
- ⁶⁷ Kronika wielkopolska. – Warszawa, 1965. – S.80 – 81.
- ⁶⁸ Розанов С.П. Назв. стаття. – № 8. – С.585; Werthner M. Boris und Rostislaw. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889. – S.14.
- ⁶⁹ Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русскимъ и иностраннымъ извѣстиям. – К., 1873. – С.5.
- ⁷⁰ Kronika polska, litewska, zmodska i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa, 1846. – S.9 – 10.
- ⁷¹ "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях IX – XIII вв. – М., 1987. – С.124, 137.
- ⁷² Kronika Domowa Dzieduszycich. – Lwow, 1865. – S.27.
- ⁷³ Козьма Пражский. Чешская хроника. – М., 1962. – С.125.
- ⁷⁴ Грот К.Я. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141 – 1173). – Варшава, 1989; Gorski K. Ibid.
- ⁷⁵ Fontes rerum Bohemicarum. – Praha, 1874. – T.2. – S.215 – 216, 310.
- ⁷⁶ Werhner M. Op. cit. – S.5 – 6; Polska Jana Dlugosza. – Warszawa, 1965. – S.29; Лонгинов А.В. Назв. праця. – С.317.
- ⁷⁷ Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М.: Наука, 1991. – С.159.
- ⁷⁸ Розанов С.П. Назв. праця. – № 9. – С.668; Werthner M. Op. cit. – S.32; Войнар М.О. Корона Данила в правничо – політичній структурі Сходу // Analecta OSBM. – Серія 2, секція 2. – Випуск 1 – 2. – Рим, 1954. – С.113.
- ⁷⁹ Розанов С.П. Назв. стаття. – № 9. – С.670.
- ⁸⁰ Kronika Thitmara / ed. M.Z.Jedlicki. – Zytomierz, 1861. – S.369.
- ⁸¹ Лонгинов А.В. Назв. праця. – С.316.
- ⁸² Гельмонд. Славянская хроника. – М., 1963. – С.33.
- ⁸³ Назаренко А.В. О "русской марке" в средневековой Венгрии // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С.302.
- ⁸⁴ Грот К.Я. Из истории... – С.203; Розанов С.П. Назв. стаття. – № 8. – С.595 – 596; № 9. – С.656, 661; Werthner M. Op. cit. – S.3.
- ⁸⁵ Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi fecit Gesta Frederici imp. Auctoribus Ottone et Ragewino-Hannoverae, 1867. – S.48 – 49.
- ⁸⁶ Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. – Hannoverae, 1877. – T.18. – S.33 – 34.
- ⁸⁷ Кордуба М. Участь Данила в битві під Крессенбрунн // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т.10. – С.1.
- ⁸⁸ Боротьба південно-західної Русі проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). – К., 1988. – С.17 – 18, 20 – 21, 23 – 25.
- ⁸⁹ Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1875 – 1953). – Romae, 1953. – V.1. – S.19 – 21, 27 – 45, 49 – 51.
- ⁹⁰ Алешкевич Я.А. Східні джерела про стародавніх угорців // Науковий вісник УжДУ. – Серія історія. – 2000. – Вип. 5. – С.60.
- ⁹¹ Шушарин В.П. Назв. праця. – С.117.
- ⁹² Грот К.Я. Моравия и мадьяры... – С.196.
- ⁹³ Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянахъ и русскихъ. – СПб, 1870. – С.108.

Ірина Місюра

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1914 – 1915 РОКАХ

1 серпня 1914 р. почалася Перша світова війна. Вона виникла як наслідок крайнього загострення суперечностей між головними капіталістичними країнами за новий поділ світу. Кожна з держав, що вступила у війну, виношувала свої плани щодо нових територіальних захоплень. Чільне місце у їх планах відводилося Галичині. Особливе зацікавлення щодо неї виявили Росія та Австро-Угорщина, адже контроль над українською територією з її величезними природними багатствами та людськими ресурсами мав надзвичайно велике значення для вирішення військового конфлікту у Центральній та Східній Європі.

Не маючи власної державності, щоб захистити свої корінні інтереси, українці зазнали у війні особливо відчутних втрат. Перебуваючи по різні сторони державного кордону, вони змушені були воювати один проти одного, причому їхня чисельність в рядах як російської, так і австрійської армій була дуже значною. Репресивна політика царської Росії, що розпочалася з Наддніпрянщини, досягла свого апогею на західноукраїнських землях. З початком війни одночасно почалося жорстке переслідування українців у Галичині польсько-австрійською адміністрацією.

Приводом для цього стала легенда про "руську зраду". В її основі лежала діяльність "Карпато-руського визвольного комітету", заснованого в Києві ще до початку війни п'ятьма москвофілами. 29 липня 1914 р. цей "комітет" видав відозву до українського народу, в якій закликав галичан привітно зустрічати православне військо і переходити на їх бік¹. Крім того, "Карпато-руський визвольний комітет", налагодивши зв'язки з штабом Головнокомандуючого російськими арміями Південно-Західного фронту, допоміг йому підготувати книжку "Сучасна Галичина", яку одержали офіцери тих частин російської армії, що направлялися в Галичину. Ця книжка служила їм своєрідною інструкцією про територію, природу та населення цього краю. У ній також давалася характеристика політичним партіям, українським установам, Греко-Католицькій Церкві та їх діячам. Зазначалися адреси всіх русофільських організацій, на які можна було розраховувати.

У 1914 р. австрійська армія відступала під натиском російських військ. Шукаючи виправдання поразкам на фронті, австрійські правлячі кола звинуватили українське населення Галичини у політичній непевності, зраді та підтримці Росії. Доказом "зради" стало не що інше, як "сучасна Галичина", що дуже швидко потрапила до рук австрійської контррозвідки. Опираючись на крайову адміністрацію, що складалася переважно з поляків, австрійська влада розпочала терор проти місцевого населення. Тисячі галичан і буковинців потрапили до концентраційних таборів у Шваці, Куфштайні, Гмюнді, Гнаві. Тільки в Талергофі (поблизу Грацу) в кінці 1914 р. знаходилося більше 8 тис. в'язнів². Було заарештовано багато інтелігенції, священників, але більше 70 % ув'язнених складали прості селяни, які були далекі від політичних переконань.

Угорські вояки самочинно без суду і слідства страчували невинних людей. Як зазначає історик Д. Дорошенко, в 1916 р. у Чернівцях він зібрав фотографії, на яких була одна й та сама картина: білі українські хатки, на їх тлі чорніють шибениці, на котрих висять тіла галицьких селян, а навкруги стоять солдати – видно, що позують для фотографа³. Таким чином, внаслідок австро-угорського терору в Галичині загинуло 36 тисяч цивільних людей. Крім того, приблизно стільки ж українських в'язнів не повернулося з австрійських таборів.

Отже, арешти і воєнні суди стали вигідним засобом налагодження національних справ. Для поляків це видалося чудовою нагодою якщо не повністю знищити свідомий український елемент в Галичині, то принаймні на довгий час ослабити й зупинити розвиток українського руху. Маючи великий вплив у Австрії, вони використовували війну, щоб

одним замахом позбутися противника, який ставав щораз небезпечнішим, а з вибухом війни піднявся на боротьбу за незалежність.

3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів. Вступивши в Галичину під гаслом "допомоги" та "визволення" слов'янських братів, Росія тим самим приховувала справжній намір анексії цього краю. В окупованих західноукраїнських землях було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, яке поділялось на чотири губернії: Львівську, Перемишльську, Тернопільську і Чернівецьку. Генерал-губернатором нової провінції став давній покровитель москвофілів граф Олексій Бобринський. У своїй програмній промові, проголошеній 23 вересня 1914 р., він заявив делегації магістрату міста Львова: "Вважаю за потрібне ознайомити вас з керівними основами майбутньої моєї діяльності: насамперед Галичина і Буковина є здавна корінною частиною однієї великої Росії. На цих землях корінне населення завжди було російське, і влаштування їх повинно бути влаштоване на російських засадах. Я буду запроваджувати російську мову, закон і устрій"⁴. Створена Бобринським місцева адміністрація, яку склали далеко не кращі представники російського чиновництва і галицькі русофіли, відразу взялася до справи. За словами М. Грушевського, "у всіх ворогів українства з'явилась тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство до решти в самім джерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні Російській. Кінець українству!" – таке було гасло російської адміністрації⁵.

18 вересня 1914 р. генерал-губернатором було видано Циркуляр, в якому наказувалося закрити в Галичині всі українські й польські навчальні заклади та громадські інституції. У державних установах і навіть церквах заборонялася українська мова. Окремим наказом від 30 вересня 1914 р. не дозволялося купувати в книгарнях або брати в бібліотеках українські книжки. Їх повинні були зносити у визначене місце і спалювати. Тим, хто ігнорував цей наказ, загрожувало трьохмісячне ув'язнення або штраф у 3000 крб. Музеї піддавались ревізії, а найкращі експонати вивозилися в Росію. Зокрема, постраждали музей Народного Дому та Товариства імені Т. Шевченка, що знаходилися у Львові.

Ряд нововведень було запроваджено і в судовій системі. Тепер суд відбувався на основі австрійських матеріальних і процедурних законів, але не від імені австрійської верховної влади, а "в ім'я закону". Російська мова ставала мовою судочинства⁶.

Окупаційний режим посилювався зі створенням на початку 1914 р. жандармського відділу при генерал-губернаторстві, який розпочав переслідування українських громадських діячів. Це, зокрема, підтверджує офіційний звіт полковника Мезенцева, у якому говориться про те, що протягом кількох місяців у Галичині було проведено 1200 арештів і 1000 обшуків, 578 осіб (серед них 34 греко-католицьких священики) було вислано вглиб Росії⁷. Але арешти і висилки проводили повітові уряди нерідко без санкції вищої влади, тому на даний час важко встановити кількість вивезених. Можна тільки припустити, що число жертв було дуже велике, якщо зважити, що лише через київські тюрми, по дорозі на Схід, пройшло понад 12 тис. осіб⁸.

Одним із напрямків окупаційної влади став наступ на Греко-Католицьку Церкву. Незважаючи на заяву графа Бобринського про те, що російська влада буде толерантною у справах віри, з перших же днів розпочалося переслідування греко-католицьких священиків і насильне насадження православ'я. Усіма цими заходами в Галичині керував архієпископ Волинський Євлогій. Згідно з його розпорядженням, на парафії, тимчасово залишені греко-католицькими священиками, призначалися православні настоятелі. Але й там, де вони були, звільнити парафію було дуже легко. Потрібно було тільки звинувачення у "мазепинстві", і священика вивозили вглиб Росії. Таким чином, у Галичині близько 200 парафій було переведено на православ'я.

З переходом на православну віру царський уряд надавав селянам певні пільги, зокрема зерно на засів. Отже, не дивно, що православні парафії в Галичині виростили, як "гриби по дощі"⁹.

Але, незважаючи на це, православні служителі культу не здобули собі авторитету серед прихожан. Причиною цього були, з одного боку, їхні невисокі особисті якості порівняно з священиками – уніатами, з іншого – матеріальні умови, в які вони були

поставлені (про це духовна влада своєчасно не потурбувалась). Випробування, що випали на долю греко-католицьких священиків та віруючих, повною мірою розділив їх архипастир – митрополит Андрей Шептицький. 19 вересня 1914 р. його було заарештовано і вивезено до Курська, а потім до монастирської в'язниці в Суздалі, звідки митрополита звільнено лише з початком революції 1917 р. Вивезено і ректора Львівської духовної семінарії о. Й. Боцяна та інших представників вищого церковного духовенства.

У той час, коли йшло нищення всього українського, москвофіли, які були опорою росіян в Галичині, активізували свою діяльність. Вони скликали наради, засновували російські школи, друкували підручники російською мовою. З метою русифікації краю для вчителів у Львові, Києві, Петербурзі відкривалися курси російської мови. Православне духовенство під проводом архієпископа Євлогія почало подекуди відкривати парафіяльні школи. До березня 1915 р. в різних повітах Галичини їх нараховувалося 33¹⁰. У Львові і Станіславові планувалося відкрити російські гімназії. Щодо вищої освіти, то був висунутий проект перенести польський університет до Варшави, а у Львові організувати російський. Почали закладатися нові читальні "Общества імені Качковського". Для того, щоб прихилити до себе простий народ, подібні заходи відбувалися надзвичайно помпезно. Сюди з'їздила окупаційна еліта: губернатор, генерали, православні священики. Так, на відкриття першої російської школи в с. Заметові Львівського повіту (січень 1915 р.) прибули депутат Державної Думи граф Володимир Бобринський (двоюрідний брат генерал-губернатора), інспектор Чіхачев, начальник Львівського повіту граф С. Ламсдорф-Галаган та інші посадові особи.

Російський імперіалізм святкував свій триумф у Галичині. Його становище тут здавалося настільки міцним, що навіть імператор на початку квітня 1915 р. вирішив приїхати до Львова. Але вдалий наступ Центральних держав, що розпочався 18 квітня 1915 р., змусив росіян залишити Галичину. Поспішно відступаючи, вони утримали у своїх руках лише 8 повітів Східної Галичини. Залишаючи Галичину, російські війська завдали їй величезних збитків. Згідно з наказом генерал-губернатора від 7 травня 1915 р., всіх чоловіків віком від 18 до 50 років виселяли за межі України, а здатних до роботи примусово відправляли на будівництво оборонних споруд. Також прилюдними оголошеннями закликалося населення виїжджати на Волинь, причому брати з собою особисте майно, худобу і коней. Військовим командуванням було визначено напрямки евакуації з Лобачева, Яворова та Мостиська через Раву Руську та Сокаль до Володимир-Волинської округи; з Городка, Комарна, Жидачева та Львова через Камінку Струмилову та Радехів до округи Луцька; Красне та Броди до Кременецької округи. Для виселенців було організовано продовольчі станції в Кам'янці Струмиловій, Радехові, Залісцях, Підгірцях та в цегольні у Львові біля Городецької вулиці¹¹. Щоб збільшити кількість виселенців, російська влада почала обіцяти галичанам земельні наділи у Волинській губернії із конфіскованих маєтків німецьких колоністів та по одному рублю щоденно на харчі.

Але ні примус, ні обіцянки не викликали б тієї маси переселенців, якби не страх перед помстою австрійців, якою лякали галичан. У газеті "Новое время" писалося, що австрійська влада є надзвичайно жорстокою і ніколи не пробачить галичанам їхньої зради. Якщо ти продавав росіянам молоко, яйця, брав у них зерно на засів, давав сіно, солому – отже, ти є державний злочинець. Страчують без суду і слідства старців, жінок і дітей¹². Села, де росіяни стояли постоєм, будуть спалені, а люди повішені. Такими і подібними заявами рясніли російські та москвофільські газети. Слід відзначити, що найбільше біженців було з сіл і повітів, "заражених" русофільством, зокрема з Лемківщини і далеких гірських сіл. Так, з Сяноччини втекло 1500 москвофільських родин¹³. З Дрогобицького повіту виїхало майже все село Лігіння¹⁴, а з Львівського повіту понад 118 родин, залишивши більше 1375 моргів ґрунту¹⁵. Багато біженців було з Комарника, Ільника, Бітлі, Ботелки, Турки (понад 200 осіб)¹⁶. Вибрались також невеличкі групи гуцулів з Надвірнянщини, Станіславщини та Долинщини¹⁷.

Число та склад перших біженців можна більш-менш точно подати, оскільки до відступу росіян зі Львова всі поїзди з ними направлялися до Києва і київські газети подавали про них детальну інформацію. Так, наприклад, повідомлялося, що 18 травня 1915 р. до Києва прибуло близько 2 тис. осіб (серед них 20 інтелігентів), переважно

гуцулів-селян з повітів Нароль, Ясло, Дукля, Турка. 19 травня 1915 р. до Києва прибуло біля 3 тис. втікачів, у переважній більшості підкарпатських українців¹⁸. Кількість галицьких біженців з часу квітневого наступу австро-німецьких військ становила приблизно 17,5 тис. осіб. Петроградська телеграфна агенція подає цифру 17590 осіб¹⁹. Газета "Русские ведомости" на 4 червня 1915 р. подає число 15300 осіб²⁰.

Перша хвиля переселення відбувалася більш-менш організовано, біженцями в дорозі опікувалася російська влада. Вже зовсім по-іншому було проведено другу хвилю виселення, яка припала на початок червня 1915 р. Тепер людей виселяли примусово, особливо чоловіків. При цьому знищувалося продовольство, худоба і взагалі все те, що могло використовуватися австрійцями.

2 червня 1915 р. вийшов наказ генерал-губернатора, згідно з яким все чоловіче населення, крім євреїв, віком від 18 до 50 років виселялося у Волинську губернію і у віддалені області Російської держави. При цьому з них вимагалось брати з собою родину, домашнє майно, рогату худобу й коні.

20 червня 1915 р. було видано ще жорсткіше розпорядження. Військам, що залишали Галичину, наказувалося всіма можливими способами спонукати населення до відходу з російським військом; забирати всю худобу, коні, вироби з бронзи, міді (в тому числі дзвони); відбирати продовольство, а що неможливо забрати, те рішучо знищити. Поряд з цим губернатор зобов'язував здатних до роботи чоловіків і жінок примусити працювати на будівництві оборонних споруд. Переселенців наказувалося сконцентрувати в Любліні, Холмі, Ковелі, Луцьку та інших містах²¹.

Згідно з цим же наказом, розпочалася евакуація, але вона проводилася варварськими методами. Села спалювали, а людей разом з худобою та злидненими пожитками відправляли до найближчої залізничної станції. По дорозі масово гинули діти, жінки, втрачалася їх майно, гинула без корму худоба. Залізницею "виселенців" вивозили за Урал, де вони померли від голоду і хвороб. Московський лікар згадував, що "бачив товарні вагони, наповнені самими дітьми, які всі до одного помирали, побожеволіли"²².

Зважаючи на бідуювання галицьких біженців, деякі представники російської інтелігенції почали шукати винуватців трагедії. Так, князь С. Урусов публічно звинуватив архиєпископа Євлогія в нещастях галичан. "Ми не знаємо,- писав він,- хто уповноважив архиєпископа Євлогія вести переговори з галичанами й давати їм обіцянки великих земельних наділів. В кожному випадку дивно, що представник церкви бере на себе зобов'язання, виконати яке він не може". Але у спеціальній заяві, зробленій 1 серпня 1915 р., Євлогій відмовився від своїх слів, вказуючи на те, що великий вплив біженців став наслідком необдуманого політики галицьких властей.

9 червня 1915 р. австро-угорські війська зайняли Львів. Відхід російської армії обернувся для галичан новою катастрофою. Відступаючи, вони брали з собою заручників, серед яких були послы до парламенту, священники, раввини, професори вищих і середніх шкіл, директори банків, купці, судді, адвокати і навіть заможні селяни. Загальна кількість заручників становила 700 осіб. Більша частина цих людей залишилася в Києві, але дехто поїхав до Полтави, Новгород-Сіверського і навіть до Орла. Загальна кількість виселенців із західноукраїнських земель визначили в 6 млн. чоловік. Ця цифра не є далекою від дійсності, бо тільки у Київському Комітеті допомоги було зареєстровано 3 млн. 306 тис. чоловік²³.

Значного спустошення під час відходу російських військ зазнала і галицька культура, оскільки відступаючи, росіяни зруйнували і пограбували цілий ряд українських культурних установ, вивозили найцінніші речі з бібліотек, музеїв і галерей.

Сьогодні важко оцінити події тих часів, однак не мала і не матиме виправдання та вакханалія насильства і грабіжництва, та оргія розгнужданого російського націонал-шовінізму, що зразу ж одержала назву "Галицька Руїна". З самого початку російські окупанти поставилися до Галичини як до колонії, що повстала проти метрополії. "Визволення" Галичини зразу ж набуло таких форм, що про яке-небудь співіснування галичан з окупантами не випадає й говорити. Ненависть та презирство йшло слідом за всіма заходами російської адміністрації. "Визволення", за словами П. Мілюкова, вилилося в "європейський скандал".

У Галичині російський імперіалізм в черговий раз показав свої методи боротьби з ворогами. Виселяючи українське населення з Галичини, Холмщини та Волині, царська армія застосовувала свою традиційну практику – знищувати все по дорозі, якою наступає противник. Ця практика обернулася для українців таким спустошенням, якого вони, за висловом М. Грушевського, не знали "від часів великої Руїни XVII ст."²⁴.

Виселення українського населення призвело до того, що польська та єврейська меншини, з поверненням австрійської адміністрації, стали, по суті, репрезентантами краю. Почалася латинізація церковного життя в Холмщині та Західній Волині. Сюди не допускали греко-католицьких священників, а на залишені українцями землі заселяли польських колоністів. Усе це дає нам можливість спростувати твердження радянської історіографії, що прихід російської армії у Галичину в 1914 р. носив для неї визвольний характер.

1. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2.- Мюнхен, 1976.- С. 444.
2. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)- Івано-Франківськ, 1993.- С. 123.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920).- Мюнхен, 1969.- С. 37.
4. Полонська-Василенко Н. Назв. праця.- С. 445.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України.- Нью-Йорк, 1990.- С. 527.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 694, оп. 1, спр. 1, арк. 35.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: нарис політичної історії.- К., 1993.- С. 68.
8. Полонська-Василенко Н. Назв. праця.- С. 445.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.- С. 51.
10. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923.- Нью-Йорк, 1954.- С. 9.
11. Вістник Союзу визволення України.- 1915.- 12 вересня.
12. Новое время.- 1915.- 20 июля.
13. Українське слово.- 1915.- 2 серпня.
14. Там само.- 1 серпня.
15. Nowy Wiek.- 1915.- 29 wrzes.
16. Українське слово.- 1915.- 29 липня.
17. Прикарпатська Русь.- 1915.- 4 марта.
18. Dziennik kijowski.- 1915.- 20 maja.
19. Новое время.- 1915.- 5 июля.
20. Русскія Вѣдомости.- 1915.- 7 июля.
21. Кузеля З. Галицькі емігранти в Росії // Вістник Союзу визволення України.- 1915.- 17 жовтня.
22. Грушевський М. Назв. праця.- С. 530.
23. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. Т. 1.- Ужгород, 1932.- С. 11-12.
24. Грушевський М. Назв. праця.- С. 498.

Роман Кобильник

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ РОМАНА ДМОВСЬКОГО КІНЦЯ 20-Х – СЕРЕДИНИ 30-Х РР. ХХ СТ.

В останнє десятиріччя у вітчизняній історіографії активно досліджується питання польсько-українських відносин міжвоєнного періоду. Особливу увагу істориків привертає проблематика національної політики польських урядових і політичних сил. Це питання належало до найбільш складних внутрішніх проблем Другої Речі Посполитої. Щоб глибше зрозуміти зміст і напрямки формування політики Польщі в українському питанні, необхідно досліджувати погляди найвизначніших представників польського політичного проводу.

Одне з провідних місць серед політичних лідерів Другої Речі Посполитої займав Роман Дмовський – публіцист, політичний діяч, лідер польської націонал-демократії. Особливої уваги заслуговують його погляди в національному питанні.

Політична діяльність Р. Дмовського розпочалася в період масової політизації польського і українського національних рухів, коли місцем політичної боротьби стала Галичина. У травні 1903 року на "національному з'їзді" польські політики офіційно оголосили, що їх спільною метою є відбудова незалежної Польщі, а Галичина була названа "Польським П'ємонтом" – центром об'єднання всіх польських земель¹.

У цей період на провідні позиції у польському національному русі виходить Національно-демократична партія (НДП) (ендеки*). Центром її діяльності була Галичина, де поляки займали домінуюче політичне становище². Політичною програмою ендеків стали твори одного з лідерів партії Романа Дмовського "Думки сучасного поляка" (1903), "Німеччина, Росія та польська проблема" (1908), в яких була обґрунтована ідея побудови польської національної держави. Ця програма ввійшла в історію під назвою "інкорпораційна доктрина націонал-демократів". Приймаючи концепцію біологічних національних зв'язків, націонал-демократи виключали з майбутньої польської національної держави людей непольського походження. Співгосподарем країни, на думку ендецьких ідеологів, не могли бути особи, які не ідентифікують себе з польською культурою та піддаються впливам іноземних національних рухів³. Все непольське населення поступово повинне було бути примусово колонізоване. Таким чином, національна політика майбутньої польської держави мала розвиватися під гаслом "Польща для поляків".

З розпадом Австро-Угорської імперії і утворенням незалежної Польщі інкорпораційна програма набула особливого змісту. Її положення найбільше відповідали інтересам тогочасної державної політики. Розробкою східної політики Другої Речі Посполитої займався Р. Дмовський, на той час голова Польського національного комітету в Парижі. Східні кордони Польщі повинні були проходити по так званій "лінії Дмовського", вздовж річки Двіни і далі на південь вздовж річки Горинь. До Польщі мали відійти українські території Західної Волині з містом Староконстантиновим, частина Поділля з містами Кам'янець-Подільським, Проскурівим, Ушицею і Баром. Українські землі на схід від польського кордону повинні були опинитися в складі Росії⁴. У питанні Східної Галичини ендеки виходили з того, що ця територія як частина колишньої Австро-Угорщини має належати Польщі. Свої погляди вони аргументували тим, що галицькі українці ніколи не мали власної української політики, а "керівники східно-галицького українізму протягом всього часу існування в краї цього напрямку не були нічим іншим, як експозитурою берлінсько-віденського імперіалізму"⁵.

Після історичних подій 1918 – 1920-х рр. ендецька інкорпораційна доктрина стала офіційною національною програмою правоцентристських урядів Другої Речі Посполитої в 1920 – 1926 рр. Протягом цього часу щодо меншин проводилася політика національної

* Національно-демократична партія – партія правонаціоналістичного напрямку, утворена в 1897 р. Лідери НДП: Р.Дмовський, С.Гломбінський, С.Габський.

асиміляції. Особливого загострення вона набула після Рішення Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 року про остаточну передачу Польщі українських земель Галичини.

Перебування при владі т.зв. урядів "парламентської демократії" не вирішило українського питання, а ще більше його загострило. Р. Дмовський надалі залишався лідером націонал-демократів, хоча в структурі партії не займав жодної офіційної посади⁶ і виступав з критикою окремих урядових проектів в національному питанні. Однак, його концепція побудови мононаціональної держави з повною перевагою польського етнічного елементу не була здійснена. У цьому плані, не останню роль відіграли розбіжності між Р. Дмовським та іншими ендецькими лідерами, зокрема Станіславом Габським.

Травневий переворот 1926 року і прихід до влади табору "санациї" змінили внутрішньополітичну ситуацію в країні. Партії правоцентристського табору втратили керівні позиції в державі, перейшли в опозицію. В умовах часткової кризи націоналістичного руху Р. Дмовський акцентував увагу на концепції побудови однонаціональної держави. Першочерговим завданням він вважав "перебудувати політичні організації, підібрати нових людей..."⁷, які б стали основою нового політичного руху. Більшість у цьому русі повинна складала молодь⁸. Восени 1926 року з ініціативи Р.Дмовського утворено політичну організацію під назвою "Табір великої Польщі" (ТВП). Ця політична структура ставила мету об'єднати всі польські націоналістичні сили, включаючи прихильників Ю. Пілсудського⁹. За словами Р.Дмовського, це "організація свідомих сил народу", завданням яких є "побудова національної держави"¹⁰. Діяльність ТВП полягала в тому, щоб кожний свідомий поляк "прагнув сам і наказував іншим мати повагу для своєї віри, для польської цивілізації, для польської держави"¹¹. Таким чином, Р. Дмовський вважав, що національне питання треба вирішувати не лише державними засобами, а безпосередньо силами усього польського суспільства. На його погляд, прищеплення кожному полякові його пріоритетної ролі в суспільстві, його винятковості порівняно з іншими націями, які населяли Польщу, дозволить пришвидшити національну асиміляцію меншин. Політичною програмою ТВП стала програма націонал-демократів¹². Проте навіть за таких обставин ця організація не стала масовою. Народно-національний союз* (ННС), який мав утворити основу ТВП, на остаточне зближення не пішов і залишався самостійною політичною організацією.

Однак, на виборах 1928 року ННС втратив половину своїх мандатів у порівнянні з виборами 1924 року. Це означало поразку партії і послабило позиції її керівництва.

У таких умовах серед рядових членів партії особливої популярності набув Р. Дмовський. Не приймаючи офіційного керівництва Національною Партією¹³, він міг відігравати роль незалежного арбітра і провідника цього табору¹³. Зосередивши під своїм особистим впливом дві потужні політичні сили, Р. Дмовський протягом 1928 – 1935 років значною мірою сприяв формуванню національної політики правонаціоналістичного табору. В 1928 році на з'їзді Національної Партії у Варшаві прийнято нову програму, складену безпосередньо Р. Дмовським¹⁴.

Говорячи про нові тенденції в національному питанні Польщі, потрібно мати на увазі концепцію польської національної держави Р. Дмовського, на думку якого питання загальнодержавного і національного нерозривно пов'язані. До найважливіших Р. Дмовський відносив питання державного устрою і ролі релігії та церкви у польському суспільстві. Визначаючи структуру майбутньої держави, він піддав глибокій критиці устрій парламентської демократії і формування уряду депутатськими фракціями. Р. Дмовський висловлювався за необхідність того, щоб народ брав участь у формуванні уряду¹⁵. У польському суспільстві повинна була сформуватися політична еліта з чіткою ієрархією. Саме з неї мав складатися національний уряд¹⁶. Проте ця теза не була розроблена до кінця. Р. Дмовський так і не виробив форм і методів реалізації цього проекту. Зрозуміло, що в системі керівництва державою, яку запропонував Р. Дмовський, не було місця представникам національних меншин.

* Народно-національний союз (ННС) – партія, утворена в 1919 році шляхом об'єднання НДП з дрібними націоналістичними організаціями. Членів ННС продовжували називати ендеками.

** Національна партія – офіційна назва партії ендеків, яку вона дістала в 1928 році.

Особливу роль у польському державному організмі Р. Дмовський відводив релігії. "Польща мусить стояти на міцному релігійному ґрунті, на католицькій ідеї (...), тому що нашою церквою є церква римо-католицька, без якої ми б не були цивілізованим народом"¹⁷, – писав він у листопаді 1926 року. Польський націоналізм мав базуватися на ідеях християнської моралі та існувати під гаслом "Бог і Вітчизна"¹⁸. Однозначно цей крок Р. Дмовський зробив з політичних міркувань. Знаючи, яке значення для польського суспільства відіграє католицизм, він прагнув застосувати релігійний аспект до розвою польського націоналізму. Це мало підняти роль ендеків і створити умови для об'єднання польських правонаціоналістичних партій. З іншого боку, Р. Дмовський, беручи до уваги міжнародну ситуацію, прагнув таким чином позбутися конфлікту з Ватиканом, у який свого часу вступили французькі націоналісти¹⁹. Але фактом залишається те, що виняткова роль належала лише католицизму і римо-католицькій церкві. Інші віросповідання і церкви позбавлялись державної підтримки, місця у майбутній державі для них не було. Таким чином, основна увага Р. Дмовського була спрямована на виховання польського суспільства в дусі інтегрального націоналізму²⁰.

Участь інших національностей у польському державотворенні виключалась, в іншому випадку, як було сказано, "про державу потрібно забути"²¹. "Держава, – писав Р. Дмовський, – це в першу чергу нація, без нації немає держави"²². Р. Дмовський вважав, що Польща має бути моноетнічною державою, непольські народи, які проживають на території Польщі, не мають нічого спільного, становище кожного з них є особливим, тому застосувати для них терміну "національні меншини" буде безпідставно.

Говорячи про українське населення Польщі, Р. Дмовський стверджував про окремішність "руського народу", який здавна жив на цій території разом з польським. Ці народи відрізняються між собою лише розмовною мовою і вірою²³. Лідер ендеків вважав, що "обов'язком Польщі є надати цьому народу рівні права, такі як мають поляки, але при цьому, якщо цей народ буде лояльним"²⁴. Тут Р. Дмовський мав на увазі посилення національного українського руху в Галичині, який, на його думку, інспірований з Німеччини. Безпосередньо про національну асиміляцію мова не йшла, але національна політика, на переконання Р. Дмовського, повинна була проводитись лише методами, які визначала інкорпораційна доктрина. Він вважав, що рано чи пізно український національний рух може посилитись і стати загрозою для польського панування на українських землях. Вирішенням цієї проблеми може стати швидка колонізація українців. Для проведення таких кроків потрібно було шукати більш ефективні методи. Одним із таких методів міг бути єврейський фактор. Визнавши євреїв найбільшими ворогами польської держави, керівництво ендеків розпочало в Польщі антисемітську кампанію. Цей рух набув особливого поширення в 1932 – 1934 роках. Антисемітизм Р. Дмовського був раціональним²⁵. В результаті цієї кампанії ендеки прагнули протиставити євреїв іншим народам, зокрема українцям і навпаки. У пресі з'явилися статті, які викривали ненависть українців до євреїв. Тим самим, ендеки прагнули показати українців і євреїв як найбільших ворогів польського суспільства²⁶. Р. Дмовський вважав, що це змусить багатьох українців відмовитися від своєї національності і призведе до значної колонізації. Насправді це ще більше загострило політичну ситуацію в Польщі.

Протягом першої половини 30-х років у Другій Речі Посполитій інтенсивно активізувалася дискусія навколо нової конституції і виборчого закону. Цікаві пропозиції стосовно виборчого закону вніс Р. Дмовський. У квітні 1934 року на сторінках "Gazety Warszawskiej" друкується його стаття "Новий сейм і внутрішня політика". Однією з тем обговорення було виборче законодавство. На думку Р. Дмовського, існуюча виборча система була неефективною, у першу чергу закон про вибори до сейму і сенату²⁷. Тут не враховано нерівномірний розвиток польських земель як політично, так і економічно. Для цього пропонувалося зменшити кількість виборців. Це можна зробити тільки з метою збільшення виборчого цензу. Таким чином, Р. Дмовський пропонував, щоб виборчі округи відтепер формувались не лише за кількістю жителів, але й за рівнем їх освіти і культури, їх матеріального становища²⁸. Проте оскільки українські території відносились до менш політично і економічно розвинених, то представництво українців у польському парламенті було б дуже малим.

Значний вплив на національне питання мали зовнішні фактори. Р. Дмовський вважав, що найбільшу небезпеку для зовнішньої політики Польщі становить Німеччина, а не Радянський Союз. Бо саме Німеччина підтримує "сепаратистський" український рух і підриває національну безпеку²⁹.

У цьому відношенні представляє інтерес стаття Р. Дмовського "Українське питання", яка була вміщена на сторінках "Gazety Warszawskiej" за 1930 рік. Вона написана у відповідь на численні публікації прихильників федералістської програми, які в свою чергу, відстоювали існування української держави на берегах Дніпра. Р. Дмовський вважав, що "поява незалежної української держави на карті Європи залишається питанням часу"³⁰, але така подія стане небезпечною для Польщі³¹. По-перше, Польща отримає на "східних кордонах ще одного ворога", їй доведеться витратити великі ресурси "на створення оборонних споруд і тримати тут багаточисельну армію"³²; по-друге, в Україні "будуть домінувати німецькі впливи"³³; по-третє, існування незалежної України стане поштовхом до посилення національного руху в Польщі³⁴. Незважаючи на деякі територіальні претензії до Росії, Р. Дмовський вважав, що для Польщі існування незалежної України в даний час є небажаним. "Українське питання", на його думку, повинно бути виключене із зовнішньої політики Другої Речі Посполитої³⁵. У порівнянні із заявами 1918 року, коли ендеки вважали, що відсутність державних традицій і повне підпорядкування російській культурі не відкриває перед Наддніпрянською Україною широкої історичної перспективи і не дає шансів на створення незалежної держави³⁶, тепер Р. Дмовський визнав існування українського національного руху і можливість утворення української незалежної держави. Українське питання в польській національній політиці – це внутрішня справа польської держави. Це питання не можна вирішувати на міжнародному рівні³⁷.

Незважаючи на велику кількість запропонованих проектів, Р. Дмовський так і не зумів сформулювати цілісну програму. Ставлячи питання, він не конкретизував методів і шляхів його реалізації. Як вважає польський дослідник Р. Вапінський, у 30-х роках Р. Дмовський "не висунув жодних нових концепцій і гасел, всі його думки відносяться до початку 20-х років і лише частково модернізовані"³⁸.

Однак найбільшу нашу увагу привертає особа Р. Дмовського, як лідера Національної Партії.

У 30-х роках польський національний рух зазнав змін. Прагнучи залучити молоде покоління до національної політики, Р. Дмовський у кінцевому результаті вступив з ним у конфлікт, що призвело до розколу Національної Партії і утворення нових дрібних правонаціоналістичних партій.

Р. Вапінський так характеризував відносини між молодим поколінням і Р. Дмовським: "Молодь чекала від Дмовського клич до початку боротьби, але він його не дав, вона хотіла бачити в ньому вождя, а він дивився на них критично і з сарказмом. Молодь чекала розповіді і гасел, а Дмовський писав про історію цивілізації"³⁹. Проте розбіжності між Р. Дмовським і "молодими націоналістами" виникли частково і через непорозуміння в національному питанні. Р. Дмовський у середині 30-х років виступив як політик з поміркованими поглядами, який не бажає радикалізації націоналістичного руху. Він не допустив фашизації польських молодіжних організацій і не допустив у Польщі італійсько-німецького варіанту⁴⁰.

Отже, Роман Дмовський – це колоритна постать польської політичної думки. Як один з визначних теоретиків національного питання, він безпосередньо брав участь у формуванні національної політики польської держави відносно українського населення.

Наприкінці 20-х – у середині 30-х років ХХ ст. Р. Дмовський, будучи одним із лідерів польського націоналістичного руху мав неабиякий вплив на національну політику Польщі. Він запропонував нові форми і методи реалізації програми національної асиміляції українців. Хоча більшість його ідей так і залишились нереалізованими, вони мали значну політичну вагу.

1. Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 році та суспільно-політична ситуація в Галичині // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 112.

2. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – К., 1998. – С.37.
3. Wojdylo W. Kwestia ukraińska w myśli spoleczno – politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S. 370.
4. Giertych J. Pol wieku polskiej polityki. – London, 1947. – S.39.
5. Wapinski R. Endecja wobec krestii ukraińskiej i białoruskiej //Slowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50 lecia pracy naukowej profesora Henryka Lomnianskiego – Poznan, 1974. – S.304-305.
6. Selimowski G. Polskie legalne stronnictwa polityczne. – Warszawa, 1934. – S.29.
7. Dmowski R. Pisma. – T. X. – Czestochowa, 1939. – S.49.
8. Wapinski R. Roman Dmowski. – Lublin, 1989. – S.331.
9. Selimowski G. Polskie legalne stronnictwa polityczne. – S.37.
10. Dmowski R. Pisma. – T. X. – S.95.
11. Ibid. – S. 95.
12. Dmowski R. Pisma. – T. X. – S.120.
13. Wapinski R. Roman Dmowski. – S.334.
14. Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.1, спр.617, арк. 26.
15. Dmowski R. Pisma. – T. IX. – S. 136-137.
16. Wapinski R. Endecja koncepcja panstwa // Dzieje najnowsze. – 1969. – №2. – S.151.
17. Dmowski R. Pisma. – T. X. – S.77.
18. Ibid. – S.132
19. Macewski A. Z diariusza Drobniaka. Dmowski a ewolucja obozu narodowego // Tugodnik Powszechny – 1983. – №50.
20. Dmowski R. Pisma. – T. X. – S. 177.
21. Ibid. – S.178.
22. Ibid. – S.179.
23. Ibid.
24. Ibid. – S.179-180.
25. Wapinski R. Roman Dmowski. – S.360.
26. Endecja wobec antysemityzmu i ukrainofobstwa // Biuletyn polsko-ukrainski. – 1934. – №18. – S.168.
27. Dmowski R. Pisma. – T. X. – S. 216-217.
28. Ibid. – S.221.
29. Wapinski R. Roman Dmowski. – S.366.
30. Dmowski R. Kwestia ukraińska // Gazeta Warszawska. – 1930. – 15 sierpnia.
31. Ibid. – 23 sierpnia.
32. Ibid.
33. Ibid.
34. Ibid.
35. Ibid.
36. Красівський О. Назв. праця. – С.58.
37. Dmowski R. Kwestia ukraińska // Gazeta Warszawska. – 1930. – 23 sierpnia.
38. Wapinski R. Roman Dmowski. – S.374.
39. Ibid. – S. 386.
40. Ibid. – S. 387.

Юрій Довган

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ СТОСОВНО ЗУНР У ВІТЧИЗНЯНИХ ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

За останнє десятиліття історія Західно-Української Народної Республіки стала предметом наукового дослідження багатьох вітчизняних істориків. Проте проблеми міжнародних відносин ЗУНР і, зокрема, місця, яке вона займала у планах провідних світових держав, включаючи Великобританію в 1918-1923 рр., на сьогоднішній день недостатньо висвітлені.

Якісно новий етап міжнародних стосунків незалежної України, орієнтація вектору зовнішньої політики передусім на європейські країни і структури, в тому числі на Великобританію, вимагає по-новому оцінити ставлення британського уряду до проблеми ЗУНР і українського питання взагалі. Це має не тільки наукове, але й суспільно-політичне значення, оскільки розглядається питання історичних коренів і генези зв'язків з Українською державою, яка є одним із лідерів сучасного світу. Враховуючи вищесказане, автор постає за мету розкрити в загальних рисах ті положення вітчизняної історіографії, які відображають зовнішню політику Великобританії стосовно ЗУНР у 1918-1923 роках.

Приступаючи до висвітлення теми, зазначимо, що матеріали, які її стосуються, можна розділити на кілька груп: документи вітчизняних архівів, українську пресу того періоду, мемуари, монографії, довідкові видання і т. д.

Стосовно першої групи, то необхідно вказати, що найбільший об'єм інформації міститься у Центральному державному історичному архіві м. Львова, у фондах представника ЗУНР у Лондоні С. Томашівського (Ф.368)¹, а також у фондах представника ЗУНР у Відні Я. Окуневського (Ф. 383)² та галицького парламентського діяча О. Назарука³. Крім того, ф. 581 ("Колекція документів про діяльність урядів і армій УНР та ЗУНР") містить інформацію про діяльність дипломатичних місій ЗУНР в Парижі, Гаазі, Ризі і стосується не так англо-українських (ЗУНРівських) зв'язків, як в цілому дипломатичної діяльності молодого республіки.

Так, у ф. 368 знаходиться листування особистого представника уряду ЗУНР у Великобританії Степана Томашівського з Державним Секретаріатом Закордонних Справ ЗУНР, а також листування із зовнішньополітичним відомством УНР⁴. Матеріали фонду С.Томашівського відображають як становище ЗУНР часів збройної боротьби на власній території, так і гостре дипломатичне протистояння в еміграції наступні чотири роки. До цього можна віднести такі документи: заяву президента Ради державних секретарів ЗУНР С. Голубовича про закордонну політику держави від 28 березня 1919 року⁵, повідомлення і лист держсекретаріату (уряду) ЗУНР до представника комісії держав Антанти з протестом проти запропонованої демаркаційної лінії в Східній Галичині⁶ і багато інших⁷. Сюди ж відноситься доповідна записка С. Томашівського до диктатора Є. Петрушевича про роботу української делегації на мирній конференції в Парижі протягом 1920 року⁸.

Діяльність українських установ цього періоду висвітлює ще відозва спеціальної дипмісії ЗУНР в Лондоні до всіх українських організацій і уряду ЗУНР із закликом заснувати товариства "Союз Ліги Націй" в Україні (датована 11 грудня 1919 року)⁹. Ці, а також інші документи засвідчують, що українська галицька спільнота не змиралася з фактом окупації своїх споконвічних земель Польщею¹⁰.

Українські дипломати безперервно інформували великі держави, в тому числі і Великобританію, про масові порушення прав українського населення. Питання Східної Галичини завдяки зусиллям дипломатів ЗУНР постійно потрапляло в поле зору британського уряду. Про це свідчить відписка членів Української Національної Ради керівнику президіяльної канцелярії Диктатора ЗУНР О. Назаруку. Документ від 10 жовтня 1921 року носить назву "Потреба інтервенції Антанти"¹¹. В ньому сказано, що "... дає добру нагоду виступити з активною програмою теперішньої політики Англії, що вказує, що Англія має далеко сягаючий план щодо Сходу Європи і давньої Росії взагалі. Нема сумнівів, що

в концепціях Англії і Франції призначається Східній Галичині якусь роллю та разом з тим Долю»¹². Правда, цей документ складений самими українськими діячами і прямо не говорить про підтримку англійським урядом домагань ЗУНР, проте він дає зрозуміти, що ця політика може бути для галицької справи сприятливою.

Українська преса 1918-1923 років служить одним із вагомих джерел щодо висвітлення позиції Великобританії і Антанти стосовно ЗУНР. Так, газета "Нове життя" від 4 січня 1919 року повідомляла, що до Львова прибула англійська військова місія, яка "зложила візит митрополиту Шептицькому, котрий уладив на її честь банкет. Поляки з цього невдоволені"¹³. Не даючи обширний аналіз української галицької преси тих років, скажемо лише, що вона широко висвітлювала всі події міжнародного життя, в яких брала участь Великобританія, і особливо детально ті, які стосувалися Східної Галичини.

Так, часопис Української радикальної партії газета "Народ" у зверненні до українського народу з приводу приїзду місії Бартелемі повідомляла: "Поляки бачать, що власними силами не зламають Твоєї сили, і тому стараються чужою силою запанувати над Тобою. На руку сим польським замислам пішла місія держав Антанти... Одначе ся місія не відповіла високому ідеалу справедливости"¹⁴.

Часопис "Нове життя" від 5 березня 1919 року висловлювався ще різкіше: "Сим рішенням (проведення демаркаційної лінії, яка залишала за поляками половину території Східної Галичини з Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. – Ю.Д.) місія потоптала принцип самовизначення народів і стала по стороні польського імперіалізму"¹⁵.

В цілому слід сказати, що інформація, почерпнута з періодичних видань, дає широкі можливості для аналізу окремих аспектів західноукраїнсько – англійських зв'язків, дослідження громадської думки тощо, тобто дає можливість створити те підґрунття, без якого неможливе жодне глибоке наукове дослідження.

Найбільш жодне мемуарним джерелом з нашої проблеми можна вважати спогади англійського прем'єр-міністра у 1914-1923 рр. Д. Ллойд-Джорджа¹⁶. Це спогади безпосереднього учасника, керівника делегації, який при їх написанні користувався урядовими матеріалами і архівами. Розмір статті не дозволяє дати обширну характеристику цим спогадам, проте зазначимо, що принаймні на момент їх написання британське керівництво чітко уявляло собі предмет суперечки між українцями і поляками в Галичині.

Так, Ллойд-Джордж у полеміці з І. Падеревським стосовно визначення кордонів післявоєнної Польщі висловився так: "Але Ви, крім того, хочете отримати населення, яке не являється польським. Поляки вимагають приєднати 3,5 млн. жителів Галичини. Проти цього можна заперечити лише одне: Польща не повинна поглинати населення, яке не є і не хоче бути польським. Ось єдиний предмет нашої суперечки"¹⁷. Трохи згодом Ллойд-Джордж знову підтвердив свою думку: "В Галичині поляки склали не більше четвертини всього населення. Решта населення – українці – ставились до ідеї польського панування так само ворожо, як поляки в свій час ставились до російського панування"¹⁸.

Розглядаючи питання про місце і роль ЗУНР в зовнішній політиці Англії, на наш погляд, буде доцільним проаналізувати ту інформацію, яку отримує пересічний британець про українську історію в наші дні. Найдоступнішим джерелом для цього залишається "Енциклопедія Британіка" різних років видання. В цьому зв'язку характерна еволюція поглядів укладачів "Британіки". Наприклад, у виданні 1961 року знаходимо дані, що населення Галичини перед Першою світовою війною складалося з 4 671 500 поляків і 3 208 092 русинів чи українців (...as Ruthenian or Ukrainian)¹⁹.

Впадає у вічі й оперування терміном "русини", залученого, очевидно, з довоєнних польських і австрійських джерел. Тут же повідомляється, що русини сформували уряд доктора Петрушевича, який після окупації Львова поляками переїхав до Відня, а русинські війська об'єдналися з українською армією Петлюри ("The Ruthenian troops joined the Ukrainian army of Petlura")²⁰.

Видання 1993 року вже характеризує події на західноукраїнських землях, як боротьбу за незалежність. Вказується, що не абстрактні русини, а українські політичні лідери проголосили створення ЗУНР, яка складалася з Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Польський наступ на ЗУНР влітку 1919 року однозначно трактується як окупація²¹. Слід також наголосити, що матеріали, вміщені у всіх виданнях енциклопедії,

зовсім нічого не говорять про дипломатичні відносини ЗУНР і Великобританії. Це і зрозуміло, адже довідкове видання зобов'язане подавати стисло інформацію, а не висвітлювати широкі питання історії.

"Радянська енциклопедія історії України", торкаючись питання ЗУНР, повідомляє, що це "маріонеткова держава, створена українськими буржуазними націоналістами в листопаді 1918 року... Президентом ЗУНР був запеклий буржуазний націоналіст Є.Петрушевич. Внутрішню політику уряд ЗУНР проводив в інтересах капіталістів і поміщиків, борючись проти революційного руху"²². Поряд з цими відомостями, які не відповідають дійсності, знаходиться також достовірна інформація про те, що в зовнішній політиці уряд ЗУНР орієнтувався на Антанту, яка розглядала ЗУНР як одну з ланок санітарного кордону довкола Радянської Росії. Аналогічні відомості подані також в "Українській Радянській Енциклопедії"²³.

В цілому радянські довідкові видання оцінюють ЗУНР різко негативно і нічого про її співпрацю з Великобританією не повідомляють.

Питання зовнішньої політики Великобританії стосовно ЗУНР почали розглядати ще з кінця 50-х років відомі українські історики О. Ю. Карпенко (в праці "Імперіалістична інтервенція в Україні в 1918-1920рр.")²⁴ та Р. Г. Симоненко (в ряді робіт, головна з яких "Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році")²⁵. Їх праці перебувають в науковому обігу вже десятки років, тому їх основні положення добре знайомі історикам і, на наш погляд, детального розгляду не потребують. Зазначимо лише, що, на думку Р. Симоненка, "об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року робили близьким якийсь офіційний акт уряду Великобританії у відношенні Української держави"²⁶. Стосовно ставлення англійської дипломатії до проблеми Східної Галичини, вважає цей же автор, то воно більшою мірою визначалося економічними інтересами. Англійські капіталовкладення в нафтову промисловість Галичини на кінець Першої світової війни становили 10 125 тис. стерлінгів, перевищуючи французькі (44 800 тис. франків) і бельгійські (20 млн. франків).

Впливові британські нафтові компанії на чолі з "Premier Oil and Pipe Line" та її керівником Ч. Перкінсом, який одночасно був обраний головою "Міжнародного комітету для охорони британських, французьких, бельгійських та інших союзних інтересів у галицькій нафті" підтримували, як стверджує Р. Симоненко, "загарбницькі домагання польської буржуазії"²⁷. Проте він нічого не говорить про реальні плани власне Форін Офіс. Адже одна справа побажання ділових кіл, а зовсім інша – дійсна політика урядового кабінету. А вона, як засвідчили події, часом була проукраїнською. Так, коли на засіданні Ради десяти 17 березня 1919 року маршал Фош, побоюючись, що здобуття Львова українськими військами призведе до падіння польського уряду, запропонував: 1) перевести польські війська з Франції до Польщі і 2) надати негайну допомогу Львову, Ллойд-Джордж не погодився. Він відповів, що приймає першу частину пропозиції Фоша, але другу "повністю відкидає в принципі. Він не може погодитись... вивчати питання про напад українців у Львові, в той самий час як генерал Ф. д'Еспре зобов'язаний... подати допомогу українцям у війні проти більшовиків в Одесі"²⁸.

Про сприятливу позицію Англії стосовно ЗУНР згадує і український діаспорний історик Т. Гунчак у книзі "Україна: перша половина ХХ століття"²⁹. Він зазначає, що "єдиним винятком в антиукраїнському хорі західних держав була Англія". Така позиція офіційного Лондона пояснювалася тим, як стверджує Т. Гунчак у статті "Sir Lewis Namier and the Struggle for East Galicia"³⁰, що на той час радником британського МЗС у справах Галичини був сер Люїс Немієр, що походив із Західної України і переконував англійців надати підтримку українській справі.

Як показали подальші події, підтримки однієї особи, нехай навіть і впливової, виявилось замало для позитивного для галицьких українців вирішення українського питання, і 25 червня 1919 року Верховна рада Версальської конференції надала повноваження Польщі на окупацію всієї Галичини та запровадження на її території цивільної адміністрації. Вітчизняні історики М. Литвин і К. Науменко в "Історії ЗУНР" стверджують, що 25 червня 1919 року при обговоренні долі Галичини "найбільшу активність проявив Ллойд-Джордж"³¹. Проте, на думку цих науковців, засідання виявило, "що більшість членів Верховної Ради не зрозуміла галицької проблеми. Ллойд-Джордж, наприклад, питав, чи

є різниця між польською і українською мовами, а Вільсон і Клемансо взагалі були байдужими і не брали участі в обговоренні³².

Співвідносячи таке невігластво англійського прем'єра щодо української і польської мов з вищенаведеними цитатами із його спогадів, в яких він проявляє повну поінформованість, можна припустити, що на червень 1919 року Ллойд-Джордж ще не до кінця розібрався в проблемі, і лише згодом, при написанні мемуарів, вніс відповідні корективи.

Слід згадати також праці С. Ярославина "Визвольна боротьба на західноукраїнських землях"³³, М. Стахіва "Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони"³⁴ та І. Нагаєвського "Історія української держави ХХ століття"³⁵. Ці автори приділяють немало увагу дипломатичній діяльності молодій державі, її стосункам з переможцями у світовій війні, в тому числі і з Великобританією, проте як самостійне і комплексне це питання жодним з них не розглядалося.

Частково проблема місця і ролі ЗУНР у зовнішній політиці Великобританії розглядається у дисертаційному дослідженні прикарпатського вченого В. Великочия "Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва"³⁶. У ній автор наводить ґрунтовну характеристику джерел до вивчення історії західноукраїнської держави, зокрема і тих, що відображають її зовнішню політику, ставлення країн Антанти, в тому числі і Великобританії, до неї. Окрім того, В. Великочий запропонував класифікацію основного комплексу джерел з історії ЗУНР, чимало з них увів у науковий обіг вперше.

Отже, у вітчизняних джерелах та історіографії знаходиться чималий об'єм інформації, який відображає зовнішню політику Великобританії стосовно ЗУНР. Проте, збір джерельних матеріалів ще не закінчений.

¹ Центральний державний історичний архів України у м.Львові (ЦДІА у м.Львові), ф.368, оп.1, спр.75 – 218.

² Там само, ф.383, оп.1, спр. 59.

³ Там само, ф.359, оп.1, спр.370.

⁴ Там само, ф.368, оп.1, спр.147.

⁵ Там само, спр.97, арк. 1 – 2.

⁶ Там само, спр.90, арк.1 – 3.

⁷ Там само, спр.91, арк. 1 – 2.

⁸ Там само, спр.72, арк.1 – 8.

⁹ Там само, ф.462, оп.1, спр.217, арк. 29.

¹⁰ Там само, ф.368, оп.1, спр.179, арк.10 – 18.

¹¹ Там само, ф.359, оп.1, спр.370, арк. 177.

¹² Там само.

¹³ // Нове життя – 1919. – 4 січня.

¹⁴ // Народ. – 1919. – 16 марта.

¹⁵ // Нове життя – 1919. – 5 марта.

¹⁶ Ллойд-Джордж Д. Правда о мирных договорах. В 2-х т. – М., 1957. – Т.1 – 655 с.; Т.2 – 554 с.

¹⁷ Там само. – Т.2. – С. 196.

¹⁸ Там само. – Т.1. – С. 272.

¹⁹ Encyclopedia Britannica. – Chicago: London: Toronto. 1961. – V.9. – P.974.

²⁰ Там само.

²¹ The new Encyclopedia Britannica. – Chicago: London: Toronto. 1993. – V.22. – P.987.

²² Радянська Енциклопедія історії України: В 4-х т. – К., 1970. – Т.2. – С. 199.

²³ Українська Радянська Енциклопедія – В 12-ти т. – Вид. друге. – Т.4. – К., 1979. – С. 230.

²⁴ Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918 – 1920. – Львів, 1964. – 256 с.

²⁵ Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України 1918 – 1920 рр. – К., 1957. – 153 с.; Його ж. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. – К., 1962. – 440 с.; Його ж. Українська РСР в боротьбі проти імперіалістичної агресії (1919 – 1920) – К., 1963. – 68 с.; Його ж. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (друга половина 1919 – березень 1921рр.) – К., 1965. – 303 с.

²⁶ Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. – К., 1962. – С. 229.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – С. 312.

²⁹ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 163.

³⁰ Hunczak T. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia. 1918 – 1920 // Harvard Ukrainian Studies – 1977. June. – Vol.1. – № 2. – P. 198.

³¹ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 120.

³² Там само.

³³ Ярославин С. Визвольна боротьба за західно-українських землях у 1918 – 1923. – Філадельфія, 1956. – 185 с.

³⁴ Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918 – 1923. – Скрантон, 1959. – Т.2. – 185 с.

³⁵ Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К., 1994. – 413 с.

³⁶ Великочий В.С. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – Львів, 1999. – 36 с.

Володимир Кройтор

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ УКРАЇНЦІВ У РУМУНІЇ НА ПОЧАТКУ 20-х рр. ХХ ст.

Після Першої світової війни в результаті приєднань і анексії територія Румунії збільшилась з 137903 кв. км. до 294967 кв.км, а населення зросло з 8 до 16 млн. чоловік. Серед 28 країн Європи вона посідала восьме місце за кількістю жителів і десяте місце за територією. Національні меншини становили більше тридцяти відсотків її населення¹.

Двадцять років характеризувалися прагненням українського народу до об'єднання в єдиній незалежній державі. Але добитися цього було складно через несприятливі зовнішньополітичні обставини. Потрапивши в залежність до Радянської Росії, Польщі, Чехословаччини і Румунії, українці стали меншістю, національні права якої ігнорувалися політичною владою. Однак, невірність українського питання, як наголошувала англійська дипломатична служба, "стало загальноновизнаним дестабілізуючим фактором елітно-правлячої політики тих країн, які сподівалися ...європейського статус – кво"².

Політику національної асиміляції українського населення Румунії влада здійснювала через державний апарат та систему політичних партій при зовнішній підтримці засновників Версальської системи. З цією метою проводилась уніфікація попереднього територіально-адміністративного устрою в межах нових кордонів та запровадження надзвичайного стану. Це давало урядові можливість розгортати масштабні репресивні акції проти українців, що викликало справедливе обурення і стійкий опір. Головне місце в цьому процесі деукраїнізації займала духовна сфера, насамперед, освіта і культура.

Відразу після захоплення українських земель Буковини і Бессарабії та запровадження режиму надзвичайного стану виняткові повноваження було надано військовій адміністрації, невдовзі таємній поліції ("Sigurauta"), яка була підпорядкована генеральній дирекції Міністерства внутрішніх справ, а також жандармерії. У кожному населеному пункті функціонували військові суди. За вказівкою міністерства внутрішніх справ до кінця 1919 року було взято на облік всі села, де проживало українське населення³. Окрім того, були складені списки всіх "неблагонадійних" і "підозрілих" осіб, які у випадку бойових дій підлягали арешту⁴. Лише у Чернівецькій в'язниці знаходилось більше півтисячі відомих українських громадсько-політичних діячів⁵, яких звинувачували в антидержавних діях. Секретаріат служби внутрішніх справ буковинської адміністрації листом від 12 січня 1920 року вимагав: "...Всіх українців, які перебувають в країні неофіційно, негайно сконцентрувати на протязі січня 1920 р. для переправи у табір Факаї"⁶. Безперечність санкцій політики пацифікації не викликає сумнівів: "...Звільнені будуть лише члени місії в Бухаресті або офіційно визнані особи, які перебувають на службі української місії"⁷.

Пацифікація охоплювала всі сфери суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього становища українського народу. Згідно з нею ліквідувалась попередня адміністративно-територіальна система, звільнялися із займаних посад українські службовці і посадові особи, їх місця займали румуни. Незадоволених депортували у "старе королівство", а на їх місце переселяли колоністів з центральної частини держави. Українську мову було заборонено вживати у державних установах і організаціях.

Всі службовці, працівники зв'язку, архітектури, шляхових сполучень, водопостачання, суду, закладів освіти та інших установ були зобов'язані скласти екзамени з румунської мови і пройти співбесіду з літератури, історії і географії Румунії. Президійне бюро міністра-делегата Буковини своїм циркуляром від 18 січня 1920 року за № 284 визначило для цієї мети комісії. Для інженерів будівельної спеціальності вводились додатково окремі кваліфікаційні іспити на румунській мові. На підставі цього ж рішення та відповідно до міністерського розпорядження, починаючи з 1 лютого цього ж року, іспити з румунської мови повинні були скласти всі спеціалісти інших галузей промисловості та державних установ⁸. Особи, які не могли це зробити, підлягали негайному звільненню

з роботи¹⁰. Такі экзамени були прихованою формою усунення з державних установ і організацій службовців і спеціалістів нерумунської національності. А Чернівецька префектура взагалі вважала, що державні службовці і приватні особи у державних закладах можуть розмовляти на "... іншій, а не на румунській мові хіба що навмисне", а тому таких потрібно не лише звільняти із займаних посад, але й віддавати до військового трибуналу¹¹. Складовою частиною пацифікації була заміна українських назв міст і сіл на румунські без огляду на їх історичні корені та національні традиції автохтонного населення. Причому ця акція набула тотального характеру. Лише у першій половині 1919 р. на Буковині було змінено назви більшості населених пунктів¹². Типовим прикладом румунізації може стати спроба перейменування одного з найбільш відомих міст української частини Буковини міста Сторожинця. Для цього на спеціальне засідання міської ради запросили 7 (!) депутатів. У протоколі засідання, засвідченому головою, секретарем та ще двома депутатами, підкреслюється, що Буковина і Бессарабія – штучні утворення австрійського і російського походження, які у новій, румунській державі не мають права на існування, бо "...австріяки населені пункти називали по-своєму, а тепер прийшов час повернути старі назви"¹³. Учасники засідання дійшли до висновку, що "...місто Сторожинець назване чужою мовою"¹⁴. Надалі було перелічено заслуги перед Румунією родини Флондора і на цій підставі прийнято рішення "...перейменувати назву міста Сторожинець на Флондорень"¹⁵. Спеціально для цього було підготовлено текст публічного звернення депутатів до населення¹⁶.

Зважаючи на нестабільність становища на анексованих територіях, румунська влада вела демагогічну пропаганду серед українського населення, щоб відволікти його від боротьби за свої права. У Чернівцях та інших повітових центрах було створено контрінформаційні комісії, перед якими ставилося завдання забезпечити "...організацію контрпропаганди, виховання національного, релігійного і культурного характеру..."¹⁷. Комісія складалася з трьох секцій: культурної, фінансової і секції безпеки. До їх складу входили представники командування 8-ої дивізії, адміністративної влади, жандармського полку, префектури, поліції, інспекції праці і представників церкви. Цей орган займався не лише контрпропагандистською діяльністю, але й координував дії всіх місцевих органів влади.

Контрінформаційна служба спрямовувала румунізаторську діяльність всіх видів. За її рекомендацією місцеві органи були зобов'язанні усунути всілякі труднощі в одержанні еміграційних паспортів українцями, що повинно сприяти виживанню корінного населення з української частини Буковини і Бессарабії та заселенню їх земель румунами. Ця служба займалася утворенням румунських національних організацій та відкриттям їхніх філіалів у селах. Такий "румунський неоренесанс" передбачав швидке перерумунізування так званих "українських румунів". Ці організації брали зобов'язання забезпечити Буковину і Бессарабію священиками, вчителями, лікарями, секретарями та іншими службовцями власне румунського походження. Секретаріат внутрішніх справ адміністрації Буковини в листі до всіх префектів краю від 26 лютого 1920 р. детально роз'яснював, як необхідно поводитися з українцями, давав інструкцію щодо організаційних форм і методів діяльності та вимагав щотижневих письмових інформаційних звітів щодо загального становища в кожному населеному пункті та політичної орієнтації кожної людини¹⁸.

Передбачаючи встановити контроль над анексованими землями, королівський уряд домагався повної ліквідації попереднього адміністративно-територіального устрою. Румунська держава змінювала статус українських земель відповідно до своєї форми політичного правління і режиму влади.

У квітні 1920 р. державна комісія уніфікувала місцеві органи державної влади, підпорядкувавши їх відповідним галузевим міністерствам. У повітах представниками центральних органів влади стали префекти, у волостях – претори, у селах – двірники. Всі вони були наділені значними владними повноваженнями. Навіть британське посольство у Москві в листі до міністра закордонних справ відзначало, що була проведена "недавня реформа румунських округів, ...на чолі яких поставлені королівські резиденти", які "можуть застосовувати вплив на українців, тому що їм (українцям – В.К.) не надано офіційного статусу національних меншин у новоорганізованій державі"¹⁹.

Для прискорення реформ король призначив главою уряду генерала Александра Авереску, "харизматичну особу", "батька солдатів-фронтовиків", як його характеризує румунський вчений-персоналіст Марін Неделя²⁰. "Українська Загальна Енциклопедія" вважає, що це "державний проповідник", "ворог посередніх держав, один з творців Великої Румунії", що "зайняв Бессарабію"²¹. Він одержав особливі повноваження. Вважалось, що на його уряд покладалась відповідальність "...врятувати країну від небезпеки..."²². Авереску завершив процес адміністративної та інших реформ. Румунський історик Ніколає Йорга писав про цей період: "Наша держава існувала в умовах цілковитої диктатури. Не лише опозиційні, але й лояльні до уряду газети були заборонені"²³. З місць надходили телеграми, у яких попереджувалося керівництво держави, що така політика веде "...людей до непередбачуваних дій"²⁴. Найголовнішим завданням уряду було провести аграрну реформу, щоб зняти соціальну напругу в країні. Закон про аграрну реформу від 30 липня 1921 року був спрямований на ліквідацію землеволодіння австрійської держави та на підтримку власників землі румунської національності. Тобто він був дискримінаційним у відношенні до представників національних меншин, тому що розпорядники реформи наділяли землю "...достойних, що заслуговують на одержання цілої земельної ділянки..."²⁵. А критерієм заслуг вважалась належність до правлячої партії. Українські селяни їх не мали, бо підозрювались у "...ворожих діях проти румунської держави"²⁶. У донесенні Сторожинецького повітового сільськогосподарського управління відмічалось, що ті селяни, які хотіли одержати землю, просили видати їм довідки, що вони за національністю – румуни²⁷.

Навіть у звіті колонізаційного управління визнавалася "економічна конкуренція і національна боротьба з місцевим населенням"²⁸. Однак, реформа не усунула національні протиріччя та не зняла з порядку денного українське питання. Тому незабаром А.Авереску на посту прем'єр-міністра замінив лідер національно-ліберальної партії Й.Братіану. З його приходом до влади становище українців значно погіршилось.

У відношенні до них здійснювалась відверто шовіністична, антиукраїнська політика переслідувань і тотального нагляду. Як свідчить інформаційне донесення таємних агентів поліції секретаріату внутрішніх справ Буковини від 16 січня 1922 року № 343, на облік брали всіх біженців-українців та фіксувались усі без винятку факти їх спілкування з місцевим населенням²⁹. Реакцію українців на такі дії влади наочно ілюструють записані поліцією характерні висловлювання мешканців чернівецького передмістя, які зібралися 18 лютого 1922 року у будинку Нусина Рупеля: "...пани з Бухаресту (йдеться про лібералів - В.К.) наймають собі жандармів та інші служби, які допомагають поневолювати український народ..."³⁰; "...не маємо права щось говорити, якщо ми іншої національності, а не румунської, бо від нас відразу ж відбирають школи, концесійну власність, театри..."³¹.

Але найбільших переслідувань зазнав український народ у сфері культури, освіти, релігійних переконань. Це впливало з румунської політики денационалізації українців. Для цього потрібно було насамперед ліквідувати їх духовну основу. Однак саме на цій ділянці антиукраїнського наступу румунська влада зіткнулась з організованим опором, який так і не змогла подолати.

Найбільш вперта боротьба розгорнулася довкола проблеми мови у громадських організаціях, державних установах, насамперед у школах.

Перейменувавши міста і села, влада намагалась цим ліквідувати будь-які прояви національних особливостей. В офіційному наказі наголошувалося: "1. Державним службовцям у службових питаннях або ж приватним особам, які знаходяться у приміщеннях державних установ, розмовляти іншою мовою, окрім румунської, заборонено. 2. Приватним особам звертатись додержавних службовців тільки румунською мовою. 3. Будь-яке прохання, адресоване установам, громадським або приватним, повинне бути написане румунською мовою. Прохання, написані іншими мовами, не приймати"³².

У центр особливої уваги влади потрапило українське просвітнє товариство "Руська бесіда", засноване наприкінці 60-х років XIX століття. Воно займалося організацією та діяльністю бібліотек, аматорських гуртків художньою самодіяльністю, тощо. Ще до початку війни ним було засновано 150 читалень, створено філіали по всіх містах,

налагоджене масове видавництво³³. Олександр Барвінський так характеризував його діяльність: "Заснована в Чернівцях "Руська Бесіда", опісля "Народний Дім" з бурсою для убогих учеників, ...почали дбати про долю занапащеного люду, доводити його до свідомості і просвіти і тим охороняють перед зволощенням..."³⁴. Тому румунське керівництво вирішило провести своєрідну "ревізію" цього товариства і ліквідувати його засобами адміністративного тиску.

27 липня 1921 року голова товариства "Читальня Руської Бесіди" із села Дорошівці Заставненського повіту Іван Куцуляк звернувся до префекта з проханням "...відновити читальню..."³⁵. У відповідь на це генеральна дирекція внутрішніх справ своїм рішенням від 22 серпня 1922 р. за № 2479 ліквідувала у Дорошівцях товариство "через те, що роками не проводилися загальні збори"³⁶. Водночас було ліквідоване товариство у селі Шепіт Вижницького повіту³⁷ та в селі Довгопілля цього ж повіту³⁸. Щоб ліквідувати товариство у селі Киселиця, описали насамперед його майно³⁹. Члени товариства села Черногузи вирішили не дати юридичних підстав владі для його ліквідації, а тому за його діяльністю було встановлено пильний поліцейський контроль⁴⁰. У звіті до міністерства внутрішніх справ наголошується, що загальні збори черногузці проводили в сусідній Вижниці, оскільки було багато присутніх. Також повідомляється про те, що вони обрали керівний склад осередку, який очолив Андрій Кордяк⁴¹.

Увівши на українських землях режим надзвичайного стану, румунська влада під цим приводом намагалася ліквідувати національні громадські організації. Однак, повністю реалізувати це завдання не вдалося через активну протидію українського населення. Як свідчить лист секретаріату внутрішніх справ краю від 17 листопада 1921 р. за № 1662, "Читальня Руська Бесіда" продовжувала свою діяльність в селі Лукавець-Майдан Вижницького повіту⁴². У селі Драчинцях Вашківського повіту активну національну пропаганду вели Георгій Прокопєць, Тодор Ротар, Андрій Аврам, Георгій Попадюк, Яків Белцик, за діями яких було встановлено цілодобовий поліцейський нагляд⁴³. Спроби префектури повіту ліквідувати діяльність товариства не дали результатів, тому до Чернівців було відправлено повідомлення про те, що товариство функціонує і його очолює Ніколає Коча⁴⁴. Не вдалося владі припинити діяльність "Читальні Руської Бесіди" і в селі Чорторія Вашківського повіту, як це видно з листа префекта від 5 березня 1922 р. № 936 до генерального секретаріату внутрішніх справ Буковини, у якому підкреслювалось, що його очолює Ніколає Гумка⁴⁵.

Румунський уряд намагався сформувати у міжнародній громадськості позитивну оцінку своєї національної політики. Тому не всі осередки "Руської бесіди" були ліквідовані. Згідно із статутом товариство займалося просвітницькою, а не політичною діяльністю. Проте, воно мало розгалужену мережу осередків майже у всіх українських селах і містах, через діяльність яких формувало рівень національної свідомості, а отже, протистояло політиці асиміляції, що проводила румунська влада.

Ефективну національно-просвітницьку політику вело українське товариство "Селянська каса", яке до Першої світової війни виокремилось із "Руської бесіди". Ще у 1920 р. воно нараховувало 166 райфайзенських кас⁴⁶. Якщо під час війни більшість товариств призупиняли свою діяльність, то "Селянська каса" функціонувала постійно. На початку двадцятих років воно активізувало діяльність. Це викликало серйозне занепокоєння румунської влади. Командування 8-ої дивізії повідомляло, що воно прагне в кожному селі заснувати свої філіали, які, мовляв, створюються не для фінансових потреб населення, а "...фактично для української національної пропаганди"⁴⁷. У зв'язку з тим, що військова влада не могла самостійно розправитись із цією українською корпорацією, командування просило поліцію "...робити все, ставити всі можливі перепони, щоб не допустити відкриття жодної філії"⁴⁸. Отже, заснована професором Степаном Смаль-Стоцьким "Селянська каса" на початку 20-х років була найбільш серйозною перпоною у планах денационалізації українців правлячими колами Румунії.

Вирішальну роль у формуванні суспільної свідомості відіграла освіта. Румунська влада почала проводити після захоплення українських земель румунізацію. Але наштовхнулася на опір з боку педагогічних працівників. Українські вчителі в більшості були носіями національної ідеології, де українці складали компактно більшість населення.

Тому народна, середня і вища освіта зазнали в першій половині двадцятих років істотних змін.

Ліквідація української освітньої мережі шкіл та навчальних закладів розпочалася відразу ж після анексії українських земель. Першим етапом було переміщення українських народних вчителів із південної частини Буковини на північний захід при одночасному переведенні 38 україномовних шкіл з 5556 учнями на румуномовні⁴⁹. Переміщення розпочалося в 1919 році, але особливо масштабного характеру набуло в 1920 році. Підставою для цього були розпорядження органів державної влади.

У листі за № 7933 від 24 вересня 1920 р. директора поліції і генеральної Сігуранци до секретаря внутрішніх справ Буковини за підписом генерального інспектора і начальника служби безпеки вказувалось, що ряд вчителів і працівників шкіл в дистрикті Вашківці не сприймають введення румунської мови у навчання і формування румунських класів замість українських, тому таких посадових осіб просять перевести в інші регіони⁵⁰. Далі в ньому йдеться: "В школи, де вводяться румунські класи Вашківського округу, потрібно направляти справжніх румунських вчителів, а перемістити: 1. Станкевича Івана – директора школи в Нижній Станівцях; 2. Саву П. – директора школи в селі Карапчів-Бабин; 3. Елізара Лазаря – вчителя в селі Карапчів; 4. Лазаря Олександра – вчителя з Вашківців; 5. Георгія Княсько – учителя з Вашківців; 6. Зіновія Бежана – вчителя з села Вилоки – його пропонуємо звільнити зовсім з педагогічної роботи; 7. Фратяна – директора школи з с.Калінешти; 8. Лачинську – агітатора проти румунської школи в селі Волоки; 9. Кліва – учителя з села Банилів, агітатора проти румунів; 10. Іона Харена – великого українця, який своєю поведінкою соромить учительство, – пропонуємо його відправити на пенсію. Він учитель в Малінештах..."⁵¹.

Документ підтверджує асиміляторську, антиукраїнську спрямованість румунських державних органів. Одночасно він засвідчує нескореність, глибокий патріотизм та відданість українських вчителів національним ідеалам.

Паралельно з процесом переміщення вчителів українського національного шкільництва здійснювався процес румунізації шкіл. Для цього в українських школах румунська етнічна меншість на цих землях "ініціювала", без врахування бажань української більшості, навчання деяких предметів на румунській мові. Введений військовий стан не давав можливості українському населенню чинити активний опір. Незважаючи на це, за даними офіційної румунської статистики, в 1922 –1923 роках в Буковині ще залишалось 155 українських шкіл, 391 румунська, 47 німецьких, 27 єврейських, 23 польські і 2 угорські. Але в українських школах половину навчальних дисциплін вивчали на румунській мові⁵². На відміну від Буковини, Бессарабія зберігала певні автономні права, нараховуючи 120 україномовних шкіл, в яких базові предмети викладались українською мовою⁵³.

Необхідно зауважити, що процес деукраїнізації освіти з особливим розмахом румунська влада поширила на середню і вищу школу. Ще 1919 р. українсько-німецьку гімназію в Чернівцях перетворено на український ліцей, у якому декілька предметів вивчалось на румунській мові, з 1922 р. навчання повністю проводилось румунською мовою⁵⁴. Те ж сталося з гімназією в Кіцмані, яку після захоплення краю Румунією в 1918 р. закрили, а в 1920 р. відновили, але уже як румунську. Аналогічна ситуація склалася з Вижницькою гімназією в 1921 році.

Варто відзначити, що особливі застереження в румунській владі викликали діяльність товариств, які функціонували при навчальних закладах. Так, її непокоїла "Гімназіальна бурса" при Вижницькому ліцеї, яку підозрювали в українській національній пропаганді. На вимогу органів внутрішніх справ, Вижницька префектура вела за нею постійний нагляд, але не зуміла знайти вагомих підстав для її ліквідації. Тому у своєму звіті від 25 листопада 1922 р. зазначала, що бурса - "...це окрема інституція, що займається допомогою бідним учням, надає матеріальну і моральну допомогу, повне утримання українських ліцеїстів з бідних сімей, займається моральним і патріотичним вихованням"⁵⁵.

У 1921 р. було ліквідовано жіночу семінарію "Української школи", а переважна більшість учениць втратили право на продовження освіти. На місці духовної семінарії утворено державну семінарію. В 1923 р. було ліквідовано приватну жіночу гімназію в

Чернівцях.

Єдина вища школа в українських землях Румунії – Чернівецький університет – від заснування в 1875 р. і до 1918 р. мав кафедру української мови та літератури. В 1920 р. вона була перетворена на кафедру порівняльної історії слов'янських літератур. З 1898 р. були українські кафедри на богословському факультеті, але 1918 р. їх ліквідували. Скоротився відсоток українських студентів. У 1910 – 1911 рр. їх було 207 (19 %), румунів – 279 (25 %), євреїв – 451 (41 %), німців – 124 (11 %), поляків 55 (5 %) ⁵⁶. В 1920 році із 1671 студентів румунів було 371 (22%), а українців – 239 (14%) ⁵⁷.

Процес деукраїнізації не оминув і фахові заклади. Було закрито сільськогосподарську школу в Кіцмані, різьбярську у Вижниці, ткацьку в Чернівцях.

Отже, на початку двадцятих років румунська держава почала проводити активну політику інкорпорації українських етнічних земель, анексованих після Першої світової війни і асиміляції українців. Основне місце у ній займала спроба деукраїнізації в культурно-освітній сфері. Заборонялося вживання української мови у державних закладах, школах і громадських організаціях. Українські назви сіл і міст замінювались румунськими. Ліквідовувались українські школи і товариства. Органи державної влади здійснювали тотальний контроль всіх сфер суспільного життя. Не дивлячись на це, українці вистояли в цій жорсткій боротьбі. Вони зберегли свою національну ідентичність і прагнення до створення незалежної держави.

1. A history of Romania / упоряд. Treptov K. – Iass, 1996. – P. 394.
2. Luciuk L., Kordan B. Anglo-American perspectives on the Ukrainian question. – Kingston – New – York, 1988. – P.2.
3. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф. 30, оп. 1, спр. 153, арк. 13.
4. Там само, арк. 17-41.
5. Там само, ф. 87, оп. 2, спр. 31, арк. 21-22.
6. Там само, ф. 12, оп. 1, спр. 1557, арк. 15.
7. Там само.
8. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 437, арк. 1.
9. Там само.
10. Там само, ф. 133, оп. 1, спр. 100, арк. 133.
11. Там само, ф. 82, оп. 2, спр. 4, арк. 1.
12. Там само, ф. 12, оп. 1, спр. 11, арк. 6, 66, 7, 76, 8, 86.
13. Там само, спр. 115, арк. 3.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само, арк. 7.
17. Там само, ф. 15, оп. 1, спр. 5105, арк. 15, 16.
18. Там само, ф. 12 сг., оп. 1, спр. 1664, арк. 3.
19. Lucuk L., Kordan B. Op.cit. – P. 35.
20. Nedelea M. Prim-miniștri României Mari. – Bucuresti, 1991. – P. 36.
21. Українська загальна енциклопедія. В трьох томах. – Т. I. – Львів – Станіславів – Коломия, 1933. – С. 13.
22. Mușat M., Ardeleanu I. Viața politica în România 1918-1921. – Bucuresti, 1976. – P. 263.
23. Iorga N. Supt trei regi. – Bucuresti, 1932. – P. 353.
24. Arhivele Statului. București. Fond Presidinția Consiliului de Miniștri, dosar 7/ 1920, fila 117.
25. Nistor I. Istoria Bucovinei. – Bucuresti, 1991. – P. 412.
26. Ibid.
27. Nistor I. Zece ani de la unire. – Cernauti, 1928. – P. 162.
28. Ibid. – P. 169.
29. ДАЧО, ф. 12 сг., оп. 2, спр. 1174, арк. 1.
30. Там само, арк. 3.

31. Там само, арк. 4.
32. Там само, оп. 1, спр. 58, арк. 1-2.
33. Українська загальна енциклопедія. – Т. II. – Львів – Станіславів – Коломия, 1933. – С. 1305.
34. Барвінський О. Історія України-Руси. – Львів, 1904. – С. 118.
35. ДАЧО, ф. 12 сг, оп. 2, спр. 971, арк. 1.
36. Там само, арк. 4.
37. Там само, ф. 12 сг, оп. 4с, спр. 20, арк. 26.
38. Там само, арк. 1.
39. Там само, ф. 12 сг, оп. 2 сг, спр. 715, арк. 7.
40. Там само, ф. 12 сг, оп. 3, спр. 200, арк. 17.
41. Там само, арк. 27.
42. Там само, ф. 12 сг, оп. 2 сг, спр. 723, арк. 1.
43. Там само, ф. 12 сг, оп. 3, спр. 199, арк. 1.
44. Там само, арк. 13.
45. Там само, ф. 12 сг, оп. 3, спр. 201, арк. 2.
46. Українська загальна енциклопедія. – Львів – Станіславів – Коломия, 1933. – С. 833.
47. ДАЧО, ф. 12 сг., оп. 1, спр. 7459, арк. 52.
48. Там само.
49. Українська загальна енциклопедія. – Т. III – С. 877.
50. ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 1573, арк. 2.
51. Там само, арк. 3.
52. Українська загальна енциклопедія. – Т. III. – С. 876.
53. Там само. – С. 877.
54. Там само.
55. ДАЧО, ф. 12, сг, оп. 2 сг, спр. 716, арк. 1-2.
56. Українська загальна енциклопедія. – Т. III. – С. 877.
57. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, 1998. – С. 243.

Ольга Фабрика-Процька

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕМКІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Лемки – етнографічна група українського народу, географічно найбільш віддалена на Захід. Назва не національна, а етнографічна, бо походить від мовної частки “лем”, що властива виключно лемкам в значенні “лише, тільки”. (Словаки в тому ж значенні вживають слово “len” (лен). Можливо, тут позначилися взаємовпливи).

Лемки жили на обох схилах Західних Карпат. Це сучасна гірська смуга південно-східної Польщі від рік Солинки з Сяном на Сході, до Попраду з Дунайцем на Заході. Південна частина етнографічної Лемківщини займає гірську смугу північно-східної Словаччини від р. Боржави (Закарпатська область України) до р. Попрад на Заході. Територія Лемківщини сягає 120 км у довжину, 40-60 км у ширину і займає 10 тис. кв. км¹. Всіх лемків, включаючи еміграцію, на початок ХХІ ст. нараховується майже два мільйони (Статистичного обліку етнографічних груп не ведеться. Цифра два млн. – умовна).

Історичні витоки формування лемківського субетносу сягають римської доби. Слов'янські оселі над Дунаєм відносяться до II ст. н.е. У II – IV ст. слов'яни розселилися в Карпатсько-дунайському басейні, по всіх Карпатах. Інші дослідники припускають, що слов'янські групи, які з'явилися у Карпатах, були вихідцями з Волині і Прикарпаття. Вони так густо заселяли теперішнє Прикарпаття і Закарпаття, що давні дослідники вважали їх корінним населенням цих місць².

Після поділу слов'ян на східних, західних і південних у Карпатах проживали східні слов'яни. Вони склалися з окремих племен, котрим здебільшого надавалися назви у залежності від географічного розташування. Наприклад, плем'я, яке проживало в басейні р. Росі (Придніпров'я), називало себе “русамі”, “русинами”. Воно стало центром об'єднання інших східнослов'янських племен, а їхня племінна назва поширилася і стала згодом загальнонародною.

У IX ст. виникла могутня східнослов'янська держава – Київська Русь. В тісних з нею зв'язках перебували мешканці Західних Карпат. Воїни з племені білих хорватів (карпатські русини) брали активну участь у поході київського князя Олега на Візантію (906 – 907 рр.). За правління Володимира Святославовича Русь здобула найбільшу політичну могутність у Європі. У 992 – 993 рр. до Русі приєднано землі теперішньої Лемківщини³.

Ця історична подія сприяла інтенсивному заселенню гірського краю, розвитку культури в Західних Карпатах. Значного розвитку досягла наука і освіта. Тут виникли школи перепису церковних книг, сільські школи-дяківки. Під впливом мистецтва Київської Русі розвивалося мистецтво Прикарпаття і Закарпаття. З'явилися “школи” іконописного мистецтва, давні шедеври якого збереглися саме на Лемківщині (іконостас XIV – XV ст. з Дальови, ікони XIV – XVI ст. з Берегів Долішніх, Тилича, Милика, Ванівки, Нової Веси, Поворозника і ін.).

Значний поступ здійснили русини Західних Карпат в архітектурі дерев'яних церков, в основу яких покладено давній тризрубний тип руської (української) церкви. Низьку баню над бабинцем було замінено високою вежею-дзвіницею. До найкращих зразків лемківської архітектури можна віднести церкву 1612 р. в Поворознику.

Після розпаду Київської Русі і Галицько-Волинського князівства у 40-х рр. XIV ст. північні землі Лемківщини загарбала Польща, а південні – Угорщина. У той час, як у східній частині колишньої Київської Русі відбулося національне відродження і народ повністю перейшов на традиційну назву “український”, “Україна”, цей процес у західних землях Русі загальмувався і давні національні назви “русини”, “руські” надалі збереглися. У XVIII – XIX ст. поширилася ще й етнографічна назва “лемки”, “Лемківщина”, яку вперше вжив в літературі Закарпаття Й. Чаплович.

Скасування кріпацтва у 1848 році в умовах перебування Лемківщини під владою

Австрії не покращило економічного становища селян, які не мали змоги викупити землю. Це спричинило початок довготривалої масової еміграції русинів Галичини на заробітки за океан. І хоч культурне життя русинів Західних Карпат у той час було в занепаді, лемки свято берегли культурні перлини Київської Русі, поступово доповнюючи їх локальними самобутніми традиціями з незначними впливами культури сусідів – поляків і словаків. Виняткова витривалість мешканців Карпат, їх працелюбність, веселий характер сприяли формуванню у XIV – XVIII ст. самобутньої культури лемків, складової частини культури українського народу.

Друга половина XIX ст. характерна похваленням національного пробудження серед лемків, яке започаткували члени об'єднання “Руська трійця”, письменники О. Духнович, О. Павлович, В. Хиляк, а також такі українські діячі, як І. Верхратський, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса та інші.

Помітного піднесення на Лемківщині досягло співоче і різьбярське мистецтво. У горах засновувалися церковні і світські хори. Особливо у цьому відношенні відзначалися міста Сянік, Горлиця, Криниця, села Одрехова, Вороблик, Лосе, Костарівці, Висова. Небувало розквіту досягло мистецтво різьбярства по дереву, осередком якого стали невеликі села Вілька і Болутянка на Сяніччині.

У міжвоєнній Польщі з новою силою розпочалася кампанія по “врятуванню лемків перед українізацією”. З одного боку, панівні кола Польщі, польська преса виступали з “доводами”, що діалект лемків є польським, а лемки – це етнографічна група польського народу. З іншого – русофільські діячі з середовища лемків твердили, що лемки є більше російського походження і у жодному випадку не належать до українського народу. З метою відокремити лемків від українців у 20-х рр. XX ст. русофіли створили на еміграції у США об'єднання “Лемко-Союз” з органом – газетою “Карпатська Русь” суцільно москвофільського спрямування. Прагнучи позбавити лемків українських впливів, русофіли у 20-х рр. почали активну агітацію за перехід Лемківщини на російське православ'я. Ця акція розпочалася у 1926 році. Тоді до православної віри перейшло 17 тисяч чоловік. Щоб зупинити такий процес, Ватикан за згодою польського уряду створив у 1934 році Апостольський адміністративний центр Лемківщини, вилучивши для нього дев'ять деканатів з-під юрисдикції Львівської митрополії.

Ворожа діяльність москвофілів, Друга світова війна і німецька окупація в значній мірі не сприяли культурному розвитку на Лемківщині.

Друга світова війна принесла багато страждань лемкам. У результаті важких боїв у Карпатах, зокрема в “Долині смерті” на Дукельському перевалі, загинуло багато лемків. Було зруйновано багато сіл. І хоч у травні 1945 р. в Європі закінчилася війна, у Західних Карпатах її відлуння не стихало. Далі лилася кров невинних людей, продовжували горіти села.

Відомо, що лемки завжди жили у мирі з сусідами-поляками, але останні знайшли можливість позбутися національних меншин. Восени 1944 року тимчасовий уряд Польщі уклав угоду з урядом Радянської України про так званий обмін населенням. Українське населення, що проживало в межах Польщі, підлягало виселенню в Україну в обмін на польське населення, яке виселялося з України до Польщі. Нестерпна ситуація, яку створило націоналістичне польське підпілля, постійні залякування, вбивства, грабежі призвели до того, що понад 200 тисяч лемків у 1944 – 1946 роках “добровільно” покинули рідні гори і були виселені в Україну.

Проте у межах Польщі ще залишалося близько 140 тисяч лемків. Під приводом, що вони є “опорою для УПА”, в результаті операції “Вісла” у квітні-червні 1947 року лемки були насильно депортовані на західні й північні землі Польщі і розселені поодинокими родинами з метою їх швидшої асиміляції.

Згодом, у 1956 році, невеликій частині лемків вдалося повернутися у Карпати, де вони поступово почали відроджувати забуті культурні традиції. По селах (Зиндранова, Команча, Поляни і ін.) створювалися співочі і музично-танцювальні колективи. У с. Білянка засновано народний хоровий ансамбль “Лемковина” під керівництвом Ярослава Полянського. Федір Гоч разом з Павлом Стефанівським, М. Донським, П. Мишковським створили у с. Зиндранова Музей культури лемків. Організаторами культурних осередків

були в основному Федір Гоч, Павло Стефанівський.

В Україні радянська влада розселяла лемків у східні та південні області: Одеську, Херсонську, Миколаївську, Сталінську (пізніше Донецьку), Ворошиловградську (згодом Луганську). Але через короткий час (переважно у 1946-47 рр.) більшість із них самовільно переселилася у західні області України, в основному до Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської (тоді Станіславської) областей.

Переживши перші труднощі, зумовлені втратою майна, незвичним новим оточенням, переселенці поступово вкорінювалися. У цьому їм сприяла працелюбність, витривалість, допомога місцевого українського населення. Щоправда, нове оточення призвело до часткової втрати етнографічних особливостей лемків, їх культурно- побутових звичаїв: зникли давні знаряддя праці, саморобний одяг, значних змін зазнала і мова.

Політична обстановка того часу в Україні склалась не на користь лемків та їх культури. Партійна влада не дозволяла поширювати відомості про їхні етнографічні особливості, їхню історію та культуру. А тому довгий час про лемків і Лемківщину не з'являлося у пресі жодних даних. Був дозвіл лише на розвиток і популяризацію творчості лемківських народних різьбярів і співочої творчості. Але з умовою, щоб вона не суперечила тодішній радянській ідеології.

Лемківськими різьбярами, які переселилися із сіл Вілька та Балутянка на Львівщину та Тернопільщину, зацікавився колишній директор Промислового музею у Львові Володимир Паньків. Більш досвідчену групу різьбярів було прийнято до Спілки художників України. Це Василь та Іван Одрехівські, Андрій Сухорський, Іван Красівський, Андрій та Степан Орисики, Василь і Степан Кищаки та інші. У 1954-1970 рр. численні вироби з дерева отримали високу оцінку різних виставках, в музеях. З середовища народних різьбярів виріс заслужений діяч мистецтв України, співавтор пам'ятника Івану Франку у Львові і Дрогобичі Василь Одрехівський. (1921-1996). Сини лемківського різьбяра Сухорського – Андрій і Володимир – автори пам'ятника Тарасові Шевченкові у Львові.

Вже на початку 50-х років інтелігенція Львова щораз сміливіше почала обговорювати потребу створення співочих, музичних і танцювальних колективів у середовищі лемків. У кінці 40-х років мелодійні пісні з Лемківщини привернули увагу української громадськості. Їх виконували як професійні, так і самодіяльні загальноукраїнські колективи.

Варті уваги щотижневі зустрічі лемківських інтелігентів, які відбувалися в 1954-1956 рр. у квартирі молодого дослідника Лемківщини Івана Красовського у Львові по вул.Глібова, 2. Саме тоді навчалися у цьому місті обдаровані дівчата з Яблониці, сестри Даниїла, Марія і Ніна Байко, відомі як чудові співачки, часто йшла мова про моральну й матеріальну підтримку їх творчості.

Сестри Байко ще у 1946-1948 рр. були учасниками обласних та республіканських олімпіад з художньої самодіяльності. У 1952 р. закінчили Львівське музично-педагогічне училище, у 1958 р. – Львівську консерваторію ім.М.Лисенка. Як тріо, сестри Байко розпочали свої виступи у 1953 р. У 1956-му вони – дипломантки Республіканського та Всесоюзного конкурсів, учасниці Декади українського мистецтва в Польщі. В 1957 р. сестри нагороджені Золотою медаллю і дипломом I ступеня Всесвітнього фестивалю молоді і студентів. Згодом співачки стали заслуженими артистками України (1969), лауреатами Державної премії ім.Т.Шевченка (1979), народними артистками України (1979). Сестри Байко – досвідчені педагоги, дбайливі вихователі молодого покоління митців. Вони доклали значних зусиль у справі створення лемківських хорів на Львівщині.

У 1959 році було засновано лемківський хор у с.Лошнів на Тернопільщині. Він дуже швидко здобув популярність. Декілька разів виступав по Львівському телебаченню, був і є постійним учасником концертів, конкурсів, фестивалів лемківської культури в Україні і за кордоном.

В 1961 році сформувався лемківський хоровий колектив у с.Нагірне на Самбірщині.

Згодом почалася підготовка до створення лемківського хору в місті Львові. При активній допомозі композитора А.Кос-Анатольського, сестер Байко, лемківського активу восени 1969 р. лемківський народний хор було створено у селищі Рудно під Львовом. У

80-х роках він досягнув свого творчого зеніту.

Незважаючи на певні успіхи в галузі різьбярського та співочого мистецтва, не вистачало дослідницьких праць з історії, літератури та культури Лемківщини. Партійне табу стримувало ініціативу молодого інтелігенції – вихідців із Західних Карпат (лемків). І лише в середині 50-х років студент історичного факультету Львівського державного університету ім.І.Франка Іван Красовський наважився порушити "стіну мовчання", написавши першу історичну статтю "Лемки та їх походження". А згодом захистив дипломну роботу під назвою "Народний визвольний рух на Лемківщині у XVII ст."⁴. Статті молодого автора друкувалися у тижневику "Наше слово" (Варшава), в періодиці Чехословаччини, Югославії, Канади. Цей сміливий крок приніс авторові як велике моральне задоволення, так і безліч неприємностей з боку КДБ та партійних органів. Тривалий час Іван Красовський переслідувався Львівським управлінням КДБ і Львівським обкомом КПУ. Вченого було названо "українським буржуазним націоналістом" і позбавлено права захисту кандидатської та докторської дисертацій. Тільки значно пізніше І.Красовський здобув визнання як здібний дослідник, історик-лемкознавець, етнограф та публіцист.

Ознайомлення з культурою лемків в Україні здійснювалося через дослідницьку роботу та розвиток музейної справи. У 1969 р. на території Музею народної архітектури і побуту (скансену) за сприяння завідуючого науковим відділом музею та І.Красовського було створено зону "Лемківщина", на яку планувалося перевезення 10-12 об'єктів народної архітектури, в тому числі типову тризрубну лемківську церкву з високою вежею-дзвіницею.

З метою організації допомоги у розбудові зони після відповідної консультації з дирекцією і партійною організацією музею у вересні 1970 р. створено при скансені перше Об'єднання лемків. До складу правління ввійшли проф. медицини Анатолій Гнатишак, економіст Любомир Олесевич, мистецтвознавець Володимир Ярема (згодом патріарх УАПЦ), суспільний діяч Петро Когут та інші. Головою правління обрано Івана Красовського. Хоч новостворена організація в умовах партійного диктату не змогла працювати належним чином, все ж вона виконала функцію першого історичного об'єднання лемків в Україні, дала поштовх до подальшої культурної праці у їх середовищі. Новостворене Об'єднання лемків допомагало в забудові лемківської зони, проведенні загальномузейних заходів. Члени правління читали серед населення доповіді з питань історії і культури лемків, виступали з лекціями. На терені скансену ("Шевченківського гаю") 4 вересня 1983 р. було проведене масове свято з нагоди 100-річчя від дня народження лемківського письменника Григорія Гануляка (1883-1945). Лемківський актив скансену тепло зустрів виступи хору "Тисячоліття" з Варшави під керуванням талановитого диригента і композитора лемка Ярослава Полянського.

Назріла потреба у створенні такого об'єднання лемків, яке б зуміло проявити всесторонню ініціативу, організувати культурну лемківську працю.

Нова політика середини 80-х років, пов'язана з "перебудовою", сприяла поживленню суспільно-культурного життя в колишньому Союзі. Розпочалося створення нових громадських об'єднань в Україні, зокрема у Львові. З ініціативи обласного Фонду культури (Е.Мисько), Львівської організації Спілки письменників України (Р.Братунь, Р.Лубківський) та лемківського активу на зборах культурфонду 8 липня 1988 р. проголошено створення суспільно-культурного товариства "Лемківщина" у Львівській області, затверджено Статут і структуру товариства. Першим головою правління обрано Петра Когута, заступником – Івана Красовського.

Правління товариства розпочало корисну працю. За відносно короткий час у його ряди вступило 700 вихідців з Лемківщини.

Вартим уваги і похвали заходом правління товариства була міжнародна наукова конференція у формі круглого столу з лемківських проблем, що проходила 22-24 травня 1990 р. у Львові в залі відділення Інституту етнографії АН України⁵. Форум учених України, США, Канади, Польщі та Словаччини був присвячений обговоренню проспекту монографії "Лемківщина" та аналізу найважливіших проблем з історії та культури лемків. Відкрив конференцію завідувач відділом Інституту О.Росінський. З доповідями виступили Ю.Гошко, І.Красовський (Україна), М.Мушинка (Словаччина), І.Гвозда (США), М.Маслей (Канада), П.Стефанівський (Польща). Конференція була досить актуальною і важливою

та сприяла подальшому розгортанню культурно-суспільної праці лемків у наш час.

Згодом актив і правління товариства провели ряд масових заходів, зокрема, два Світові конгреси лемків, культурно-мистецькі свята. Широко було відзначено скорботні дні, присвячені 50-річчю насильного виселення лемків та 50-річчю акції "Вісла".

У 1990 році в Тернополі було створено обласне відділення товариства "Лемківщина". Першим головою обрано поета, журналіста Володимира Барну. Правління з перших днів розпочало активну працю серед лемків. У 1992 р. на Тернопільщині було проведено Всеукраїнський конгрес лемків, організовано численні свята пісні та образотворчого мистецтва. Актив та правління створили в обласному центрі та районному центрі Монастирську музеї культури лемків, де щорічно проходять фольклорно-етнографічні фестивалі "Лемківська ватра". Правління видає газету "Дзвони Лемківщини", окремі збірники. Серед найкращих районних відділень товариства на Тернопільщині слід назвати Борщівське, Монастирське, Чортківське, Бережанське.

У 1991 році обласне відділення товариства "Лемківщина" було створене і в Івано-Франківську. Першим його головою став Степан Криницький – доцент Медичної академії. З його ініціативи організовано хоровий колектив. Перша його назва – "Потічок". Репетиції проводились під керуванням диригента Ореста Турка, вихідця з Лемківщини, який впродовж п'яти років працював з капелою. У репертуарі були переважно лемківські пісні, а також духовні твори, українські та польські народні пісні. Вагомий внесок у поповнення репертуару зробив поет і самодіяльний композитор Іван Гнатюк. Великою популярністю користується пісня "Лемко я си, лемко" в обр. І.Гнатюка на слова голови товариства С.Криницького, яку він і виконує. У 1995 р. лемківській капелі "Потічок" було присвоєно звання народної. Пізніше при капелі було створено ансамбль "Розмарія". Керівником його є солістка капели Надія Сулич. У 1996 р. капелу очолив заслужений працівник культури України доцент Прикарпатського університету ім.В.Стефаника Петро Чоловський. Назву хорového колективу було змінено на "Бескид". З 1992 року і понині капела є постійним учасником "Лемківської ватри" в с.Ждиня (Польща). Вона репрезентує пісенне лемківське мистецтво на всіх престижних фестивалях, конкурсах, конгресах, концертах, що відбуваються на Прикарпатті та за його межами.

Варто відзначити добру організаційну роботу районного відділення товариства в Калуші. Тут з його ініціативи створено два хоріві колективи – "Студенька" і "Терки". Успішно працюють дитячі колективи "Краєзнавець", "Лемчатко". В районі постійно проводяться свята культури лемків, концерти, експонуються цікаві виставки, окрасою яких є майстерні виробу з дерева різьбяря Богдана Коваля.

Повертаючись до діяльності Львівського відділення товариства "Лемківщина", треба сказати про те, що кілька членів правління разом з директором скансену Борисом Рибаким ініціювали побудову типової лемківської церкви як копії існуючої в лемківській зоні "Шевченківського гаю". Вчена рада музею-скансену 20 грудня 1990 року погодилася створити комітет по будівництву храму, який очолив відомий науковець, історик, етнограф Лемківщини Іван Красовський. Наукова експедиція, виїхавши до Польщі, віднайшла дерев'яну церкву 1841 року в с.Котань Ясельського повіту, що повністю відповідала потребам музею. Було складено відповідну технічну документацію. Кошти на побудову храму збирали за допомогою меценатів. Відомий громадський діяч з Канади Олег Іванусів подарував на потреби церкви 1500 книг "Церква в руїні". Голова будівельного комітету Іван Красовський, виїхавши у 1991 році до Канади і США, зібрав кошти на завершення будівництва. Допомогли йому у цьому Об'єднання лемків Канади, Організація Оборони Лемківщини в США, окремі громадяни⁶.

Для координації дій на лемківській зоні скансену під час спільного засідання вченої ради музею-скансену та комітету по будівництву церкви 25 грудня 1991 року було створено нове об'єднання – Фондацію дослідження Лемківщини (ФДЛ). Її завдання – організація будівництва храму, створення експозиції Музею історії та культури лемків, дослідницька, видавнича та культурно-масова діяльність. Стараннями правління ФДЛ будівництво церкви було завершено у серпні 1992 року, а 13 вересня єпископ Филімон Курчаба освятив цей храм. Завдяки ентузіазму і старанням о.Анатолія Дуди лемківська церква стала надійним осередком духовного і національного відродження⁷. На церковному

майдані періодично проводяться різноманітні заходи: колядування, вертепи, співання гаївок, кєрмаші, ювілеї на честь відомих церковних і громадських діячів.

Для спорудження експозиції Музею історії та культури лемків правління ФДЛ за згодою вченої ради скансену обрало довгу закарпатську лемківську хату з села Люта Великоберезнянського району. Частина експонатів (одяг, живопис) позичена з відділу фондів музею, інша частина – пожертвування членів правління ФДЛ та інших громадян.

Авторитет ФДЛ зміцнила дослідницька і видавнича діяльність. За десять років існування (1991 – 2001) під грифом "Бібліотека Лемківщини" ФДЛ видала 23 лемкознавчі книги, в тому числі 8 щорічників "Лемківського календаря", який читачі назвали малою енциклопедією Лемківщини.

Першою була книга І.Красовського та Д.Солинки "Хто ми, лемки..." (1991). Надалі серед головних видань – книги І.Красовського "Прізвища галицьких лемків" (1993), "До земляків за океан" (1993), "Михайло Орисик – визначний лемківський різьбяр першої половини ХХ ст." (1995), "Діячі науки і культури Лемківщини" (2000), альбом праць Василя Мадзеляна, збірки поезій В.Барни, В.Хомика та інші.

Фундація бере участь у підготовці і проведенні фольклорно-етнографічних фестивалів "Лемківська ватра", що проходять на теренах Лемківщини у Польщі та в Україні.

Значними є культурні надбання численних етнографічних груп, які населяють Україну. Попри випробування часом і політичними режимами, більшість етнографічних груп зберегли свої традиції, культуру, звичаї, побут. Враховуючи це, з доброю ініціативою у 2000 році виступив виконавчий комітет Івано-Франківської міськради, яку підтримала обласна держадміністрація, – провести у 2001 році Перший всеукраїнський фестиваль етнографічних груп українського народу (бойків, лемків, покутян, гуцулів, опільчан), які населяють Прикарпаття). Майбутній фестиваль, в якому мають намір взяти участь члени товариства "Лемківщина", стане, за задумом організаторів, не тільки демонстрацією різнобарвної культури українців, але, в першу чергу, святом єдності українського народу, його консолідації навколо ідей державності і соборності⁸.

Виступаючи влітку 2000 року у Ждині (Польща) на засіданні Президії Світової федерації українських лемківських організацій голова Тернопільського обласного товариства "Лемківщина", голова колегії Крайового товариства в Україні Олександр Венгринович наголосив, що осередки товариства "Лемківщина" стали сильними авторитетними організаціями, з якими рахуються інші політичні та громадські організації України. Діяльність товариств підняла з колін десятки тисяч лемків. Сьогодні більшість з них не соромиться і не приховує своєї етнічної назви – лемки. Свідчення цьому – активність і кількість лемківських делегацій та учасників на фестивалях лемківської культури і в селі Гутисько на Тернопільщині, і на польських теренах.

Справді, "Лемківські ватри" – велике зрушення в житті лемків-українців на польській території. Проте основними організаторами цих заходів виступають поляки. Меценатів і спонсорів з України там не чути. Можливо й тому на величезному "Ватряному полі" у Ждині домінують написи польською мовою. На таких заходах лемки з України є лише учасниками, гостями, а могли б бути співорганізаторами. Адже добру і велику справу завше краще робити разом, гуртом.

Нині потрібно робити все можливе, щоб лемки, які втратили своє коріння, свою малу батьківщину, як етнографічна група українського народу не втратили своєї самобутності в мові, культурі, звичаях, традиціях. Вихідці з Бескидів, пройшовши через горнило випробувань, зберігають любов до Вітчизни у серці, а спогади про землю батьків – у пам'яті. Похвальним є й те, що старше покоління намагається передати свій досвід, свої досягнення молодим. Уже започатковано створення організації "Молода Лемківщина". Вважаємо, було б непогано, якби у місцях проживання великих груп лемків діяли початкові недільні лемківські школи. Настав час і для розроблення та реалізації Програми етнокультурного відродження Лемківщини.

Відродно, що протягом останнього часу колегія Крайового товариства лемків в Україні плідно працює з товариствами "Надсяння", "Холмщина", "Підляшшя", "Бойківщина", "Гуцульщина" з метою створення Асоціації товариств українців Карпатського краю.

Ми не можемо, не маємо права забувати, що Лемківщина – край, який подарував світові славних синів і дочок: автора гімну України Михайла Вербицького, автора Пересопницького Євангелія М.Василевича, поета Богдана-Ігоря Антонича, кардинала і митрополита Сембратовичів, Патріарха Димитрія, маляра-самоука Никифора Дровняка, фольклориста О.Гижу, відомих співачок – сестер Байко.

Ще довго звучатиме по світу неповторна лемківська говірка. Ніщо і ніхто не повинен гасити ватру відродження лемків. Прикро і жаль, що й досі не дано політичної оцінки подіям 55-річної давності, ніхто з боку державних структур так і не вибачився за сплюндровану долю Лемківщини. Та лемки були, є і будуть. Так стверджує і поет Іван Усенко:

Вороги гварят: Лемків ніт,
Бо Лемківщині юж капут,
А преціж видит цілий світ,
Же лемки жиют, лемки сут.

1. Красовський І. До питання про етнографічні межі українців Карпат // Лемківський календар – 2001.– Бібліотека Лемківщини. Ч.22.– Львів, 2000.– С.40-49.
2. Історія Української РСР: У 2-х т. – Т.1. – К., 1967. – С.35-36.
3. Всемирная история: В 10-ти т. – Т.III. – М., 1957. – С.250.
4. Красовський І. Лемки та їх походження // Ленінська молодь. – 1956. – 24 жовтня.
5. Лемківський календар – 2000 // Бібліотека Лемківщини. – Ч.20.– Львів, 1999.– 224 с.
6. Красовський І. До земляків за океан.– Львів, 1993.– С.24.
7. Красовський І. Лемківська церква святих Володимира і Ольги у Львові.– Львів, 1997.– С.30.
8. Фестиваль єднання // Західний кур'єр. – 2000. – 29 вересня.

Олена Каленюк

ЛІНІЙНА І ЦИКЛІЧНА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ІСТОРІЇ (ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ)

Мабуть, із самого початку існування історичної науки вчені задавали собі одне й те ж саме питання – чи є сенс у людській історії і якщо є, то в чому він полягає? Паралельно виникало і ще одне питання з категорії “вічних”. Яким чином йде розвиток людської історії, чи існує в ній якась логіка?

Більшість вчених стародавнього світу бачили сенс історії в різних речах, починаючи від самовдосконалення людини, і закінчуючи формуванням ідеального державного устрою. Що стосується історії людства, то вже в міфі про Прометея були відбиті уявлення древніх про прогрес людського роду за допомогою вогню¹. У Геродота історія вперше була подана як процес, який розвивається у часі і просторі, у ході якого змінюються долі людей і держав². Спостерігаючи процеси зміни дня і ночі, сонця і місяця, народження і смерті, багато філософів античності прийшли до того, що стали проектувати схему періодичності на будь-який об'єкт вивчення³. “Усе, що народжується, приречене на спад, навіть ідеальна держава”⁴, – писав Платон. Римський імператор і філософ Марк Аврелій Антонін продовжував:

“Такий світовий ужиток – униз, із сторіччя в сторіччя...

От покриє нас усіх земля, а там уже її перетворення,

Потім знову безмежно буде перетворюватися,

А потім знову безмежно”⁵.

Переважно вчені античності виходили з поступального циклічного розвитку історії, при якому народи проходять різні етапи зародження, розвитку і занепаду, після чого усе повторюється наново, але вже в інших умовах. Так, Лукрецій Кар, наприклад, вважав, що золоте сторіччя людство вже пройшло, коли знаходилося в первіснообщинному стані⁶. Ця теорія одержала назву круговороту.

У епоху середньовіччя більшість філософів, що були, як правило, одночасно церковними служителями, вважали, що “є розумна істота, котра визначає мету для усього, що відбувається в природі; і її ми іменуємо Богом”⁷. Сенс же людського життя на землі полягає в покаянні і благодаті прощення в Бога за первородний гріх. Виходячи з Біблії, людська історія представлялася відтинком у часі. Вона мала цілком визначений початок (момент вигнання перших людей із раю на землю), і в момент повторної появи Христа на землі повинна була закінчитися Страшним судом⁸.

Незважаючи на те, що в епоху Відродження суспільна думка повернулася обличчям до людини, її уявлення про історичний процес ще дуже довго були далекі від науки. Дуже ємко охарактеризував стан історичної думки в Німеччині наприкінці 18 сторіччя Г. Геттер. Він, зокрема, писав: “Історія являла собою скарбничку найнеймовірніших курйозів, у якій зберігалось усе, що не можна було помістити в іншому місці. Ніхто не задумувався ні про єдність, ні про внутрішній розвиток. Якщо намагалися встановити яку-небудь періодизацію, вона неминуче набувала теологічного забарвлення. Відповідно до судження, яке вело своє походження ще до пророка Даниїла, історія розглядалася як історія чотирьох монархій: вавилонської, перської, грецької і римської. Вважалося, що Римська імперія продовжує існувати”⁹.

Що стосується мети історичного процесу, то характерну для своєї епохи відповідь на це питання дав у 1644 році французький філософ, фізик і математик Рене Декарт. “Ми цілком викинемо з нашої філософії розвідку кінцевих цілей, тому що ми не повинні настільки високо про себе думати, щоб вважати, ніби він (Бог) побажав поділитися з нами своїми намірами”¹⁰.

Проте, у цей період філолофсько-історична думка усе ж породила дві наукові концепції, що ішли своїми коренями ще в античні часи. Представником першої – концепції

“циклізму” був італійський вчений Джамбаттіста Віко. Він сформулював закон круговороту, згідно з яким народи пробуджуються до історичного життя неодноразово, у різні історичні епохи і проходять своє коло, або свої три стадії розвитку – пробудження, розквіт, занепад. У кожному з епох усе починається з початку. Наприкінці Віко робив висновок, що загальна історія – це сукупність послідовно розташованих кіл (циклів), між котрими немає зв'язків і переходів¹¹. Проте, як справедливо зазначив М. В. Кузищин, у XVIII сторіччі концепція Д. Віко не користувалася популярністю¹².

Друга концепція була пов'язана з ідеєю прогресу. Філософи XVIII сторіччя помітили здатність людини до удосконалювання¹³. Цю здатність вони перенесли на весь людський рід і дійшли до висновку, що людство не стоїть на місці в чеканні Страшного суду, що воно розвивається, причому тільки в одному напрямку – напрямку прогресу. Кінцеву мету історичного прогресу вони бачили по-різному. Але в головному, як писав Ж. А. Кондорсе, надії на поліпшення становища людського роду в майбутньому зводилися до трьох важливих положень: знищення нерівності між націями, прогрес рівності між різноманітними класами того ж народу, нарешті, дійсне удосконалення людини¹⁴.

Суть теорії прогресу була покладена в основу і марксистського історичного матеріалізму. “Завдяки тому простому факту, що кожне наступне покоління знаходить продуктивні сили, набуті попереднім поколінням, і ці продуктивні сили служать йому сирим матеріалом для нового виробництва, – завдяки цьому факту утворюється зв'язок у людській історії, утворюється історія людства, яка тим більше стає історією людства, чим більше зросли продуктивні сили людей, а отже і їхні суспільні відносини”¹⁵. Правда, Маркс був далекий від уявлення історичного процесу рівною прямою лінією, як його уявляли собі деякі просвітителі. У його інтерпретації прогрес був поданий у вигляді спіралі, на кожному новому витку якої повторювалися ніби головні етапи розвитку попередніх епох: зародження, кульмінація, занепад, формування нових суспільних відносин і т.д. Крім того, на відміну від просвітителів основоположники марксизму вважали, що в історії немає якогось незмінного, єдиного на всі часи змісту: “Історія так само, як і пізнання, не може одержати остаточного завершення в якомусь досконалому, ідеальному стані людства”¹⁶. Проте, послідовники марксистської теорії, незважаючи на застереження її творців, цю мету в історії усе ж знайшли – побудову справедливого комуністичного суспільства¹⁷.

Проте вже з кінця XIX століття всі глобальні схеми прогресу в науці стали зазнавати критики. У чому ж полягала слабкість теорії прогресу? Як вважають сучасні вчені, загальною рисою всіх теорій прогресу була історичність, коли вони були звернені в минуле, і позаісторичність, як тільки справа стосувалася теперішнього і майбутнього. Так звана “філософія піраміди”, коли усе минуле є лише підготовкою до сучасності¹⁸. Крім того, теорія прогресу мала істотну хибу й у моральному аспекті. На неї у свій час звернув увагу російський філософ Микола Бердяєв: “Це вчення стверджує, що для величезної маси людських поколінь існує тільки смерть і могила. Вони жили в недосконалому, страждальницькому, повному протиріччя стані, і тільки десь на вершині історичного життя з'являється, нарешті, на зотлілих кістках усіх попередніх поколінь таке покоління щасливців, яке підніметься на вершину, і для якого можлива буде вища повнота життя, вище блаженство і досконалість. Всі покоління є лише засобом для здійснення цього блаженного життя, цього щасливого покоління обранців”¹⁹.

Одним із перших звернув увагу на це протиріччя і спробував його розв'язати ще німецький філософ Йоганн Гердер. Спочатку вчений бачив мету історичного розвитку людства в тому, щоб головна сутність людської природи, – гуманність – одержала здійснення в кожній з тих одиниць, сукупність яких складає все людство²⁰. Проте, як було сказано вище, з точки зору теорії кінцевих цінностей самостійне значення може мати тільки фінальний період людської історії. Зробити такий висновок, тобто визнати за нижчими станами культури тільки підготовче значення, було, на думку білоруського історика Володимира Перцева, котрий досліджував наукову спадщину Гердера, не в дусі німецького філософа. Тому в другій частині своїх “Ідей” Гердер віддав перевагу відмові від поняття гуманності як кінцевої мети історичного розвитку і замість неї призначення людського роду побачив у щасті, яке за своєю природою є суб'єктивним і доступним всякому народу на будь-якому щаблі розвитку²¹.

Проте це твердження призводило Гердера до заперечення в історії прогресу і кінцевої мети. Таким чином, у різних частинах свого твору німецький учений прийшов до цілком протилежних висновків. Відчувши це протиріччя, він здійснив спробу якось примирити два протилежних погляди на історію. Філософ надав гуманності характер чогось такого, що змінюється, різного для кожного народу і кожної епохи. Так, для китайців, за Гердером, властива така форма гуманності як “політична мораль”, для фінікійців – “дух мореплавання і торгової ретельності”, для греків – “чуттєво-прекрасне в житті, мистецтвах, науках і політичних установах” тощо. В. Перцев писав із цього приводу: “Цим рятувалася своєрідність і самостійність приватних історій, тому що кожен народ одержував у самому собі своє призначення, але зате знову губилася з виду єдність всесвітньої історії, спрямованої до однієї мети”²².

На думку Перцева, ця спроба не була вдалою, тому що гуманність переставала бути єдиною для усіх метою, втрачала свій всесвітньо-історичний характер. До того ж, німецький вчений “замість різноманітних щаблів гуманності, що різняться між собою тільки за ступенями, став говорити про різноманітні форми гуманності, що різняться якісно, непорівнянних одна з іншою”²³. Проте зараз уже можна говорити про те, що на прикладі робіт Гердера вперше прослідковується еволюція поглядів вченого від теорії прогресу до теорії цивілізації. Хоча, звісно говорити про Гердера як про творця теорії цивілізації було б некоректно.

Поняття “цивілізація” з'явилося ще у XVIII столітті. Проте тоді воно було синонімом слова “культура”. Американський учений Льюїс Морган у роботі “Древнє суспільство” і Фрідріх Енгельс у роботі “Походження сім'ї, приватної власності і держави” розширили поняття цивілізації. Вони визначили його як щабель суспільного розвитку, який йде слідом за варварством і зв'язаний із зародженням писемності і виникненням міст²⁴.

Проте погляд на цивілізацію як всесвітньо-історичну спільність був поставлений під сумнів російським соціологом Миколою Данилевським у праці “Росія і Європа”. У цій книзі вчений сформулював ідею про локальні відособлені “культурно-історичні типи”, або “цивілізації”, яких він нарахував десять. Вони подібно до живих організмів проходять стадії зародження, змужніння, старіння і загибелі (вимирання або деградації)²⁵. Довгий час ідеї Данилевського не знаходили прихильників. В другій половині XIX століття ще достатньо сильними були позиції прибічників позитивізму, течії, яка визнає в історії прогрес. Проте до початку XX століття прихильників прогресу серед вчених було вже небагато як у закордонній, так і в російській історіографії. При цьому варіанти вирішення проблеми були найрізноманітніші.

Представники неокантіанства, зокрема Олександр Лаппо-Данилевський, ставилися до прогресу, як до чисто оціночного поняття, яке може досліджувати вчений. “Історик судить про щабель прогресивності або регресивності даної еволюційної серії або її частин, дивлячись по тому, чи реалізується в даному ряді фактів яка цінність, чи, навпаки, вона поступово сходить на ніщо”²⁶.

Представник критичного позитивізму, Роберт Віппер запропонував теорію множинності самостійних потоків історії, які не витягаються в один ланцюг. Втрачений принцип єдності загальної історії Віппер пропонував замінити іншим: зосередженням інтересу на еволюції окремих груп. На його думку, стародавній світ, наприклад, – це закінчене коло життєвих форм і ідей, багато в чому аналогічний новоевропейському. Причину ж повторення в історії вчений знаходив у єдності людської природи²⁷. Ця теорія, відома як теорія модернізації, була дуже модною в науковому середовищі в 10-20-х роках XX століття. Вона наклала відбиток на роботи численних учнів і однодумців Віппера в Росії. Серед них можна назвати таких відомих вчених як Бузескул, Карєєв і багатьох інших. Так, у книзі професора Володимира Бузескула “Історія афінської демократії” грецька історія повторює головні моменти західноєвропейського розвитку²⁸.

Цікаво, що багато істориків продовжували залишатися прихильниками теорії модернізації ще якийсь час після 1917 року. Так, 23 червня 1924 року на засіданні предметної історичної комісії в Білоруському державному університеті учнем Віппера професором Володимиром Перцевим був представлений звіт про прочитані ним протягом року курси. Серед інших був прочитаний курс з історії Греції. У пояснювальній записці,

поданий на розгляд комісії, Перцев, зокрема, писав: "...гомерівська епоха характеризується як епоха грецького середньовіччя з усіма характерними рисами феодального устрою. Початок розкладання грецького феодалізму припадає на епоху колонізації середземноморського узбережжя, протягом якої в Греції назрівають нові сили у вигляді торгового капіталізму, що почав утворюватися, і грошового господарства... П'яте століття – століття грецької демократії – розглядається як час торжества торгово-промислових елементів над землевласницьким класом, причому усередині самого торгово-промислового світу класові протиріччя ще не достатньо яскраво виявилися. Часом такого розшарування міського населення є IV століття з його крайнім розвитком майнових протилежностей"²⁹.

Теорія модернізації призвела до появи і досить широкого поширення ідеї занепаду новоєвропейської цивілізації і можливого повернення європейської культури до середньовіччя. Її відстоювали такі відомі вчені, як Шпенглер, Бердяєв та інші. Бердяєв, зокрема, писав у своїй роботі "Нове середньовіччя" (1923): "Ідея прогресу буде відкинута. "Прогрес" припиниться з закінченням нової історії"³⁰.

Критикуючи із сучасних позицій автора теорії модернізації – Роберта Віппера, професор Гродненського університету (Республіка Білорусь) Нечухрін писав, що його теоретична позиція означала порушення принципу історизму, відмову в специфіці, певній замкнутості історичним епохам. "Віппер ігнорував той факт, що кожна цивілізація характеризується своїм особливим способом сприйняття світу, що ті самі події виглядали для сучасників зовсім не так, як для нас. Проблема модернізації є не лише питанням подолання мовного (понятійного) бар'єра між теперішнім і минулим, але і бар'єра психологічного і світоглядного"³¹. Проте на початку XX століття таку помилку допускали не тільки російські, але і закордонні вчені.

У цілому, треба сказати, що до 20-х років XX століття історико-соціологічна думка в Росії і на Заході розвивалася паралельно. Усе змінилося з моменту посилення ідеологічного контролю в СРСР. Ортодоксальна марксистська теорія, покладена в основу радянської історичної науки, за словами А. Гуревича являла собою "одягнений у марксистську фразеологію позитивізм" і прирікала її на консервування позицій науки кінця XIX століття³². Відсталість і застій посилювалися майже повним незнанням того, що було зроблено сучасною історичною наукою за рубежем.

На Заході ж велику популярність завоював у XX столітті саме цивілізаційний підхід, особливо після виходу у світ в 1918 році книги Освальда Шпенглера "Захід Європи". У своїй роботі Шпенглер заявив, що єдність людської історії – міф, а насправді був розвиток восьми абсолютно ізольованих одна від одної культур³³. Під впливом "Заходу Європи" з'явилася ще одна цивілізаційна концепція англійського історика і соціолога Арнольда Дж. Тойнбі. Проте, на відміну від Шпенглера, він не тільки виділив 21 цивілізацію, але і розглянув їх не замкнутими в собі, а в багатосторонніх зв'язках з іншими³⁴. На думку І. Марцінюка, Тойнбі прагнув до синтезу позитивних положень теорій Шпенглера і Маркса³⁵. У перспективі, на думку Тойнбі, зв'язки між різноманітними цивілізаціями призведуть до злиття всіх цивілізацій в одну. Таким чином, Тойнбі одним із перших враховував той факт, що людство розвивається не тільки в часі, але й у просторі. Над концепцією локальних цивілізацій працювали також Ф. Бродель³⁶, Л. Гумільов³⁷ і багато інших відомих істориків.

За ряд років було більш-менш чітко сформульовано і визначення цивілізації як способу соціальної організації, заснованому на усталеній нормативності способу життя і мінімальному рівні мовних уявлень, підтримуваних авторитетними письмовими текстами³⁸. Втім, це стосується лише класичних цивілізацій. Розвинута за останні 3,5 століття система "глобальної космополітичності", заснована на інтенсивній системі комунікацій, переборює лінгвістичні і політичні бар'єри, що приводить до кінця "історичної ери множинності цивілізацій" і формування сучасної світової системи.

На думку Б. Єрасова, такий висновок означає вже перехід від власне цивілізаційної до світо-системної теорії, і між прихильниками цих двох підходів йдуть інтенсивні дискусії.

У політичній ідеології цю ідею довів до логічного завершення американський політолог Ф. Фукуяма. У дусі неокантіанства, він вважав, що оскільки історія є прогресом свободи, а розвинені країни Заходу вже досягли її розумного апогею в системі ліберально-

демократичних стосунків, то мета історичного прогресу вже досягнута, і надалі необхідно лише розширювати цінності лібералізму на інші регіони планети³⁹.

Ідея "кінця історії" останнім часом знаходить усе більше прихильників і серед вчених колишніх радянських республік. Так, у своїй статті С. Кримський пише: "До третього тисячоліття своєї історії людство в принципі випробувало більшість можливих ідей, проектів, утопій досягнення соціального щастя людей, і переконалося в їхній слабкій реалізації. Історія усе більш наполегливо починає свідчити про безпомічність її "горизонтального" виміру, а саме прогресу як шляху придбання абсолютних цінностей"⁴⁰.

Крім того, останнім часом чимало прихильників набула нова галузь вивчення природних і соціальних процесів – синергетика, яка виходить із того, що характер сучасного руху людства визначають не порядок, стабільність і прогнозованість, а навпаки – відсутність рівноваги, збалансованості, передбачення напрямків розвитку суспільства. У роботі представників так званої брюссельської школи І. Пригожина та І. Стенгерса "Порядок із хаосу" (М., 1986) історичні процеси подаються таким чином, що відкидається запрограмованість, надається велике значення випадку. Складні динамічні системи, до яких відноситься і людське суспільство, час від часу потрапляють у смугу нестабільності, знаходячись визначений час у "точці біфуркації". Незбалансована система здійснює пошук шляхів виходу з кризи. При цьому діапазон ймовірних варіантів дуже широкий: від переходу на вищу сходику самоорганізації до спаду і деградації. Пригожин і Стенгерс вважають, що в "точці біфуркації" принципово неможливо передбачити, у який стан система перейде. Проте, після подолання динамічної системою своєрідного "рубікону" у свої права знову вступає принцип причинності – до періоду нових спонтанних змін⁴¹.

Таким чином, за період свого існування наука виробила різноманітні гіпотези щодо того, яким чином йде розвиток історичного процесу і чи є сенс в існуванні людської історії. Вчені наблизилися до розуміння того, що історичний процес має достатньо складний характер і визначити його мету неможливо. Він несе в собі елементи прогресу, регресу, повторень у самих неймовірних сполученнях. На порозі третього тисячоліття історики усього світу опинилися під впливом різноманітних, в основному, плідних концептуальних підходів у галузі історичного процесу. Проте більшість учених сьогодні вважає, що період локальних цивілізацій закінчується, перетворюючись на одну більш-менш єдину світову цивілізацію.

¹ Словарь античности. – М.: Прогресс, 1989. – С. 462.

² Геродот. История в 9 книгах. – Л.: Наука, 1972. – С. 12.

³ Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М.: Прогресс, 1990. – С. 297.

⁴ Платон. Государство // Сочинения в 3 томах. – М.: Наука, 1971. – Т. 3. – С. 273-276.

⁵ Марк Аврелий Антонин. Размышления. – Л.: Наука, 1985. – С. 53.

⁶ Словарь античности. – С. 462.

⁷ Фома Аквинский. Сумма теологии // Мир философии: В 2-х томах. – Т. 2. – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – С. 377.

⁸ Откровение Иоанна Богослова, 20:4-15.

⁹ Hetter Geschichte der deutschen Literatur im 18 Jahrhundert. – Bd.1. – Berlin, 1961. – S.32.

¹⁰ Декарт Р. Начала философии // Антология мировой философии: В 4 томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1970. – С. 245.

¹¹ Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. -Л., 1940.

¹² Историография античной истории / Под ред. В.И. Кузищина – М.: Высшая школа, 1980. – С. 415.

¹³ Руссо Ж.-Ж. О причинах неравенства // Антология мировой философии: В 4 томах. – Т. 2. – С.561.

¹⁴ Кондорсе Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. // Мир философии: В 2-х томах. – Т. 2. – С. 433.

¹⁵ Маркс К. Маркс – Анненкову, 28 декабря 1846 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 27. – М.: Издательство политической литературы, 1962. – С. 402.

- ¹⁶ Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. -Т. 21.- М.: Издательство политической литературы., 1961. – С. 275.
- ¹⁷ Общественная практика и общественные отношения. – М.: Мысль, 1989. – С. 352.
- ¹⁸ Нечухрин А. Н. Методологические основы российской историографии в 80-е гг. XIX в. – 1917 г. (смена парадигм) // Наш радавд. – 1994. – Кн. 6. – Ч. 1. – С. 42.
- ¹⁹ Бердяев Н. А. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – С. 147.
- ²⁰ Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – С.428
- ²¹ Там само. – С. 226.
- ²² Перцев В. Н. Теория эволюции и философия истории Гердера // Вопросы философии и психологии. – 1907. -№ 4. – С.493
- ²³ Там само.
- ²⁴ Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. -Т. 21. – С.165.
- ²⁵ Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991.
- ²⁶ Цит. по: Рамазанов С. П. Кризис исторической науки в России начала XX века: сущность и основные этапы. – Николаев: Николаевский Гос. Пединститут, 1994. – С. 86.
- ²⁷ Виппер Р. Ю. Очерки теории исторического познания. – М., 1911. – С. 175-176.
- ²⁸ Перцев В. Н. Рец. на кн.: Бузескул В. История афинской демократии // Русская мысль. – 1909. – № 6. – С. 144.
- ²⁹ Національний архів Республіки Білорусь, ф. 205., оп. 1., спр. 1150., арк. 86-87.
- ³⁰ Бердяев Н. А. Новое средневековье // Наука и религия. – 1995. – №10. – С. 4.
- ³¹ Нечухрин А. Н. Методологические основы... – С. 115.
- ³² Гуревич А. Я. Двойкая ответственность историка // Новая и новейшая история. – 1997. – № 4. – С. 70.
- ³³ Див.: Шпенглер О. Закат Европы. – Т. 1. – М.-Пг., 1923.
- ³⁴ Див.:Тойнби А. Дж. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1990.
- ³⁵ Марцинюк І. Історія людства – історія народів чи цивілізацій // Вісник НАН України. – 1995. – № 11-12. – С. 4.
- ³⁶ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика, капитализм. XV – XVIII вв.: В 3-х т. – Т. 1. – М., 1986; Т.2. – М., 1988; Т.3. – М., 1992.
- ³⁷ Див.: Гумилев Л. Из истории Евразии. – М., 1993.
- ³⁸ Цит. по: Ерасов Б. С. Проблемы теории цивилизаций // Новая и новейшая история. – 1995. – № 6. – С. 185.
- ³⁹ Фукуяма Ф. Конец истории // Вопросы философии. – 1990. – №3. – С. 134.
- ⁴⁰ Кримський С. Кінець історії чи метаісторія? // Collegium. – 1994. – № 1. – С. 30.
- ⁴¹ Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. іст. журн. – 1999. – №3. – С. 17-18.

Богдан Гаврилів

ПРИКАРПАТТЯ В ПЕРІОД НОВІТНЬОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА (КІНЕЦЬ 80-х рр. XX ст. – 2001 р.: ХРОНІКА ПОДІЙ)

Пропонований хронологічний перелік подій суспільно-політичної боротьби на Івано-Франківщині в 1988 – 2001 рр. засвідчує, що на вістрі демократизації суспільства були широкі верстви населення краю.

В умовах розширення об'єктивних факторів гласності та демократичних перетворень створюється ціла низка новітніх громадських організацій та політичних партій, які відкрито взяли курс на національне відродження та державне будівництво. У публікації вперше подаються різноманітні аспекти та події сучасної історії Прикарпаття, що висвітлюють поступову трансформацію і кардинальні зміни пріоритетів після проголошення незалежності України в соціально-економічній політиці, дальшому розвитку культурних і духовних цінностей. Хроніка не претендує на повне висвітлення новітнього національного відродження, оскільки автор намагався подати найважливіші місцеві події, які знайшли своє відображення на сторінках обласної преси.

1988

травень – в Івано-Франківську створено культурно-освітнє товариство “Рух” (голова М.Чучук, заступник Я.Шевчук).

24 вересня – в Івано-Франківську на 105-у році життя померла репресована письменниця і громадська діячка Ольга Дучимінська.

27 вересня – товариство “Рух” організувало на вул. І.Франка в обласному центрі (біля пам’ятника Каменяреві) перший міський мітинг.

1989

29 січня – в Івано-Франківську товариство “Рух” організувало неформальний мітинг “Злочини сталінізму – злочини проти людства”.

4 березня – у Києві відбулася установча конференція українського історико-просвітницького товариства “Меморіал”. Головою товариства обрано Л.Танюка.

13 травня – газета “Комсомольський прапор” опублікувала список 77 уродженців області, які загинули в Афганістані.

14 травня – у селі Воскресінцях біля Коломиї відкрито пам’ятник Т.Г.Шевченку. Тоді ж вперше на Прикарпатті було піднято національний синьо-жовтий прапор.

18 червня – в Івано-Франківську Українською греко-католицькою церквою проведено несанкціоноване богослужіння на місці могил січових стрільців.

червень-серпень – у республіці та на Прикарпатті урочисто відзначено 1000-річчя хрещення Русі.

23 липня – в Івано-Франківському міському парку ім.Т.Шевченка відбувся перший в області санкціонований політичний мітинг “Народ і перебудова. Вся влада – радам”, який організувало культурно-освітнє товариство “Рух”.

12 серпня – в залі Спілки художників відбулися організаційні збори обласної організації Народного Руху України (НРУ). Обрано крайову Раду та делегатів на Установчий з’їзд Руху, який відбувся в м.Києві.

8 – 10 вересня – в Україні створено масову суспільно-політичну організацію Народний Рух України за перебудову (НРУ). Згодом осередки НРУ поширилися на території Прикарпаття.

14 жовтня – в Івано-Франківську відбулася установча конференція обласного товариства “Меморіал”.

28 жовтня – Верховна Рада УРСР схвалила Закон “Про державний статус української мови”.

29 жовтня – в Дем’яновому Лазі біля Івано-Франківська за участю багатьох тисяч жителів краю відбулося перепоховання жертв сталінських репресій.

жовтень – в обласному центрі створена молодіжна організація “Студентське братство”.

листопад – розпочато розкопки в районі Театрального скверу в Івано-Франківську з метою виявлення останків жертв сталінських репресій. На початку грудня відбулось урочисте їх перепоховання.

листопад – в Івано-Франківську культурно-наукове товариство “Рух” випустило в світ перший номер своєї газети “Крок”.

14 грудня – в Івано-Франківську по вул. Грушевського, 18 на будинку Народного дому відкрито

бюст Т.Г.Шевченка, який вперше був встановлений до 100-річчя з дня народження Кобзаря і знищений під час Першої світової війни.

1990

21 січня – за ініціативою Народного Руху України від колишньої столиці ЗУНР Івано-Франківська (Станіслава) до Києва простягнувся живий ланцюг єднання на честь 71-ї річниці проголошення злуки ЗУНР з УНР. В Івано-Франківську, містах і селах області цього дня з нагоди свята відбулися мітинги.

22 січня – у Галичі в церкві Різдва відбулося зібрання священників Івано-Франківської єпархії та представників церковних громад області стосовно відродження Української автокефальної православної церкви.

23 січня – в ніч на 23 січня невідомі знищили український національний прапор, піднятий на Вічевому майдані в Івано-Франківську.

25 січня – з ініціативи організації НРУ проведено пікетування обкому КПУ. Його учасники вимагали демократизації суспільного життя, відставки окремих представників партійних і радянських органів.

28 січня – виконком Івано-Франківської міської Ради прийняв рішення про перерозподіл культових приміщень. Перед Святовоскресенським собором відбувся молебень. Ключі від храму передано єпископові УГКЦ П.Василюку. УАПЦ передано приміщення колишньої вірменської церкви.

4 лютого – в Івано-Франківську відбувся мітинг біля будинку адміністративних організацій, організований національно-демократичною опозицією. Перший секретар КПУ І.Посторонко пішов у відставку.

9 лютого – в Івано-Франківську створено перший осередок Союзу українок.

20 лютого – у Верховині створено товариство “Гуцульщина”. Його мета – збереження, примноження і пропаганда духовної та матеріальної культури гуцулів.

4, 18 березня – в Україні вперше за радянські часи проведено вибори до Верховної Ради УРСР на альтернативній основі. Демократичний блок України, в якому основною силою виступав Народний Рух України, отримав четверту частину мандатів. Відбулися вибори місцевих до рад. На Прикарпатті, як і в усій Галичині, перемогу на виборах здобули представники Демократичного блоку.

2 квітня – почалися сесії міських і районних Рад нового скликання.

3 квітня – прийнято рішення Івано-Франківської міської ради про підняття 7 квітня 1990 р. на будинку виконкому міської Ради народних депутатів поруч з Державним прапором Української РСР синьо-жовтого прапору.

6 квітня – в Івано-Франківську почала роботу сесія демократично обраної обласної Ради народних депутатів. Головою ради обрано М.Яковину.

8 квітня – український національний прапор піднято над Івано-Франківською міською Радою.

13 квітня – сесія Івано-Франківської обласної Ради прийняла Звернення до громадян області з нагоди Великодніх свят, а також ухвалу про встановлення українського національного прапора на будинках обласної Ради і краєзнавчого музею.

15 квітня – Великдень. В присутності великої кількості людей піднято український національний прапор біля будинку обласної Ради і над колишньою ратушею – краєзнавчим музеєм.

13 травня – вийшов перший номер газети “Галичина” – первісток демократичної преси Прикарпаття.

23 травня – в Івано-Франківську відбулися збори-концерт “День Героя”, організовані УРП.

26-27 травня – в Івано-Франківську відбувся великий збір (Установчий з’їзд) Спілки незалежної української молоді (СНУМу), який заявив про створення всукраїнської молодіжної організації.

травень – почався масовий вихід з КППС.

3 червня – в області вперше вільно і широко відзначено Зелені свята. У містах і селах краю вперше у післявоєнні роки відбулося освячення стрілецьких могил.

27 червня – вперше за півстоліття в нашому краї відбулася посвята випускників міського ПТУ №5. Під звуки національного гімну замайорів над училищем український національний прапор.

2 липня – почалися розкопки на місці енкаведистських катівень в селищі Яблунові Косівського району.

5-7 липня – у Коломиї проходив перший Всеукраїнський Собор Духовної України.

12 липня – в Івано-Франківську створено Комітет солдатських матерів. Цього ж дня на Прикарпаття прибула перша група українських дітей з Австралії.

13 липня – площа Урицького в Івано-Франківську перейменована на майдан Андрея Шептицького. Громадськість вперше за післявоєнні роки широко відзначила річницю з дня народження митрополита УГКЦ.

16 липня – Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. В Івано-Франківську відбувся багатолюдний мітинг.

31 липня – виконком обласної Ради зареєстрував Івано-Франківську обласну організацію – Українську республіканську партію.

3 серпня – вийшов перший номер регіональної загальнополітичної газети “Західний кур’єр”. У цьому ж місяці вийшли газети обласного товариства української мови імені Т.Шевченка “Новий час”,

обласної організації УРП “За незалежність”, ряд нових газет міських і районних Рад.

5 серпня – тисячі прикарпатців взяли участь у святкуванні 500-річчя запорізького козацтва.

11 серпня – в селищі Яблунові Косівського району відбулося перепоховання жертв комуністичного терору 1946 – 1950 рр.

17 серпня – за рішенням сесії Коломийської міської Ради в Коломиї демонтовано пам’ятник Леніну. Цього ж дня почалися розкопки на місці поховань жертв сталінських репресій в селі Посіч Тисменицького району.

21 серпня – на виробничому об’єднанні “Промприлад” відбувся попереджувальний мітинг, організований новітніми організаціями з вимогою вивести партком за межі виробництва. Аналогічні заходи відбувалися пізніше на інших підприємствах області.

21 серпня – група членів Івано-Франківської міської організації НРУ виїхала в східні області України. Мета акції – політичне і національне пробудження населення Східної України. Подібні виїзди членів новітніх організацій міста та області пізніше неодноразово повторювалися.

25 серпня – у Києві відбувся перший з’їзд Міжнародної асоціації українців, в якому взяли участь вчені з Прикарпатського університету імені В.Стефаніка.

26 серпня – в с. Крилосі Галицького району відбулося велелюдне свято “Джерела української державності”.

15 вересня – створено Спілку політичних в’язнів України.

20 вересня – в Івано-Франківську створено товариство “Російський культурний центр”.

20 вересня – в Івано-Франківську відбулося пікетування штабу армії Комітетом солдатських матерів з вимогою якнайшвидшого повернення громадян України – військовослужбовців строкової служби – з “гарячих точок” СРСР.

30 вересня – в Івано-Франківську відбувся мітинг на тему: “Ні! Союзному договору”.

2 – 17 жовтня – у Києві проведено акцію голодування великої групи студентів, які вимагали відставки Голови Ради Міністрів УРСР і задоволення ряду політичних вимог. Голодування закінчилося перемогою студентів.

6 жовтня – утворено Братство УПА Карпатського краю. До Верховної Ради УРСР направлено телеграму з вимогою повної реабілітації ОУН-УПА як учасників національно-визвольних змагань і руху опору проти сталінізму та фашизму.

9 жовтня – за рішенням сесії міської Ради в Івано-Франківську демонтовано пам’ятник Леніну. Пізніше демонтовано всі пам’ятники Леніну на території краю.

11 жовтня – о 4-й годині ранку біля будинку Івано-Франківської міської Ради було підірвано дві гранати. Будинку завдано пошкодження. Представники новітніх політичних партій та громадсько-політичних організацій виступили з заявою, в якій засудили цю злочинну акцію, спрямовану на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації.

14 жовтня – в с. Старому Угринові Калуського району відкрито пам’ятник провідникові ОУН – Степану Бандері.

15 жовтня – в Снятині на знак солідарності з голодуючими студентами в Києві і протесту проти компартійної влади на Покутті четверо людей почали голодування. Ця акція закінчилась звільненням з посади голови районної Ради О.Кованцева і демонтацією в Снятині пам’ятника В. Леніну.

16 жовтня – в Івано-Франківську відбулося багатотисячне студентське віче. Прийнято резолюцію про проведення 4-денного міського студентського страйку на знак солідарності з голодуючими (з 2 жовтня) студентами в Києві.

1 листопада – в області вперше за післявоєнні роки широко відзначено День державності на західноукраїнських землях. Відбулися мітинги і святкові концерти.

2 листопада – у рамках візиту в Україну на Прикарпаття прибув Святейший Патріарх УАПЦ Мстислав.

11 листопада – під Сокільською скелею поблизу села Тюдів на Косівщині урочисто відновлено перший в Україні пам’ятник Т.Г.Шевченку, який був знищений в роки Першої світової війни.

17 листопада – у Дем’яновому Лазі біля Івано-Франківська відбулося перепоховання жертв сталінського терору, знайдених в с. Посіч Тисменицького району.

25 грудня – в Івано-Франківську державна комісія прийняла в експлуатацію нову злітно-посадочну смугу. Івано-Франківський аеропорт отримав змогу приймати літаки першого класу, що значно збільшило перевезення пасажирів і вантажів.

грудень – Івано-Франківська обласна організація Українського товариства охорони пам’яток історії та культури запровадила обласну історико-краєзнавчу премію імені І.Вагилевича. Першим лауреатом став вчений-краєзнавець В.Т.Полєк.

1991

16 лютого – у Львові відбулася Галицька асамблея, у якій взяли участь депутати Івано-Франківщини.

станом на 1 березня – в області зареєстровано 35 політичних партій та громадсько-культурних організацій.

17 квітня – Верховна Рада УРСР ухвалила Закон “Про реабілітацію жертв політичних репресій

в Україні.

19-21 серпня – спроба державного перевороту в СРСР.

24 серпня – Верховна Рада України прийняла Акт про державну незалежність України.

30 серпня – Президія Верховної Ради України прийняла Указ про заборону діяльності Комуністичної партії України.

1 вересня – у Калуші відновлено українську гімназію.

27 вересня – відбувся перший міжнародний Гуцульський фестиваль у смт. Верховині. У ньому взяло участь понад п'ятдесят самодіяльних та фольклорних колективів з Надвірнянщини, Косівщини, Вижницьчини, Рахівщини, Львівщини, Польщі, Румунії.

30 вересня – відзначено 100-річчя трудової еміграції перших українців до Канади: у селах Небилів Рожнятівського і Нижній Березів Косівського районів встановлено пам'ятні знаки, проведено міжнародну конференцію на тему: "Українці в Канаді".

6-7 жовтня – урочисто відзначено 620-річчя першої письмової згадки про м. Болахів. Учасниками свята були відомі правозахисники Петро Лужий, Іван Кандиба, Зеновій Красівський, Михайло Косів, Михайло Осадчий.

1 грудня – відбувся Всеукраїнський референдум. Понад 90% громадян, що взяли участь у референдумі, висловились за те, щоб Україна була незалежною. В області за незалежність України проголосували 98.42% громадян. Президентом України обрано Леоніда Кравчука.

8 грудня – Президент України Л.Кравчук, РРФСР Б.Єльцин і Голова Верховної Ради Білорусії С.Шушкевич заявили, що СРСР, як суб'єкт міжнародного права припиняє своє існування і підписали Угоду про створення Співдружності незалежних держав (СНД). Поступово до складу СНД увійшли колишні республіки СРСР.

1992

15 січня – Верховна Рада України затвердила Державний гімн. Ним став гімн "Ще не вмерла Україна", створений у 1864 р. композитором М.Вербицьким.

28 січня – Верховна Рада України затвердила новий прапор України у вигляді двоколірного полотнища, верхня частина якого синя, нижня – жовта.

29 січня – Міністерство юстиції України зареєструвало Всеукраїнське товариство "Просвіта ім.Т.Г.Шевченка" (голова – П.Мовчан).

29 січня – у м.Снятин, на батьківську землю, приїхав Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк.

19 лютого – Верховна Рада України затвердила тризуб малим гербом України.

20 лютого – рішення Верховної Ради України про визнання 24 серпня Днем незалежності України.

20 лютого – газета "Літературна Україна" опублікувала статтю краснорядця з Канева Михайла Ішенка про жителя Калуша Олексу Гірника, який здійснив самоспалення у Каневі біля могили Шевченка в день 60-річчя проголошення незалежності України 22 січня 1978 року. У січні 1993 р. в Калуші на вулиці, що носить його ім'я, урочисто відкрито меморіальну дошку на честь патріота України.

4 березня – Верховна Рада України прийняла закон "Про приватизацію майна державних підприємств".

21 березня – Указ Президента України про призначення представником Президента в Івано-Франківській області Василя Павлика, надрукований газетою "Галичина".

25 червня – за ініціативою братства УПА в Івано-Франківську проведено обласну науково-теоретичну конференцію, присвячену 50-річчю створення УПА.

16 серпня – в області розпочалися урочистості з нагоди святкування 50-річчя УПА за участю делегації української діаспори – колишніх вояків УПА.

17 серпня – під час всеукраїнського свята "Гомін Чорного лісу" в с. Старий Угринів Калузького району відкрито пам'ятник Провідникові ОУН Степану Бандері. Скульптори: Микола Пасікіра, Любомир Яремчук.

21 – 24 серпня – у Києві відбувся Всесвітній форум українців.

26 серпня – Указом Президента України на базі Івано-Франківського педагогічного інституту імені В.Стефаніка створено Прикарпатський університет. Ректор – академік АПН України, доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки Віталій Кононенко.

1 вересня – в м. Івано-Франківську відкрито українську гімназію №1.

20 вересня – у Коломиї під час святкування 100-річчя української гімназії відкрито пам'ятник видатному історичному Михайлу Грушевському.

10 грудня – львівська газета "Високий замок" опублікувала статтю, присвячену учасниці національно-визвольного підпілля Ользі Франкевич, яка з 1947 року протягом 45 років переховувалася в селі Вишнів Рогатинського району.

1993

6 січня – Прикарпаття відвідав Президент України Леонід Кравчук. Він побував у Надвірній і Тисмениці, взяв участь у презентації Прикарпатського університету імені В.Стефаніка.

26-27 березня – в області урочисто відзначено 150-річчя від дня народження галицького історика Юліана Целевича.

30 березня – на Прикарпатті побувала голова проводу ОУН і КУН Ярослава Стецько. Вона

зустрічалась з громадськістю обласного центру, студентами і викладачами Прикарпатського університету імені В.Стефаніка.

22 травня – вперше відкрито міжнародну авіалінію Івано-Франківськ – Манчестер (Великобританія).

23 травня – на обласному стадіоні пройшла масова вистава-реквієм "Молитва за Україну" (Голодомор-33") за документами, фактами, свідченнями очевидців.

25 травня – приватизовано членами трудового колективу перший об'єкт малої приватизації в Івано-Франківській області – Джурівський завод "Ватра".

травень – редакція газети "Новий час" почала публікацію "Бібліографічного словника Прикарпаття", який зібрав і опрацював професор Прикарпатського університету Володимир Полєк.

30 травня – на фасаді Святовоскресінського катедрального собору відкрито барельєф митрополита УГКЦ Андрія Шептицького, який був єпископом Станіславівської єпархії в 1899 – 1900 рр.

10-13 червня – відзначено 780-річчя м.Тлумача. Відбувся Перший міжнародний конгрес тлумачан.

12 червня – в Івано-Франківську відкрито перший готель міжнародного класу "Роксолана".

червень – Івано-Франківській музичній школі №1 присвоєно ім'я українського композитора і музикознавця Василя Барвінського (1888 – 1963), який в 30-х роках виступав у Станіславові і підтримував зв'язки з місцевим хором "Боян".

16 серпня – в Івано-Франківську розпочав роботу перший світовий Конгрес гуцулів, який пройшов під девізом "Гуцульщина і перспективи її етнічного та духовного розвитку в незалежній Україні".

2 вересня – у с. Старий Угринів Калузького району створено Меморіальний музей Степана Бандери.

12 жовтня – м.Галич відвідав представник Ватикану, префект конгрегації східних церков Апостольського Престолу блаженніший кардинал Акілле Сільвестіні. У Галичині разом з віруючими УГКЦ його зустрів блаженніший кардинал Мирослав-Іван Любачівський.

21 жовтня – Верховна Рада України прийняла постанову про надання м.Болахову статусу міста обласного підпорядкування. До складу міської ради увійшли: м.Болахів, села Тисів, Міжріччя, Козаківка, Гузіїв, Полянниця, Підбереж.

жовтень – міністр освіти України П.Таланчук підписав наказ про утворення у Верховині філії Інституту українознавства Київського університету імені Т.Г.Шевченка.

21-24 жовтня – в Києві відбувся Всеукраїнський Православний собор Української Православної церкви Київського Патріархату. Новим патріархом обрано митрополита Володимира (Романюка) – уродженця села Хімчин на Косівщині.

30 жовтня – з нагоди відзначення 125-річчя Товариства "Просвіта" в Івано-Франківську урочисто відкрито реконструйований Народний дім "Просвіта".

1 – 3 листопада – в Івано-Франківську відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Національної Республіки (ЗУНР).

22 листопада – в залі Конвенцій у Мадриді директору Івано-Франківського арматурного заводу Ярополку Бобику була вручена міжнародна "Золота Зірка" за розвиток підприємництва та вклад у міжнародні економічні зв'язки.

листопад – у Вроцлаві польський автор Лешек Вежейські видав у світ книжку "Станіславів – град Ревери".

1994

лютий – до Івано-Франківська прибули мери найбільших міст України на робочу нараду Асоціації Рад народних депутатів міст України.

лютий – спортсмени Прикарпаття Василь Грибович та Дмитро Просвірнін вперше у складі Олімпійської збірної команди України взяли участь у зимових Олімпійських іграх в м.Ліллекхаммер (Норвегія).

лютий – колектив Івано-Франківської української гімназії №1 переїхав у нове приміщення в Пасічній, яке збудували словацькі будівельники.

9 лютого – у приміщенні актового залу Прикарпатського університету відбувся літературно-музичний вечір письменника, вченого, народного депутата України, лауреата Державної премії імені Т.Г.Шевченка в галузі літератури Степана Пушика з нагоди 50-річчя від дня народження.

лютий – Івано-Франківському інституту нафти і газу надано статус Українського технічного університету нафти і газу.

23 березня – в Івано-Франківському літературному музеї з ініціативи краснорядця З.Бойчука відкрито виставку документальних матеріалів про крайового провідника ОУН і поета Михайла Дяченка ("Гомона", "Марка Боеслава").

травень – Івано-Франківськ відвідала уродженка міста, видатна оперна співачка з Австрії Ірина Маланюк.

10 травня – у м.Калуші почало працювати українсько-німецьке підприємство – фабрика тафтингових покріттів.

червень – в Долині відкрито пам'ятники М.Грушевському. Скульптор В.Ярич.

червень – вийшов у світ перший номер регіонального науково-педагогічного і літературно-краєзнавчого часопису “Гуцульська школа”.

26 червня – головою Івано-Франківської обласної Ради обрано С.Волковецького, а головою Івано-Франківської міської Ради – Б.Боровича.

10 липня – відбулися вибори Президента України. Президентом обрано Л.Кучму.

7-12 липня – на Прикарпатті відбувся світовий конгрес Союзу українців.

4 листопада – створено національний заповідник “Давній Галич” на території Княжого двору (тепер с.Кринос Галицького району).

грудень – у Мадриді делегації Калуського концерну “Оріана” вручено міжнародну нагороду “Краще торгове ім’я 1994 року”.

1995

21 січня – відкрито пам’ятник Василю Стефанику в Прикарпатському університеті.

січень – засновано громадську спортивно-патріотичну організацію молоді “Тризуб” ім. С.Бандери.

17 лютого – Івано-Франківська міська рада затвердила проект нового герба міста.

березень – лауреатами Державної премії України імені Т.Шевченка стали наші земляки художник Опанас Заливаха та письменник Роман Федорів.

березень – бюро європейської конференції колишніх комбатантів затвердило рішення про прийняття Братства воєнків УПА до Європейської Конфедерації Комбатантів. Отже, боротьбу ОУН-УПА проти поневолювачів визнано на міжнародному рівні як Рух опору. Однак Верховна Рада України цього й досі не зробила.

31 березня – помер поет Тарас Мельничук, лауреат Державної премії України ім.Т.Шевченка.

25 травня – гала-концерт переможців огляду народної творчості, присвячений 400 річчю від дня народження Богдана Хмельницького.

липень – на Івано-Франківщині відбулася міжнародна науково-практична конференція “І аличу-1100 років”.

18 липня – на Софіївському майдані Києва відбулося поховання патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира (Романюка).

28 серпня – відкрито пам’ятник Головнокомандуючому УПА Тарасу Чупринці (Роману Шухевичу) в с. Тишківці Городенківського району. Скульптор пам’ятника – Август Басюк з м.Івано-Франківська.

вересень – в області проведено урочисті заходи з нагоди 250-річчя з дня загибелі О.Довбуша. В Івано-Франківську відкрито музей О.Довбуша, а у Прикарпатському університеті відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена цій даті.

30 жовтня – в актовому залі Прикарпатського університету відбулась зустріч з экс-президентом УНР в екзилі, уродженцем села Русів на Снятинщині Миколою Плав’юком. У той же день за участю високого гостя в Народному музеї освіти Прикарпаття відкрито виставку “Вчителі – учасники національно-визвольних змагань 1919-1920 рр.”.

11 листопада – в с. Витвиця Долинського району відкрито пам’ятник багаторічному політ’язню і поету, уродженцю села Зеновію Красівському.

листопад – хутрофірма “Тисмениця” удостоєна міжнародного призу Мадридського клубу лідерів торгівлі “За краще торгове ім’я” (Іспанія).

25 листопада – в області з робочим візитом перебував Президент України Леонід Кучма. Він побував у Національному заповіднику “Давній Галич”, на підприємствах області.

9 грудня – відбулась установча конференція обласної організації Конгресу української інтелігенції, яку очолив професор Прикарпатського університету Микола Кугутяк.

грудень – вийшов у світ VIII том “Нарисів історії Прикарпаття”, підготовлений доктором історичних наук, професором, академіком Володимиром Грабовецьким.

1996

1 січня – у Старому Угринові Калуського району відбулося багатолюдне віче з нагоди 87-ї річниці від дня народження Степана Бандери. На вічі був присутній племінник С.Бандери, голова Калуської райдержадміністрації М.Давидюк.

січень – на свято св.Василія Великого у Снятині відбулись урочистості з нагоди 100-літнього ювілею народного художника України, академіка, лауреата Державної премії ім.Тараса Шевченка Василя Касіяна.

12-13 лютого – в Івано-Франківську пройшло виїзне засідання Комісії Верховної Ради України по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю (голова – Григорій Омельченко).

березень – Івано-Франківська спілка репресованих звернулась до Президента України Леоніда Кучми, в якій висловила глибоку стурбованість антидержавницькими діями КПУ і вимагала відкрити кримінальну справу стосовно злочинів комуністичної партії.

5 квітня – обласна організація Конгресу української інтелігенції провела в Івано-Франківську Конституційний форум, на якому обговорено Проект Конституції України. Форум одностайно висловився за прийняття Конституції. В краї пройшла хвиля мітингів і демонстрацій на підтримку рішення про прийняття

Конституції України.

18 квітня – голова ОДА С.Волковецький розпорядився надати громадському музеєві визвольних змагань Прикарпатського краю при культурно-просвітницькому товаристві “Меморіал” імені В.Стуса статус державного.

23 квітня – з ініціативи районної державної адміністрації, політичних партій і громадських організацій у Долині відбулося віче, яке висловилося за прийняття Конституції України.

28 квітня – Архієрейською Св. Літургією перед катедральним собором св.Воскресіння Христового в Івано-Франківську розпочалися урочистості з нагоди святкування 400-ліття Берестейської унії.

травень – Калуська міська рада народних депутатів уперше взяла кредит під 75-процентну ставку в Агропромбанку “Україна”, щоб хоч частково видати зарплату працівникам бюджетних організацій.

травень – Калуський концерт “Оріана” відновлює партнерський зв’язок з фірмою “Синтелон” у місті Бачка Паланка Республіки Сербія. Це стало можливим після того, як світове економічне співтовариство відмінило економічні санкції щодо республік колишньої Югославії.

25 травня – за матеріалами преси, в селі Долина Тлумацького району відкрито пам’ятник сотникові УПА полковникові Василеві Бринському.

червень – на Прикарпаття прибула делегація бізнесменів із Канади під керівництвом директора департаменту енергетики і видобутку міністерства енергетики і гірництва Саскачеван Мелкома Вілсона. Мета їх приїзду – ознайомитися із нафтовидобутком області.

28 червня – Верховна Рада України прийняла Конституцію України, яка юридично оформила нові політичні, економічні та духовні реалії в українському суспільстві, що склалися внаслідок створення суверенної Української держави.

28 червня – за повідомленням преси, у Коломиї утворилося молоде театральне угруповання, яке переросло в творчу трупю під назвою “Театр-96”. Цей колектив очолив випускник Київського театрального Інституту ім. М.Карпенка-Карого Олег Андрійшин.

липень – в Коломиї з’явився ще один навчальний заклад. Це економіко-правовий коледж – філія Київського державного економічно-правового університету.

липень – за підтримкою Міжнародного фонду “Відродження”, який фінансував проект під керівництвом начальника інформаційного відділу Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка П.Федорука, покладено початок створення локальної комп’ютерної мережі з виходом в Інтернет.

серпень – спортсмени Прикарпаття Сергій Осович та Роман Вірастюк у складі Олімпійської збірної команди України взяли участь у XXVI літніх Олімпійських іграх в м.Атланта (США).

1 вересня – в Україні запроваджена нова національна валюта – гривня.

вересень – у концерні “Оріана”, який відомий власною потужною будівельною базою, почався процес реорганізації служби капітального будівництва. На основі діючих нині її підрозділів, вирішено створити на правах юридичної особи фірму “Аверс”.

вересень – за вагомий особистий внесок у примноження національних духовних надбань указом Президента України почесне звання “Народний артист України” присвоєно Михайлові Кривеню – солісту камерного оркестру обласної філармонії.

29 вересня – відкрито пам’ятник першому Президентові України Михайлу Грушевському в с.Вербівці Городенківського району. Скульптор пам’ятника – Август Басюк з м.Івано-Франківська.

13 листопада – делегація Клубу української інтелігенції ім.Б.Лепкого з Івано-Франківська здійснила поїздку до Кракова з нагоди 55-ї річниці смерті письменника, поета, художника і науковця Б.Лепкого, щоби вклонитись його прахові.

30 грудня – відкриття Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І.Франка за адресою Чорновола, 22.

1997

січень – у Яремчі відбулась перша сесія семінару-тренінгу для мерів міст України під назвою “Муніципальний менеджмент”.

18 січня – опубліковано повідомлення про створення в районах області машинно-технологічних станцій (МТС), яку будуть надавати селам різноманітні послуги на договірній основі.

січень – в Івано-Франківську створена благодійна громадська організація “Голос матері” для допомоги багатодітним родинам, інвалідам з дитинства.

січень – десять обдарованих дітей з Прикарпаття запрошено на президентську ялинку до Києва.

24 січня – в Івано-Франківську розпочався обласний відбірковий конкурс Всеукраїнського фестивалю “Червона рута – 97”, в якому взяли участь понад 70 претендентів.

січень – Івано-Франківська християнсько-католицька організація “Любов і милосердя “Карітас”, яка стала кращою благодійною організацією України, відзначила свій перший 5-річний ювілей.

січень – конференція Івано-Франківської обласної організації Конгресу українських націоналістів висунула кандидатом у народні депутати по Надвірнянському виборчому округу № 201 голову ОУН і голову проводу КУНУ Славу Стецько.

26 січня – в селі Посіч Тисменицького району, яке було знищено в роки сталінських репресій, відбулися перші вибори голови сільської Ради та її депутатів.

17 січня – опубліковано звіт обласного управління статистики про економіку області в 1996 році, в якому повідомляється, що у листопаді минулого року припинився спад промислового виробництва в області.

6 січня – завдяки Івано-Франківській облдержадміністрації та Конгресу українських націоналістів 50 дітей-сиріт з міста Красноперекоська (Крим) та району провели Різдвяні свята на Коломийщині.

12 лютого – у виставковому комплексі Івано-Франківської торгово-промислової палати “Пасаж” відкрилася універсальна виставка-ярмарок товарів народного споживання “Прикарпатська зима – 97”.

лютий – в Івано-Франківську створено міську організацію Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги (голова Надія Гриців).

26 лютого – Указ Президента України про призначення Михайла Вишиванюка головою Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

березень – замість колгоспу селяни з Лісного Хлібичина Коломийського району вирішили створити фермерське господарство, а свої майнові і земельні паї передали фермерові Адамові Фаріновичу.

7 березня – в Івано-Франківську відбулася перша обласна конференція Аграрної партії України (голова Богдан Костюк).

березень – з ініціативи часопису “Політичний в’язень” проведено спільне засідання керівників та управ усіх організацій політпресованих Івано-Франківщини з метою створення єдиного товариства.

18 березня – в Івано-Франківську відбулося Установче віче виборчого об’єднання національно-демократичних сил краю, на якому з доповіддю виступив голова Конгресу української інтелігенції Івано-Франківщини професор Микола Кугутяк. На вічі виступили провідні політичні діячі України Слава Стецько, В’ячеслав Чорновіл, Іван Драч, Павло Мовчан та інші.

березень – вийшла друком перша книжка вибраних поезій Ольги Дучимінської, яку впорядкував завідувач Літературного музею Прикарпаття Володимир Смирнов.

березень – 30 слухачів семінару з налагодження діяльності власного малого підприємства, які проводив Українсько-Канадський бізнес-центр в Івано-Франківську, отримали випускні сертифікати.

21 березня – у с.Кальні Долинського р-ну відбулось урочисте вшанування пам’яті героїв Українського національного фронту, назване “Вони родом з Карпатських гір”, присвячене 30-м роковинам з часу арешту членів цієї підпільної організації.

22* березня – в Космачі Косівського району провів своє засідання районний прес-клуб ринкових реформ – було обговорено широке коло питань, зв’язаних з ринковими реформами.

22* березня – відбулося розширене засідання Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при облдержадміністрації, на якому розглянуто питання “Про стан боротьби з корупцією і організованою злочинністю в області та хід виконання Комплексної ділової програми боротьби зі злочинністю на 1996 рік”.

22* березня – відбулася звітно-виборна конференція обласної організації УХДП, що проходила під гаслом “Бог і Україна”.

22* березня – в Українському національному конкурсі малих і середніх підприємств переможцями визнано науково-виробничу фірму “Зонд” з Івано-Франківська та Івано-Франківську кондитерську фабрику “Ласощі”.

22* березня – з’явилась книга Володимира Грабовецького “З любов’ю до Кобзаря”, присвячена 183-й річниці з дня народження Т.Шевченка.

25* березня – в Коломийському народному домі відбулась наукова конференція, присвячена українознавчим студіям доктора філології, академіка, завідувача кафедри українознавства Івано-Франківської медичної академії Володимира Качкана.

25 березня – минуло 130 років з дня народження єпископа Григорія Хомишина (1904 – 1945), з цього приводу у Свято-Воскресенському кафедральному соборі відбулася Служба Божа, а в Центрі естетичного виховання розпочалася урочиста академія.

25 березня – розпочала свою роботу виставка “Віденська архітектура” та “Прекрасний міф” (архітектура Івано-Франківська кінця XIX – початку XX ст.), яка продовжувалась протягом 2-х тижнів в Івано-Франківську.

27* березня – Клуб творчої інтелігенції Прикарпаття провів в Івано-Франківську літературно-мистецький вечір “Твори на честь і в ім’я України”, присвячений столітнім ювілеям письменників Василя Атаманюка та Олесея Бабія.

28* березня – в області перебував міністр промисловості України Валерій Мазур, він ознайомився із роботою Калуського концерну “Оріана”, відбулася також зустріч В.Мазура з головою ОДА Михайлом Вишиванюком.

1 квітня – “Рух за народ, за Україну” – під таким гаслом відбулося велелюдне зібрання в Долині за участю лідера НРУ Вячеслава Чорновола.

4* квітня – минуло 40 років відтоді, як за рішенням уряду в Калуші було створено дослідницький експериментальний завод Інституту хімії поверхні НАН України.

15 квітня – перебуваючи на Івано-Франківщині, перший заступник голови Народно-демократичної партії Володимир Філенко дав прес-конференцію.

квітень* – вручено стипендії Івано-Франківської обласної ради народних депутатів найкращим студентам прикарпатських вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації.

15* квітня – внаслідок розколу УРН в області створено нову партію – РХП (Республіканську християнську партію). Головою обласної організації РХП обрано Юрія Банаха.

19 квітня – в Івано-Франківську відбувся ярмарок сільсько-господарської продукції і товарів народного споживання “Прикарпатська весна”.

19 квітня – в Івано-Франківську в залі Центру естетичного виховання відбувся молодіжний форум “Молодь за соціальний прогрес і злагоду в суспільстві”, у якому прийняли участь 600 учасників з усієї області.

1 травня – в Івано-Франківську відбулася загальнообласна акція “Чисті руки” на Вічевому майдані за підтримки Конгресу українських націоналістів. Мета – ліквідація злочинності і корупції в усіх сферах влади.

травень* – в обласному центрі побував генеральний консул Угорської Республіки Янош Пеймет. У рамках його зустрічі з представниками ОДА відбулися “Дні Угорщини” на Прикарпатті.

12 травня – у виставковій залі пасажу в обласному центрі розгорнуто універсальну експозицію товарів широкого вжитку “Прикарпаття сьогодні й завтра”. У виставці прийняло участь сто підприємств з усіх районів нашого краю.

17 травня – Президентом України Прийнято рішення від 14 лютого 1997 р. про відзначення у цей день професійного свята науковців різних сфер і профілю.

15 травня – зустріч ділових людей зі штату Саскачеван (Канада) з представниками ОДА, яка присвячена питанням співробітництва у нафтогазовій промисловості.

25 травня – у Долині організовано акцію “День героїв”, яка мала на меті вшанувати діячів Долинищини у національно-визвольних змаганнях.

1 червня – в Центрі естетичного виховання молоді відбулась зустріч громадськості Івано-Франківська з народними депутатами України Михайлом Сиротою.

2 червня – на Прикарпатті розпочала роботу міжнародна наукова конференція “Підприємливість в агробізнесі”, організаторами якої стали обласна державна адміністрація, університет штату Пенсільванія (США) та Центр сільськогосподарського порадиництва (Польща).

9 червня – розпочато благодійний марафон на допомогу будинкам-інтернатам для дітей-сиріт, перестарілих, калік “Одна гривня пожертви здатна засвітити надію”.

10 червня – серед 120 фірм і підприємств світу, яким Міжнародний клуб лідерів торгівлі присудив приз “За технологію і якість” є Калуський концерн “Оріана”. Це вже шоста міжнародна відзнака підприємства.

14* червня – в Івано-Франківську відбулась установча конференція обласної організації “Республіканська християнська молодь”.

24* червня на запрошення Косівського клубу ділових жінок тут виступили представники конфедераційного коледжу штату Онтаріо (Канада). Координатор програми бізнесового маркетингу Еліс Рейнке та директор-організатор Рут Армстронг.

27* червня – озайомлювану поїздку західним регіоном здійснив надзвичайний і повноважний посол королівства Бельгія в Україні Вілфрід Нартус. Він вивчав місцеву ділову ситуацію та перспективи розвитку співпраці між Україною і Бельгією.

26 червня – у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника відбувся перший випуск правників.

2* липня – на підсумковій прес-конференції регіональний менеджер Міжнародної фінансової корпорації Володимир Співак оцінив вдалим аукціон з продажу об’єктів приватизації. В області за цей рік мають приватизувати ще 160 об’єктів комунальної власності.

5* липня – на колективному підприємстві “Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат” модернізовано установку, що дозволяє випускати в два рази більше цементу за світовими стандартами.

12* липня – в Новгородській області Російської Федерації побувала з діловим візитом представницька делегація від Прикарпаття.

13 липня – Громадськість краю і обласного центру широко відзначила 90-річчя від дня народження Романа Шухевича – головнокомандувача УПА генерала Тараса Чупринки.

14 липня – в Івано-Франківську, на вулиці Левка Бачинського (віце-президент ЗУНР), в урочистій обстановці в його честь відкрито художньо-меморіальну дошку.

1 серпня – урочисто відзначено на Прикарпатті 55-у річницю з дня формування 38-ї армії та сформованого на її основі 38-го армійського корпусу Збройних сил України.

2 серпня – на фронтоні Кафедрального Свято-Воскресенського собору УГКЦ в Івано-Франківську освячено скульптуру хрестителя Руси-України Володимира і княгині Ольги.

12* серпня – напередодні Дня будівельника хіміки Калуського концерну “Оріана” отримали ключі від 108-квартирного будинку, спорудженого фірмою “Аверс” за європейськими стандартами.

21 серпня – в Києві розпочав роботу II Всесвітній конгрес українців, в якому взяла участь

* Тут і далі зірочкою позначається дата опублікованого повідомлення в газеті “Галичина”.

делегация з Івано-Франківщини в кількості 10 осіб.

29 серпня – в с.Слобода Коломийського району спільне українсько-канадське підприємство “Дельта” урочисто здало в експлуатацію першу бурову установку з видобутку нафти.

5* вересня – облдержадміністрація розпочала організаційну підготовку до впровадження в області технологій місцевої позики, метою якої є залучення додаткових коштів для соціально-економічного розвитку Івано-Франківщини.

5 вересня – Коломийський район відвідала делегация Новгородської області на чолі з губернатором, головою комісії з міжнародних справ Ради Федерації Росії М.Прусак, який є уродженцем с.Джуркова Коломийського району. Підписано угоду між Івано-Франківською і Новгородською областями про дружбу і співробітництво.

19* вересня – в обласному Народному домі “Просвіта” відбулась науково-читачька конференція на тему “Народ, нація, держава” з презентацією книги доктора економічних наук, професора з Харкова Івана Белебехи “Поразки та надії України”.

3 жовтня – в м.Івано-Франківську у виставковій залі обласної організації Спільки художників України відкрилася міжнародна художня виставка “Карпатський хребет – 97”.

14 жовтня – в Івано-Франківську відкрито перший в Україні Музей визвольних змагань.

1* листопада – в селі Незвиську Городенківського району відбувся науково-історичний семінар “Охорона земель від ерозії і раціональне використання меліоративного фонду”.

5 листопада – відкрито пам’ятник Державному секретарю військових справ ЗУНР Дмитрові Вітовському у с.Медуха Галицького району.

7* листопада – у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаніка відбулася наукова конференція “Богдан Лепкий – художник слова”

12* листопада – Івано-Франківщину відвідала група словацьких бізнесменів. Разом з ними був і надзвичайний та повноважний посол України в цій республіці Дмитро Павличко.

2* грудня – хутрофірма “Тисмениця” святкувала 360-річчя з початку тисменицького кушнірства.

5* грудня – в Івано-Франківському пасажі відбулася виставка-ярмарок “Ми та наші сусіди” з статусом міжнародної універсальної, яку організувала Торгово-Промислова палата за підтримки ОДА.

12* грудня – на виробничій базі компанії “Тірас-Петроль”, спільного україно-іспанського підприємства, що в с.Чернівці Тисменицького району, відкрилась перша і поки-що єдина в західному регіоні України такого рівня станція технічного обслуговування легкових автомобілів “Bosch-servis”.

1998

14 січня – прокуратура Івано-Франківської області порушила кримінальну справу за фактом штучного голодомору в селах Городенківського і Снятинського районів у 1947 році.

20* січня – 62 новобранці Національної гвардії України, що дислокується в Калуші, прийняли на площі присягу на вірність народові України.

15 лютого – Івано-Франківська міська спілка ветеранів війни в Афганістані провела в парку Воїнів-інтернаціоналістів мітинг-панахиду на спомин про полеглих в цій війні.

лютий – Прикарпатські спортсмени Юлія Клюкова, Олена Юнчик та Микола Попович у складі збірної Олімпійської команди України взяли участь у зимових Олімпійських іграх в м.Нагано (Японія).

лютий-вересень – архітекторами та будівельниками Прикарпаття на відзначення 1100-річчя Галича здійснено реставрацію митрополичих палат, каплиці в с.Крилос, пам’ятки архітектури XII сторіччя церкви св.Пантелеймона в с.Шевченкове Галицького району.

1 березня – Івано-Франківський легкоатлет, чемпіон Європи Сергій Осович двічі поліпшив рекорд України з бігу на 200 метрів.

14 квітня – ВАТ “Надвірнянський лісокомбінат” і британська фірма “Старінвестментс Холденгзс ЛІД” створили СП “Інтерплит”, яке того ж току зайняло перше місце серед семи підприємств лісообробної галузі України, які виготовляють ДСП і ламіновані плити.

9 травня – своєрідно відзначили День перемоги жителі села Сілець Тисменицького району. Тут в урочистій обстановці спалахнув голубий вогник – газифікація села стала громадською справою. В краї активно йде газифікація сіл.

27 червня – в Івано-Франківську вперше побували майстри бразильського футболу з м.Сан-Паулу.

6* червня – Івано-Франківське громадське об’єднання “Наше місто” виступило з клопотанням перед міською владою про розробку концепції перспективної забудови історичного центру міста.

17* липня – в першому півріччі 1998 р. Івано-Франківське обласне управління юстиції зареєстровано три обласні осередки політичних партій, 19 громадських організацій.

9 серпня – в селі Шевченкове Галицького району відбулися урочистості з нагоди освячення та відкриття церкви Святого Пантелеймона – пам’ятки архітектури XII століття.

16 серпня – в с.Ценжів Тисменицького району відбулося відкриття австрійського меморіального цвинтаря часів Першої світової війни, в якому взяв участь посол Республіки Австрія Клаус Фабіан.

20 вересня – в Галичі відбулося урочисте відкриття пам’ятника великому князеві Данилу Галицькому, на якому Президент України Леонід Кучма виголосив промову “Я Галичу вклонюся до ніг”.

24 вересня – відкрито меморіальний комплекс Т.Шевченку в с.Серафінці Городенківського району. Архітектор – Руслан Кухаренко (Київ), скульптор – Віталій Сівко (Київ), каменяр – Анатолій

Пижников (Київ).

18 жовтня – громадськість краю широко визначила 56-у річницю Української Повстанської Армії. В Івано-Франківську учасники віча пройшли вулицями міста і поклали вінки і квіти до меморіальних знаків провідникам ОУН Є.Коновалю і С.Бандері.

29 жовтня – в м.Калуші перебувала делегация з міста Літл-Рок (США, Арканзас) з ознайомчим візитом для розробки робочого плану щодо партнерської співпраці.

30 жовтня – в Народному домі “Просвіта” в м.Івано-Франківську відбулися урочисті збори і концерт, присвячені 80-річчю Західно-Української Народної Республіки.

31 жовтня – скорботне віче “Дзвони Дем’янового Лазу” та відкриття дзвіниці-пам’ятника з нагоди 9-х роковин перезахоронення жертв більшовицького терору.

10* листопада – у столиці Австрії Відні відкрився Український культурний центр “Український дім”, зведений коштом колишнього станіславця доктора Маркіяна Припханя.

5* грудня – відбулася 10 звітно-виборна конференція Івано-Франківської крайової організації Народного Руху, в якій взяли участь народні депутати Михайло Косів, Борис Кожин, Василь Червоний, Ярослав Кендзьор.

1999

5* січня – відбулася зустріч представників підприємницьких кіл Польщі та Івано-Франківщини за підтримки генерального консула України в Кракові Зіновія Куравського та воєводського відділу Товариства співпраці “Польща-Схід”. У ході ділових зустрічей і переговорів, що відбулися у Харкові, встановлено контакти між 11 фірмами двох країн.

19 січня – на Водохреще Президент України Леонід Кучма здійснив поїздку на Прикарпаття, його супроводжував голова обласної ради Зіновій Митник, голова обласної державної адміністрації Михайло Вишиванюк та ін.

19 січня – відкриття в м.Івано-Франківську Прикарпатського центру репродукції людини за участю Президента України Леоніда Кучми.

24 січня – 10-річчя успішної діяльності спільного українсько-нідерландського підприємства “Тикаферлюкс” – сучасного виробництва з переробки хутра, продукція якого відома в Європі, Америці, Азії.

15 лютого – в Калуші на пагобі Слави відкрито пам’ятник загиблим на війні в Афганістані.

26 лютого – до Івано-Франківська прибув посол Естонської Республіки в Україні Гійт Мацулевич. Він зустрівся з головою облдержадміністрації Михайлом Вишиванюком, були обговорені питання взаємовигідного співробітництва.

2* березня – з 26 по 28 лютого в Києві в експоцентрі “Олімпійський” проходила міжнародна виставка “Сучасна освіта в Україні”. Серед десятка престижних навчальних закладів, які брали в ній участь, був і Прикарпатський університет ім.В.Стефаніка.

5 березня – Кембріджський міжнародний біографічний центр присвоїв номінацію “Міжнародна людина тисячоліття” завідувачеві курсу біоорганічної і фізколідної хімії, керівникові проблемної лабораторії біохімічної екології Івано-Франківської медичної академії професорові Івану Мазепі.

6 квітня – в Пасажі, що в центрі Івано-Франківська, відбулося відкриття передсвяткової виставки-ярмарки, що була приурочена до Великодня, де виставили свою продукцію 79 підприємств області.

7 травня – в Івано-Франківську відбулося офіційне відкриття заводу з виробництва автоматичної пральної машини “Норд-ІФ”.

16 травня – у с.Воскресінцях Коломийського району відбулося свято Державного прапора, приурочене до десятиріччя підняття національного прапора на мітингу під час відкриття в селі пам’ятника Т.Шевченкові у травні 1989 р.

8* червня – в Івано-Франківську відбулася міжнародна нарада-семінар керівників регіональних управлінь освіти Карпатського євро регіону, куди входять 5 країн: Україна, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина.

27* липня – в Яремчі відбулася офіційна презентація великого туристичного проекту в рамках програми ТАСІС вартістю 1,5 млн. євро, з метою сприяння розвитку туристичного бізнесу в Івано-Франківській, Львівській, Закарпатській і Чернівецькій областях.

3* серпня – з ініціативи ряду національно-патріотичних організацій було розроблено проект відбудови меморіального комплексу січовим стрільцям, урочисте відкриття якого відбудеться на горі Маківці.

5* серпня – на Івано-Франківщині з дводенним робочим візитом перебували радник посольства КНР в Україні Чжан Яньнень і аташе посольства КНР Цзи Шумін, було обговорено хід економічних реформ та пропозиції щодо налагодження прямих зв’язків з китайськими партнерами.

27* серпня – президент Л.Кучма дав доручення урядовим структурам про передачу в управління Івано-Франківської облдержадміністрації державного пакета (26 %) акцій ВАТ “Нафтохімік Прикарпаття”.

11* вересня – в обласній науковій універсальній бібліотеці ім.І.Франка відбулася зустріч з двома представниками авангардної української журналістики Олександром Кривенком та Володимиром Павлівим, які представляють журнал “Пік”.

12 вересня – Президент України Л.Кучма прибув в Івано-Франківськ, де відбулась зустріч з головою облдержадміністрації та студентами Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка.

24 вересня – Івано-Франківщину відвідав надзвичайний і повноважний посол США в Україні Стівен Пфайфер, він зустрівся з головою обласної державної адміністрації Михайлом Вишиванюком.

11-12 жовтня – у м.Надвірній відбувся дев'ятий міжнародний гуцульський фестиваль, серед почесних гостей якого був Президент України Леонід Кучма. До фестивалю в місті проведено реставраційні роботи.

24 жовтня – урочисто відзначено 800-літній ювілей м.Рогатина і 500-річчя з дня народження Насті Лісовської – Роксолани. Урочистостям передувала велика підготовча робота щодо реконструкції міста: відкрито дві нові автозаправні станції, реконструйовано залізничну станцію, міський стадіон, центральну частину міста. споруджено пам'ятник Роксолани.

6* листопада – в Надвірній відбулася зустріч представників бізнесових структур, делегатів I Всеукраїнського з'їзду підприємців і керівників малого та середнього бізнесу району. Мова йшла про організацію підтримки місцевої влади підприємців.

11* листопада – в с.Олеша Тлумачького району відбулось урочисте відкриття пам'ятника однополчанам, воякам УПА, полеглим за волю України, на його постаменті викарбувано 178 прізвищ загиблих.

23* листопада – в Івано-Франківську з'явилося нове бізнесове утворення – група компаній «ФІНЕКО», до якої ввійшли сім місцевих фірм. Як сказав її президент Василь Савич – «ФІНЕКО» – це унікальна система, яка охоплює практично всі сфери інтелектуального бізнесу.

7* грудня – з приводу 345-річчя першої письмової згадки про Криворівню, тут відбувся День села.

10* грудня – у конференцзалі Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка відбулося урочисте відзначення на історичному факультеті 10-річчя діяльності кафедри історії України.

16 січня – в Івано-Франківську відбулася урочиста академія з нагоди 50-ліття уродження Прикарпаття, заслуженого діяча мистецтв України, лауреата Національної премії України ім.Т.Шевченка, головного редактора журналу «Світло і Тінь» фотохудожника Василя Пилип'юка.

2000

11* лютого – в Івано-Франківську відбулася обласна конференція НДП, на якій делегати обговорили хід реформ в області.

19* лютого – Першу премію журі всеросійського відкритого конкурсу на найкращий проект православного комплексу для міста Петропавловська-Камчатського присудило архітекторів з Івано-Франківська Олександрів Лукомському.

4 березня – в Івано-Франківську відбулася презентація книги Геннадія Бурнашова «Полководець УПА», яка приурочена відзначенню трагічної дати – 50-річчя загибелі командира УПА Романа Шухевича.

12 березня – вперше на івано-франківському ринзі відбувся традиційний матч боксерів «Україна-Куба», за участю відомих прикарпатських спортсменів.

21* березня – надвірнянське відкрите акціонерне товариство «Нафтохімік Прикарпаття» стало володарем міжнародного призу «Арка Європи».

2 квітня – в Івано-Франківську в обласному музично-драматичному театрі відбувся вечір пам'яті великого сина України В'ячеслава Чорновола.

6 квітня – відбулася урочиста сесія депутатів трьох скликань Івано-Франківської обласної ради з нагоди 10-річчя пленарного засідання обласної ради першого демократичного скликання.

28* квітня – студенти та викладачі Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка напередодні Великодніх свят посадили перші дерева вздовж «Хресної дороги» на території Ботанічного саду університету, яка веде до каплиці-дзвіниці в урочищі «Дем'янів лаз».

7 травня – в с.Завалля Снятинського району відбулися урочистості вшанування 100-річчя Завальської Січі, яка була створена у травні 1900 р. коломийським адвокатом Кирилом Трильовським.

14 травня – в рамках проведення II світового конгресу станіславських гімназистів в обласному центрі на вул.Шевченка, 44 відкрито пам'ятний знак колишньому гімназистові Олексі Гірнику, великому патріоту, який 1978 р. на Тарасовій горі в Каневі вчинив самоспалення.

18 травня – рішенням фахової ради Міністерства освіти і науки України на історичному факультеті Прикарпатського університету відкрито нову спеціальність – політологію.

2 червня – на XIV сесії Івано-Франківської обласної ради третього демократичного скликання депутати прийняли Звернення до Президента України Леоніда Кучми, Голови Верховної Ради України Івана Плюща, Прем'єр-міністра України Віктора Ющенка, в якому висловили обурення злочинним вбивством композитора Ігоря Білозіра.

1-2 липня – Івано-Франківська єпархія УГКЦ провела в Катехитичному центрі при катедральному соборі Св.Воскресіння за участю єпископа Софрона Мудрого Євхаристійний Конгрес, присвячений 2000-літтю Різдва Христового.

24 липня – ця дата проголошена Днем національного прапора України. 10 років тому над будинком Київської Ради піднято національний синьо-жовтий прапор. Ця подія, яка сталася через тиждень після ухвалення Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України, символізувала вступ країни на новий шлях розвитку.

11 серпня – на Івано-Франківщину прибув Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко, який в Коломиї ознайомився з ходом підготовки до проведення в місті Міжнародного гуцульського фестивалю.

27 серпня – у селі Лоліні Долинського району, де в молоді роки не раз бував Каменяр, відбулося

восьме свято ліричної поезії Івана Франка, яке збіглося з днем народження поета.

1 вересня – на майдані Незалежності в Калуші вперше зібралися 10 тисяч учнів всіх шкіл і гімназії міста на свято змагань з нагоди початку нового навчального року.

17 вересня – у селі Турка Коломийського району відбулося свято з нагоди його 600-ліття.

23-24 вересня – у Коломиї проведено X Міжнародний гуцульський фольклорно-етнографічний фестиваль, у відкритті якого взяли участь Президент України Леонід Кучма та Голова Верховної Ради Іван Плющ. До фестивалю в місті проведено великі реставраційні роботи.

6* жовтня – в обласному центрі відзначено 10-ліття створення на Івано-Франківщині Спільки політичних в'язнів і репресованих України.

6-8 жовтня – в Івано-Франківську проведено велике хорове свято – Всеукраїнський конкурс хорової музики ім. Дениса Січинського, організований міськвиконкомом за сприяння обласного відділення Національної музичної спілки України.

13-14 жовтня – протягом двох днів в Івано-Франківську проходив другий Всеукраїнський фестиваль національно-патріотичної пісні і поезії «Воля-2000», який започаткований у 1997 році.

21-22 жовтня – у Долині відбулися урочистості з нагоди 50-річного ювілею нафтовидобутку, під час яких відзначено День міста та відкрито нову школу в приміському селі Мала Тур'я.

28 жовтня – в залі облмуздрамтатру колектив Прикарпатського університету імені Василя Стефаніка урочисто відзначив своє 60-ліття.

10 листопада – в Івано-Франківську відбулася ювілейна академія до 100-річчя з дня народження Володимира Кубійовича, яка проведена з ініціативи осередку Наукового товариства ім.Шевченка.

25* листопада – в день святого архістратига Михаїла в селі Брошнів-Осада на Рожнятівщині урочисто відкрито дитячу школу мистецтв, якій присвоєно ім'я Володимира Івасюка.

2001

16 січня – єпископ-ординарій Івано-Франківської єпархії Софрон Мудрий вручив грамоти та ювілейні срібні медалі з нагоди 2000-ліття Різдва Христового директору фірми «Прут-Принт» В.Карану. Золотою медаллю нагороджений заступник ОДА Б.Томенчук.

17 січня – обком УНА-УНСО ухвалив звернення до жителів Івано-Франківщини із закликом підтримати акцію «Україна без Кучми».

23 січня – на Івано-Франківщині побував радник посольства Австрії в Україні Крістіан Гессль. Розмова велася про розширення економічного співробітництва між Прикарпаттям і землями Австрії.

27 січня – представники місцевої влади та санітарно-екологічних організацій на чолі із заступниками Косівської райдержадміністрації В.Крилюком підписали державний акт про прийом в експлуатацію свердловини в околиці с.Вижнього Березова.

13 лютого – в Івано-Франківську відбувся 6-й великий збір ОУН в Україні. 119 делегатів з'їхалися, щоб задекларувати своє бажання створити єдину потужну націоналістичну організацію в Україні.

16 лютого – створено Гуцульський курінь Українського козацтва. Його отаманом обрано голову районної державної адміністрації П.Понилояка.

23 лютого – вийшов перший том видання «Реабілітовані історією. Івано-Франківська область». Він містить ретельно опрацьовану інформацію про тих, хто зазнав комуністичних репресій у 1939-41, 1944-91 рр. і був реабілітований.

2 березня – Івано-Франківське відділення комітету підтримки уряду В.Ющенка надіслало Президентові Л.Кучмі заяву, в якій міститься вимога припинити тиск на прем'єр-міністра та очолюваний ним уряд.

16 квітня – на території Великоситського Манявського монастиря у Богородчанському районі почалося велике будівництво: ще минулого літа тут було закладено фундамент, а найближчим часом почнеться відбудова церкви Воздвиження Чесного Хреста Господнього.

квітень – протягом трьох днів делегація Івано-Франківщини, яку очолював голова ОДА М.Вишиванюк, відвідувала Кахетинський край Республіки Грузія. Підсумком перебування делегації стало підписання угоди про торгово-економічну та культурну співпрацю між Прикарпаттям та Кахетинським краєм.

24 квітня – в обласному центрі відбулися урочистості з нагоди 58-ї річниці створення Першої Української дивізії Української національної армії «Галичина».

8 травня – наказом ректора Прикарпатського університету створені педагогічний інститут, а на базі художнього та музичного факультетів – інститут культури і мистецтв.

19-22 травня – на Прикарпатті відбулося Міжнародне Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій».

3 червня – в рамках Всеукраїнського фестивалю народної творчості Івано-Франківська область виступила із творчим звітом у Києві в Палаці культури «Україна», який присвячений 10-річчю незалежності України.

25 – 27 червня – десятки тисяч греко-католиків і православних з Прикарпаття виїхали до Києва і Львова у зв'язку з візитом в Україну папи Івана-Павла II.

серпень – вийшла в світ наукова монографія «Західно-Українська Народна республіка (1918 – 1923 рр.): історія. Керівник авторського колективу і відповідальний редактор професор Олександр Карпенко.

24 серпня – десята річниця Незалежності України. В Івано-Франківську та інших містах і селах краю відбулися велелюдні урочистості. В обласному центрі до ювілею проведено великі реставраційні роботи.